

IV.

**A Széchényi Országos Könyvtár
az önkényuralom korában
(1849—1867)**

Újjászervező kísérletek Mátray Gábor könyvtárőrsége idején

1. AZ ORSZÁG POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI HELYZETE A SZABADSÁGHARC UTÁN

A) Az önkényuralom első évtizede

Császári abszolutizmus

A szabadságharc leveretésével a magyar államiságot olyan katasztrófa érte, amilyent fennállása óta még nem szenvedett el. Most ui. az országnak nemcsak területi egysége bomlott fel, mint pl. 1526 után, hanem politikai önállósága is maradéktalanul megsemmisült. Magyarország ekkori jogfosztottsága teljesebb volt minden korábbinál, a II. JÓZSEF korinál is. Ama felvilágosult császár ti. annak idején legalább formailag fenntartotta az akkori idők hagyományos központi kormányserveit (a Kancelláriát, a Helytartótanácsot, a Kamarát) s ezek keretében magyar tisztségviselőkkel igazgatta az országot, FERENC JÓZSEF azonban nemcsak az 1848-ban létesült polgári-nemzeti alkotmányosságot (a minisztériumot és a parlamentet) törölte el, hanem egyáltalán mindennemű magyar önkormányzatot is megszüntetett. Magyarország — így szólt a császári ítélet — nyílt lázadásával és forradalmi cselekményeivel egyszer s mindenkorra eljátszotta önállóságát és az oszthatatlan egységes osztrák császárság része lett. Most tehát bosszúálló büntetésből valósította meg a dinasztia azt, amit a XVIII. század végén a közboldogság jelszavával próbált megteremteni: a fejedelmi autokráciával kormányzott központosított birodalmat.

Gyakorlatilag Magyarország 1849-ben a Birodalomnak egyik koronatarományává lett, csakúgy mint a Habsburg jogar alá tartozó bármely más territórium. A nemzeti politikai intézmények helyébe előbb katonai diktatúra lépett, majd német—cseh tisztviselői karral megszervezett, az ügyeket német nyelven intéző császári hivatalszervezet.¹

A letiport, megalázott ország népe a katasztrófa óráiban attól is tarthatott, hogy esetleg az 1848 előtti feudális társadalmi viszonyok közé fog visszaesni. Ez azonban nem fenyegetett, annál inkább egyes maradványainak továbbélése, illetve a konzervatívok törekvéseinek megfelelően az is, hogy a polgári jogegyenlőség elismerését részben a rendi struktúra továbbépítésével társítják.^{1a}

A Bach-rendszer

Tudvalevő, hogy a FERENC JÓZSEF-i abszolutizmus az 1848-ban birodalomszerte kibontakozott polgári jogrendet, korlátok közé szorítva bár, de fenntartotta. Így kívánta ezt a hatalom érdeke s az európai társadalomfejlődés törvénye, mely alól a Birodalom többé nem vonhatta ki magát. Ez a politikai szükségyszerűség vezetett oda, hogy a császár saját önkényuralmát 1849-től 1860-ig egy felerészben polgári

összetételű, a kapitalizmus elvi alapján álló birodalmi minisztérium által gyakorolta. E kormány — amelyet nagyhatalmú belügyminiszteréről, Alexander Freiherr von BACH-ról BACH-rendszernek neveztek — az egész Birodalomban kíméletesen végrehajtotta a feudális gazdasági és társadalmi intézmények felszámolását s utat nyitott a tőkés fejlődésnek. Egy évtizedre terjedő működése alatt — hasonlóképpen, mint II. JÓZSEF korában — a rendeletek és fejedelmi nyílt parancsok özönével bürokratikus úton és rendőri segédlettel mesterségesen próbálta létrehozni mindazt, aminek alkotmányos kormányzás esetén a társadalom öntevékenysége által kellett volna megvalósulnia.

Ez az abszolutisztikus-bürokratikus polgárosítás Magyarországra is kiterjedt és — noha kifejezetten összbírodalmi érdekeket kívánt szolgálni — némely tekintetben ránk nézve is hasznosnak bizonyult. Így pl. a jobbágyszabadítás végrehajtásával, a polgári igazságszolgáltatás megszervezésével, a közoktatás korszerűsítésével s egyéb rendelkezésekkel — bár társadalmi vonatkozásait tekintve ezek is sokban megcsonkítva érvényesültek — tulajdonképpen 48-as célkitűzések valósultak meg. Mégis az a körülmény, hogy a kormány a nemzeti szempontok teljes figyelmen kívül hagyásával, sőt gyakran azokkal ellentétesen tevékenykedett, kétes értékűekké tette még a kedvezőnek mondható társadalmi és kulturális intézkedéseket is.²

Ilyen új helyzetben, ilyen politikai és társadalmi adottságok közepette találta magát 1849 őszétől kezdve a Magyar Nemzeti Múzeum. Vezetői minden bizonnyal igen borúlátó hangulatban néztek a jövő elé s nem egykönnyen jöhettek tisztába azzal, mit kell tenniük az intézet létének és fejlődésének biztosítása érdekében. Jó kapcsolatot teremteni az intézet felügyeletére rendelt új hivatalos szervekkel, alkalmas módon tájékoztatni őket a Múzeum és Könyvtár rendeltetéséről, végül megértést és pártfogást biztosítani az intézet számára, egyáltalában nem volt könnyű feladat. JÓZSEF nádor személyében ötödfél évtizeden át ui. olyan lelkes és hatalmas patrónusa volt az intézetnek, amilyent az új, többnyire idegen hivatalnokok körében semmiképpen sem lehetett találni. Nehézséget okozott az is, hogy a kormányzat szervezete nem volt állandó jellegű; az illetékes fórumok gyakran változtak s vezetőik is minduntalan cserélődtek.

Kezdetben, a katonai kormányzat, az ún. HAYNAU-diktatúra időszakában (1849 júliusától 1850 júliusáig) egy teljhatalmú császári biztos, Karl Freiherr von GERINGER kezében volt Magyarország polgári ügyeinek intézése. Az ő hivatala alakult át 1851-ben cs. kir. Helytartósággá (*K. K. Statthaltereien für Ungarn*), amelynek elnöki tisztét 1853. áprilisáig ugyancsak ő töltötte be. 1851 őszén az ország legfelsőbb vezetését mint kormányzó, ALBRECHT főherceg tábornagy, a császár nagybátyja vette át. Számára szerveződött a *Magyarországi Katonai és Polgári Kormányzóság* (*K. K. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn* — később *K. K. General-Gouvernement des Königreichs Ungarn*) elnevezésű főhivatal.³

Ez a két főhatóság (a Kormányzóság és az alája rendelt Helytartóság) az egész BACH-korszak alatt (1860-ig) fennállt. A Helytartóság azonban 1853-tól — az ország újonnan létesített 5 nagy közigazgatási kerülete szerint — kerületi helytartósági osztályokra decentralizálva működött. A főváros felett a *Budai Helytartósági Osztály* (*K. K. Statthaltereien-Abteilung zu Ofen*) volt illetékes.⁴

E szerint a Nemzeti Múzeum is 1851-től 1853 tavaszáig a Helytartóság, ezután pedig a Budai Helytartósági Osztály hatósága alá tartozott; bármely ügyben ehhez kellett fordulnia. Ám ez a fórum csak véleményező szerv volt, véghatározatokat

nem hozhatott; döntésre mindenben a Kormányzóság volt jogosult. Nagyobb fontosságú kérdésekben pedig még a Kormányzóság sem foglalhatott véglegesen állást anélkül, hogy előzetesen meg ne kérdezte volna a BACH báró vezetése alatt álló bécsi cs. kir. Belügyminisztériumot.

Mielőtt részletes vizsgálat alá vennénk, hogy az új császári államhatalom 1849 őszétől kezdődően milyen álláspontra helyezkedett a Nemzeti Múzeummal és a keretébe tartozó Széchényi Országos Könyvtárral szemben, hogyan avatkozott bele belső életükbe, mennyiben gátolta, illetve mennyiben mozdította elő fejlődésüket, előbb betekintést kell nyernünk Pest-Buda társadalmi és kulturális életének az önkényuralom alatt végbement alakulásába.

B) Gazdasági és kulturális viszonyok Pest-Budán a Bach-korszakban

Az 1849. évi katonai vereség és politikai következményei súlyos következményeit elsősorban és legfőképpen a kettős főváros szenvedte meg. Pest-Budára mint a forradalom központjára és társadalmi bázisára a legsúlyosabb büntetést kellett mérni. S valóban, HAYNAU rémuralma itt tombolta ki magát a legkegyetlenebbül. Ismeretes, hogy itt indították a legvadabb hajszát a „felségsértők” felkutatására, itt az ún. Újépületben gyűjtötték össze a politikai foglyok zömét, itt működtek a legfőbb katonai bíróságok s itt hozták meg a drákói szigorúságú ítéletek legtöbbjét. A KOSSUTH-bankók megsemmisítése miatt pedig az országnak e leginkább urbánus városa szenvedte a legnagyobb inséget.

Ámde a pest-budai társadalom mindezt keményen kiállta. Az élet — a szükségétől kényszerítve — viszonylag hamar elrendeződött: rövid fennakadás után folytatódott a polgári termelőmunka és az árucserforgalom. Nyilvánvalóvá vált, hogy azt a lendületes gazdasági-társadalmi-szellemi fejlődést, amely a reformkorban Pest-Budán kibontakozott, a terror huzamosan nem tartóztathatja fel.⁵

Népesség

A testvérvárosok lakossága az események következtében nyilván több tízezernyi fővel megcsappant, de a meg nem szűnő és egyre növekvő vidéki bevándorlás folytán a népességszámban ez a fogyás alig jutott kifejezésre. Az 1851. évi népösszeírás szerint Pest-Buda összlakossága 172 935 főt tett ki, 1857-ben pedig 191 796 főt. A zöm (119 321, illetve 136 566 fő) természetesen továbbra is Pestre esett. Ha e számokat a reformkor eleji (1827 évi) statisztikával szembeállítjuk, kiderül, hogy a népesség egy negyedszázad alatt nem kevesebb, mint 100, illetve 120%-kal növekedett, vagyis a főváros most már vitathatatlanul Kelet-Közép-Európa vezető nagyvárosai közé tartozott.⁶

Pest a „magyar London”

Ezt a nagyszerű fejlődést Pest dunai gazdasági jelentőségének, nemzetközi vásárvárosi szerepének reformkori nagyarányú felfokozódása magyarázza meg. A felfokozódást viszont kivált a közlekedés forradalmi átalakulása (a gőzhajózás és a vasúti forgalom megindulása) mozdította elő, de hozzájárult a reformországgyűlések liberális szellemű törvényalkotása is. Nem ok nélkül kapta Pest ekkoriban

a „magyar London”, illetve a „Kelet kapuja” elnevezést. Hiszen mind nagyobb mértékben itt bonyolódott le Közép-Európa és a Balkán árucserforgalma.

E nagyarányú fejlődés megakasztása az abszolutizmusnak nem állt érdekében, ellenkezőleg a BACH-rendszer az osztrák—magyar vámvonallal megszüntetésével és a kereskedés polgári szabályozásával hathatósan támogatni igyekezett ezt. Így az ötvenes években Pest változatlanul az ország legnagyobb áruháza maradt. Árucserforgalma a korszerű közlekedéssel növekedett. A vásári forgalom fő összetevői továbbra is a nyerstermények, kivált a gabona, továbbá a vágómarha, valamint a különféle kézművek voltak. Az árucserével együtt növekedett a hivatásos kereskedők száma is. 1852-ben Pesten nem kevesebb, mint 1160 kereskedőcég működött s közöttük 163 nagykereskedelmi vállalat. A tőkés társadalmi rend kibontakozásával hamarosan sor került a kereskedelem intézményeinek modernizálására is. 1850-ben megalakult a kereskedők hivatalos érdekképviseleti szerve, a *Pesti Kereskedelmi Kamara*, 1852-től a *Pest-Budai Kereskedelmi- és Iparkamara*. 1853-ban alapították kivált a főváros kereskedelmi életének fejlesztésére a *Pesti Lloyd Társulatot*. Az utóbbinak közreműködésével jött létre 1854-ben a szemes-termények forgalmának szabályozására a *Pesti Gabonacsarnok* s több más szervezet.⁷

A tőkés árucserkedelem nagyarányú kitágulása szükségszerűen maga után vonta a pesti hitelélet korszerűsödését is. 1841-ben főként nagyvállalkozások finanszírozására alakult meg a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*. Igaz, e jelentős pénzintézet — a forradalmi bankjegyek, az ún. KOSSUTH-bankók kibocsátása miatt — az ötvenes évek folyamán egyidőre súlyos válságba került. A hitelpiac igényeinek kielégítésére ezért osztrák pénzintézetek is fiókokat nyitottak Pesten.⁸

A kereskedelmi fejlődés, a kereskedelmi tőke felhalmozódása mindinkább egyengette a fővárosi nagyipar kibontakozását is. A negyvenes évek társadalmi propagandája által szorgalmazott textilipar kifejlesztéséről — a leküzdhetetlen osztrák verseny miatt — persze nem lehetett szó. De más jelentős reformkori gyárvállalatok (így pl. a GANZ-gyár) erősítése mellett, kezdeményező lépéseket lehetett tenni a malom-, szesz- és építőanyag-ipar alapvetésére.⁹

Pest-Buda vasúti csomópont

Döntő módon növelték Pest-Buda gazdasági jelentőségét az ötvenes években újra meginduló vasútépítkezések is, amelyek az országnak és a Habsburg-birodalomnak egyre szélesebb területét hozták közvetlen kapcsolatba fővárosunkkal. 1850—1854-ig létrejött az összeköttetés Pozsonnyal, illetve Szegeddel, 1855-ben Temesvárral, illetve Bruck a.d. Leithával; 1856-ban a *Déli Vaspályatársaság* megépítette a Triesztig vezető vasútvonalat, a *Tiszavidéki Vasúttársaság* pedig a tiszáninneni és -túli területeket kapcsolta Pest-Budához. A megvalósulás stádiumába került SZÉCHENYI István terve, Pest-Budának országos közlekedési központtá válása.¹⁰

Építkezések

Pest-Buda gazdasági-közlekedési jelentőségének az ötvenes években folytatódó növekedése magától értetődően további urbanizációt eredményezett. A háborús romok eltakarítása után újra megindultak a nagyarányú köz- és magánépítkezések. A Lánchídnak 1849 novemberében történt megnyitását aránylag rövid időn belül

követte a budai alagút és a Várba vezető kocsút építése. Megkezdődött a lipótvárosi bazilika, a Dohány utcai izr. templom és a Nemzeti Lovarda építése. A Dunapart közelében három új nagyszálló épült. Jelentősen előrehaladt a város csatornázása és kikövezése is. 1856 nyarán esemény számba ment a gázüzemű utcai világítás bevezetése. Folytatódott az utcák, terek rendezése és sétahelyek létesítése. Mindezen felül sok-sok új emeletes lakóház épült.¹¹

Korszerű polgárosodás

A városi életnek a kapitalizmus jegyében ilyenképpen való kibontakozása természetesen feltűnő változásokat idézett elő a fővárosi társadalomban is. Folytatódott a polgárságnak a harmincas-negyvenes években megindult mélyreható átalakulása. A jelentőségét és tekintélyét veszítő patricius-polgárság helyét hovatovább tőkés nagypolgárság foglalta el, a céhes kismestereket pedig mindinkább háttérbe szorították a szabad kisiparosok és kiskereskedők, a mesterlegények mellett megsokasodtak a bér munkások és különféle alkalmazottak, s végül a civilizatorikus szükségletek kiszélesülése, a tőkés gazdálkodás szervező feladatainak szakszerűsödése és a közigazgatás differenciálódása következtében jelentősen kiszélesült a szabad pályákon működő értelmiségiek, az intellektuális magánalkalmazottak és kishivatalnokok rétege is.¹²

Kaszinói, színházi és zenei élet

A polgárosulásnak és az intellektualizálódásnak ez a folyamata együtt járt a társaséleti és a kulturális igények nagymértvű fokozódásával. A felső rétegek (a nagypolgárság és a betelepült arisztokrácia) társas összejöveteleire szolgáló *Nemzeti*, illetve *Lloyd Kaszinó* mellett mind fontosabb szerepet töltöttek be a középrétegek és az értelmiség számára is hozzáférhető nemes szórakozások: a színház és a zene. A *Nemzeti Színház* drámai és operai előadásai iránt az ötvenes években — a német színjátszásnak Budára történt visszavonulása után — rohamosan kiszélesült az érdeklődés. A zenei kultúra növekedéséről tanúskodik a *Filharmoniai Társaság*nak 1853-ban történt megalakulása és hangversenyeinek intézményesülése. A középrétegeknek a klubélet iránti igényét a kávéházak voltak hivatva kielégíteni.¹³

Az értelmiség fejlődése

A színházi és zenei kultúrával párhuzamosan tovább fejlődött a kettős főváros olvasási kultúrája is. A polgári értelmiség számának gyors növekedése erőteljesen felduzzasztotta az olvasótáborát. 1850/52-ben Pesten a kereseti adót fizető tisztviselők és honoráciorok száma együttesen meghaladta a 7000-et. A város egymaga mintegy 400 személyt foglalkoztatott.¹⁴ A szabad pályán működő pesti diplomások közül az ügyvédek száma 742, az orvosoké 154 volt. Rajtuk kívül 112 lelkeszt, 32 zeneművészt, 22 festőművészt tartottak nyilván.¹⁵ Az *Egyetemen* a forradalom után 850-en, a *József-ipartanodában* — melyet 1856-ban politechnikummá szervezték át — 170-en, az *Állatgyógytan-intézetben* 60-an, a *kir. Tanítóképzőben* 30-an, a pesti piarista gimnáziumban 600—700-an, a pesti *Evangélikus gimnáziumban* több mint 200-an, a *Budai főtanodában* is mintegy 200-an tanultak. De jelentős volt még a középfokú magántanintézetek növendékeinek száma is.¹⁶

A fővárosi értelmiség nem csupán számában, de kultúrájában is növekedett. Meggyőző bizonyosságul szolgál erre az ismeretterjesztő és szaktudományos könyvkiadó és művészeti társaságok és egyesületek gyors egymásutánban történt életrehívása. A Magyar Tudós Társaságon és a Kisfaludy Társaságon kívül az ötvenes években Pesten a következő ilyenemű intézmények álltak fenn: a Kir. Magyar Természettudományi Társulat, a Magyarhoni Földtani Társulat, a Budapesti Kir. Orvosegyesület, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Szent István Társulat, a Pest-Budai Hangász-egyesület, a Festészeti Akadémia, a Pesti Műegylet és a Nemzeti Képcsarnok-egyesület.¹⁷

Sajtó és könyvkiadás

Az intellektuális fejlődésről tanúskodik a napi és időszaki sajtónak mind nagyobb arányokban való kibontakozása is.

Pest-Budán (majdnem kizárólag Pesten) 1850-ben összesen 28 közlőny került ki sajtó alól, mégpedig: 13 magyar, 11 német, 2 szlovák és 2 román nyelvű. (Az ország valamennyi más városában, Erdélyt és Horvátországot is tekintetbe véve összesen 17.) A magyar lapok közül vezető szerepet természetesen a politikai hírlapok játszottak: a Magyar Hírlap, a Pesti Napló, a Katolikus Néplap és a hivatalos közlőny: az Országos Törvény- és Kormánylap. Rajtuk kívül jelentős volt még 1 szépirodalmi lap (a Hölgylutár), 2 tudományos folyóirat (az Academiái Értesítő és az Új Magyar Museum), 1 szaklap (a Gazdasági Lapok), valamint 1 vallásos kiadvány (a Religio). 1852-ben a Magyar Hírlapot a Budapesti Hírlap váltotta fel s megindult 1-1 új irodalmi, családi és színházi lap (a Szépirodalmi Lapok, a Családi Lapok és a Délibáb), 1854-ben pedig megjelent a kor legnépszerűbb „magazinja”, a Vasárnapi Újság. Korszakos jelentőségű volt 1857-ben az Orvosi Hetilap megindulása. Pár év múlva 1858-ban 2 élclap is életrelelt (a Bolond Miska és az Űstökös). — Számos terméke volt a pesti német sajtónak is. Az évtized elején (1850-ben) 6 jelentősebb, jobbára üzleti jellegű napi-, illetve hetilap jelent meg német nyelven (a Pester Localblatt, a Pester Morgenblatt, a Pester Wochenblatt, a Pester Zeitung, a Pest-Ofner Mercantil-Correspondenz és később, 1854-től kezdve a méltán híressé vált Pester Lloyd). Német szépirodalmi lap 2 volt (a Spiegel és melléklete a Schmetterling); tudományos lap csak 1 (a Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn).

Az ötvenes évek végéig a fővárosi napi- és időszaki sajtó — a szellemi polgárosodás megnyilvánulásként — minden korábbinál nagyobb utat tett meg a fejlődésben.

1860-ban Pest-Budán (zömmel Pesten) már nem kevesebb, mint 80 közlőny jelent meg, és pedig: 58 magyar, 19 német, 2 szlovák és 1 román nyelvű. (Az ország többi városában együttvéve 50.)¹⁸ A kibontakozás különösen magyar vonatkozásban feltűnő. A számszerű gyarapodást jelentős differenciálódás is kísérte. A kialakult főcsoportokról — a magyar és német sajtóra nézve — a 333. lapon elhelyezett kimutatást nyújthatjuk.

Az időszaki sajtónak e nagyarányú fejlődése és terjedése elősegítette a könyvirodalom fellendülését is. A szépíróknak és szakíróknak egyre bővebb alkalmuk nyílt műveik megjelentetésére. A tőkeerejükben egyre gyarapodó kiadó- és nyomdavidallatok — kivált a TRATTNER-KÁROLYI, a LANDERER és HECKENAST, s az EMICH — ekkoriban már egyenrangú versenytársai voltak a budai Egyetemi Nyomdának. Jelentős szerepet nyert még az 1857-ben megalakult RÁTH Mór-féle vállalat

Magyar nyelvű sajtótermékek								
Hírlapok	Családi lapok	Irodalmi és színházi lapok	Divatlapok	Élclapok	Szaklapok	Tudományos lapok	Vallásos lapok	Hivatalos lapok
11	6	10	5	2	10	7	4	3
Német nyelvű sajtótermékek								
6	3	—	—	—	3	1	5	1

is. Szerényebb keretekben folytatott kiadói tevékenységet további 4 cég: a BUCSÁNSZKY-, BEIMEL és KOZMA-, LUKÁCS LÁSZLÓ- és MÜLLER EMIL-féle nyomda. E hét pesti vállalat 1851-ben összesen 571, 1855-ben pedig 674 könyvet adott ki.¹⁹

Irodalmi élet

Hogy e könyvtermés milyen arányban oszlott meg a szépirodalom és a tudományos irodalom között, az nincs tisztázva, — valószínű azonban, hogy az előbbi játszotta a vezetés szerepét. A tudományosságunk a szélesebb olvasóközönséggel való kapcsolata már lazulóban volt; termékei ekkortól kezdve mindinkább csak a magas értelmiség körében tarthattak számot érdeklődésre. Szépirodalmat viszont úgyiszt minden művelt ember olvasott, mégpedig nem csupán szórakozásból, hanem hazafias vigaszként is. Ebben adódott ui. a társadalom számára az az erő, amely alkalmas volt a szabadságharc bukása következtében súlyos sérülést szenvedett nemzeti öntudat ébren tartására, a csüggedésnek, a kétségbeesésnek bizakodássá változtatására. Ezt a missziót a fővárosban tömörült írók — tudjuk — teljes sikerrel töltötték be. Az ötvenes, részben a hatvanas évek Pest-Budáján születtek meg és váltak közkinccsé az európai szintre emelkedett magyar irodalom klasszikus alkotásai: ARANY epikai művei, TOMPA és VAJDA János versei, JÓKAI, KEMÉNY és EÖTVÖS regényei, MADÁCH és SZIGLIGETI drámái, GYULAI Pál és CSENGERY Antal prózai értekezései és TOLDY Ferenc irodalomtörténeti feldolgozásai.²⁰

Tudományos élet

A szépirodalom társadalmi szerepének nagyarányú megnövekedése azonban semmiképpen sem gátolta a harmincas évek óta Pesten összpontosuló tudományos élet kibontakozását. Ellenkezőleg, éppen ebben az időben, az ötvenes években ért véget tudományosságunkban a romantika korszaka s jutott érvényre a reális valóság-szemlélet. Ettől kezdve a Tudós Társaság — újabb elnevezése szerint Tudományos Akadémia — keretei között mind a természet, mind a társadalom s kivált a történelem tanulmányozásában aggályos, szkeptikus vizsgálódás és erős kritikai szellem vált kötelezővé. Közmeggyőződésé lett, hogy az európaival egyenrangú, korszerű

magyar polgári tudományt csakis ezen követelmények figyelembevételével lehet megteremteni.²¹

És valóban, tudósaink rendkívüli erőfeszítéseket tettek ennek a célnak elérésére. Tiszteletreméltó fáradozásaik eredményeképpen minden szakterületen — régiesen és újakon egyaránt — rövid idő alatt nagy léptekkel sikerült előrejutni: alapvető jelentőségű, maradandó értékű műveket alkotni. Vezetőszerepet magától értetődően továbbra is a hungarológiai tudománysszakok játszottak, kivált a nyelv- és a történettudomány. Rajtuk lehetett lemérni leginkább az idők változását: a szigorú szakszerűség érvényrejutását. Az Akadémián — az abszolút kormányzat által bevezetett korlátozások ellenére — a szakosztályokban egyre elmélyültebb munka folyt: tervszerű programalkotás és folyamatos kommunikáció. A szakmai irányítást az ötvenes évek közepén egy-egy szűkebb testület (a *Történelmi*, illetve a *Nyelvtudományi Bizottság*) vette át. A történészek megtervezték és megalapozták a *Monumenta Hungariae Historica* című nagyarányú kútfőkiadási vállalkozást, a nyelvészek pedig — a magyar nyelv szótárának munkálatai és a nyelvemlékgyűjtés mellett — megindították a *Magyar Nyelvészet* című szakfolyóiratot, amelyet később (1861-től) a *Nyelvtudományi Közlemények* váltott fel. Mindkét kezdeményezés évtizedekre szóló eredményes kutatómunkának vetett alapot.²²

De a hivatalos, programszerű akadémiai munkálatok mellett a tudósok saját egyéni irodalmi produkciójában is kifejeződött a kedvező változás. Számos fővárosi és vidéki történétíró végzett jelentős kutató, gyűjtő és feldolgozó munkát, így többek között gr. KEMÉNY József, gr. MIKÓ Imre, KÖVÁRY László, HORNYIK János, PESTY Frigyes, kiváltképpen pedig SZALAY László és gr. TELEKI József. Velük egyidőben indította el a magyar művészettörténeti kutatást HENSZLMANN Imre, az igényesebb honismeretet HUNFALVY János, a folklorisztikai gyűjtést ERDÉLYI János, KRIZA János és IPOLYI Arnold. Folytatta nem sokkal előbb kezdett régészeti munkásságát ÉRDY János; továbbfejlesztette a statisztikai feldolgozást FÉNYES Elek és PALUGYAY Imre, és nagyszabású genealógiai összefoglalásba kezdett NAGY Iván. — A nyelvtudomány területén újra megindult CZUCZOR Gergely és FOGARASI János szótárírói tevékenysége és — ami még jelentősebb — új korszakot nyitott a magyar nyelvészeti vizsgálódásban HUNFALVY Pál és BUDENZ József.²³

Szerény méreteken s még kevés területen, de megkezdődött a nemzetközi érdekű tudománysszakok önálló művelése is. Erre az időszakra esik egyfelől a hazai közgazdaságtudomány megalapítása KAUTZ Gyula által, másfelől a korszerű orvosi szakirodalom kialakulása az 1857-ben megindult *Orvosi Hetilap* kereteiben BALASSA Jánossal, MARKUSOVSKY Lajossal és SEMMELWEIS Ignáccal az élen.²⁴

Számbavéve Pest-Buda polgárosulásának és intellektualizálódásának ötvenes évekbeli jellemző tüneteit, megállapítható, hogy a reformkori fejlődést az abszolutizmus nemzetellenes kormányintézkedései nem tartóztathatták fel. A gazdasági-társadalmi-szellemi kibontakozás lassan, de biztosan folytatódott. Ehhez különben a feudális viszonyok gyakorlati felszámolásával akarva akaratlanul a BACH-rendszer is hozzájárult. A politikai tevékenységet be lehetett tiltani, a közigazgatást germanizálni lehetett, de a művelődési törekvéseknek, a sajtó megjelenésének és a könyvkiadásnak, a színjátszásnak és a zenei életnek, az irodalom és a tudomány művelésének többé nem lehetett úgy útját vágni, mint a XIX. század elején, a FERENC-kori abszolutizmus idején.

Könyvtárak iránti társadalmi szükséglet

A feltartóztathatatlan szellemi továbbfejlődés természetesen a könyvtárak iránti társadalmi szükségleteket is állandóan fokozta. Igaz, a fővárosi közműveltség szintjének emelkedésével és a polgári értelmiség tágulásával a magánkönyvgyűjtés, a magánkönyvtárak létesítése is mind szélesebb körűvé vált. Amde a belföldi könyvtermés erőteljes növekedése és a külföldi könyvek iránti igények fokozódása miatt a fennálló kívánalmakat ezen az úton nem lehetett kielégíteni. A szükségletek tí. három oldalról jelentkeztek. A polgári olvasóközönség és a hivatalnokértelmiség olyan közkönyvtári intézményeket kívánt, amelyek kölcsönzéssel hozzáférhetővé teszik az újonnan megjelenő magyar és német nyelvű szépirodalmi és ismeretterjesztő kiadványokat, s kézbe vehetővé a friss sajtótermékeket. Más jellegű volt a gyakorlati szakpályákon működő értelmiségiek (ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok) szüksége; az ő részükről az időszzerű külföldi szakfolyóiratokkal és kézikönyvekkel felszerelt szakkönyvtárak iránti igény jelentkezett. A harmadik intellektuális csoport pedig, azok az akadémikus tudósok, akik életüket a hungarológiai kutatómunkára szentelték, új intézmények életrehívását nem kívánták, hiszen a fővárosban fél évszázad óta fennálló nemzeti gyűjtemény, a Széchényi Országos Könyvtár kiváltképpen az ő céljaik szolgálatára volt hivatott; ők csak azt szerették volna elérni, hogy ez a bibliotéka, amely 1838 óta úgyszólván hozzáférhetetlen volt, végre megnyíljon számukra.²⁵

Ami e szükségletek közül az elsőt illeti, ti. a közművelődés iránt megnyilvánuló, erre kielégítő megoldást korszakunkig nem sikerült találni. Kísérletek persze történtek e végre. Ismeretes, hogy a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve Pesten is, Budán is több könyvkereskedő létesített hosszabb rövidebb ideig fennálló üzletszerű nyilvános kölcsönkönyvtárt, anélkül azonban, hogy ez az intézmény meg tudott volna gyökeresedni. A reformkorban a legnagyobb és legjelentékenyebb ilyenemű vállalkozás HECKENAST Gusztáv volt; ez 1839—1847-ig állt fenn és 8000 kötetes sokoldalú állományával Pesten úgyszólván missziót teljesített. Hogy a boltot megvásárló EDELMANN Károly folytatta-e ezt az üzletet, nem ismeretes.²⁶ Bizonyos azonban, hogy a pesti könyvkereskedő cégek jórésze melléküzletként korszakunkban is foglalkozott kölcsönzéssel. Van példa arra is korszakunkból, hogy társas vállalkozással alapítottak nyilvános polgári könyvtárt. Egy 1852-ben megjelent városismertető Budával kapcsolatban említést tesz arról, hogy a Várkerületben működött egy ilyen részvénytársasági könyvtárüzlet. Ugyanekkor volt Budának egy másik kölcsönző tékája is a Vízivárosban egyéni üzletként.²⁷

Arra azonban még sem Pesten, sem Budán nem érett meg az idő, hogy a városi közönsége, illetve a városi hatóság érezte volna indíttatva magát egy közművelődési könyvtár felállítására. Pedig erre éppen korunk kezdetén Pesten egy felettébb kedvező alkalom kínálkozott. FRANK Ignác (1788—1850) jogtudós egyetemi tanár 14 000 kötetet számláló értékes tékáját végrendeletileg azzal az óhajjal hagyta Pest városára, hogy belőle városi könyvtár létesüljön. A szervilis magisztrátus azonban feszélyezőnek tartotta az öngyilkos professzor végakarátának teljesítését s a hagyatékot majd fél századon át kihasználatlanul hevertette.²⁸

A tudományos jellegű szakkönyvek iránti kereslet kielégítésében az érdekeltek korszakunkban is főképpen az *Egyetemi Könyvtár*ra voltak utalva. E jeles intézet azonban ebbeli feladatának — könyvbeszerzési ellátmányának szűkössége miatt —

egyre nehezebben tudott megfelelni. Hiába volt az Egyetemi Alapnak gazdag jövedelme, belőle a Könyvtárnak vajmi kevés jutott. Szerzeményezési kerete 1830-ban 1000 pengőforintban lett megállapítva²⁹ s ez az összeg azóta nem emelkedett. A négy egyetemi kar tanszékeit ugyancsak nehéz lehetett ebből az összegből szükséges mértékben ellátni. Mégis az olvasók száma 1851-ben meghaladta a 11 000-et, tehát az igénybevétel meglehetősen erős volt. Az egyetemi professzoroknak és az Akadémia tagjainak kölcsönzési joguk is volt; 1849/50-ben és a következő tanévben összesen 1885 esetben történt kölcsönzés.³⁰ Amde a nemzetközi szaktudományosság gyorsütemű fejlődésével a szakemberek igényei egyre szélesedtek, növekedtek. Mind határozottabban jelentkezett a különálló szakkönyvtárak létrehívására irányuló törekvés. Sőt hamarosan tettekre is sor került. Az újonnan megalakult szaktudományi egyesületek és társulatok gyors egymásutánban hozzáláttak a könyvgyűjtéshez. A *Természettudományi Társulat*nak az ötvenes évek elején már 1200 kötetes saját tékája volt. Ugyancsak kialakulóban volt a *Budapesti Kir. Orvosegyesület* és a JÓZSEF *Politechnikum* szakkönyvtári gyűjteménye is, és nyilván megtörténtek az előkészületek ugyanerre a *Magyarhoni Földtani Társulat*ban is.³¹

A hungarológiai kutatómunka számára is bő lehetőséget nyújtott az Egyetemi Könyvtár. Állományának 1851-ben kimutatott 72 630 kötet könyve, 3428 kinyomtatványa és főleg 1400 kézírata között rengeteg volt a hazai tárgyú és vonatkozású anyag. Bőven volt tehát itt kutatható.³² Mégis az *Akadémia* — érthető módon — mind türelmetlenebbül sürgette a nemzet szellemi hagyatékát legszélesebben felölelő, a nagyszerű JANKOVICH gyűjteménnyel több mint 100 000 kötetre gyarapodott Széchényi Országos Könyvtár hozzáférhetővé tételét³³. A program-szerűvé vált szervezett államtörténeti, irodalom- és nyelvtörténeti kutatás ti. semmiképpen sem érthette be az Egyetemi Könyvtár forrásanyagával.

Egyébként a Nemzeti Múzeum többi tárának megnyitása után Pest-Buda számban és kultúrában megnövekedett művelt társadalma is egyre fokozódó érdeklődéssel várta a Széchényi Könyvtár megnyitását. Arról azonban, hogy a megnyitás mennyi és miféle akadályba ütközik, a nagyközönség jóideig nemigen volt értesülve.

2. A CSÁSZÁRI HATÓSÁGOK INTÉZKEDÉSEI A MÚZEUM ÉS A KÖNYVTÁR ÜGYEIBEN (1849—1855)

A) Tájékoztatók és részletintézkedések (1849—1854)

Geringer cs. biztos első intézkedései

Pest-Buda lakossága már a katonai megszállás napjaiban értesülhetett arról, hogy a császár Karl Freiherr von GERINGER (1806—1889) személyében egy magyar nyelven is tudó erdélyi szász urat nevezett ki az ország teljeshatalmú polgári biztosává.³⁴ Annyit jelentett ez, hogy minden nem katonai ügy az ő joghatósága alá került, következésképpen ő lett a közintézetek s köztük a Nemzeti Múzeum illetékes felügyelője is. Hogy a múzeumi örök, élükön az igazgatási teendőket ellátó ÉRDY Jánossal, hogyan fogadták e hírt, nem tudható. Mindenesetre az a tény, hogy a telj-

hatalmú biztos nem idegen, hanem hazai származású egyén, sokakkal együtt valószínűleg őket is bizakodással töltötte el. S e bizakodás nem volt egészen alaptalan, mert igaz ugyan, hogy a közigazgatás feje — miként hamarosan kitért — fenntartás nélküli végrehajtója lett az elnyomó, beolvasztó és germanizáló intézkedéseknek, a kultúra ügye iránt élénk érdeklődéssel és látszólag jóindulattal viseltetett.

Csakugyan GERINGER báró a legközelebbi időn, szinte napokon belül tájékozódni kívánt a Múzeum állapotáról. E végből utasította SZENT-IVÁNYI Vincét, a pesti kerület császári főbiztosát, hogy számára a szükséges információkat megszerezze. SZENT-IVÁNYI augusztus 6-án HAVAS József (1796—1878) királyi tanácsost, a pesti egyetem volt jogtanárát, Pest város volt főbíráját és országgyűlési követét³⁵ küldte ki a Múzeum megismerésére,³⁶ a szemle eredményéről pedig augusztus 17-én tett jelentést GERINGERnek. Referátumában csupán a legfontosabb személyi és tárgyi vonatkozások kerültek szóba: az, hogy a személyzet a forradalom alatt milyen politikai magatartást tanúsított, s az, hogy a gyűjtemények hogyan vészték át a háborús hónapokat. Az első kérdést illetően a jelentés megállapította, hogy egy személyt, BLASKOVICS Béla írnot kivéve, minden alkalmazott kifogástalanul viselkedett, sőt az igazgató, KUBINYI Ágoston „az uralkodó iránt megőrzött hűségéért” a forradalmi kormány által állásából el is mozdított. A gyűjteményekre nézve pedig közölte, hogy azokat komolyabb kár nem érte, a legbecsesebb kincsek ládába csomagolva érintetlenül megvannak. Külön szólt a fegyvergyűjteményről, javasolva annak a Múzeumban való további megtarthatását.³⁷

GERINGER értesülve a helyzetről, augusztus 22-én a következő intézkedéseket tette:

a) KUBINYI Ágostont igazgatói állásába visszahelyezte, felszólítván őt, hogy a Múzeumban történekről 1848 márciusától kezdődőleg részletes beszámolót tessen fel;

b) elrendelte, hogy a személyzet fizetéséről és az intézet nélkülözhetetlen szükségleteiről addig is, amíg a Múzeum saját pénzalapja rendeződik, az állami pénzügyi szervek gondoskodjanak;

c) tudtul adta, hogy az 1849 tavaszán elhunyt SADLER József természettári ör állása egyelőre betöltetlen marad;

d) a forradalmárokkal együtt elmenekült BLASKOVICS Béla kancellistát és igazgatói irattárost állásától megfosztotta és helyére FARKAS Lajos közalapítványi tb. ügyészt nevezte ki;

e) meghagyta, hogy a gyűjtemények felállításához szükséges berendezési tárgyak jegyzéke összeállíttassék;

f) a muzeális fegyvergyűjtemények megtarthatása végett pártoló előterjesztést tett az illetékes katonai parancsnokságnak;

g) utasítást adott, hogy a Múzeum díszterméből az 1848. évi országgyűlés felsőházának berendezése mielőbb eltávolíttassék, — a Múzeum külső udvara pedig az otthagyt lomoktól megtisztíttassék.³⁸

Egy rendőri felszólítás

GERINGERnek e rendelkezéseivel csaknem egyidejűleg (augusztus 14-én) a császári katonai főparancsnokság rendőri osztálya is érintkezésbe lépett a Múzeummal, közelebbről annak Könyvtárával. A többi fővárosi nagykönyvtár (ti. az *Egyetemi*, az *Akadémiai* és a *Nemzeti Kaszinói Könyvtár*) vezetőivel együtt magához rendelte

MÁTRAY Gábort, felszólítván őt és társait, hogy gyűjteményeikből az 1849 áprilisától júliusáig megjelent sajtótermékeket beszállítsák. A Széchényi Könyvtárban — mivel a nyári háborús hónapokban a nyomdák kötelezpéldányokat alig küldtek be — ilyesmi csak egy-kettő akadt. Ezeket — köztük a hivatalos *Közlöny* számain — MÁTRAY haladéktalanul beküldte a rendőrségnek.³⁹

Kubinyi hivatalba lépése

Pár nap múlva, szeptember elején az állásába visszahelyezett KUBINYI igazgató újra elfoglalta hivatalát és lakását a Múzeumban.⁴⁰ Szeptember közepén végrehajtást nyert GERINGERnek a személyi illetményének kifizetése iránti intézkedése is; a tisztviselők és szolgák több mint két hónapi várakozás után végre hozzájuthattak fizetésükhöz.⁴¹ Az igazgató és társai ezek után indíttatva érezték magukat arra hogy bemutatkozó látogatást tegyenek a császári biztosnál. Fogadásukra október 25-én került sor.⁴² Jó alkalmul szolgálhatott ez arra, hogy a biztost közvetlenül élőszóval is tájékoztassák a Múzeum és a Könyvtár súlyos problémáiról, s ezek megoldásához jóindulatú támogatását kérjék. Kéréseik elől GERINGER, aki — mint említettük — kulturális ügyek iránt élénken érdeklődött, nem is zárkózott el.

Geringer újabb rendelkezései

Tekintettel a sajtóügyi rendtartáshoz fűződő abszolutista államérdekre is, GERINGER hamarosan orvosolni igyekezett a Széchényi Országos Könyvtárnak a nyomdai kötelezpéldányok be nem küldése miatt tett panaszát. November 10-én körlevélben felszólította az ország kerületi biztosait, ügyeljenek arra, hogy az 1848. évi 18. tc. 40. §-ának vonatkozó előírásait a kerületükben működő kő- és könyvnyomdák pontosan teljesítsék: mindenfajta termékeikből záros határidőn belül szolgáltatassák be az előírt példányokat.⁴³

Amennyire örömdetes volt ez az intézkedés, éppen annyira lehangoló volt az a másik, egyidejűleg kiadott utasítás, amelyben a császári biztos — a bécsi minisztérium rendeletére — a Múzeumot is kötelezte arra, hogy hivatalos ügyintézésében ezentúl a német nyelvet használja.⁴⁴ Maga az intézet is az iratokban ettől kezdve *Pester National Museum*-ként szerepelt.

GERINGERnek a Múzeum iránti figyelme azonban — már csak az államvagyon védelme és a rendszer konszolidációja érdekében is — változatlan maradt. Ő is, közvetlen munkatársai is, közöttük elsősorban BABARCZY Antal udvari tanácsos és a fentebb már említett HAVAS József királyi tanácsos — igaz, csak szerény eszközökkel — támogatták Kubinyi újjászervező fáradozásait. Így még az őszi hónapokban pénzügyi fedezetet nyújtottak a múzeumépületben szükségessé vált tatarozások elvégzéséhez — lehetővé tették, hogy a budai nádori palota kiürsítésre került berendezéséből 10 darab könyvszekrény vétessék meg az Országos Könyvtár számára,⁴⁵ s gondoskodtak róla, hogy FARKAS Lajos helyett — aki állását a Múzeumban nem foglalta el — CZANYUGA József (szül. 1816) tanár neveztesék ki igazgatói írónkká és irattárnokká.⁴⁶

Az 1850. év nem hozott semmiféle nagyobb jelentőségű változást a Múzeum helyzetében. A főhatóság még nem határozta el magát az intézet kibontakozását gátló alapvető fontosságú hiányosságok konkrét felmérésére. Figyelmét csupán egyes részletkérdésekre fordította s csak a legsürgősebb ügyekkel foglalkozott.

Pedig ez év végén GERINGER császári biztos eddigi személyi hivatalát egy széleskörű hivatalszervezet váltotta fel, a *Cs. Kir. Helytartóság (K. K. Statthaltere)*,⁴⁷ amely már könnyűszerrel tehetett volna átfogóbb intézkedéseket is.

Kubinyi intézkedései

KUBINYI igazgató így saját hatáskörében, saját belátása szerint igyekezett a háborús viszonyok miatt szétzilálódott múzeumi gyűjtemények újrendezését irányítani. Az év első hónapjaiban az egyes tárrakkal elkészíttette berendezésük leltárát, majd összeíratta velük mindazon szükségleteket, amelyek eredményes működésük feltételeit képezték. A császári biztostól sikerült kieszközölnie azt is, hogy a Természeti tár üresedésben levő őri állása betöltsessék. Így került február 1-én a Múzeum tisztviselői karába KOVÁCS Gyula (1815—1873) erdélyi származású, Bécsben tanult jeles botanikus.⁴⁸

Elszámolás a Széchényi-alapról

Különös figyelmet fordított KUBINYI a leginkább elhanyagolódott, legrendezetlenebb állapotban levő gyűjteményre, a Széchényi Országos Könyvtárra. Mindekelőtt a téka külön pénzügyi alapjának, a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványnak 1848. július 1-től 1849. június 30-ig, vagyis a legválságosabb időszakban történt felhasználásáról adatott számot MÁTRAYVAL. Az 1850. január 25-én elkészült részletes kimutatást hivatalos úton eljuttatta a *Cs. kir. Ideiglenes Közalapítványi Bizottsághoz (K. K. Provisorische Stiftungsdeputation)*hoz, majd elnyervén a felmentést, jelentés tételét az ügyről az alapító grófnak is.⁴⁹ E gondos eljárásnak volt köszönhető, hogy az alapítványnak 1849 óta ki nem fizetett kamatait a gróf ez évi augusztus 9-én kelt rendelvényével ismét folyóvá tette.⁵⁰

Mátray véleményes jelentése a Könyvtár szükségleteiről

A Könyvtár szükségleteiről szóló véleményes jelentését MÁTRAY 1850. február 5-én terjesztette KUBINYI igazgató elé. Ebben legfontosabb kíváncsolomként könyvszekrények készíttetését jelölte meg. Nyomatékosan rámutatott arra, hogy mindaddig, amíg a szükséges szekrényekkel nem rendelkezik a Könyvtár, szó sem lehet a gyűjtemények végleges felállításáról, sőt még elrendezéséről sem. A meglevő állványokon a könyvek és kéziratok legfeljebb csak részben és ideiglenesen állíthatók fel. Így kellett máris eljárni a Könyvtár törzsanyagával, az eredeti SZÉCHÉNYI-gyűjteménnyel; ez a régi szekrényekben már áll ugyan, de csaknem használhatatlanul, mivel hogy a könyvek polconként 2—3 egymásmögötti sorban vannak elhelyezve. Arra hogy e könyvanyag szabályosan, jelzetekkel ellátva katalogizáltassék, ez idő szerint gondolni sem lehet.⁵¹

A bútorozás és kötetés ügye

A bútorozásra vonatkozó kívánalmakat, valamint a felállítással kapcsolatos javaslatokat MÁTRAY konkrétan a következőkben adta elő:

1a) a Könyvtárnak a Sándor utca és az Országút felé néző szöglettermében a még fel nem állított *kéziratok* számára készíttessenek olyan üveges szekrények,

mint amilyenek a szomszédos teremben (a latin kéziratok termében) már vannak, és pedig ROSZNAGEL Márton asztalosmester által benyújtott tervek szerint;

1b) a Sándor utcai fronton ez után következő teremben is új szekrényeket kellene csináltatni az *inkunabulumok* és *ritkaságok* számára, ugyancsak kész tervek alapján;

1c) nem lenne szükség új berendezésre a Sándor utcai oldalon, az olvasóterem előtt levő helyiségben, amely *honoráciorok olvasószobájául* van kijelölve; itt az 1a) alatt említett teremben jelenleg meglevő régi bútorzat lenne felhasználható;

1d) az épület keleti frontján, az olvasóterem szomszédságában egymásra következő *három raktártermet* (ahol a JANKOVICH- és ILLÉSHÁZY-féle könyvek vannak felhalmozva) megintcsak új szekrényekkel kellene berendezni kész tervrajzok alapján.

2. Addig is, amíg az új berendezés elkészül, folytatódjék a *könyvek rendezése* és — lehetőség szerint — ideiglenes felállítása.

3. A kettős példányok (*duplicatumok*) kiválogatásától egyelőre el kell tekinteni; erre csak a különböző eredetű gyűjtemények egyesítése és végleges felállítása után, a katalogizálás kapcsán kerülhet sor.

4. Kíváncos lenne, hogy mielőbb gondoskodás történjék a nyers állapotban levő könyvek *beköttetéséről* is, vagy legalább félkemény, ún. brochure-kötéssel való ellátásáról, mert felállításuk nélkül nem lesz lehetséges.

A könyvszekrények elkészítésére és a kötetési munkálatokra a következő *költségek* lennének szükségességek;⁵²

Az 1a) alatt említett szekrények asztalos- és üvegesmunkáira együttesen	1302 pf. 40 kr.
b) alatti terem asztalosmunkáira	834 pf.
d) alatt megjelölt 3 terem asztalosmunkáira ...	3102 pf.
Mindezek mázoló munkálataira	1326 pf. 30 kr.
Összesen	6565 pf. 10 kr.

2. A kötetlen könyvek beköttetésére	1000 pf.
Tehát mindössze	7565 pf. 10 kr.

Személyzet iránti igények

A következőkben MÁTRAY jelentése hangsúlyozta, hogy a berendezésen és a könyvköttetésen kívül van a Könyvtárnak még egy további, az előbbieknél nem kevésbé fontos kíváncsága is, ti. a személyzet növelése. Az állományrendezés és -felállítás roppant feladatához az őrnek sürgősen szüksége volna még legalább két segítőtársra, nevezetesen:

a) egy *segédőrré* (*adjunktusra*), és pedig olyasvalakire, aki kellő földrajzi, történelmi, jogi, oklevéltani és könyvészeti ismeretekkel rendelkezik, s ezen kívül járatos a magyar, német, latin, francia, olasz s valamelyest a görög nyelvben is;

b) egy *írnokra*, olyan szépíróra, aki magyar, német, latin és szlovák nyelven ír és beszél;

c) ezen felül a később sorra kerülő katalogizálási munkálatokhoz *több ideiglenes alkalmazottra* is szükség lesz, olyan *napidíjas* (*diurnista*) írnokokra is, akik a görög, szerb, horvát és román nyelvben gyakorlottak.⁵³

A fizetésrendezés ügye

A személyzet növelésével szoros kapcsolatban fontos kíváncsalmként tüntette fel a jelentés a fizetésrendezést is. Annak a régi óhajnak adott kifejezést, hogy a Könyvtár tisztviselői az *egyetemi rendes tanárokkal azonos fizetésben részesüljenek*, mégpedig a legmagasabb kategóriában, tekintettel arra, hogy a Múzeumban — az egyetemmel ellentétben — semmiféle mellékkereseti lehetőség nem adódik. Konkrétan azt kívánta, legyen

a) a könyvtárőr évdíja	1500 pf.
b) a segédőré	800 pf.
c) az írnoké	500 pf.
d) az osztályszolgáé (famulusé)	300 pf.

Emellett javasolta még azt is, hogy a rendes fizetés mellett adassanak ki a könyvtárőrnek és famulusának azon alapítványok kamatai is, amelyeket korábbi időkben egyes hazafiak — köztük KUBINYI Péter — kifejezetten az ő támogatásukra rendelkeztek. Ez annál méltányosabb lenne, mivel a könyvtári dolgozók szolgálata terhebb, mint a többi táré s mihelyt az olvasóterem megnyílik, a szolgálati idő is hosszabb lesz amazokénál.⁵⁴

Figyelemfelhívás a Horvát-könyvtárra

Végezetül felhívta a jelentés KUBINYI igazgató figyelmét a Könyvtár egyik raktártermében letét gyanánt, zár alatt őrzött HORVÁT István-féle téka függőben levő ügyére.⁵⁵

Bútorleltár

E kíváncságyjegyzéket MÁTRAY egy, március 26-án kelt leltári jegyzékkel egészítette ki, amelyben számot adott a Könyvtárban — a szekrényeken kívül — meglevő berendezési tárgyairól. E szerint az olvasóterem bútorzatát 6 darab keményfából készült hosszú asztal, 2 kerekasztal és 23 szék alkotta. A könyvtárőri szobában 2 új fiókos keményfa-íróasztal és 1 fehérre festett régi puhafa-íróasztal állt, valamint 6 régi szék. A nagy raktári teremben csupán 2 keményfából készült újabb karfás létra és 5 kisebb puhafalétra volt található.⁵⁶

Könyvtárrendezés

Ilyen szegényes, hiányos felszerelés mellett kezdte meg MÁTRAY SZABÓ János famulussal kettesben a Könyvtár nagy rendbetételét, mindenekelőtt császári csapatok elől 1849-ben elrejtett, illetve a bombázás miatt biztonságos helyre szállított állományrészek visszahordását és újra rendezését. Komoly nehézséget jelentett számukra az is, hogy télen a fűtetlen raktárhelyiségekben nem lehetett huzamosabb ideig tartózkodni. Mégis — úgy látszik — fáradozásuk nem volt eredménytelen. Erre vall az ismertetett február 5-i véleményes jelentés, mely szerint a SZÉCHÉNYI-féle *törzssanyag* rendezését és felállítását ideiglenesen bár, sikerült befejezniük. Sikerült ez annak ellenére, hogy a tavaszi és nyári hónapokban ismét politikai zaklatásban volt részük.⁵⁷

A személyzet igazoltatása

Az történt, hogy — FARKAS Lajos ügyvéd feljelentése alapján — a rendőri hatóságok újra eljárást indítottak a Múzeum öt vezető tisztviselője (KUBINYI igazgató, ÉRDY János, MÁTRAY Gábor, PETÉNYI János és FRIVALDSZKY Imre örök) ellen. A feljelentő — alighanem ugyanaz a személy, akit GERINGER az előző év nyarán igazgatói irattárnokká kinevezett — azzal vádolta meg valamennyiüket, hogy 1849 tavaszán a fővárosba visszatért forradalmi kormányhoz hódoló iratot intéztek, rokonszenvüket nyilvánították a felforgató párt törekvései iránt és dicsőítették KOSSUTHOT. Időbe került s nem csekély izgalommal járt, amíg a vádlottak tisztázni tudták magukat és mentesültek a pörbefogástól. Felmentésükre június 28-án került sor.⁵⁸

Nem sokkal később (augusztusban) igazoló eljárás alá vonták a *segédszemélyzetet* is, de nem a rendőrség, hanem a kormányhatóság (a *Statthaltereit*). Mind a 6 szolgának írásbeli nyilatkozatot kellett tennie arról, hogy a forradalom idején fegyveres szolgálatot nem teljesített s a forradalmi kormánynak esküt nem tett. A KUBINYI igazgató által megerősített nyilatkozatokat a főhatóság elfogadta s a szolgákat igazoltaknak nyilvánította.⁵⁹

A Múzeum alkalmazottai közül csak egyetlen személy részesült politikai elmarasztalásban, Kiss Bálint képtári őr. Ellene 1849 ősze óta külön eljárás folyt, amely 1850 októberében állásából való elmozdítással végződött.⁶⁰

Jellačić akciója

A személyi jellegű ügyek mellett 1850 tavaszán rövid időre egy, a gyűjteményekkel kapcsolatos politikai akció is nyugtalanságot kelthetett a Múzeumban. Hivatalos úton tudomására jutott az igazgatónak, hogy JELLAČIČ horvát bán május 7-én megkeresést intézett GERINGER császári biztoshoz, bejelentvén Horvát-Szlavónország igényét a „*pesti könyvtár és múzeum*” birtokában levő olyan könyvekre és műtárgyakra, amelyek állítólag 1782 és 1790 között horvát-szlavón kolostorokból, továbbá a zágrábi akadémia könyvtárából, valamint a fiumei, pozsegi és más gimnáziumokból a magyar hatóságok rendelkezésére kerültek Pestre. Egyben kérte a bán, hogy ennek az igénynek érvényesítése végett horvát megbízottak jöhessenek Pestre a szóban forgó intézetek katalógusainak, jegyzőkönyveinek és leltárjegyzékeinek megvizsgálására.⁶¹

E megkeresésre GERINGER május 18-án válaszolt, közölve a bánal, hogy a jelzett ügyben mind a *Cs. kir. Közalapítványi Deputációnál*, mind a *Császári Belügyminiszternél* megteszi a szükséges lépéseket.⁶²

KUBINYI igazgatót, aki nem ismerhette eléggé a vezetése alatt álló intézet gyűjteményeinek történetét, nyilván kellemetlenül érintette e hír. MÁTRAY könyvtárőr és a többi gyűjtemény őrői azonban megnyugtathatták őt, tudára adván, hogy sem a Széchényi Országos Könyvtár, sem a szűkebb értelemben vett Múzeum nem őríz Horvátországból hatósági rendeletre elhozott könyveket és tárgyakat. Ilyenek birtokukba egyáltalán nem is juthattak, mivel 1782 és 1790 között még nem is léteztek. A bán által említett „*pesti könyvtár és múzeum*” alatt csakis az *Egyetemi Könyvtárt* lehet érteni.

S valóban, semmi nyoma sincs annak, hogy a Helytartóság ez ügyben a Múzeumban és Könyvtárban vizsgálatot rendelt volna el.

A kéziratgyűjtemény rendezése

E riadalmat keltő események dacára az 1850. év a Könyvtárra nézve nem múlt el haszontalanul. MÁTRAY Gábor — KUBINYI igazgató támogatása mellett — komoly erőfeszítéseket tett az intézet legfontosabb feladatainak ellátására.

Munkaidejének és -erejének nagyrészt természetesen az állomány rendezésére fordította. A szoros értelemben vett SZÉCHÉNYI-téka könyveinek ideiglenes felállítását befejezve, legsürgősebb teendőnek a sokezer kötetet felölelő különféle eredetű *kéziratállomány* kiválogatását, vizsgálatát és rendszerezését tekintette. Ez volt ti. a Könyvtárnak az a gyűjteménye, amely iránt a kutató tudósok elsősorban érdeklődtek s amelynek használható állapotba hozását az *Akadémia* is szorgalmazta. Hogy a rendbetétel milyen elvi megfontolások alapján történjék, arra nézve MÁTRAY semmiféle felsőbb utasítást nem kapott. Szakmai tanácsért sem igen volt kihez fordulnia, hacsak TOLDY Ferenchez, az Egyetemi Könyvtár igazgatójához nem. Ennek azonban nincs nyoma. Rendezési tervét bizonyára egymaga alakította ki. Idevágólag két kérdést kellett tisztázni. Mindenekelőtt el kellett döntenie, hogy azok a különálló nagy kéziratgyűjtemények, amelyek különböző alkalmakkor, más-más gyűjtők birtokából kerültek az Országos Könyvtárba, így az ILLÉSHÁZY- és a JANKOVICH-féle, megmaradjanak-e elkülönültségükben, vagy pedig — eredetükre való tekintet nélkül — a SZÉCHÉNYI-féle törzssanyaggal egy kéziratárrá egyesíttessenek. De állást kellett foglalni abban a tekintetben is, hogy a kéziratok milyen rendszerben legyenek felállítva: valamiféle szaktudományi kategorizálásban, vagy osztályozás nélkül, csupán folyószámos rendben, esetleg más módon.

E kérdésekkel foglalkozva — tudjuk — MÁTRAY már korábban (1847-ben) áttanulmányozta azokat a tájékoztató iratokat, amelyeket annak idején István nádor hozatott meg Közép-Európa három legjelentősebb könyvtárából, a *bécsi császári*, a *müncheni királyi* és a *prágai egyetemi* bibliotékából, s melyek az ottani belső rendet ismertették. Ezekről azonban sajátosan a kéziratokra nézve eligazítást nem kapott; magára volt utalva.

Az első alapvető kérdésben arra az elhatározásra jutott, hogy el fog tekinteni a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény mellett fennálló nagy magántékek kézirati állományának különtartásától, s a *különböző kézirati fondokból egyetlen tárt szervez*. Ellenkezőre ui. sem Bécs, sem München nem nyújtott példát; ilyesmi csupán a prágai egyetemi könyvtárban fordult elő, de ott is csak egy különleges jogállású gyűjtemény, ti. a KINSKY-téka esetében. Ami a felállítási rendszert illeti, úgy határozott, hogy az egyes, különböző eredetű (provenienciájú) fondokon belül az *anyagot először nyelv, majd formátum szerint csoportosítva, ezt követően pedig a nyelvben és formátumban megegyező tömböket szorosan egymásmellé illeszti és az így egyesített, de egymással össze nem kevert szekciókat egyszerű folyószámozással látja el*. Ez a megoldás kedvezőbbnek ígérkezett bármely szakrendszernél. A hazai kézirat- és könyvállomány ui. zömmel mindössze három csoportban, magyarban, latinban és németben volt elhelyezhető; minden más nyelvű anyag ritkaságszámba ment, tehát gyakorlatilag nem sok gondot okozott.

Ilyen elvi elhatározás alapján fogott hozzá MÁTRAY és SZABÓ famulus a kéziratok rendezéséhez. Hogy a munkálatok 1850-nek mely időszakában kezdődtek, nem tudható, de mindenesetre megkezdődtek. 1851 februárjában MÁTRAY jelentette KUBINYINAK, hogy a magyar nyelvű kéziratok kiválogatása immár valamennyi fondból megtörtént s felállításuk befejeződött.⁶³

A könyvtári kölcsönzés és kutatás megengedése

Amint a SZÉCHÉNYI-féle könyvvállomány és a kéziratgyűjtemény folyamatos felállítása híre a hungarológiai kutatók körében elterjedt, többen akadtak olyanok, akik nem akarták megvárni a Könyvtár további elrendezését, hanem nyomban használatba kívánták venni a már rendbe tett anyagot. Ezek a Tudományos Akadémia támogatásával igyekeztek maguknak kiharcolni mind a könyvtárlátogatás, mind a könyvkölcsönzés jogát. Gróf TELEKI József akadémiai elnök kész is volt érdeklődni. Ismételtén átfutott ez ügyben KUBINYI Ágoston múzeumigazgatónak⁶⁴, ez azonban csak korlátozott kutatási lehetőséget tudott kilátásba helyezni, kölcsönzést egyáltalán nem, tekintettel arra, hogy az 1832/36. évi országgyűlés bármely gyűjteményi darabnak a könyvtárból való elvitelét megtiltotta. TELEKI erre GERINGER bárótól kért intézkedést s rövidesen teljes sikert ért el.

A császári biztos 1850. december 28-án kelt leiratában felhatalmazta KUBINYI igazgatót, hogy *akadémikusoknak, egyetemi tanároknak és megbízható magántudósoknak* az Országos Könyvtárból — unikumok és díszművek kivételével — elismervény ellenében *bármely tudományos kiadványt könyvtáron kívüli használatra kikölcsönözhesen*.

KUBINYI ezt a kívülről kezdeményezett és az adott viszonyok között új gondot jelentő előírást aligha fogadta szívesen, de kénytelen volt tudomásul venni. Néhány nap múlva (dec. 31-én) a következő utasítást adta e tárgyban MÁTRAYNAK:

a) a meginduló kölcsönzés gondos nyilvántartása végett vezessen egy külön e célra szolgáló kölcsönzési naplót s ezt ellenőrzésre minden év január elején és július 1-én bemutassa;

b) bármely mű kölcsönzése legfeljebb fél évre szólhat; ha valaki még ezen túl is igényt kívánna tartani egy könyv használatára, a könyvtárőr köteles lesz azt tőle bekérni s ellenőrizni, hogy nem esett-e benne valami kár; ugyanígy kell eljárnia a visszaszolgáltatót könyvekkel is;

c) avégből pedig, hogy e tudományos kedvezményben többen is részesülhessenek, az olyan kikölcsönzött könyvet, amelyet másvalaki is keres, három hónap elmultával vissza kell kérni a kölcsönzőtől;

d) ritka és diszpéldányokat, valamint olyan különálló képes ábrázolásokat, amelyek könnyen elkallódhatnak vagy megrongálódhatnak, nem szabad kölcsönözni;

e) a könyvtárőr csak előzetes igazgatói engedély alapján kölcsönözhet.⁶⁵

MÁTRAY KUBINYI utasítását véve 1851. január 1-vel csakugyan megnyitotta a Könyvtár kölcsönkönyvét s amennyire a körülmények engedték, felkészült a kölcsönzés megkezdésére.⁶⁶

A magas értelmiség helyben kutatása már mintegy háromnegyed éve, 1850 tavasza óta megengedett volt. KUBINYI igazgató úgylehet a saját hatáskörében engedte meg ezt. MÁTRAY naponta 9—13 óráig a hivatali szobájában fogadta és szolgáltatta ki a „*honoráciorokat*”. Ennélfogva az a hírlapi támadás, amely a bécsi *Oesterreichischer Korrespondenz* 1850. július 27-i számában a Könyvtárt zárva tartása miatt érte, legalább e részben alaptalan volt.⁶⁷

Jelentős fordulatnak kell e két mozzanatot az Országos Könyvtár életében tekinteni. Majd másfél évtizedre terjedő kényszerű szünetelés után ti. ezzel indult meg újra — ha korlátozottan is — a Könyvtár kutatószolgálat. Az intézet talpraállásának első jele volt ez.

A Múzeum megnyitása

Ugyanezen idő alatt természetesen a Múzeum többi osztályában is serény munka folyt: 1850 végére mind a Régiségtár, mind a Természeti és Képtár olyan állapotba került, hogy — ha nem is teljesen — a látogatók számára mindegyik megnyithatóvá vált. KUBINYI igazgató ezt annál nagyobb megnyugvással vehette tudomásul, mivel nemcsak a hatóság, hanem a nagyközönség, a sajtó is többször hangot adott ez iránti kíváncsiságának.

1851. április 26-án tehát a *Magyar Hírlapban* közhírré tette a Múzeum megnyitását, közölve, hogy a Képtár hetente kétszer, a másik két tár hetente egyszer reggeli 9 órától déli 1 óráig megtekinthető.

Magyarázat a Könyvtár zárva tartásáról

Arról, hogy a Könyvtár olvasótermét miért kell továbbra is zárva tartani, az igazgató hosszú nyilatkozatot tett. Elismerte, hogy lényegében igaza van annak az újságírónak, aki nem sokkal előbb (ápr. 17-én) ugyanezen hírlapban részletesen ismertette a Könyvtár szanalomra méltó helyzetét, de megjegyezte, hogy e közlemény több tekintetben kiegészítésre szorul. Nevezetesen:

a) ami a *szekrények és polcok csináltatását*, valamint a *szolgák számának növelését* illeti, az nem az igazgatóságtól függ; remélhető azonban, hogy illetékes hely intézkedni fog mindkét ügyben, sőt a tiszti személyzet szaporítása érdekében is, mert egyetlen ór képtelen lenne belátható időn belül használható állapotba hozni a roppant könyvgyűjteményt;

b) igaz, hogy a *fűtés* ez idő szerint csupán a könyvtárőr dolgozószobájára korlátozódik, de ha az olvasóterem megnyílik, annak a fűtése is biztosítva lesz;

c) megfelel a valóságnak az is, hogy a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítvány kizárólag könyvek beszerzésére és nem szekrények csináltatására szolgál, ámde az alapítvány évi 400 forintnyi összege a bútorozás gondjain amúgysem segíthetne, erről más úton-módon kell gondoskodni;

d) tény az is, hogy a *kötetlen könyvek* garmadában hevernek, csak hogy ez nem a jelen idők terhére írandó, hanem még az 1838 előtti időkére; régi eredetűek az állomány hiányosságai is, pótlásuk pénzkérdés;

e) ellenben nem egészen felel meg a valóságnak, hogy *kötelezpéldányt* egyedül a pesti LANDERER és HECKENAST vállalat küld rendszeresen a Könyvtárnak, küldenek más nyomdák is, bár elég kevesen; a köteleességmulasztók azonban hamarosan meg lesznek rendszabályozva;

f) végül kétségtelen az — írta KUBINYI —, hogy a HORVÁT István-féle könyvtár megszerzésének ügye 1846 óta nem jutott dűlőre, de a magas kormányzat szándékában áll ezt is elintézni.⁶⁸

A nagyközönség megnyugtatóására — úgy vélte KUBINYI — egyelőre ennyi is elég.

A múzeumlátogatás szabályozása

A táruk megnyitása szükségszerűen maga után vonta a látogatással kapcsolatos szolgálat szabályozását. A hirtelen nagy mértékben megnövekedett forgalomra ui. az intézet nem volt kellőképpen felkészülve: a csekély létszámú személyzet nem

tudta kielégítő módon ellátni sem a vezetést, sem a felvigyázást. Ez késztette KUBINYI igazgatót arra, hogy 1851 áprilisában az 1847. évi *szolgálati szabályzatot* kiegészítse.⁶⁹ Az öt pontból álló *függelék* a következőket írta elő:

- a) a gyűjteményi termék kulcsait az illető örök maguknál kötelesek tartani, a szolgának csak a tár nyitáskor és zárásakor adhatják át;
- b) egyszerre csak egy tár nyitható meg közszemlére;
- c) a Képtár nyitvatartása idején a régiségtári szolga is köteles felvigyázni;
- d) a Régiségtár nyitvatartásakor pedig annak két kijáratát katonai őrs tartsa szemmel;
- e) ha a Régiségtárba rendkívüli látogatók bocsátatnak be, az illetékes szolgán kívül mindenkor a kapus vagy — ennek akadályoztatása esetén — az udvarszolga is köteles felvigyázni.

A kötelespéldányügy

A Múzeum ügye a megnyitással egy időre nyugvóponttra jutott. Nem így a Könyvtár! A *Magyar Hírlap*ban megjelent igazgatói nyilatkozat után a közönség kíváncsian várta, vajon fog-e történni valami e tekintetben is. A Könyvtár számos problémája közül legegyszerűbbnek a kötelespéldányügy rendezése látszott, mint-hogy ez nem függött pénzügyi feltételektől, s minthogy ebben az irányban már amúgy is történtek kezdeményező lépések.

Ismeretes, hogy GERINGER császári biztostól már 1849 novemberében sikerült kieszakozni egy idevágó rendeletet, amely — az 1848. évi 18. tc.-re utalva — a cs. kir. kerületi főispánokat a nyomdák ebbeli köteletségének ellenőrzésére felszólította. S ez a rendelet nem is volt eredménytelen. 1849 végétől, 1850 elejétől fogva a beszolgáltatás országsherte újra megkezdődött. Mind a könyv- és nyomdák, mind a réz- és acélmetsző műhelyek küldeni kezdték termékeiket az illetékes helyi hatóságoknak, ezek pedig továbbították a Múzeumba vagyis az Országos Könyvtárba. A nyomdáknek ez az aktivizálódása a Könyvtarra nézve annál jelentősebb volt, mivel a beszolgáltatás nem korlátozódott csupán a frissen készült kiadványokra, hanem — GERINGER rendeletének megfelelően — kiterjedt az 1848/49. folyamán megjelent, de annak idején be nem küldött sajtótermékekre is.⁷⁰

Az 1850. évi első negyedben elért eredményről MÁTRAY szolgálati úton, KUBINYI igazgatón át részletes jelentést tett GERINGER bárónak, ez viszont elrendelte, hogy a további, évnegyedenként történő beszolgáltatásokat nemcsak vele kell tudatni, hanem a sajtóban is közzé kell tenni.⁷¹

A császári biztos rendeletének MÁTRAY gondosan eleget tett: a Helytartóságot is, a nagyközönséget is időről időre részletesen tájékoztatta a beérkezett kötelespéldányokról.⁷² A szolgáltatás persze korántsem volt kifogástalan. Sem a pest-budai, sem a vidéki nyomdák nem tettek rendszeresen eleget törvényszabta köteleességüknek. Voltak gondos üzemek és többé-kevésbé hagyagok. MÁTRAY nemegyszer a napilapok hírdetéseiből vagy a könyvkereskedők jegyzékeiből jött rá, hogy mi mindent nem kapott meg, amit pedig meg kellett volna kapnia. Ezért 1851-ben KUBINYI igazgatóval időnként felhívásokat tettetett közzé a sajtóban, figyelmeztetvén a nyomdatulajdonosokat kötelezettségükre. Másrészt ugyancsak KUBINYI útján panaszt tett a főhatóságnál a hanyag cégek ellen.⁷³

A Helytartóság azonban — úgy látszik — további idevágó külön intézkedése-

ket nem tett.⁷⁴ Efféle részletkérdésekkel ui. nem volt többé szükséges foglalkozni, tekintve, hogy a birodalmi kormány a sajtóügynek új általános és szigorú megrendszabályozását határozta el. Bizonyára ez volt az oka annak, hogy GERINGER 1851 júniusában elrendelte az országban működő valamennyi nyomdai, litográfiai és más hasonló rendeltetésű üzem hivatalos összeírását.⁷⁵

A helyzet az összeírás után, különösen vidéki viszonylatban mit sem változott. A renitens nyomdák esetleg hosszabb-rövidebb időre eleget tettek köteleességüknek, de aztán megint elhanyagolták azt.⁷⁶ Olykor a hanyag nyomdák száma még növekedett is. Ez indította 1852 januárjában MÁTRAYT arra, hogy KUBINYI igazgató útján javaslatot tegyen a Helytartóságnak, hogy s mint lehetne az a tekintetben fennálló visszasságokat kiküszöbölni.⁷⁷ E javaslat a következő rendszabályok életbeléptetését ajánlotta:

1. az országban működő könyv-, kő- és réznyomdák tulajdonosai az általuk előállított termékeket mindaddig ne hozhassák forgalomba, amíg kötelespéldányaikat (a könyveket mellékleteikkel együtt, bekötött állapotban) az illetékes helytartóságoknak be nem szolgáltatják s erről igazolást fel nem mutatnak;
2. a beszolgáltatott nyomdatermékeket átvevő hatóságok a náluk felgyülemlett anyagot negyedévenként kötelesek legyenek a Múzeumnak (a Széchényi Könyvtárnak) beküldeni, mégpedig két példányban kiállított jegyzék kíséretében; e jegyzékek egyike a Múzeumban maradna, másika visszaküldendő lenne a hatóságnak.⁷⁸

A Helytartóság ez alkalommal sem hagyta figyelmen kívül a Múzeum felszólamlását. Igaz, az ajánlott eljárást nem tette magáévá, de január 26-án körlevelet intézett az országnak mind az öt kerületi kormányhatóságához, ismételten meghagyván nekik, hogy a nyomdai kötelespéldányokat mindenfajta nyomtatványokból — tekintettel a hírlapokra és folyóiratokra is — negyedévenként beszedessék és illetékes helyre továbbítsák. *A rendelet természetesen csak a szűkebb Magyarországra vonatkozott, Erdélyre, Horvátországra és a Szerb Vajdaságra nem.*⁷⁹

Egyidejűleg (1852 januárjában) KUBINYI — MÁTRAY kezdeményezésére — egy másik javaslattal, illetve kérelemmel is megpróbálkozott. Ez az Országos Könyvtárba 1848/49-ben be nem érkezett, vagy utólagosan be nem küldött kiadványok megszerzésére irányult. A pesti cs. kir. katonai rendőrséghez intézett kérelem így szólt: engedtessek meg, hogy a cs. hadsereg-főparancsnokság rendeletére 1849 őszén elkobzott *forradalmi nyomtatványok* tömegéből a Múzeum kiválogathassa azokat a darabokat, amelyek állományából hiányoznak. — A kérelemre azonban, amely egészen ALBRECHT főherceg kormányzóig eljutott, tagadó válasz jött. Indokul azt hozták fel, hogy egy ilyen kiszolgáltatásnak az ideje még nem érkezett el.⁸⁰

Az 1852. évi sajtórendtartás

Amíg a Széchényi Országos Könyvtár ekképpen, minden alkalmat megragadva szívósan küzdött kötelespéldányjogának gyakorlati érvényre juttatásáért, azalatt 1852 nyarán ez ügyben olyan fordulat következett be, amely minden eddig elért eredmény megghiúsulását jelentette. Az történt, hogy a birodalmi kormány május 27-én egy császári nyíltparancs által *valamennyi koronaországra nézve érvényes új*

sajtórendtartást bocsátott ki,⁸¹ amelynek 4. paragrafusát, a *kötelesspéldány-szolgáltatást* a következőképpen szabályozta.

„A kiadótulajdonos tartozik a belföldön kiadott mindenfajta nyomtatványokból a következő kötelesspéldányokat, úgymint egyet a belügyminisztériumnak, egyet a legfelsőbb rendőri hatóságnak, egyet a cs. kir. udvari könyvtárnak és egyet azon egyetemi vagy országos könyvtárnak átnyújtani, mely különös hirdetésén által minden koronaországban, vagy közigazgatási vidékben ezen kötelesspéldány átvételére jogosítottak nyilvánítatik.”

Ugyanez a paragrafus a továbbiakban így rendelkezett: „Ezenfölül az időszaki nyomtatványokból egy kötelesspéldány azon koronaország helytartójának, melyben a nyomtatvány megjelenik, beküldendő. Ezen megküldéseknek időszaki nyomtatványoknál megjelenésük szabályszerű időszakaiban, — nem időszaki nyomtatványoknál legfőbb a nyomtatvány kiadásától számított nyolcz nap alatt kell történniök. Ezek bérmentesek. Különösen költséges kiállítású nyomtatványoknál a kötelesspéldányokért a bolti árból kellő százalék-leszámitás melletti kárpótlás fog adadni. — A kötelesspéldányok beküldése alul azonban az üzleti és magánhasználatra való nyomtatványok, mint jelentési czédulák, czimzetek, ajánlasi jegyek, úrlapok és a sajtónak hasonló alárendelt termékei kivételnek. — Rovatozott papírosok és tisztán ipariüzleti minőségű ékítménytárgyak, amennyiben sem szöveget, sem képes ábrázolatokat nem tartalmaznak, továbbá a függvények s látogatási jegyek a 2. és 3. paragrafusokban kiszabott alakszerűségek teljesítése alul fölmentvék.”⁸²

A kötelesspéldányügynek ez az új, az egész birodalomra kiterjedő szabályozása az érintett könyvtárak számára több szempontból hasznosnak ígérkezett. Kiváltképpen üdvösnek látszott a beszolgáltatás idejének pontos előírása: az, hogy az időszaki nyomtatványokat megjelenésükkel egyidőben, a többieket pedig megjelenésük után legfőbb 8 nappal el kell küldeni a kötelesspéldányra jogosultaknak. De hasznos volt a kötelesspéldányok körének lefelé való értelmes elhatárolása is: az üzleti és magánhasználatra szóló jelentéktelen nyomtatványoknak a szolgáltatásból való kiiktatása. Bebizonyosult ui. hogy az efféle adminisztrálása a hatóságoknak és a könyvtáraknak egyaránt sok hiábavaló munkát adott.

Kevésbé látszott kedvezőnek a közkönyvtárakra nézve az az intézkedés, amely a költséges előállítású könyvek esetében bizonyos mértékű térítést biztosított a kiadók számára. A könyvtárak legtöbbje, így tudvalevőleg a Széchényi Országos Könyvtár is szűkösen volt pénzügyileg ellátva, s ezért aligha fogadta örömmel e szokatlan ellenszolgáltatás hírét. Voltaképpen azonban ennek a terhes előírásnak is lehetett kedvező hatása: megszűnt tethette ti. az efféle kiadványoknak a nyomdák részéről való eltitkolását.

A kötelesspéldányjog bizonytalanná válása

Súlyos gondot okozhatott azonban a Széchényi Országos Könyvtár vezetőjének s közvetve a múzeumigazgatónak is a sajtórendtartás idézett paragrafusában az a kitétel, mely szerint minden koronaországban, tehát Magyarországon is csupán egyetlen közkönyvtár, mégpedig az az egyetemi vagy országos könyvtár jogosult kötelesspéldányra, amely erre „jogosítottak nyilvánítatik”. Hazánkban, közelebbről Pest városában ui. tudvalevőleg nem kevesebb, mint három nagy könyvtár-intézmény volt, hosszabb-rövidebb idő óta kötelesspéldányjoggal felruházva: az Egyetemi Könyvtár, a Széchényi Országos Könyvtár és a Tudományos Akadémia

Könyvtára. Nyílt kérdés volt tehát, hogy a sajtórendtartás életbeléptével, 1852. szeptember 1-től kezdve közülük melyik lesz az, amely jogát fenntarthatja. Úgy látszott, hogy legkevesebb reménye erre az Akadémiai Könyvtárnak van, amely meglehetősen fiatal, mindössze 25 év óta fennálló intézmény volt s kötelesspéldányjogát csak 1837-ben nyerte.⁸³ Jóval több esélye lehetett a Széchényi Könyvtárnak, amely immár fél évszázados múltra tekinthetett vissza s ugyanannyi ideje rendelkezett kötelesspéldányi jogosultsággal is; ezen kívül pedig neve szerint is „országos” intézet volt. Leginkább azonban az Egyetemi Könyvtár tarthatott számot a császári pátenst által engedélyezett egyetlen kötelesspéldányra, minthogy legalábbis 1777. évi alapításának volt tekinthető s mivel kötelesspéldányjoga is a legrégebb volt (1780-ban kelt),⁸⁴ — végül pedig mivel a három könyvtár közül a legtekintélyesebb s leginkább használt téka volt.

Amikor e kérdés az illetékes hatóságok előtt is felmerült, azok valóban az Egyetemi Könyvtár mellett foglaltak állást, s e döntés ellen sem a Széchényi Könyvtár, sem az Akadémiai Könyvtár nem emelhetett szót; el kellett ismerniök intézetársuk elsőbbségi jogát. Elszenvedett sérelmük orvoslásáért azonban természetesen megtehették a szükséges lépéseket.⁸⁵

Próba- vagyis ellenőrzési példányokra való jogosultság

Előterjesztett panaszukat a Helytartóság késedelem nélkül (1852. szept. 29-én, illetve okt. 15-én) felterjesztette ALBRECHT főherceg kormányzó hivatalába, majd a Cs. kir. Belügyminisztériumba is.⁸⁶ A bécsi válasz azonban kedvezőtlen volt: közölte, hogy a kötelesspéldányok számának növelésére nincs mód. Erre (okt. 30-án) a Helytartóság azt javasolta ALBRECHT főherceg kormányzónak: engedje meg, hogy a hátrányos helyzetbe került két pesti nagykönyvtár az ún. *próbapéldányokból*, azokból ti., amelyeket — az új sajtórendtartás 3. paragrafusa alapján — a kiadók (nyomdák) kiadványaikból a cs. kir. rendőrigazgatóságoknak és államügyészi hivataloknak szoktak ellenőrzésre benyújtani, nyerjenek kárpótlást. Az akció azonban egyelőre nem járt sikerrel. A kormányzó csak 1854. május 27-én utasította a rendőrigazgatóságokat, hogy a náluk felgyülemelő próbapéldányokból — ideértve az időszaki kiadványokat is — mindazt, ami szükségtelenné válik, visszamenőleg 1852-től kezdve folyamatosan engedje át a Nemzeti Múzeum Könyvtárának.⁸⁷

Az Országos Könyvtár gyarapítását kötelesspéldányjogának elvesztése nyomán fenyegető veszély tehát elhárulni látszott. Igaz, a rendőrségi, ügyészégi próbapéldányok átadása-átvétele korántsem volt problémamentes: a helyi hatóságok nem egyforma készséggel, elég vontatottan adták ki elévültnek tekintett anyagukat, mégpedig gyakran hiányosan és megviselt állapotban; velük azonban nem lehetett pörbe szállni. A kiszolgáltatott anyag is több volt a semminél. De vigaszul szolgált a Könyvtár számára az is, hogy mind a fővárosi, mind a vidéki nyomdák egy része megszokásból, önkéntes ajándék gyanánt továbbra is folyamatosan megküldte termékeit. Így tehát, habár hiányosan, mégiscsak továbbra is biztosítva volt a hazai könyv-, periodikum- és kisnyomtatvány-állomány utánpótlása.

Könyvbehozatali tilalom

Volt azonban az 1852-i sajtórendtartásnak még egy további olyan szakasza, ti. a 23. paragrafus, amely megnehezítette a Könyvtár gyarapítását. Ez a külföldi nyomtatványok behozatalára vonatkozott. Előírása így szólt: „A külföldi nyomtatványok

a legfelsőbb rendőri hatóság által a birodalom egész terjedelmére nézve tiltatnak. — A külföldi nyomtatványoknak eltiltása magában foglalja azon nyomtatvány bel- vagy külföldön készült minden fordítása közrebocsátásának, vagy terjesztésének, avagy különben kiadásának tilalmát is — tartalmazza bár az a nyomtatványt egész terjedelemben vagy ennek csak egy részét. — A cs. kir. postaintézet a tiltott külföldi, vagy ezekkel egyenlő nyomtatványokra sem az előfizetéseket, sem különben szállítás végett azon nyomtatványokat el nem fogadhatja és azoknak bevitele, árulása, hirdetése s terjesztése mindenkinek tiltatik.”⁸⁸

E rendelkezés a Széchényi Könyvtár számára kiváltképpen a *külföldi hungaricumok* megszerzése tekintetében teremtett kedvezőtlen helyzetet. Az ötvenes években ui. a magyar tárgyú és magyar vonatkozású könyvek és egyéb sajtótermékek száma Európában rendkívül megnövekedett. Nemcsak a jeles magyar emigránsok, de az idegen közírók is szinte állandóan foglalkoztak a magyar ügyvel, rengeteg könyvet, röpiratot, cikket téve közzé. Nyilvánvaló, hogy e kiadványok megszerzése a Könyvtárnak egyik fő feladata lett volna, ez elé azonban most leküzdhetetlen akadály gördült. Az elkövetkező években a pesti rendőrigazgatóság — a bécsi legfelsőbb rendőrhatalóság, irányítása mellett — folyamatosan, szinte hétről hétre új meg új terjedelmes jegyzékben közölte a Könyvtárral, melyek azok a sajtótermékek, amelyeknek bármi módon való beszerzése és használata törvénybe ütközik. Ilyen körülmények között természetesen a rendszeres *külföldi hungarica*-gyarapítás hosszú időre lehetetlenné vált a Könyvtár számára.

A nagyban való vásárlás problémája

De volt a gyarapításnak egy olyan további fontos feladata is, amelyhez mulhatatlanul igénybe kellett venni az államhatalom támogatását; enélkül ui. az egyáltalán nem volt végrehajtható. A belföldi nagyban való vásárlások ügye volt ez: olyan *rendkívüli jelentőségű magángyűjtemények* megszerzése, amelyek gazdag régi és ritka hungarica-állományukkal a nemzeti könyvtár nagyarányú kiegészítését teheték lehetővé, illetőleg modern külföldi kézikönyvekkel a segédkönyvtár gyarapításához járulhattak hozzá. E teendők mindegyikére az alapító SZÉCHÉNYI Ferenc kötelezte az Országos Könyvtárt 1802. évi, illetve 1819. évi alapító aktusával. Igaz, a hungarica-állomány folyamatos kiegészítéséről a SZÉCHÉNYI Lajos-féle 1827. évi 10 000 forintos alapítvánnyal gondoskodás történt, ámde korántsem kielégítő módon. A biztosított évi 400 forintnyi vásárlási keret ui. csak aprólékos utánpótlásra (egyes könyvek és kéziratok megvásárlására) adott lehetőséget. Belőle nagyobb arányú vételekre nem telt. Ilyesmit legfeljebb a Múzeumi Alapból lehetett volna eszközölni, ámde ez csak annyi jövedelmet hozott, hogy belőle az intézet fenntartási költségei is csak nehezen voltak biztosíthatók. Ezért tört utat JÓZSEF nádor 1832-ben — a JANKOVICH-gyűjtemények megszerzése kapcsán — annak a gyakorlatnak, hogy nagyban vásárlásokra alkalomadtán az országos rendektől (akik jog szerint a Nemzeti Múzeum birtokosai voltak) kell pénzügyi fedezetet kérni. Ismeretes, hogy ISTVÁN nádor is folytatni kívánta e gyakorlatot, amikor az 1847/48-i országgyűlésen több nagy magángyűjtemény megvételére készült javaslatot tenni.

Az önálló magyar állam megszűnése után azonban erősen kérdésessé vált, vajon az új főhatalom átvállalja-e a régi országnak ezt a terhes örökségét s egyáltalában hajlandó lesz-e a Múzeumot bármely tekintetben pénzügyileg támogatni.

Hiszen ezt a közgyűjteményt nem nyilvánították császári intézménnyé, hanem meghagyták közalapítványi jogállásában, amely fölött csupán felügyeleti-ellenőrzési jogot kívántak gyakorolni. Másrészt ALBRECHT főherceg, az ország katonai és polgári kormányzója sem örökölte JÓZSEF és ISTVÁN nádor különleges pártfogói, múzeumelnöki jogkörét. Így hát a Múzeum igazgatója, KUBINYI Ágoston és a Széchényi Országos Könyvtár őre, MÁTRAY Gábor vajmi kevésbé számíthatott az abszolutista kormányzervek pénzügyi támogatására. Legfőbb reményük lehetett rá, hogy az új államhatalom a politikai szempontból kifogás alá nem eső más közintézményekkel együtt a Múzeum pénzügyi alátámasztásában is részt fog vállalni.

Ez indította őket már 1850 elején arra, hogy felettébb szűkös anyagi helyzetüket feltárják GERINGER cs. biztos, utóbb helytartósági elnök előtt s többek között felhívják figyelmét egy olyan fontos nagyarányú vásárlás támogatására, mint amilyen HORVÁT István tékájának még a forradalom előtti időkben elindított, de a közbejött politikai események miatt függőben maradt ügye volt.⁸⁹

E kérelem kedvező vagy kedvezőtlen elbírálása a Széchényi Országos Könyvtárra nézve életfontosságú volt. Nem kevesebb múltott ezen, mint az, hogy nyitva marad-e a gyűjtemények gyarapításának ez az akkori időkben legjelentősebb útja, vagy sem.

Horvát István tékájának végleges megszerzése

KUBINYI előterjesztéséből s méginkább a HORVÁT-örökösöknek e tárgyban 1850 nyár végén benyújtott folyamodványából GERINGER báró értesülhetett azokról az intézkedésekről, amelyeket 1846 folyamán JÓZSEF nádor tett a HORVÁT-téka megszerzésére, s megtudhatta azt is, hogy ez az akció 1847 januárjában, közvetlenül a nádor halála előtt már befejezés előtt állt.

Emlékeztet, hogy a Nemzeti Múzeum és a HORVÁT örökösök között ebben az időben szerződés jött létre, melynek értelmében az utóbbiak atyjuk teljes tudományos hagyatékát (könyveit, kézirateit, oklevél- és éremgyűjteményét) 80 000 ezüsterforintért a Múzeum tulajdonába engedték át. Egyidejűleg megtörtént a hagyatéknek a Múzeumba való beszállítása, illetőleg ugyanott letétként való elhelyezése is.⁹⁰ Az ügy jogerős lezárására azonban nem kerülhetett sor; az adásvételi szerződést ui. jóváhagyás végett még be kellett volna mutatni az országgyűlésnek. Ez az 1847/48. évi diétán került volna napirendre. A hivatalos előterjesztést az új nádor, ISTVÁN főherceg készült megtenni. E történelmi jelentőségű országgyűlés azonban nem jutott el az ügyvel való foglalkozásig; az 1848 tavaszán lejátszódott események torlódásában nem volt többé idő ilyen „csekély jelentőségű” dolgokkal való foglalkozásra. Nem lehetett a kérdést elővenni később az első felelős minisztérium működésének időszakában sem, bár a HORVÁT örökösök 1848 augusztusában ismételen folyamodtak EÖTVÖS József közoktatásügyi miniszterhez és ISTVÁN főherceghez is szerződésük ratifikációjáért. Hiába. A szeptemberi forradalmi események hatása alatt EÖTVÖS is, ISTVÁN főherceg is lemondott tisztségéről. Ezután pedig az ügyvel nem lehetett többé foglalkozni.⁹¹

GERINGER báró csak 1850 kora őszen (szept. 5/6-án) reagált Kubinyi idevágó jelentésére.⁹² Megküldte neki a HORVÁT család folyamodványát, és nyilatkozatát kérte. KUBINYI mindenben megerősítette a HORVÁT család előadását és a Múzeum részéről is csatlakozott a kérelemhez.⁹³ Az ügy azonban — miként ezt várni lehetett —

korántsem volt egykönnyen elintézhető. Felsőbb fórumtól kellett elvi jelentőségű határozatot kérni: adható-e a Múzeumnak nagyobb összegű rendkívüli állami támogatás, avagy saját pénzalapjából való gazdálkodásra utasítandó.

GERINGER tehát 1851-ben főhatóságához, ALBRECHT főherceg kormányzóhoz, illetve ennek hivatalához a *General Gouvernement*hez fordult. Saját elhatározásából azonban ez a fórum sem dönthetett, meg kellett kérdeznie a Cs. Belügyminisztériumot. Itt — bizonyára néhai JÓZSEF főherceg nádornak az intézettel fennállt szoros kapcsolatára tekintettel — kedvező állásfoglalás született, mire a kormányzás is hozzájárult a kérelem teljesítéséhez. A Helytartóság felhatalmazást kapott az ügy elintézésére, ám azzal a megszorítással, hogy a vételár tekintetében az eladókkal új megállapodást kell kötni: az 1847. évi 80 000 ezüstforintnyi szerződésbeli összeget jelentősen lejjebb kell szállítani.⁹⁴

A DE LA MOTTE helytartósági alelnök felügyelete alatt lefolyt megbeszélések során az eladók valóban elengedtek 20 000 forintot a vételárból, mire 1852. január 5-én a felek engedélyt kaptak az új adásvételi szerződés megkötésére. Az okirat részletes kidolgozásával KUBINYI igazgató és az örökösök megbízottjai február 20-ára készültek el. E szerint a felek a következő megállapodásra jutottak:

a) HORVÁT István tékáját és teljes tudományos hagyatékát a tulajdonosok örökösén eladják a Nemzeti Múzeumnak;

b) az egész gyűjteményért — nem tekintve annak tényleges értékét és azt a veszteséget, amely az ügynek öt éven át tartó elintézetlenségéből származott — csupán 60 000 ezüstforintot kérnek;

c) a szerződés aláírása után a három HORVÁT örökösnek (HORVÁT Árpádnak, Gyulának és Karolinának) az Országos Pénztár háromszor 20 000 forintról szóló, évente 6%-ot kamatozó kötvényt tartozik kiszolgáltatni;

d) e kötvények után járó kamatok az Országos Pénztárból, közelebből a Múzeumi Alapból negyedévenként mindaddig kifizetendők lesznek az eladóknak, amíg a Múzeumi Alap olyan állapotba nem kerül, hogy a vételár egészben vagy részletekben kifizethető lesz;

e) a Múzeum köteles lesz a HORVÁT-könyvtár valamennyi darabját HORVÁT István névbélyegzőjével megjelölni, kéziratait pedig kiadásra előkészíteni;

f) KUBINYI Ágoston múzeumigazgató a tékát és kiegészítő részeit a felsorolt feltételek mellett intézete számára végérvényesen átveszi s biztosítja az örökösöket a megjelölt vételárnak, illetőleg az említett kamatoknak megállapodás szerű kifizetéséről.⁹⁵

E szerződést — miután ALBRECHT főherceg kormányzó április 5-én jóváhagyta — DE LA MOTTE helytartósági alelnök mindkét érdekelt félnek megküldte. Három hét múlva, április 29-én pedig végbement a HORVÁT-tékának és kapcsoló részeinek végleges, jogszerű átadása-átvétele is.⁹⁶

Így zárult e korszakos jelentőségű vételi ügy.

Vételek Jankovich Miklós második gyűjteményéből

Csaknem egyidejűleg kellett a Cs. Helytartóság, illetve Kormányzás anyagi támogatását megnyerni egy másik nagybecsű tudományos-muzeális hagyaték, ti. a JANKOVICH-féle második gyűjtemény végleges megszerzéséhez. Ennek kezdete is, akárcsak a HORVÁT-tékáé, 1846-ra nyúlt vissza. Ez év április 18-án halt meg JAN-

KOVICH Miklós, a XIX. század első felének legjelentősebb polihisztor gyűjtője, maga után hagyva egy újabb könyv-, kódex-, oklevél-, kézirat-, érem- és ékszer-gyűjteményt.⁹⁷ E hagyaték — annak ellenére, hogy az 1836-ban eladott gyűjteményektől mind mennyiségre, mind értékre nézve igen távol állt — gazdag hungarica anyagánál fogva nem csekély jelentőséggel bírt. Megszerzése a Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Országos Könyvtár számára felettébb kívánatos volt. Az erre irányuló igény — úgy látszik — már jóval JANKOVICH halála előtt kialakult a Múzeum vezetőiben. HORVÁT István ui. folytonos figyelemmel volt a JANKOVICH-csal 1832. november 10-én kötött adásvételi szerződés 5. pontjára, amelyben az eladó arra kötelezte magát, hogy élete további folyamán gyűjtendő „régiségeinek” majdan a Nemzeti Múzeumot fogja elsődleges örökösévé tenni. Ennek alapján HORVÁT, KUBINYI és maga JÓZSEF nádor is úgy vélte, hogy itt olyan nyilatkozatról van szó, amelynek értelme vitathatatlan. Amikor tehát JANKOVICH halálhírét vették, indítatva érezték magukat a Múzeum vélt jogának érvényesítésére. JÓZSEF nádor felhívására a *Közalapítványi Igazgatóság* április 21-én zár alá vette az elhunynak könyvtárát mindennemű tartozékaival együtt s jogigényt jelentett be JANKOVICH teljes tudományos-muzeális hagyatékára.⁹⁸

Az örökösök megpróbálták védekezni. Kijelentették, hogy valamennyi szóban-forgó gyűjteményt hajlandók alku, vagy értékbecslés alapján a Múzeumnak átengedni — ingyen azonban semmiképpen sem. Egyebek mellett azzal érveltek, hogy a szerződés említett pontja egyáltalában nem értelmezhető úgy, ahogy a Közalapítványi Igazgatóság és a Múzeum értelmezi. A szerződés ti. nem hagyományos-ként, *legatariusként* emlegeti a Múzeumot, hanem örökös-ként, *haeresként*. Ez annyit jelent, hogy amennyiben a Múzeum a gyűjteményekre mint örökségre igényt tart, a törvény értelmében részt kell vállalnia az örökség terheiből is. Minthogy pedig JANKOVICH után 160 000 ezüstforintnyi adósság maradt, ennek rendezésében a gyűjtemények értéke arányában részt kell vennie a Múzeumnak is.⁹⁹

Ezt az értelmezést azonban a Közalapítványi Igazgatóság nem volt hajlandó elfogadni, ezért 1846 őszén *pörös útra* terelte az ügyet. Felperesként a *Kir. Kincstár* lépett fel. A hitelezők által szorongatott család számára ez felettébb nehéz helyzetet teremtett, tekintve hogy az efféle pörök a feudális igazságszolgáltatási viszonyok között számos évig eltarthattak. Ezért egy év múltán, 1847 végén megkíséreltek más megoldást keresni. Folyamodvánnyal járultak az 1847/48-i országgyűlés elé s ebben ügyüknek részletes feltárása alapján azt kérték, hogy a rendek mint az 1832-i adásvételi szerződés ratifikálói, nyilvánítsanak véleményt a vitatott 5. pont tekintetében. A diéta véleménye ui. perdöntő jelentőségű lett volna s fölöslegessé tette volna a további bírói eljárást. Az országgyűlés azonban az 1848. márciusi forradalom sodrába kerülve, a polgári alkotmány létrehozásának történelmi gondjai közepette éppenúgy nem foglalkozhatott ezzel az ügygel, miként HORVÁT István tékájának ügyével sem. Még kevésbé lehetett szó ilyen magánjellegű kérdés megtárgyalásáról a szabadságharc időszakában. Így történt, hogy a pör elintézése az abszolutizmus idejére maradt: a vitatott kérdésben végül is a császári bíróságoknak kellett dönteniük.¹⁰⁰

Ítélelhozatalra 1851. január 30-án került sor a Pest megyei cs. törvényszéknél. A bíróság a kir. Kincstárt a JANKOVICH örökösök ellen indított keresetével elutasította s az utóbbiakat a kérdéses gyűjtemények birtokába visszahelyezte.¹⁰¹

A Múzeum (a Könyvtár) tehát ingyenesen nem juthatott hozzá JANKOVICH hagyatékához, csakis vásárlás útján. Erre azonban gyéren jövedelmező saját

pénzalapja éppúgy nem nyújtott lehetőséget, miként a HORVÁT-téka megvételére sem. KUBINYI igazgató és MÁTRAY könyvtárőr azonban semmiképpen sem akarta a kínálókat elszalasztani. Ezért, amikor 1851 májusában a pörnyertes család újra felkínálta a tékát és tartozékait a Múzeumnak, Kubinyi hosszas tárgyalásokba bocsátkozott velük. A *családnak végső* (nov. 8-án kelt) *állásfoglalása* következő volt:

a) ha a Múzeum az egész gyűjteményt (könyveket, kéziratokat és műtárgyakat) mindenestől át kívánja venni, a vételár összesen 26 000 ezüstforintot tesz ki, amelynek fele rögtön, készpénzben lesz kifizetendő, másik fele pedig egy év múltán beváltandó kötvényben;

b) ha azonban a Múzeum csak bizonyos kiválasztott darabokra tart igényt, ezekhez 16 000 ezüstforint vételáron juthat hozzá, amely összegnek 2/3 részét azonnal készpénzben kell leróni, 1/3 részét pedig szintén egy év múlva kifizetendő kötvényben;

c) végül abban az esetben, ha a Múzeum csupán az oklevélgyűjteményt óhajtja megvenni, ezért összesen 6000 ezüstforintot kell azonnal készpénzben kifizetnie.¹⁰²

KUBINYI egyelőre nem adott választ. Előbb referált a Helytartóságnak, GERINGER bárónak, megkérdezvén, hogy a három vételi ajánlat közül melyik mellett foglalhat állást. Arra az esetre pedig, ha a Helytartóság részéről egyik sem fogadhatnák el, azt kérte, hogy a Múzeum két öre (a könyvtári és a régiségtári ör) legalább 2000 ezüstforint erejéig vásárolhasson az elkövetkező árverésen, utólagos elszámolási kötelezettséggel.¹⁰³

GERINGER báró felmérve a pénzügyi lehetőségeket, JANKOVICHÉK harmadik ajánlatát tartotta elfogadhatónak: az *oklevélgyűjteménynek 6000 forinton való megvételét*. De némi kárpótlásként ezenfelül még azt is lehetővé kívánta tenni, hogy további 4000 ezüstforintért megvásárolhassa a Múzeum azokat a *könyveket, illetve tárgyakat*, amelyeket gyűjteményei számára legfontosabbnak tart. Miután ezt az elhatározást ALBRECHT főherceg kormányzó is jóváhagyta, az érdekeltek 1852. január 21-én lebonyolították az adásvételt.¹⁰⁴ MÁTRAY megvásárolta az említett, jobbára középkori darabokból álló *1448 tételnyi oklevélgyűjteményt* — további 2000 forintért pedig szorosabban könyvtári jellegű dolgokat vásárolt: *12 középkori kódexet* (köztük 8 hungaricumot), *10 régi és ritka nyomtatványt* (köztük 4 régi magyart) és *90 újkori kéziratot*. A fennmaradó 2000 forintot pedig ÉRDY János vett meg történelmi jelentőségű műtárgyakat a Régiségtár számára.¹⁰⁵

A hagyaték többi részét a JANKOVICH család 1852. január 22-én és a következő napokon *árverésre* bocsátotta.

Végső soron tehát a Múzeum — ha nem is tudta megszerezni a sok ezer tételt felölélő teljes második JANKOVICH-gyűjteményt, amelyért hat éven át hiábavalóan pörösködött — megmentette magának azt, amit belőle legszükségesebbnek tartott.

A Nagy Gábor-féle gyűjtemény ügye

Ugyanabban az időben egy harmadik nagyarányú gyűjtemény megvételének ügyével is kénytelen volt a Könyvtár a cs. kormányhatóságoknál megpróbálkozni.

1851 májusában ismét felszínre került a századeleji jeles debreceni gyűjtőnek, NAGY Gábornak (1770—1861) 1844-ben kezdeményezett vételi ajánlata. Emlékeze-

tes, hogy ez a KAZINCZY baráti körébe tartozó kiváló férfiú sokrétű gazdag *oklevél-, levél-, irat- és kisnyomtatvány-gyűjteményét* — amely néhai SINAI Miklós hagyatékát is felölelte — 6000 ezüstforintért kínálta a Múzeumnak megvételre. Tudvalevő az is, hogy ISTVÁN főherceg nádor ezt az ügyet is, mint több más hasonlót az 1847/48. évi országgyűlés elé utalta, ott azonban az ismert okokból ez is elintézetlen maradt. A felajánló, aki ekkoriban már Budán lakott, az abszolutizmus harmadik évében a cs. Helytartóságnál jelentkezett s hajlandónak nyilatkozott gyűjteményét az eredeti árajánlat feléért, 3000 ezüstforintért átengedni a Múzeumnak.¹⁰⁶

Az ügyben ismét MÁTRAY Gábornak kellett nyilatkoznia. Ő azonban a kollekcio elhanyagolt állapota miatt csak 2500 forint vételárat ajánlott.¹⁰⁷ A Helytartóság részéről ismét DE LA MOTTE alelnök foglalkozott az üggyel, s miután TOLDY Ferencnek, az Egyetemi Könyvtár igazgatójának szakértői véleményét is kikérte, 1852 januárjában úgy határozott, hogy el kell tekinteni a gyűjtemény egészének megvételéről; ehelyett itt is be kell érni válogatással. Ami pedig a kifizetést illeti, közölte, hogy ezt a Múzeumi Alap terhére, de nem készpénzzel, hanem 6%-os kamatozású kötvényekkel kell eszközölni. — MÁTRAY ekkor 2350 forint értékben csakugyan kiválasztotta a Könyvtár számára szükségesnek vélt darabokat, de az eladóval megállapodásra jutnia nem sikerült. Így hát az ügy ez alkalommal is elodázódott.¹⁰⁸

Egy becses ajándék: a Batsányi-könyvtár

Bármi különösnek tűnik is, nem nélkülözhetette a Múzeum (a Könyvtár) a cs. Helytartóság közreműködését a gyarapítás leginkább független ágában, ti. az ajándékok elfogadásánál sem. Legalábbis bizonyos esetekben nem. Ilyen eset adódott a BATSÁNYI-féle *könyvtárhagyaték* átvétele alkalmával.

BATSÁNYI Jánosról, a felvilágosodás korának jeles költőjéről van szó, aki — mint ismeretes — 1809-ben részt vett Napóleonnak Magyarországhoz intézett kiáltványa szövegezésében s emiatt előbb várfogságot szenvedett, majd (1816-ban) Linzben, mint internáló helyen kényszerült letelepülni. Itt élt hazájától és a magyar irodalmi élettől elszakadva csaknem harminc éven át, s ugyanitt halt meg 1845 májusában. E kiváló író könyvtárát végrendeletileg a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyományozta. A hagyományozásról azonban intézetünk öt évig, 1850 tavaszáig semmiféle értesülést sem szerzett.

Ekkor történt, hogy egy magánember, bizonyos JOSEF HAFERL linzi kereskedő levélben közölte a Múzeummal az örökség hírét. Tudtul adta azonban azt is, hogy a Könyvtár átvételéről egyelőre nem lehet szó, minthogy ő és társai az elhalt BATSÁNYINAK velük szemben fennálló tartozása fejében kénytelenek voltak a gyűjteményt lefoglaltatni. Végül megkérdezte: igényt tart-e a Múzeum a 669 darabból álló, hivatalosan 61 ezüstforint 43 krajcár értékűre becsült, de annál jóval többet érő könyvgyűjteményre, s hogy hajlandó lenne-e ennek átengedése esetén kártalanításukról gondoskodni.¹⁰⁹

KUBINYI múzeumigazgató az értesítést MÁTRAY könyvtárőrhez továbbította véleménynyilvánítást kérve tőle. MÁTRAY a levélhez mellékelt könyvjegyzékből megállapította, hogy a kizárólag nyomtatott könyvekből álló téka igen sok jeles művet tartalmaz, többek között 134, jobbára ritka, magyar nyelvű kiadványt is. Ennek alapján úgy nyilatkozott, hogy a hagyatékot nemcsak hazafiságos kegyeletből, hanem valóságos értékénél fogva is átveendőnek tartja.¹¹⁰

KUBINYI erre május 31-én GERINGER császári biztoshoz fordult, kérvén, szerezzen hivatalos tájékoztatást az ügyről, egyáltalában terelje a tárgyalást hivatalos útra. A cs. biztos 1850 októberében meg is kereste ez ügyben a felső-ausztriai helytartóságot, mire innen azt a választ kapta, hogy minden valóban úgy áll, ahogy HAFERL előadta. De tudtul adta az osztrák hatóság azt is, hogy a hitelezők a tékát csak abban az esetben hajlandók kiadni, ha 1421 ezüstforintot kitevő követelésük ellenében a BATSÁNYIÉK hagyatékában fennmaradt zalatnai bányarészvényeket az illetékes hatóság az ő nevükre iratja s az azok után 1844 óta járó osztalékokat nekik kifizetteti.¹¹¹

Ezt követően további iratváltásokra került sor egyrészt GERINGER és a magyarországi királyi jogügyek igazgatója, másrészt folytatólagosan a magyarországi Helytartóság és a felső-ausztriai Statthaltereik között. Végre két év múltán 1852 nyarán megszületett a kívánt eredmény. HAFERLÉK megkapták a bányarészvényeket, a Múzeum pedig birtokába vehette a BATSÁNYI-tékat. MÁTRAY október 6-án örömmel jelentette Kubinyinak, hogy a becses gyűjtemény megérkezett s nem kevesebb, mint 1121 kötetet ölel fel.¹¹²

Egy másik ajándék:

Engel János Keresztély levelezése

1851 júniusában könyvtárunk egy további becses ajándékban is részesült. Felvilágosodás kori történetírásunk legkiválóbb képviselőjének, néhai ENGEL János Keresztélynek (1770—1814) gazdag levelezését (tudósoknak és tudománykedvelőknek hozzá írt leveleit) engedte át a Múzeumnak a tudós fia, ENGEL Sándor.¹¹³

Köttetési átalány kérelmezése

A kölcsönző szolgálat megindulása szükségképpen ráirányította a figyelmet a könyvköttetés régóta elhanyagolt kérdésére is. Azokat a könyveket ui., amelyek kötetlenek voltak, nem lehetett használatba venni. Márpedig az ilyen nyers állapotú kiadványok száma igen nagy volt. Ismeretes, hogy MILLER igazgató halála (1823) után a köttetési könyvtárunkban úgyszólván teljesen elakadt. Így állt elő az a lehetetlen helyzet, hogy az utolsó 30 év során a hazai nyomdáktól beérkezett kötelempéldányok tömege csaknem teljes egészében feldolgozatlanul hevert. Ha a tudósok ezek közül kívántak valamit használni, nem lehetett őket kiszolgálni.

1851 áprilisában, amikor GERINGER báró már mint a cs. Helytartóság elnöke hivatalos szemlét tartott a Múzeumban, a könyvtári hiányosságok és rendellenességek között észrevette a kötetlen könyvek garmadáját is. Nyomban felhatalmazta KUBINYI igazgatót, hogy tegyen neki előterjesztést, miként lehetne e csödtömeg felszámolását megkezdeni. KUBINYI azonban — ismervén a szűkös pénzügyi lehetőségeket — nem mert egyszerre nagyobb igénytel előállni, szerényen csupán negyedévi 50 pengőforintnyi átalány kiutalását kérte. GERINGER — mielőtt intézkedett volna — kérdést intézett a Közalapítványi Könyvelőséghez (*K. K. Stiftungs-Buchhaltung*), mennyire lehet a Múzeumi Alapot megterhelni. A könyvelőség válasza kedvezőtlen volt: nem helyeselte a kért negyedévi átalány engedélyezését, hanem egyelőre csupán 100 pengőforint kiutalását javasolta, nyitva hagyván a további támogatás kérdését. E 100 forintnyi összeget 1851 júliusában a Könyvtár csakugyan megkapta és természetesen fel is használta. Amikor azonban egy év

múltán újra jelentkezett ugyanennyi összegért, a fentebb említett könyvelőség újabb nyilatkozata alapján, kérelme elutasított. A Helytartóság 1852 júliusában azt válaszolta a múzeumigazgatónak, gazdálkodjék a Múzeum kiskiadásaira engedélyezett 1000 forintos átalánnyal úgy, hogy abból könyvköttésekre is teljék.¹¹⁴

Kísérlet könyvtári írnok alkalmazására

Teljesen eredménytelen maradt KUBINYI-nak egy másik, 1851. évi kísérlete is, amelyre ugyancsak GERINGER helytartósági elnöktől nyert biztatást. GERINGER ui. belátván azt, hogy MÁTRAY könyvtárőr egymaga képtelen lesz a tárban adódó rengeteg feladattal megbirkózni, kilátásba helyezte mellette egy állandó írnok (*cancellista*) alkalmazását. KUBINYI nem is késlekedett a kellő lépéseket megtenni. A jelentkezők közül MÁTRAY-val egyetértésben egy WALTHER Imre nevű kiváló diplomatikai jártasságú fiatalembert kívánt kineveztetni. Evégből mindenekelőtt a SZÉCHÉNYI család szeniorjához, SZÉCHÉNYI Lajoshoz fordult, hivatalosan felkérve őt, hogy a Könyvtár 1802. évi alapítólevelének 6. pontjában foglalt prezentációs joga alapján fogadja el jelöltjéül WALTHER-t. Ez megtörténvén, a múzeumigazgató megtette előterjesztését a Helytartóságnak is. GERINGER báró pedig — miután az Országos Pénztártól arról értesült, hogy az állást, ugyancsak az 1802. évi alapítólevél szerint, az Egyetemi Alap terhére lehet betölteni — javaslatot tett ALBRECHT főherceg kormányzónak a kinevezésre. A főherceg azonban, kedvezőtlen információkat nyervén a jelölt politikai megbízhatósága felől, 1851 decemberében *megtagadta a kinevezést* s a Helytartóságot új javaslat tételére utasította. A dolgot most előlről kellett volna kezdeni. Erre azonban — ismeretlen okból — nem került sor.¹¹⁵

Mátray terve könyvtáraink országos összeírására

A következő évben (1852-ben) a Könyvtár érdekében még egy harmadik kísérlet is történt. Rendező tevékenységének gondoljai között MÁTRAY Gábor egy, a kézirat- és ritkasággyűjtemény szempontjából fontosnak látszó dologban megpróbált kezdeményező lépést tenni. Össze akarta állítani szerte az országban létező *közkönyvtárak és jelentős magánkönyvtárak kataszterét*. Nyilván arra gondolt, hogy a még sok helyütt rejtőző könyv- és kéziratkincsek feltárása nyomán kísérletet lehet majd tenni ezeknek az Országos Könyvtár számára való megszerzésére. Ezért a *Hölgyfutár* c. lap február 10-i számában azzal a kérelemmel fordult Magyarországon, Erdélyben és más országrészekben fennálló köz- és magánkönyvtárak (illetve képtárak) birtokosaihoz, hogy tudományos érdekből közöljék vele gyűjteményeik kialakulásának történetét, darabszámát és legbecsesebbnek tartott dolgait.¹¹⁶

Hogy felhívásának milyen eredménye lett, vagy lett-e egyáltalán eredménye, nem állapítható meg.

Előkészület a Múzeum általános pénzügyi alátámasztására

A Múzeum problémáit külön-külön, egymástól elszigetelten természetesen nem lehetett sikeresen megoldani. Tisztában volt ezzel GERINGER báró is. 1851 áprilisában megtartott szemléje többé nem csupán egyes részletkérdések rendezését, hanem a Múzeum valamennyi ügyének teljes rendezését volt hivatva előkészíteni. Az országos pénzügyi szervektől idáig nyert információi alapján ui. teljesen világos volt

előtte, hogy a válságos helyzetben levő intézetet a roppant mértékben eladósodott Múzeumi Alapból képtelenség talpra állítani. Elhatározott szándéka volt a birodalmi kormánytól olyan nagyobb összegű segítyt kieszközölni, amellyel minden fontos szükséglet kielégíthető és a szabályszerű működés biztosítható lesz. Miután tehát a bénító hiányosságokról személyesen is meggyőződött, felszólította KUBINYI igazgatót, hogy a Múzeum valamennyi fedezetlen szükségletéről kimutatást készítsen s azt a Helytartóságnak felterjessze.

Kimutatás a Múzeum különleges pénzügyi szükségleteiről

Kubinyi kimutatása 1851. július 27-ére készült el, s a következőket tartalmazta:

Szükségletek	Költség ezüstforintban
I. BÚTORZAT	
A Könyvtár teljes berendezése (szekrények, asztalok, székek, pultok)	12 507
A Régiségtár berendezése	54 620
A Természeti tár berendezése	
A Képtár berendezése	54 620
Összesen	
II. GYARAPÍTÁS	
A Horvát-féle könyvtár megvétele	60 000
Egy ásványgyűjtemény megvétele	12 000
Egy paleontológiai gyűjtemény megvétele	2 900
Összesen	74 900
III. ÉPÍTKEZÉS	
A kert vasrácszatának elkészítése	7 000
A kert keleti frontján árkádok építése	32 500
A kert északi és déli frontján kis melléképületek emelése	10 400
Díszszobrok, kandeláberek, dísztermi parketta, lépcsőházi korlátok stb.	30 807
A kert parkosítása	2 000
Összesen	82 707
Mindössze	224 734

E különleges költségigények táblázatához csatolta KUBINYI a Múzeum rendes évi költségelirányzatát is. Ez pontosan ugyanazokból a tételekből állt s ugyanakkora összeget (34 622 pengőforintot) tett ki, mint amennyi az 1848-i országgyűlés számára készített nyomtatott tájékoztatóban szerepelt.¹¹⁷

A Múzeumi Alap helyzete

Amikor GERINGER báró e kimutatásokat megkapta, már kezében volt az Országos Pénztárnak a Múzeumi Alap helyzetéről szóló legfrissebb jelentése. Megtudhatta ebből, hogy az Alap aktív tőkéi 129 969 pengőforintot tesznek ki, adósságai viszont 258 761 pengőforintra rúgnak. Értésülhetett továbbá arról is, hogy az Alap 1851/52. évi összjövedelmét (ide számítva a Nemesi Felkelési Alaptól és az Egyetemi Alaptól befolyó összegeket is) 41 426 pengőforintra lehet előirányozni, a rendes kiadások összegét pedig 33 787 forintra —, tehát szabad rendelkezésű összegként mindössze 7639 pengőforint állhat a Múzeum rendelkezésére.¹¹⁸

Kormányakció a Múzeum megsegítésére

Ezeknek az adatoknak birtokában indította el GERINGER báró, illetve a Helytartóság a Múzeum erőteljes pénzügyi megsegítését célzó akcióját.

Hivatkozva arra, hogy a Nemzeti Múzeum az ország értelmiségének körében, sőt a társadalom szélesebb rétegeiben is különös tisztelet tárgya, e hatóság olyan értelmű javaslatot terjesztett elő, hogy az Országos Alap (Landesfond) 1853. évi költségvetésébe vétessék fel 80 000 ezüstforintnyi összeg a Múzeumi Alap rendezésére.¹¹⁹

A hivatalos eljárás részletei nem ismeretesek, de megállapítható, hogy magas kormányzati szinten megkezdődtek ez ügyben a tárgyalások. Hogy ezek kedvező fordulatot vettek s eredményesen végződtek, az legkivált egy jelentős politikai eseménynek volt köszönhető. A legfelsőbb körök ui. ekkoriban látták az időt elérkezettnek arra, hogy FERENC JÓZSEF császár — kiengesztelődése jeléül — látogatást tegyen a leigázott Magyarországon.

Ferenc József látogatása a Múzeumban

A látogatásra 1852 nyarán került sor. A hivatalos tényezők természetesen mindent elkövettek, hogy a fogadtatás mennél „lelkesebb” közhangulatban történjék. Ennek érdekében több olyan intézkedés történt, amely a császár „atyai jóindulatát” volt hivatva kifejezni a magyarság iránt. Ezek közé tartozott a Nemzeti Múzeum gyámolítására engedélyezendő államsegély is. Bizonyosság rá, hogy fővárosi tartózkodása alatt a császár nem mulasztotta el a Múzeumot is meglátogatni. Itt, miután a fényes kísérettel megjelenő uralkodónak KUBINYI igazgató bemutatta a Múzeum épületét és gyűjteményeit, feltárva a nagy hiányosságokat is — a császár alkalmat találhatott arra, hogy biztató kijelentést tegyen a hiányosságok megszüntetéséről.¹²⁰

Nem sokkal a császár látogatása után került nyilvánosságra az a hír, hogy legfelsőbb helyen az Országos Alap 1852/53. évi költségvetésében a pótladékból 80 000 forint engedélyeztetett a Nemzeti Múzeum céljaira.¹²¹

A közigazgatás átszervezése

Ennek, a bécsi Belügyminisztérium által 1852. okt. 22-én megállapított államsegélynek az ügye a szükséges gyakorlati intézkedések megtétele végett 1852/53. fordulóján visszakerült a Helytartósághoz.

Itt 1853 tavaszán éppen nagy változások mentek végbe. Ezt az idáig központosított főhatóságot decentralizálták kerületi végrehajtó szervekre, ún. Helytartósági osztályokra. Az országnak mind az öt közigazgatási kerületében külön helytartósági osztályt állítottak fel. A fővárosnak ettől kezdve a *Budai Helytartósági osztály (Statthaltereil-Abteilung in Ofen)* lett a főhatósága. E szervezeti reform természetesen a hivatalnoki karban is változásokkal járt. Megszűnt a Helytartóság két eddigi vezetőjének, GERINGER báró elnöknek és DE LA MOTTE alelnöknek megbízatása is. Mindketten eltávoztak állomáshelyükről. A Budai Helytartósági osztály elnöke egy művelt dunántúli földbirtokos, báró AUGUSZ Antal (1807–1878) lett.¹²² Az ő hatáskörébe kerültek a Nemzeti Múzeum ügyei is. S ez szerencse volt, mivel személyében az intézet ismét megértő támogatóra talált.

AUGUSZ bárónak hivatalba lépése után csakhamar alkalma adódott jóindulatának megbizonyítására. Ez éppen a szóban forgó 80 000 forintnyi államsegély felhasználhatóságára vonatkozó állásfoglalásában mutatkozott meg.

Augusz báró szanálási terve

A Kormányzóság felhívására ui. nyilatkoznia kellett arról a szakértői előterjesztésről, amelyet egy, még GERINGER által kiküldött bizottság 1852-ben tett ez ügyben.

E bizottság, amely SACHER kormányzósági tanácsos elnöklelte alatt MADARASSY helytartósági tanácsosból, LANGER pesti egyetemi tanárból, MIKECZ pénzügyigazgatósági titkárból, VEZERLE országos pénztári ellenőrből és FRIVALDSZKY nyugalmazott múzeumi őrből állt — felülvizsgálván KUBINYI igazgatónak a Múzeum különleges szükségleteiről összeállított kimutatását, megjelölte azokat a tételket, amelyek szerinte legsürgősebben kívántak kielégítést. AUGUSZ báró e bizottsági javaslatot áttanulmányozva úgy vélte, hogy ez a legmesszebbmenően kedvez a Múzeum érdekeinek. Ezért az egészet változtatás nélkül mindenben magáévá tette, és ezt ALBRECHT főherceg kormányzóhoz 1853. április 30-án intézett feliratában is kinyilatkoztatta.

A 80 000 forintnyi államsegély felhasználására nézve e szerint a következőket indítványozta:

- a) mindenekelőtt fizetessenek ki a Múzeumi Alap legterheesebb adósságai (a Kincstárból 1849/50-ben GERINGER báró által kiutalt előlegek, valamint különböző magánszemélyek által nyújtott kölcsönök) összesen 31 100 forint értékben;
- b) ezen túl rendeztessék a Múzeumi Alapnak folyó évben eszközölt 9000 forintnyi fedezetlen kiadása is;
- c) ami a beruházásokat illeti, fordíttassék a Széchényi Országos Könyvtár berendezésére 7000, a többi tására együtt 13 610 forint, a különböző társakban szükséges segédeszközök és segédkönyvek beszerzésére pedig 2000 forint;
- d) a személyzet kiegészítése történjék úgy, hogy a Könyvtár igényt tarthasson 1665 forint ráfordítással egy adjunktus, egy rendes írnok és egy szolga kinevezésére, valamint egy napidíjas írnok alkalmazására; a Régiség- és a Természeti tár pedig kapjon ugyanerre a célra 1100 forintot;
- e) biztosíttassék a Könyvtár részére könyvkötetési célra 1000 forint;
- f) végül a fentiek levonása után fennmaradó 13 525 forint fordíttassék a Horvát-téka megvásárlása kapcsán még fennálló tartozás törlesztésére.

Ez a program különösen a Könyvtárra nézve igen kedvezőnek ígérkezett, hiszen a berendezésnek felerészben való elkészíthetőségét, a személyzetnek egyszerre 4 fővel való növelését és egy számottevő kötetési alap létesítését helyezte kilátásba.¹²³ Csupa olyan dolog volt ez, amelyért éveken, sőt évtizedeken át hiába esedezett a Könyvtár.

Egyedül talán azt lehetett nehezményezni, hogy azokat a javaslatokat, amelyeket KUBINYI igazgatónak egy 1852 decemberében benyújtott pótbeadványa tartalmazott,¹²⁴ s ezek között is elsősorban a tisztviselők és szolgák fizetésemelésére irányulókat sem a véleményező bizottság, sem AUGUSZ báró nem vette figyelembe. Erről az a vélemény alakult ki, hogy a Múzeumnál, ahol az örök 6–7, a segédörök 3–4, a szolgák 2–3 szobás szolgálati lakást kapnak, sőt télire ingyenes tüzelő-ellátásban is részesülnek, a fizetésemelést nem lehet elsőrangú kíváncsolomnak tekinteni. Egyelőre nem tartották szükségesnek, hogy az örök évdíja egyformán 1600, a segédöröké 1000, az írnokoké 600, az osztályszolgáké pedig 400 pengőforintban állapíttassék meg.

Mindent összevéve azonban AUGUSZ báró javaslata az egész Múzeum számára is igen biztatónak látszott. Nemcsak a konkrétan tervbe vett intézkedések ígértek sokat; többet jelentett ezeknél az az elvi állásfoglalás, miszerint a *Múzeum állami támogatása ezzel az egyszeri segéllyel nem érhet véget*. ALBRECHT főherceghez intézett 1853. április 30-i jelentésében ui. AUGUSZ félreérthetetlenül kijelentette, hogy a szóban forgó 80 000 forintnyi államsegélyt csak a folyó évre szólónak tekinti. Meggyőződése szerint — írta — ezt a következő években az *Országos Alapból* további kiutalásoknak kell követnie. Már az 1854. évre is legalább 40 000–50 000 pengőforintot kellene előirányozni. Így, és csakis így lesz — mondotta — a Múzeumi Alap idővel tehermentesíthető és a Múzeum céljaira hatékonyan felhasználható.¹²⁵

Az Augusz-akció megíúsulása

Ebből a sokat ígérő pénzügyi tervből azonban semmi sem lett. Kiderült, hogy ALBRECHT főherceg egyáltalán nem ért egyet a bizottság javaslataival. Véleménye szerint a delegációnak sokkal szélesebb körű, rendszeresebb szanálási tervvel kellett volna előállnia: nemcsak az államsegély felhasználásáról, hanem a Múzeum társainak állapotáról, hiányosságairól és rendbehozatalának mikéntjéről, menetrendjéről is nyilatkoznia kellett volna, különös tekintettel a Könyvtárra. Másrészt túlzottnak tartotta a főherceg AUGUSZ báró elképzelését is a következő évi államsegélyek összegére nézve. Ő, a főherceg sokkal szűkebbre kívánta szabni az *Országos Alapból* való további segélyezést (kölcsönzést): *évi 40 000–50 000 forint segély helyett csupán 7000 forintot volt hajlandó előirányozni*. Mindezekből az okokból teljes egészében elutasította AUGUSZ előterjesztését s úgy határozott, hogy egy újonnan kinevezendő szakavatott és elfogulatlan bizottsággal ismét alaposan megvizsgálta a Múzeumot, s ettől kér részletes jelentést, illetve javaslatot mind a társak rendezéséről, mind az intézet pénzügyeinek rendbehozataláról. A bizottság személyi összetételére nézve úgy határozott, hogy az csupán 3 főből fog állni: TANDLER József helytartósági tanácsosból mint elnökből, Ernst BIRK bécsi udvari könyvtári scriptorból (adjunktusból) és Kovács Gyulából, a Nemzeti Múzeum Természeti társának őréből.¹²⁶

Vizsgálóbizottság kiküldetése a Múzeumba

Ennek az elhatározásnak valóra váltása azonban csak a következő év nyarán került sorra. A késedelem nem a Kormányzóságon múlt. ALBRECHT főherceg ui. már 1853. július 15-én szabályszerű előterjesztést tett ez ügyben a Cs. kir. Belügyminisztériumnak, felvetve a Múzeum további fenntartásának, állami segélyezésének vagy esetleges megszüntetésének kérdését is. Ám e birodalmi főhatóság csak 1854. június 24-én hozta meg határozatát. Elfogadta a főherceg kormányzó új vizsgálati tervét, az általa felvetett kérdésekről pedig a következőkben nyilatkozott:

1. a Kormányzóság által kifejtett indokok alapján a maga részéről is helyesli a Múzeum további fenntartását,
2. a Cs. kir. Hadügyminisztérium hozzájárulásával továbbra is biztosítja a Múzeum számára a Nemesi Felkelési Alap évi jövedelmét,
3. megengedi, hogy a Múzeum segélyezésére a Kormányzóság által előírányzott évi 7000 forint a budai kerületi Országos Alapból igénybevételezhető.

Ugyanekkor a Belügyminisztérium átírt a császári főudvarmesteri hivatalhoz BIRK scriptornak Pestre való hivatalos kiküldetése érdekében.¹²⁷

Addig azonban, amíg a dolgok idáig jutottak, a Múzeum természetesen tovább küszködött a maga kisebb-nagyobb problémáival.

Könyvtári statisztika 1853-ból

A Könyvtárban MÁTRAY GÁBOR SZABÓ János famulus segítségével folytatta a nagy erőfeszítést kívánó rendező és osztályozó munkálatokat. A HORVÁT-téka átvétele után, minden bizonnyal 1853-ban készült el az állomány első hozzávetőleges felmérése. Ezzel MÁTRAY KUBINYI igazgatót, esetleg AUGUSZ bárót akarta tájékoztatni.¹²⁸

Kimutatása öt főcsoportra tagolva mutatta be a KÉLER-, VUCHETICH-, ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és a HORVÁT-tékával bővült Széchényi Országos Könyvtár gyűjteményeit. A Könyvtár egyes összetevőiről a következőket mondta.

I. Kézírási emlékek

1. Ezek között első helyen mintegy 4000–5000 darab, részint pergamenre, részint papírra írt hazai és külföldi oklevél említhető; sorozatuk az Árpád-kortól kezdődik s az újkor századaiba nyúlik.

2. Hasonlóképpen gazdag, kb. 4000 kötetet felölelő a „kódexek”, vagyis a közép- és újkori kéziratok gyűjteménye. Kiemelkednek közülük a XII–XV. századi pergamen-kódexek (missalék, ritualék, antifonálék, klasszikus auctorok művei, krónikák, stb.), de fölöttébb becsesek az újabb kori tudományos művek is, közöttük HORVÁT Istvánnak mintegy 1000 kézírata. A hazai anyag két legbecsesebb emléke: az a XII. századi missale, amelyben a legrégebb magyar nyelvemlék, az ún. Halotti beszéd foglaltatik és az ún. Dubnici krónika. Európai jelentőségűek a JANKOVICH-tékával bekerült XIV–XVI. századi német nyelvű kódexek. E gyűjteményi csoport leginkább latin nyelvű munkákat tartalmaz, de az újkori anyagban

bőven vannak magyar és német nyelvűek is, kisebb számban pedig francia, olasz, arab és török nyelven írt kötetek is.

3. Gazdag a hazai jeles férfaktól származó levelek gyűjteménye is; történeti szempontból értékesek többek között II. RÁKÓCZI Ferenc levelei.

II. Térképek

Számuk körülbelül 1000. Közöttük sok jeles atlasz, régi és újabb „földkép” van; az anyag jórésze hungaricum.

III. Rézmetszetek

E gyűjtemény jobbára egyes lapokból áll, de vannak benne pompás kiadású kötetek is. Részint magyar, részint külföldi dolgokat ábrázolnak. Mennyiségük 3000 darab körül van.

IV. Festett családi címerek és rajzos emlékek

Aránylag szerény gyűjtemény. Nevezetes darab az a kötet, amely II. Rudolf császár birtokában volt grafikai gyűjteményt tartalmazza.

V. Nyomtatott kiadványok

Mennyiségük mintegy 130 000 kötetre tehető. Csoportjai:

1. Magyar ősnymtatványok, közöttük a HESS-féle *Chronicon Budense*.

2. Külföldön kiadott, de Magyarországot illető ősnymtatványok. Ide tartoznak mindenekelőtt a THURÓCZY-krónika kiadásai, közöttük 2 pergamen- és több papíros-példány, továbbá azok az egyházi szerkönyvek, amelyek magyar püspökök vagy magyarországi könyvtárosok költségén külföldön nyomattak.

3. Külföldön nyomtatott XV. századi nem magyar vonatkozású ősnymtatványok: latin vagy német nyelvű egyházi, tudományos és klasszikus irodalmi művek.

Az összes incunabulumok száma kb. 300-ra tehető.

4. Régi magyar könyvek a XVI–XVII. századból.

5. Külföldön készült, de Magyarországot illető könyvek a XVI–XVII. századból: magyar nyelvű bibliák s egyéb egyházi és polemikus munkák.

6. WERBŐCZI Tripartituma és a Corpus Juris kiadásai a XVI. századtól a legújabb korig latin, magyar, horvát és német nyelven.

7. Magyar grammatikák és szótárak a legrégebb koriaktól a legújabbakig.

8. Különböző európai országokból származó mindennemű tudományos és irodalmi kiadványok különféle nyelveken, kivált az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-tékában.

9. Különleges (pergamenre, színes papírosra nyomott és rézmetszetekből álló) könyvek.

Ebből a vázlatos áttekintésből kitűnik, hogy a Könyvtár sokrétű gazdag állománya még csak hevenyészetten volt elrendezve. Látszik belőle, hogy MÁTRAY alaposabban még nem foglalkozott a gyűjtemények vizsgálatával; mennyiségi adatai is csupán becslésen alapulnak, nem számbavételen. Tájékoztatásával csupán érzékeltetni akarta a rá váró feladatok sokféleségét és nagyságát.

A múzeumi segédkönyvtárak revíziója

Hogy KUBINYI igazgató mennyire szíven viselte a Könyvtár rendbetételének ügyét, az kitűnik abból is, hogy 1852 tavaszán a Múzeum valamennyi tárában elrendelte az Országos Könyvtár állományából szervezett helyi segédkönyvtárak revízióját, s ennek kapcsán a fölösleges könyvek visszaadását, illetőleg a szükségesek újra kikölcsönzését. Felettlőbb hasznos intézkedés volt ez, minthogy a ludoviceumi kihelyezés alatt e tekintetben is teljes zűrzavar lett úrrá.¹²⁹

Az egyes táruk szaktevékenységére való felügyelet mellett nem feledkezhetett meg Kubinyi igazgató azokról a nem szakba vágó teendőkről sem, amelyek az egész intézet érdekeit szolgálták.

Gondoskodás a téli fűtésről

Ilyen volt mindenekelőtt a téli fűtésről való gondoskodás. Az 1848-ig fennállt régi patriarchális gyakorlatot — mint ismeretes — a forradalom idején a kormány megszüntette s nem állította helyre az abszolutista rendszer sem. KUBINYI tehát kénytelen volt évente nyár végén főhatóságától igényelni a télire szükséges tüzfűtési árát. A múzeumépület közszükségletére (a hivatali szobák és a katonai őrszoba fűtésére) 10 öl, a szolgálati lakások számára 57 öl fa kellett. Az ügy hivatalos adminisztrációja általában elhúzódott, olykor két hónapig is eltartott. A Helytartóság ui. minden esetben véleményét kért a kebelbeli számvevősegtől a kiutalandó összegre nézve, s csak ennek a jelentésnek vétele után utasította az Országos Pénztárt a Múzeumi Alapból való kifizetésre. A beszerzés megtörténtével pedig Kubinyi igazgató a Cs. kir. Közalapítványi Bizottsághoz nyújtott be elszámolást, ez viszont a Helytartóságot értesítette a számadás elfogadásáról, vagy esetleges észrevételeiről. A kiutalt összeg 1852-ben (mivel 1 öl fa piaci ára 14 pengőforint 14 kr. volt) 960 forint 17 kr.-t tett ki. A fűtési igény rendszerint nov. 1-től április 1-ig tartott, de olykor, hosszú, kemény tél esetén további 1—2 öl fára pótkiutalást kellett kérni.¹³⁰

Változás a fegyveres őrszolgálatban

Nem kevésbé fontos gyakorlati feladat volt az igazgató számára a Múzeumban felhalmozott nemzeti kincsek biztonságáról való gondoskodás. Ezt a feladatot az elmúlt évtizedekben — mint ismeretes — a fővárosban állomásozó *császári katonaságból* kirendelt, naponta négyszer váltott 3 főnyi őrség látta el. E helyzet csak az 1848/49. évi forradalom idején változott meg, amikor a katonaságot *nemzetőrök* váltották fel.

Az abszolutizmus idején ismét visszaállt az előbbi rend, de nem tartósan. 1853 decemberében nagy fordulat következett be. A katonai és polgári Kormány-

zóság (*General-Gouvernement*) értesítést kapott a magyarországi hadseregparancsnokságtól, miszerint ezentúl a Nemzeti Múzeum őrzését csak *szabadságos katonák* behívásával lehet ellátni, ez az őrszolgálat azonban költségekkel fog jární, amelyeket az intézetnek kell vállalnia. A váratlanul felmerült fontos ügyben a Múzeum maga nem foglalkozhatott állást, jelentést tett hát a budai Helytartósági osztálynak, közölve, hogy a katonai őrzet december 15-ével már meg is szűnt.

A Helytartósági osztály — felismerve az ügy fontosságát — késedelem nélkül a Kormányzósághoz fordult, feltéve a kérdést: megengedhető-e továbbra is fenn tartani a katonai őrséget, vagy pedig ehelyett be kell érni a pesti *polgári éjjeli őrség* őrszolgálatával. A katonai őrzet költsége ui. egy évben nem kevesebb, mint 1627 pengőforintra ment volna, míg a boltőrségé csak 300 pengőforintra.¹³¹

Pénzügyi kihatású ügyről lévén szó, a Kormányzóság sem dönthetett; meg kellett kérdeznie a bécsi *Belügyminisztériumot*. BACH miniszter válasza napokon belül (dec. 31-én) megérkezett; közölte, hogy *helyes megoldásnak a polgári őrség igénybevételét tartja*, s ennek költségét engedélyezi.¹³²

Ettől kezdve a múzeumépület éjszakai őrzését 2 polgári őr látta el.

A múzeumkert parkosítása

A téli szükségletek fedezése és a gyűjtemények biztosítása mellett folytonos gondot jelentett KUBINYI igazgatónak az elhanyagolt állapotban levő múzeumkert rendbehozatala is. Ismeretes, hogy e kérdés már 1848 előtt felmerült, sőt ISTVÁN főherceg meghagyására annak idején elkészültek a kert parkosításának tervei is. A forradalmi események miatt azonban az ügy lekerült a napirendről. A kertet a háborús viszonyok — tudjuk — méginkább megviselték. Az igazgató azonban hiába kérte több esetben is a rendbehozatal lehetővé tételét, a szükséges költségeket nem sikerült a hatóságoktól megszereznie. Ez vezette őt arra a gondolatra, hogy a Múzeum dísztermét hangversenyek céljára bérbe adja s a befolyó jövedelemből létesít parkosítási alapot. Vonatkozó kérelmének a Helytartóság 1852 tavaszán helyt adott, mire a következő évtől kezdve az akkor megalakult Filharmóniai Társaság folyamatosan itt rendezte meg hangversenyeit.¹³³

Egyidejűleg KUBINYI közvetlen támogatást is megpróbált szerezni a társadalomtól. Saját felelősségére aláírási íveket küldött szét az országban, felszólítva a hazafiakat a parkosítás céljára való adakozásra. Kísérlete nem volt eredménytelen; idők során mind több adomány gyűlt össze, amelynek kezelésére már 1852-től kezdve egy, pesti polgárokból álló bizottság ügyelt fel. E „*kertalap*”-ból 1852-ben a múzeumépület mögött felépült a *kertésház*, 1853-ban pedig elkészült és hatósági jóváhagyást nyert a *parkosítás terve*.

A munkálatokhoz 1855 októberében fogtak hozzá. Az ország különböző vidékeiről küldött csemetefákat és cserjéket az elvégzett talajmésítés után egy állandó alkalmazású kertész ültette el s részesítette szakszerű gondozásban. Egy évi munka után a park 1856-ban készült el.¹³⁴ A palota ezzel végre méltó környezetbe került, habár a kertet három oldalról körülvevő deszkapalánknak vasráccsozattal való kicserélése továbbra is csak óhaj maradt.

Íme, a Múzeum így próbálta bizonyos célokra saját erejéből előteremteni a szükséges anyagi eszközöket.

Az államhatalom átfogó jellegű erőteljesebb támogatását csak 1854-től kezdve lehetett remélni. Ekkorra volt ui. várható annak a vizsgálóbizottságnak a működé-

se, amelyet — mint ismeretes — ALBRECHT főherceg kormányzó avégből delegált, hogy a Múzeum s kivált a Könyvtár szükségleteit felmérje és javaslatot tegyen egy általános rendezésre, illetve szabályozásra.

B) Helytartósági vizsgálóbizottság a Múzeumban (1854—1855)

Ernst Birk kirendelése

A Kormányzóság által 1854. július 25-én kirendelt TANDLER-féle vizsgálóbizottság¹³⁵ augusztus első napjaiban kezdte meg munkáját. Meg kellett várni, amíg Ernst BIRK, a bécsi Hofbibliothek scriptora (adjunktusa) Pestre érkezik. Ő volt ti. az a szakértő személy, akire a fő feladat, a Könyvtár megvizsgálása és rendbetételének megtervezése hárult.

BIRKnek kirendelése július 29-én, Pestre érkezése augusztus elején történt.¹³⁶ TANDLER tanácsossal és KOVÁCS múzeumőrrel folytatott megbeszélése után alighanem egy-két napon belül meg is kezdte látogatásait a Múzeumban. Az intézet egészére nézve KUBINYI igazgató, a gyűjteményekre nézve pedig az illetékes örök látták el információkkal. Hogy vizsgálódása mennyi ideig tartott, pontosan nem tudható, de aligha tartott néhány hétnél tovább. Tőle ui. nem kívántak többet, csak annyit, hogy a tárákban végrehajtandó rendező-feldolgozó munkákra nézve programot állítson össze. A pénzügyek megvizsgálására és rendbehozatalára BIRK-et nem kívánták igénybe venni. Véleményes jelentésével ő valószínűleg már szeptember közepére elkészült s hamarosan átadhatta azt TANDLER tanácsosnak, ez pedig a bizottság nevében a Kormányzóságnak. Az irat itt sem feküdt sokáig, október 15-én már elindult Bécsbe, a Belügyminisztériumba.¹³⁷

Ami a pénzügyi viszonyok rendbehozatalára vonatkozó teendőket illeti, ezeket TANDLER tanácsos egy-két számvevősegi tiszt segítségével maga láthatta el. Tekintve a Múzeumi Alap bonyolult ügyeit, nem csekély feladat volt ez. Igazán nem csoda, ha a vizsgálat majd másfél évre elhúzódott s a vonatkozó jelentés csak 1856 májusában került a Kormányzóság elé.

Mátray feljegyzése Birk számára

A TANDLER—BIRK bizottság fogadására MÁTRAY könyvtárőr alaposan felkészült. Abban a hiszemben, hogy a szak- és pénzügyek egyszerre kerülnek napirendre, 1854. augusztus 12-i kelettel E. BIRK számára egy olyan igényjegyzéket állított össze, amely a Könyvtárt bármely vonatkozásban érintő dolgokra kiterjedt.¹³⁸

I. Ebben először néhány általánosabb jellegű kívánalmat tett szavá. Ezek a következők voltak:

1. A Múzeum egyes táraiba kihelyezett kézikönyvtárak a főkönyvtár ellenőrzése alatt álljanak. Jó lenne,

a) ha a tárák vezetői kézikönyveik jegyzékét megküldenek a könyvtárőrnek, neki az átvett anyagról reverzálist adnának s egyáltalában őt minden vonatkozó úgról tájékoztatnák,

b) ha minden kézikönyvtári könyvet ellátnának az Országos Könyvtár bélyegzőjével,

c) ha a kézikönyvtári könyvek a központi katalógusba is felvétetnének.

2. A kötelezpéldány-szolgáltatás ügyének rendezése végett különösen két dologról kellene gondoskodni:

a) hogy a beszolgáltatás pontosan és hiánytalanul történjék,

b) hogy a beszolgáltatott példányok legalább fűzve legyenek.

3. A könyvtári dolgozószobákban szükséges nyugalom és csend biztosítása végett

a) a külső udvarról (kertből) ki kellene zárni a csendzavaró és port csináló forgalmat,

b) ugyanezt az udvart (kertet) mielőbb parkosítani kellene és minden oldalról vasráccsal bekeríteni.

4. Hogy a dolgozószobákban télidőben elég meleg legyen,

a) némely szobákra kettős ajtót kellene felszerelni,

b) az épület pinceablakait pedig be kellene üvegeztetni.

II. Ami a Könyvtár legfőbb anyagi és személyi igényeit illeti, ezeket Mátray a következőképpen csoportosította.

1. Bútorzat és felszerelés

a) Az erős nyári napsugárzás ellen a könyvtártermek ablakainak, szám szerint 37-nek rolettákkal való ellátása lenne szükséges,

b) a latin kéziratok termében a szekrényekre toldalékokat kellene felszerelni,

c) a német és magyar kéziratok termében új bútorokat kellene készíttetni, esetleg a régi darabokat a már meglevőkhöz hasonlóan átalakítani,

d) ugyanezt kellene tenni az incunabulumok és remoták termében is,

e) az ör dolgozótermében egy ruhafogast kellene felállítani a vendégek ruhái számára,

f) az olvasóteremben még néhány asztalra és 50 faszékre, valamint egy szekrényre volna szükség a folytatólagosan használt könyvek számára,

g) a még bebútorozatlan 7 terembe könyvszekrényeket kellene készíttetni; a nyolcadik terem, a duplumraktár időközben régi szekrényekkel lett berendezve,

h) köpöladákra lenne szükség minden szobában.

Mindezek a bútorok 15 000 pengőforintért lennének elkészíttethetők.

Kellene még:

i) a könyvtárőr szobájába egy öntöttvas kályha (ára 150 pf.),

j) az olvasóterembe is egy ugyanilyen, de nagyobb méretű kályha (ára 200 pf.),

k) a kéziratárba és az incunabulumok szobájába néhány üveges tárló (árak kb. 300 pf.),

l) hat teremhez kettős bejáratú ajtó (költségük kb. 300 pf.).

2. Személyzetkiegészítés

Szükséges lenne a könyvtárőr mellé kinevezni

a) egy adjunktust (segédőrt) a kéziratár gondozására és a kölcsönzések lebonyolítására,

b) egy második adjunktust a könyvállomány gondozására,

- c) két írnokot (kancellistát),
- d) két szolgát,
- e) az olvasóterem megnyitásakor egy harmadik írnokot,
- f) végül egy fűtőt, aki egyszersmind ruhatárkezelő is lehetne.

3. Illetményrendezés

Indokolt lenne

- a) az őr (custos) fizetését 1600, —
- b) az adjunktusokét egyenként 1000, —
- c) az írnokokét egyenként 600, —
- d) a szolgákét egyenként 400, —
- e) a fűtőt 300 pengőforintban megállapítani.

Mindez együttvéve 5900 pengőforintot tenne ki.

Emellett fel kellene emelni az alkalmazottak évi fajárandóságát s érvényesíteni kellene igényüket a régi alapítványi összegekre.

4. Egyéb szükségletek

Biztosítani kellene

a) az évtizedek óta kötetlenül heverő és az újabban is fűzött állapotban (kötelespéldányként) bejövő könyvek, úgyszintén a kötetlen kéziratok bekötésére,

- b) térképek, rajzok, rézmetszetek s hasonlók tékázására,
- c) hivatalos jegyzőkönyvek, leltárak és repertóriumok bekötésére összesen évi 1000 pengőforintot,
- d) írószerekre évi 300,
- e) katalógusok kinyomtatására évi 400,
- f) külföldi munkák beszerzésére 1000 pengőforintot

5. Tűzelőszükséglet

A jelenlegi szükséglet évente 6 öl (ára 120 pf.), az olvasóterem megnyitása után 18 öl lesz (ára 360 pf.).

III. Előadásának harmadik részében MÁTRAY a *Könyvtár általános rendezésének feladatait* ismertette. Ezeket a végrehajtás rendje szerint a következőkben jelölte meg.

A teljes bútorzat elkészülésének ideje alatt végre kellene hajtani

1. az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-téka könyvállományának rendbehozatalát,
- 2—3. Az *oklevélgyűjtemény* regesztázását és rendezését, valamint a *kézirattár* katalógizálását,
4. az *ősnymtatványok*, *ritkaságok* és *remoták* rendezését és katalógizálását,
5. a *kötetlen könyvanyag* bekötését, vagy legalább brosírozását,
6. a nemzeti könyvtár (*Bibliotheca Hungarica*) rendezését és katalógizálását, valamint a duplumok elkülönítését,
7. a külföldi, nem magyar vonatkozású, vagyis az általános *segédkönyvtár* rendezését és katalógizálását,
8. a *duplumok* rendezését és katalógizálását,
9. végül meg kellene nyitni az *olvasótermet*.

Nyilatkozott MÁTRAY a fenti munkák véghezvitelének időtartamáról is. Kijelentette: hogyha a Könyvtár megkapná a fent megjelölt személyzetkiegészítést (két adjunktust, két írnokot és két szolgát), s ha ezek nem lennének a könyvtári munkától más múzeumi feladatokra elvonhatók —, továbbá ha a munkahelyiségek téli fűtésére az eddigi 1,5 öl fa helyett 6 öl lenne fordítható, a *Könyvtár teljes állományának felállítása és katalógizálása 2,5 év alatt megtörténhetnék*. Ami a katalógizálást illeti, ez alatt az idő alatt csak egy betűrendes cédulakatalógus lenne elkészíthető, a többi különleges katalógus készítéséhez csak az ismertetett munkálatok befejezése után lehetne hozzáfogni.

Birk véleménye a Könyvtár rendbehozataláról

Ezt az átfogó jellegű, terjedelmes tájékoztató iratot E. BIRK minden bizonnyal áttanulmányozta. Arról azonban, hogy a benne felsorolt kívánalmakkal foglalkozzék, vagy hogy a vázolt programot magáévá tegye, szó sem lehetett. TANDLER tanácsostól nyert utasítása értelmében ui. — tudjuk — a pénzügyi kihatású kérések nem tartoztak az ő feladatkörébe; neki csupán a gyűjtemények szakszerű elrendezésével és feldolgozásával kapcsolatos véleménynyilvánításra kellett szorítkoznia.

S valóban, jelentésében¹³⁹ BIRK csak az állománynyilvántartás és feltárás kérdéseire terjeszkedett ki.

Figyelmét elsősorban a Könyvtár kiadatlan tudományos forrásanyagára, az *oklevelek és kéziratok* gyűjteményére fordította. Ez volt tudvalevőleg az az anyag, amely iránt a hazai tudós kutatók legélénkebben érdeklődtek s amelynek használhatóvá tételét az Akadémia is kiváltképpen szorgalmazta.

Kiindulópontja a kéziratgyűjtemény statisztikája volt. MÁTRAY adatszolgáltatása alapján, idevágólag a következő számszerű kimutatást adta.

A kéziratállomány darabszáma					
az egyesített SZÉCHÉNYI-, ILLÉSHÁZY- és JANKOVICH-gyűjteményben				A HORVÁT-gyűjteményben	Összesen
Latin	Német	Magyar	Egyéb		
4281	1285	920	311	1241	8038

Ezt követően vizsgálatának eredményeként a fennálló hiányosságokra mutatott rá. Megállapította, hogy e gazdag anyagnak sem megbízható összesített leltára, sem hasznavehető szerzői és tárgyi *katalógusa nincsen*. Igaz — írta —, az eredeti SZÉCHÉNYI-féle kéziratokról 1814/1815-ben készült egy nyomtatott katalógus vagy inkább leltár, ez azonban többé sem ellenőrzésre, sem eligazításra nem alkalmas. Ugyanígy nincs gyakorlati jelentősége annak a kézzel írt cédulakatalógusnak sem, amely az 1815 utáni gyarapodásról az 1820—1827. évi leltározáskor készült, minthogy ezt az utóbbi harminc évben nem folytatták. De nem kielégítő — így szólt tovább — az az öt kötetből álló *leltár* sem, amely a JANKOVICH-féle kéziratokról az átvételkor készült. Sokkal áttekinthetőbb ennél az az inventárium,

amely a *Jahrbücher für Philologie und Pädagogik* c. folyóirat 1835. és 1840. évi pótkötetében jelent meg.

A kéziratának mintegy kiegészítő részét alkotja az *oklevéltár* (*diplomatarium*). Ennek állománya is igen gazdag, mintegy 4000 különálló darabból és 355 kötetből áll, de sem használatra rendezve, sem leltározva, sem károsodás ellen védve nincsen.

A szoros értelemben vett könyvtárról a következőket közölte. Az összesített állomány MÁTRAY szerint kb. 100 000 kötetet ölel fel, ide számítva a Múzeum egyéb táraiban levő kézikönyvtárakat is. Ez a gazdag gyűjtemény is zömmel rendezetlen; jelzetekkel nincs ellátva sőt — a SZÉCHÉNYI-anyag kivételével — tudományszakok szerint sem áttekinthető. Katalógusa is csak az eredeti SZÉCHÉNYI-tékának van hat nyomtatott kötetben 1807-ig bezárólag; az azóta szerzett anyagról semmiféle nyilvántartás nincs. A kihelyezett kézikönyvtárakról a tárukban vannak ugyan jegyzékek, de ezek folyamatos vezetéséről nem gondoskodnak.

Ami a teendőket illeti, E. BIRK annak a nézetének adott kifejezést, hogy a szigorúan tudományos igényű feldolgozástól egyelőre el kell tekinteni, ehelyett *be kell érni az állomány leltárba vételével és alapkatalógusának elkészítésével. Az elvégzendő munkamenet rendjét a következőképpen állította össze.*

1. A könyvtárőr késedelem nélkül kezdje meg és egy év alatt fejezze be a *kéziratok* katalógizálását, egyszersmind az *oklevelek* évről évre rendezését és regesztázását, ugyancsak mindkettőnek inventáriumba foglalását.

Az oklevélfeldolgozást ekképpen írta elő:

a) minden egyes diplomát külön borítékban kell elhelyezni, ráírva mindegyikre az oklevél keltét, kiállítás helyét, tartamának rövid kivonatát, a pecsétek számát és minőségét, valamint a korábbi tulajdonos nevét; a regeszták készítéséhez legajánlatosabb BÖHMER és CHMEL idevágó kiadványait mintául használni;

b) az egyes borítékokra írt adatokat át kell másolni 4° alakú cédulákra, majd ezeket időrendbe kell szedni, így adódik az inventárium;

c) a borítékolt okleveleket fiókokban kell elhelyezni ugyancsak évről évről.

2. E feladattal egyidejűleg fogjon hozzá a könyvtárőr a *nyomtatott könyvvállomány* leltározásához és katalógizálásához, mégpedig a következő módon:

a) jelöljön meg minden művet (a szétbontandó kolligátumokban foglaltakat is) külön leltári számmal,

b) készítsen 4° alakú különálló papírlapokon minden egyes műről szabályszerű címléírást és

c) vezesse rá az egyes 4-rétű lapokra a megfelelő leltári számot, amely egyben raktári szám is lesz,

d) rendezze e leltári számmal ellátott címléírások lapjait szerzői betűrendbe és helyezze el dobozokban,

e) e feldolgozó munka során válogassa ki és értékelje fel a kettőspéldányokat (duplicatumokat).

3. Végül még a következőket jegyezte meg:

a) a számozott könyvvállomány összeírását (katalógizálását) 3 év alatt *be kell fejezni*,

b) e munkálatok sikeres végrehajtása érdekében a múzeumigazgató rendelje ki másnaponként MÁTRAY támogatására RAMISCH Antal igazgatósági írnokot,

sőt — ha ez a segítség elégtelen volna — kérelmezze még egy kisegítő írnok alkalmazását,

c) a leltározás-katalogizálás végrehajtásához utaltassék ki a könyvtárőrnek papír- és írószerátalányul a Múzeumi Alapból évente 40 pengőforint, negyedévi részletekben,

d) a munkálatoknak a téli hónapokban sem szabad szünetelnie, ezért az igazgató gondoskodjék a szükséges famennyiség kiutalásáról,

e) a feldolgozó munka eredményeiről MÁTRAY könyvtárőr minden évnegyed első napján tegyen írásbeli jelentést TANDLER tanácsosnak,

f) a rendelkezésre álló munkaerők (őr, igazgatói írnok, kisegítő írnok és szolga) folyamatos, napi 6 órai foglalkoztatásával a Könyvtár katalógizálása 3 év alatt fejeztessék be,

g) a leltározó-katalogizáló munka előrehaladásával gondoskodni kell az olvasóterem megnyitásáról,

h) a könyvtári olvasóterem berendezéséért és egyéb könyvtári felszerelésekért a múzeumigazgató csak később, az időnkénti szükségnek megfelelően, de lehetőleg csak a leltározás befejeztével folyamodjék.

Arról, hogy a különböző eredetű könyvgyűjtemények (a SZÉCHÉNYI-, az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a többi) miképpen legyenek koordinálva, az utasítás nem szólt, de az összeírás módszeréből kiderült, hogy BIRK a *bécsi Hofbibliothek rendszere mellett foglalt állást*. Vagyis azt ajánlotta, hogy az egész könyvvállomány mindenféle szaktudományi osztályozás mellőzésével egyszerű folyószámos (*numerus currens*) rendben legyen felállítva, mégpedig 4 számsorban: in folio, in quarto, in octavo és in sedecimo. Ebben a rendben az egyes nagy gyűjteményi tesztek úgy lettek volna egymás után elhelyezhetők, hogy összefüggésük megbontatlan maradhatott volna, de minthogy a folyószámozás megszakítatlanul futott volna végig rajtuk, mégis egyetlen nagy könyvtárt alkottak volna.¹⁴⁰

Az oly sok komponensből összetett Széchényi Országos Könyvtár esetében valóban ez volt a legcélszerűbb és legésszerűbb megoldás, amit a müncheni szaksziszterből időközben kiábrándult MÁTRAY is készséggel elismert.

Mátray megjegyzései a bizottsági programra

Ezt, a Könyvtár rendbehozatalára irányuló bizottsági jelentést és javaslatot (a Múzeum többi tására vonatkozókkal együtt) a budai Helytartósági osztály csak a bécsi *Belügyminisztérium jóváhagyása* után, 1855. április 12-én küldte meg KUBINYI igazgatónak intézkedés végett.¹⁴¹

MÁTRAY könyvtárőr áttanulmányozván a leíratot, annak ellenére, hogy az abban előírt hivatalos program igen távol állt az általa javasolt tervtől, nemtetszésének — érthető okokból — nem adott kifejezést. KUBINYI igazgatóhoz intézett április 25-i feljegyzésében csupán néhány szerény észrevételt tett a nagy feladat gyakorlati végrehajtásával kapcsolatban.

1. Először azt jegyezte meg, hogy *nem tartja szerencsésnek* ama rendelkezést, miszerint a *kéziratok és nyomtatott könyvek leltározását párhuzamosan kell lebonyolítani*. Szerinte előnyösebb lenne, ha először a *kéziratok* (és oklevelek) inventáriuma készíttetnék el, mert

a) a kéziratok iránt nagyobb a kutatók érdeklődése, mint a nyomtatott művek iránt,

b) a kéziratok feldolgozása munkaigényesebb feladat, mint a könyveké tekintve hogy ezek nincsenek lapszámozva, márpedig az előírt utasítás szerint ezt is el kell végezni; ha a munkaerők erre a feladatra lennének összpontosítva, gyorsabban lehetne előhaladni,

c) RAMISCH igazgatói írnok a Múzeum más tárai részéről is igénybe van véve, s ezért az ő részvételére vajmi kevésbé lehet számítani,

d) nem lenne előnyös az, ha a könyvtár irányító és ellenőrző tevékenysége egyszerre többfelé lenne lekötvé.

2. Másodszor azt tette szóvá MÁTRAY, hogy *nem tartja célszerűnek* a hivatalos utasítás ama részét sem, *miszerint a 4° alakú papírlapokon összeírandó leltár az összeírás befejeztével minden további nélkül abc-rendben szerzői katalógussá legyen átrendezve*. Ezzel ui. az inventárium tulajdonképpen felbomlana: nem lehetne többé bármely időben ellenőrizni, hány műből és kötetből áll a Könyvtár s mely számmal kell bármikor az új szerzeményeket megjelölni. Éppen ezért megfelelőbbnek tartaná, ha a cédulák készítésével egyidejűleg minden mű adatait egy *önálló leltári könyvbe* is bevezetnék, mert így állandóan nyilván lehetne tartani az állomány mennyiségét s egyszersmind folyamatosan tovább lehetne regisztrálni a beérkező könyveket.

3. MÁTRAY harmadszor *a papirosra és írószerekre kiutalt évi átalány elégtelenségére* hívta fel a figyelmet. Részletes számadást végzett arra nézve, hogy a könyvtár, illetve a kézirat- és oklevélgyűjtemény leltározása egy évben mekkora papirosmennyiséget és mennyi írószert kívánna, megjelölve a beszerzésükhöz szükséges költségeket is.

Eszerint a nyomtatott könyvek összeírásához (egy évre kb. 30 000 kötetet számlálva) összesen 16 rizsma papír kellene. Ebből

a) 14 rizsma lenne szükséges a 4-rétű katalóguscédulákhoz,

b) 1 rizsma a szétbontandó kolligátumok és tábla nélküli kötetek ideiglenes beborításához,

c) 1 rizsma pedig a fólió alakú inventárium-kötetek elkészítéséhez.

S mivel 1 rizsma merített papír ára 4 pf. 30 kr. — 16 rizsma 72 pf.-ba kerülne. Ehhez járulna még a papír felvágatásának költsége (6 pf. 24. kr.), valamint a tinta, toll, irón, ragasztó és zsinag beszerzése (6 pf. 42 kt.). E munka egyévi papiros- és írószerköltsége tehát összesen 85 pf. 6. kr.-t tenne ki.

A kéziratok és oklevelek leltározása összesen 14,5 rizsma papirost igényelne, mégpedig:

a) a 8393 kéziratos kötet címléírása 4 rizsmát,

b) a kb. 4000 oklevél borítékolása és címléírása 10 rizsmát,

c) egy folio alakú inventárium elkészítése 0,5 rizsmát.

E 14,5 rizsma ára 65 pf. 15 kr.-t tenne ki. Ehhez hozzájönne még a papírvék felvágása (5 pf. 56. kr.), valamint a tinta, toll, ceruza, ragasztó és zsinag ára (4 pf. 49 kr.). Vagyis a kézirat- és oklevélösszeírás papír- és irodaszerköltsége együttvéve 76 pf.-ot tenne ki.

A kétféle munka irodaszerek-szükségletére 161 pf. 06 kr., költség kellene. A bizottsági javaslat pedig mindössze 40 pf. összeget irányoz elő.¹⁴²

A hatóság végső álláspontja

MÁTRAY könyvtárőrnek ezeket az észrevételeit KUBINYI igazgató április 28-án felterjesztette a budai Helytartósági osztályhoz. Itt az ügyben nyilván TANDLER tanácsos lett volna illetékes nyilatkozni, a pénzügyi észrevételről pedig szükség-szerűen az Országos Pénztárt (*Landeskasset*) kellett volna megkérdezni.

A hivatalos állásfoglalások közül aktaszerűen csak egy ismert, mégpedig az irodaszeralányra vonatkozó. E tárgyban a Helytartósági osztály 1855. augusztus 2-án válaszolt KUBINYINAK, közölve vele, hogy folyó évre a könyvtári leltározáshoz *papírra és irodaszerekre 120 pengőforint költséget engedélyez*, s megengedi, hogy ebből az összegből most kivételesen 60 pf. legyen felvehető, egyébként azonban negyedévenként 30 pf.¹⁴³

A feltett *szakkérdésekre* — a jelek szerint — MÁTRAY írásbeli választ nem kapott. Ezt úgy kellett értelmeznie, hogy *a többség ragaszkodik a könyveknek és kéziratoknak egyidejű, párhuzamosan folytatandó összeírásához, különálló leltárkönyvek vezetését pedig nem ellenzi*.

A nagy összeírási munkát azonban függetlenül e felmerült kérdésektől, 1855. május 1-én megkezdődött.

3. KÍSÉRLET A MÚZEUM ÉS A KÖNYVTÁR ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE (1855—1860)

A) A Múzeum pénzügyeinek rendezése

A TANDLER-bizottság a Múzeum pénzügyeinek rendbehozatalára vonatkozó jelentését — mint ismeretes — 1856 májusában terjesztette a Kormányzóság elé.¹⁴⁴ Ebben arra a fontos kérdésre kellett választ adni, mit lehetne a hallatlanul eladósodott Múzeumi Alap egyensúlyának helyreállítása végett tenni azon túl, ami már megtörtént.

A helyzet tudvalevőleg eddig a következőképpen alakult. A szabadságharc leveretésétől az 1852-ig terjedő időszakban mintegy 80 000 forintba rúgó rendkívüli kiadások (a HORVÁT-téka és a JANKOVICH-féle második gyűjtemény részleges megvétele stb.) miatt a *Múzeumi Alap adósságterhe 335 761 pengőforint 23 kr.-ra emelkedett*. Ahhoz, hogy e tartozások lerovassanak, a kiadási többletek fedeztessenek és a gyűjteményi táruk újjászerveztessenek, akkor 550 000 pf. tőkeösszeg mutatkozott szükségesnek. Ez az összeg később a *Cs. Belügyminisztérium* által 1852-ben az Országos Alapból kiutalt 80 000 pf. segély elnyerésével 470 000 pf.-ra csökkent. Ezt a hiányt azonban a kormány a továbbiakban nem akarta az *Országos Alapból*, amely — mint mondotta — az adózók fillérjeiből gyűlt össze, fedezni, hanem úgy határozott, hogy — hasonlóan az 1848 előtti gyakorlathoz — szintén a *Nemesi Felkelési Alapot* fogja igénybe venni, tekintettel arra, hogy a Múzeumi Alap is tulajdonképpen nemesi létesítmény volt. Ámde a Felkelési Alapból is csupán 340 000 pf. tőkeösszeg volt igénybe vehető, 130 000 pf. tehát még mindig fedezetlen maradt. Ezért kellett végül mégis olyan határozatot hozni, hogy a *Múzeum fenntartására ezentúl évente 7000 pf. államsegély utaltassék ki a budai Helytartósági kerület Országos Pénzalapjából*.¹⁴⁵

A probléma tehát elvben már meg volt oldva. Ennél alkalmasabban a TANDLER-

bizottság sem állhatott elő, így hát csupán arra szorítkozott, hogy a Múzeumi Alap gazdálkodására vonatkozó néhány javaslatot tegyen. Ezek a következők voltak:

a) *maradéktalanul hajtassanak be mind a Múzeumi Alap, mind a Felkelési Alap régóta kinnlevő, sok ezer forintba menő követeléseit,*

b) *általánossan szállíttassanak le a Múzeumi Alap passzív tőkéi után járó kamatok 5%-ra,*

c) *vizsgáltassanak felül és korlátoztassanak a Múzeum kiadásai.*¹⁴⁶

A Kormányzóság a bizottsággal teljesen egyetértett és a szükségszerű intézkedések megtételére utasította a budai Helytartósági osztályt.

Az eljárás megtörténvén, meglett a kívánt eredmény is. A *Múzeumi Alap bevételei és kiadásai közötti egyensúlyt hamar, már 1856-ban sikerült helyreállítani.* A gazdálkodásba bizonyos tervszerűséget lehetett bevezetni. A múzeumigazgató 1856-tól kezdve minden évben költségvetési tervet volt köteles készíteni, előíranyozva a várható bevételeket és kiadásokat. Ez a Helytartósági osztályon és a Kormányzóságon keresztül eljutott a bécsi Belügyminisztériumba, innen pedig miután a cs. kir. Kamarai Főkönyvelőség (*K. K. Cameral Hauptbuchhaltung*) felülvizsgálta azt, visszakérült a Helytartóságra.

Legyen szabad példa gyanánt bemutatni az 1858. és 1859. évre szóló költségvetés végeredményeit.¹⁴⁷

Előirányzat	1858-ra	1859-re
Bevétel	35 181	36 667
Kiadás	32 622	34 495
Fölösleg	2 559 Pf.	2 172 Pf.

E fordulatot a bécsi *Belügyminisztérium* 1857. január 17-én kelt leiratában meglegedéssel vette tudomásul s igazolva látta azt a korábbi nézetét, hogy a Múzeum támogatására a jövőben évi 7000 pf államsegéllyel *többre nem lesz szükség;* de azért az 1857. évre még 10 000 pf összeg igénybevételét engedélyezte.¹⁴⁸

Ugyanebben az évben egyébként a Múzeum az államhatalomtól még egy nagy összegű rendkívüli segélyben részesült. Ez a kegy tudatos politikai propaganda-szándékból fakadt. FERENC JÓZSEF császár második magyarországi körutazása szolgált rá alkalmul. Az uralkodó pest-budai tartózkodása alatt, május 8-án ismét meglátogatta és megszemlélte a Múzeumot, s tapasztalván az 1852-ben már megismert, de még mindig fennálló nagy hiányosságokat, 50 000 pf-ot ajándékozott az *intézet szükségleteire.* Az ajándékozásról szóló, május 27-én kelt császári kézirat úgy rendelkezett, hogy az összeg a *Budai Várépítési Alapból* kerüljön kifizetésre. Folyósításra azonban egyelőre nem került sor, a Belügyminisztérium az összegről 1858 augusztusában csupán egy, 5%-os kamatozású kötvényt juttatott el a budai Helytartósági osztályhoz, nem mulasztván el megjegyezni, hogy ebből lehetséges lesz a Múzeumi Alap számára az *Országos Alapból* korábban előlegezett 10 000 pf kölcsön visszatérítése.¹⁴⁹ (Erről alább még egy más ügy kapcsán is szó lesz.)

Ami a részleteket illeti, ezek a következő állandó és változó tételekből álltak.

Bevételek			
Állandók	Pf.	Változók	Pf.
Az Orsz. Alapból évi segély	7000	A Múz. Alap kamatjövödelme kb.	7 000
Az Egyetemi Alapból hozzájárulás a könyvtári őr és famulus fizetéséhez	640	A Nemesi Felkelési Alap kamatjövödelme kb.	12 000
A Marczibányi Alapból részesedés	200	Pörös eljárásból befolyó összegek kb.	10 000
Kiadások			
Állandók	Pf.	Változók	Pf.
Fizetésekre és nyugdíjakra	9827	Kölcsöntőkék törlesztésére	7 500
A Széchényi-alapból könyvekre	400	Kamatfizetésekre kb.	10 000
Fűtésre	1200	Építkezésre kb.	2 000
Világításra és kéményseprésre	1092	Javítási költségekre kb.	500
Kiseb kiadásokra	1200	Könyv- és ritkaságvásárlásra kb.	300
Hozzájárulás az Orsz. Pénztár kiadásaihoz	130	Pörös kiadásokra kb.	100
A Vitéz-alapítványból jutalomra	40		

A pénzügyek rendezése kapcsán javaslatot tett a TANDLER-bizottság a Múzeum *személyzetének* a helyzet javulásával időszerűvé váló *szaporítására, a fizetések rendezésére,* valamint egy korszerű szolgálati szabályzat kibocsátására. Mindezekre azonban csak két évvel később, 1859-ben kerülhetett sor.

B) A könyvtári állomány összeírása

A munkálatok kezdete

A TANDLER—BIRK-féle jelentés rendezési előírásait a budai Helytartósági osztály — mint ismeretes — 1855. április 12-i kelettel küldte meg a Múzeum igazgatójának. Kézbesítésére azonban csak tíz nap múlva, 22-én került sor.¹⁵⁰ Fontos ezt tudni azért, mert a leirat oly értelmű rendelkezést tartalmazott, hogy a kézhezvételt követő napon a Könyvtárban *azonnal meg kell kezdeni a leltározást-katalogizálást.* Ennek a kellően át nem gondolt hatósági intézkedésnek persze nem lehetett eleget tenni, hiszen ez ideig még semmiféle költségkiutalás nem történt a munkához szükséges eszközök (papíros és írószerek) beszerzésére. Ezeket tehát KUBINYI igazgató a saját irodája részére kiutalt átalányból igyekezett sebtében előteremteni. *Május 1. lett, amikor a munkához ténylegesen hozzá lehetett látni.* Nem volt teljesíthető az a másik kíváncsi, hogy RAMISCH Antal igazgatói írnok másnaponként szolgálattételre a Könyvtárba rendeltessék ki. Főnöke ui. őt nem tudta olyan

gyakran huzamosabb időt át, évekig nélkülözni. Helyette inkább CZANYUGA József irattárnokot illetve irodavezetőt engedte át másnaponkénti kisegítőül. A munkához tehát MÁTRAY és CZANYUGA kettesben fogtak hozzá SZABÓ János famulus közreműködése mellett. Minthogy pedig a BIRK-terv a könyvek és kéziratok feldolgozását párhuzamosan végzendő feladatként jelölte meg, nem lehetett mást tenni, csakugyan mindkettőt egyszerre kellett megindítani. A nehezebb részt, a *kéziratok címleírását* természetesen MÁTRAY vállalta, a *könyveket*, mégpedig mindenekelőtt a szoros értelemben vett nemzeti (hungarica) könyvtár könyveit CZANYUGA. SZABÓRA az anyag kézhez adása és elhordása hárult.

Az első munkajelentést MÁTRAY már két hónap múltán, június 30-án összeállította, jóllehet csak negyedévenkénti beszámolóra volt kötelezve. Ügylátszik azonban, hogy a hatóság naptári évnegyedekhez való igazodást kívánt. E jelentésben,¹⁵¹ amelyet KUBINYI igazgató a Helytartósági osztályhoz továbbított, a következő számadatok szerepeltek:

A katalogizált			
kéziratok		könyvek	
mű	kötet	mű	kötet
1215	1294	656	1201

E kimutatás szerint a két összeíró átlagos havi teljesítménye nagyjából egyenlő volt: MÁTRAYÉ kb. 600 kézirat, CZANYUGÁÉ (másnaponkénti munka mellett) kb. 300 könyv. A hatóság ezekből máris fontos következtetéseket vonhatott le a BIRK-féle terv kivihetőségére nézve. A kéziratok esetében a teljesítmény első látásra kielégítő volt, hiszen egy év alatt kb. 7200 mű feldolgozására lehetett számítani; tekintve pedig hogy a teljes kéziratállomány kb. 8000 műből állt — a munkatempó némi erősítése mellett —, a feldolgozás az előirányzott idő (1 év) alatt elvégezhetőnek látszott. Voltaképpen azonban nem volt ilyen ígéretes a helyzet, hiszen a kéziratgyűjteménynek még mintegy 4000 darabból álló oklevéltár-függeléke is volt. Ennek a feldolgozására tehát nem lehetett számítani. Egyáltalán nem volt biztató a könyvfeldolgozás menete sem. Havi 300 tételes produkció mellett ui. az évi eredmény mindössze 3600 műre volt előirányozható, három év során tehát — mi alatt a teljes könyvállományt össze kellett volna írni — csupán 10 800 műre, ami pedig az egésznek (kb. 100 000 mű) csak a tizedrészét tette.

Mindezzel természetesen tisztában volt mind MÁTRAY, mind KUBINYI igazgató. Éppen ezért mindjárt a munkálatok megindulása után előkészületeket tettek egy, a BIRK-tervben említett napidíjas írnok felvételére. Három tudományos képzettségű férfit említek ki e célra: WALTHER Imrét, PAUR Ivánt és GYURIKOVICS Istvánt. A nyár folyamán mindhármukat fel is terjesztették a Helytartósági osztálynak, kérve valamelyikük alkalmazásba vételét. A szeptember 6-án kelt hatósági válasz kedvező volt: a Múzeum engedélyt kapott PAUR Ivánnak 1 pf napidíj mellett leendő felvételére.¹⁵²

PAUR alkalmaztatásával (amely szeptember 11-én történt), kétségtelenül javult a helyzet, de a könyvek katalogizálásának ügye korántsem vált kedvezőbbé. Az új

írnok ui. csak fele munkaidejében állhatott a Könyvtár rendelkezésére, másik felében a Régiségtárban volt köteles dolgozni. A Könyvtáron belül pedig kizárólag az *oklevélgyűjtemény feldolgozását* kapta feladatul. A könyvek katalogizálásával tehát továbbra is csupán CZANYUGA foglalkozott másnaponként.¹⁵³

Szeptember 30-án, lejárván a harmadik naptári negyedév, MÁTRAY ismét beterjesztette kötelező jelentését.¹⁵⁴

Az 1855. július 1-től szeptember 30-ig katalogizált			
kéziratok		könyvek	
mű	kötet	mű	kötet
1167	1448	1023	1137

Az eredmény tehát a könyvekre nézve valamivel kedvezőbb volt, mint az előző (május 1-től június 30-ig terjedő) időszakban, de a kéziratokra nézve kedvezőtlenebb.

Hozzáadva ehhez az előző két hónapi teljesítményt, az eddigi összeredmény az alábbiak szerint alakult.

Az 1855. május 1-től szeptember 30-ig katalogizált			
kéziratok		könyvek	
mű	kötet	mű	kötet
2382	2742	1679	2338

Az oklevélkatalogizálás még éppen csak megindult: megkezdődött a tartalmi kivonatolás, az ún. regesztázás.

A Széchényi-féle segédkönyvtár kérdése

Hogy MÁTRAY Gábor a munkájával bizonyos mértékig elmaradt, azt egyéb okok mellett egy váratlanul felmerült kellemetlen ügy okozhatta, mégpedig olyan ügy, amely éppen az összeíró munkával állt kapcsolatban.

A budai Helytartósági osztály 1855. július 22-én kelt leiratában arról értesítette a Múzeum igazgatóját, hogy gr. SZÉCHÉNYI Lajos az elmúlt évben kérelemmel fordult a Cs. Belügyminisztériumhoz, állítson ki számára egy *formális jóváhagyó királyi oklevelet arról a nagy könyvajándékról*, amelyet néhai édesatyja, SZÉCHÉNYI Ferenc 1820-ban adott az általa alapított s jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum keretébe tartozó Széchényi Országos Könyvtárnak.¹⁵⁵ Ennek kapcsán a Helytartósági osztály felhívta az igazgatót: adjon a Belügyminisztérium részére kellő tájékoztatást arról, hogy az 1820. november 30-án kelt SZÉCHÉNYI Ferenc-féle adománylevélben foglalt előírások mennyiben nyertek végrehajtást.

A Helytartósági osztály felhívásához másolatban mellékelt adománylevélből kitéjt, hogy itt az egykori ún. *soproni tékáról* van szó, arról a nemzetközi jellegű külföldi gyűjteményről, amelyet annak idején a gróf avégből ajándékozott, hogy a Nemzeti Könyvtárnak *segédkönyvtárul* szolgáljon.

Ez az ügy — a jelek szerint — nemcsak az igazgató, de a könyvtárőr előtt is teljesen ismeretlen volt. Nem csoda, hiszen olyasmiről volt szó, ami 35 évvel korábbi időben történt, még MILLER Jakab Ferdinánd igazgatósága idején. MÁTRAY — tudvalevőleg — csak 1837-ben lépett a Könyvtár szolgálatába s a pesti nagy árvíz katasztrófa bekövetkezése előtt már nem volt alkalma a BATTHYÁNY-villában tárolt soproni könyvtárt közelebbről megismerni. S úgy látszik, HORVÁT Istvántól sem hallott a dologról semmit, — az új palotába való beköltözés idején pedig már nem talált a Ludoviceumban semmiféle különálló segédkönyvtárt, csak egy összekevert nemzeti és idegen állományú Széchényi tékát.

Most tehát, hogy a hatóságoknak kellő tájékoztatással szolgálhasson, MÁTRAYnak át kellett tanulmányoznia a múzeumi igazgatói irattárt. Innen ismerte meg az ügyre vonatkozó legfontosabb adatokat: a 9206 kötetnyi gyűjtemény és a hozzá tartozó szekrények átvételének idejét, a MILLER-féle árverési kísérletet, a tékának HORVÁT István által végrehajtott felállítását és SZÉCHÉNYI Ferenc végső elhatározását. Mindezt július 27-én összeállított jelentésébe is belefoglalta, megvallva a két téka összekeveredésének kellemetlen tényét is.¹⁵⁶ *Referátumát* a következő megjegyzésekkel egészítette ki:

a) az 1820. november 30-i adományozó oklevél királyi megerősítéséről a Nemzeti Múzeum sohasem kapott semmiféle hivatalos értesítést,

b) a MILLER-féle részleges árverésből befolyt összeg hihetőleg be lett fizetve az Országos Pénztárba, a Múzeumi Alap számlájára,

c) a két SZÉCHÉNYI-téka állománya ez idő szerint is kevert állapotban van, annál is inkább, mivel a soproni gyűjteményről a Könyvtárban egyelőre semmiféle leltár vagy katalógus nem található,

d) az adományozó oklevélben foglalt többi kíváncsiak teljesülésére nézve talán a Regnicolaris vagy a Nátori levéltárból, illetőleg az Országos Pénztár irattárból lehetne értesülést szerezni.

MÁTRAYnak ezzel a jelentésével azonban az ügy nem zárult le; még többszörös iratváltás történt a Helytartósági osztály és a Múzeum között. Így, 1856. január 4-én újabb hatósági leirat érkezett KUBINYI igazgatóhoz, amelyben az alábbiak foglaltattak.

A Belügyminisztérium megállapította, hogy néhai SZÉCHÉNYI Ferenc segédkönyvtár-alapítását a király 1821. március 18-án valóban jóváhagyta, s róla az *Udvari Kancellária* részéről annak idején csak azért nem adtak ki formális megerősítő oklevelet (*benignae consensuales regiae*) mivel ezért sem az alapító, sem utódai — a szokásos taksa lerovása mellett — nem folyamodtak. A SZÉCHÉNYI-család most egy új, a változott viszonyoknak megfelelően kiállított alapítványi okmányt fog kapni. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessék, végre kell hajtani az 1820. november 30-i adománylevélben rögzített feltételeket. A Nemzeti Múzeum idevágó jelentéséből ui. sajnálatosan az derül ki, hogy nemcsak a SZÉCHÉNYI Ferenc által tett egyes rendelkezéseket mulasztották el végrehajtani, hanem a *segédkönyvtár különállását sem tartották tiszteletben, összekeverték a hungarica-könyv-*

tárral. Éppen ezért — a Belügyminisztérium rendeletére — amennyire lehetséges, *teljesíteni kell* SZÉCHÉNYI Ferencnek *minden előírt feltételét*, elsősorban a segédkönyvtárnak elkülönített felállítását, valamint az 1820-ban elárverezett könyvekből befolyt összegnek (2277 bécsi értékű forint 31 kr.) rendeltetésszerű felhasználását.¹⁵⁷

Erre a leiratra is MÁTRAYnak kellett megfelelnie. Január 10-én kelt, KUBINYI igazgatóhoz intézett iratában a *következőket jelentette*.

A SZÉCHÉNYI-féle egykori segédkönyvtári könyvek kiválogatását és elkülönített felállítását csak helyeselni lehet, noha BIRK úr a vizsgálat idején minden efféle elkülönítés ellen nyilatkozott. Az 1820. évi adományozó oklevél egyes feltételeinek teljesíthetőségére nézve pedig ezeket írta:

ad 1. máris intézkedés történt, hogy mind a már összeírt, mind a még összeíratlan SZÉCHÉNYI-féle könyvállományból a nem hungaricum jellegű anyag kiválasztassék és leltározásuk-katalogizálásuk megindíttassék;

ad 2. a duplumok és egyéb meg nem tartandó könyvek eladásáról majd csak akkor lehet intézkedni, hogyha a soproni gyűjtemény jegyzéke az egykori nádori levéltárból — ahol valószínűleg megtalálható lesz — előkerül. (Ezáltal válik lehetővé a múzeumi osztályok kézikönyvtáraiba került SZÉCHÉNYI-darabok felismerése is);

ad 3. az egész szóban forgó segédkönyvtár értékének megbecsülésére szintén csak később, a katalogizálás befejezte után kerülhet sor;

ad 4. az 1820-ban eladott könyvek becsértékéről az Országos Pénztár máris kiadhatja az előírt nyugtát a család seniorjának;

ad 5. az alapítványról szóló királyi jóváhagyó okmány kiadásáról nyilván a Helytartósági osztály fog intézkedni a magas minisztérium útján;

ad 6. az 1820-ban eladott könyvek árából származó és mostanáig tekintélyes összegre emelkedett kamatoknak az Országos Könyvtár őr, írnoka és famulusa számára való kifizetéséről ugyancsak hatóságilag kell gondoskodni. Ugyanez vonatkozik azokra a kamatokra is, amelyek a Múzeum és az Országos Könyvtár részére megtartott könyvek becsértéke után számíthatók.¹⁵⁸

Erre a felterjesztésre három hónap múlva, 1856. április 10-én a Helytartósági osztály a *következőket válaszolta*.

a) Megismételte a SZÉCHÉNYI-segédkönyvtár elkülönített felállítására vonatkozó előbbi rendelkezését.

b) Elrendelte, hogy az eladandó duplumok vagy más szükségtelen könyvek becsértékük feltüntetésével írássanak össze s jegyzékük terjesztessék fel. Hasonlóképpen intézkedett a megtartandó könyvek megbecsüléséről is.

c) Utasította a Múzeumot, hogy a soproni téka eredeti jegyzékének megszerzése érdekében forduljon közvetlenül az Országos Levéltárhoz.

d) Annak a kíváncsiának adott kifejezést, hogy a szóban forgó munkálatok lehetőleg gyorsan hajtsanak végre anélkül azonban, hogy az összeíró munkát hátráltatnák.

e) Kiállításba helyezte mind a már eladott, mind ez eladandó könyvek árának az adománylevélben előírt kifizetését.

f) Közölte, hogy mihelyt a SZÉCHÉNYI-családnak a kért formális alapítólevelet kiadják, ugyanazt másolatban megküldik a Múzeumnak is.¹⁵⁹

Mátray mindezeknek az utasításoknak és kívánságoknak messzemenőleg igyekezett eleget tenni. KUBINYI igazgató nevében írásbeli megkeresés ment mind KOVACHICH József Miklóshoz, az Országos Levéltár igazgatójához, mind FRANK Mártonhoz, a SZÉCHÉNYI-család levéltárnokához a SZÉCHÉNYI Ferenc által aján-dékozott egykori *soproni könyvtár jegyzékének* felkutatása érdekében. Hasonló-képpen kérelem intéztetett NIZSNYÁNSZKY Dánielhez, az Országos Pénztár pénz-tárnokához az 1820-ban eladott könyvek után befolyt összegekről nyújtandó kimutatás végett.¹⁶⁰

A megindított kutatások hamarosan eredménnyel jártak. Amikor a Helytar-tósági osztály 1856. július 14-én érdeklődött a segédkönyvtári ügy állása felől.¹⁶¹ MÁTRAY (július 31-én) a következőket jelenthette.

Sikerült az egykori soproni téka leltárkönyvét, úgyszintén az elárverezett könyvek jegyzékét előkeríteni. Az előbbi — néhai HORVÁT István munkája — minden egyes könyvnek nemcsak leírását, de becsértékét is feltünteti, úgyhogy minden újabb becslés tulajdonképpen fölöslegessé válik. A segédkönyvtár felállítása azonban csak évek múlva lesz befejezhető, amikor ti. a teljes SZÉCHÉNYI-állomány-nak folyamatban levő összeírása véget ér.¹⁶²

A *Helytartósági osztály* azonban — úgy látszik — nem nyugodott bele ebbe a válaszba. 1856. november 26-án kelt leiratában megismételte előbbi kérdéseit: a) mennyire haladt előre a SZÉCHÉNYI-féle segédkönyvtár leltározása-katalogizá-lása? b) mennyire jutott ugyanennek a becslése? c) mikor fog a munka befejező-d-ni?¹⁶³

MÁTRAY csak december 3-án tett *jelentést*, mégpedig ilyen értelemben:

ad a) öt a kéziratok kötelezően előírt leltározása-katalogizálása — nem is szólva a Könyvtárban naponta adódó egyéb teendőkről — annyira lefoglalja, hogy a SZÉCHÉNYI-segédkönyvtár kiválogatásával nem foglalkozhatik. Ez külön-ben is a nyomtatott könyvek összeírásával megbízott CZANYUGA irattárnok mellék-feladata.

ad b) Ha a HORVÁT István által annak idején végzett becsút nem fogadják el, új becslést csak a gyűjtemény teljes feldolgozása után lehet végezni.

ad c) A munka akkor lesz készen, ha a 60 000 kötetből álló SZÉCHÉNYI-féle nemzeti könyvtár leltározása befejeződik.¹⁶⁴

Egy fél év múlva 1857. május 11-én MÁTRAY a SZÉCHÉNYI család ekkori szeni-orjának (az 1855-ben elhunyt SZÉCHÉNYI Lajos testvéröccsének, Pálnak) is jelen-tést tett a segédkönyvtár ügyéről, tájékoztatván őt az ügy előzményeiről és ez idő szerinti állásáról.¹⁶⁵

Az összeírás 1856. évi eredményei

A helyzet valóban úgy állt, amint MÁTRAY jelezte. Állandóan folyamatban volt a feldolgozás. Ő maga és PAUR Iván naponta, CZANYUGA József pedig másnapon-ként leltározott-katalogizált. Munkamegosztásuk változatlan maradt: MÁTRAY a kéziratokkal, PAUR az oklevelekkel, CZANYUGA a könyvekkel foglalkozott. Elvégzett munkájukról továbbra is minden negyedévben jelentést tettek a Helytar-tósági osztálynak, illetve ennek közvetítésével a Kormányzóságnak.

Az 1855. május 1-től 1856. március 31-ig elért összes teljesítmény a következő-képpen alakult.¹⁶⁶

Egy év alatt feldolgozott						
könyvek				kéziratok		oklevelek
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtár-ban				
mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet	darab
3742	4500	21	31	4386	5021	943

Amikor ezt a kimutatást a Helytartósági osztály felülvizsgálta, megállapít-hatta, hogy az *elért eredmények távolról sem felelnek meg a várakozásnak*. Ekkor ui. már egészen közel volt a feldolgozás elrendelésétől (1855. ápr. 12.) számított első munkaév vége, amikor a TANDLER-bizottságtól kijelölt munkálatok egy részét (mintegy 8000 kézirat és kb. 4000 oklevél feldolgozását) teljesen, — más részét (a 100 000 kötetre becsült könyvanyag összeírását) pedig harmadrészben be kellett volna fejezni. Ezt látva, AUGUSZ báró a Helytartósági osztály elnöke 1856. április 26-án hivatalosan felszólította a múzeumigazgatót: adjon részletes magyarázatot az elmaradás okáról, illetve nyilatkozzék a kötelességmulasztásról, ami miatt ez történt.¹⁶⁷

KUBINYI felhívására MÁTRAY június 28-án terjedelmes *védőíratban* válaszolt.¹⁶⁸ Mindenekelőtt azt jegyezte meg, hogy a Helytartósági osztály által 1855. április 12-én előírt munkaprogram nem egyezik azzal a munkatervvel, amelyet ő 1854-ben a vizsgáló bizottság elé terjesztett s amellyel TANDLER tanácsos a szóbeli tárgyalá-sokon egyetértett. Ő annak idején úgy nyilatkozott, hogy ha az általa kért munka-társak alkalmazását a hatóság engedélyezi, velük együtt megközelítően 1 év alatt előbb összeírja a kéziratokat, majd 3 év alatt a könyveket. *A két feladatra tehát összesen 4 évet irányzott elő*. Ezen túlmenően időben külön feladatként gondolta elvégezni az oklevelek felettébb időigényes regesztázását. A Helytartósági osztály azonban egészen más értelemben rendelkezett: a könyvek és kéziratok feldolgozá-sát egymással párhuzamosan, vagyis összesen 3 év alatt kívánta elvégeztetni, sőt a kéziratok körébe sorolta az okleveleket is. Ezenkívül nem engedélyezte a kért munkatársak felvételét sem, hanem csupán a múzeumigazgatói írnok, illetőleg másnaponként az irattárnok segédkezését helyezte kilátásba. Mindez — folytatta védekezését MÁTRAY — önmagában is elegendő magyarázatul szolgálhatna arra, miért nem készült el a kéziratok és oklevelek összeírása az előírt időben. Pedig ezenfelül még több más, *előre ki nem számítható nehézség* is hátráltatta a munka előmenetelét. Ilyen volt többek között:

a) az, hogy az összeíráshoz szükséges papíros és írószerkészlet késedelmes beszerzése miatt a munka csak 1855. május 1-én indulhatott meg;

b) hogy a múzeumi írnok megígért közreműködésére nem került sor, helyette három és fél hónapi késedelemmel, szeptember 11-én egy napidíjnak vétetett fel, de ez is csak december elejétől s csak másnaponként volt igénybevehető;

c) hogy a Múzeum ablakai az 1855. május 29-i nagy jégesőben betörték s pótlásuk csak szeptember végén történt meg, ami miatt a léghuzatos termekben gyakran nem lehetett dolgozni;

d) hogy tűzifahiány miatt a fűtést csak 1855. november 22-én lehetett megkezdeni, következésképpen október közepétől kezdve az északi fekvésű könyvtártermekben nem lehetett a kiszabott ideig dolgozni;

e) hogy SZABÓ János könyvtári szolga igazgatói rendeletre gyakran más szolgálatra kényszerült, majd a felesége halála miatt egyideig egyáltalán nem tudott munkába állni;

f) hogy az igazgató által összehívott öri értekezletek miatt az összeírás idejéből számos óra veszendőbe ment;

g) hogy őt (MÁTRAY) is családi gyász érte és 5 hétig beteg volt;

h) hogy a Könyvtárt csaknem naponként látogató tudós kutatókat ki kellett szolgálni s egyéb kurrens munkákkal is foglalkozni kellett.

Végül, de nem utolsó sorban felemlítette MÁTRAY azt a különösen fontos tény is, hogy a *kéziratok* címleírása során az egyes művekről nemcsak egyetlen cédulát készített — miként az rendelkez volt — hanem gondolván egy később összeállítandó szakkatalógusra, 3—4-et is, sőt — ami szintén nem volt kötelező — minden egyes kéziratot külön leltárkönyvbe is bevezetett. Ha mindebből csupán a leltárkönyvbe való bevezetés vétetik is figyelembe, akkor is az 5021 kötetnyi évi teljesítmény kétszeresére, 10 042 kötetre nő, ami pedig már meghaladja az összes kézirattállomány (ez idő szerint 8393 kötet) mennyiségét.

Ugyanez jegyezhető meg az *oklevelek* összeírásával kapcsolatban is, minthogy ezek mindegyikéről szintén nemcsak kivonat (*regeszta*) készült, hanem külön katalóguscédula is. Tehát az eddigi 943 darabnyi teljesítménynek is kétszeresét, 1886 darabot lehet elszámolni.

Hogy MÁTRAYnak ezt a védekezését a Helytartósági osztály mennyire vette tudomásul, nem állapítható meg. Valószínű azonban, hogy megrovásban nem részesítette őt, csak erőteljesebb munkára serkentette.

Hogy a Könyvtár falain belül egy év óta milyen nagyjelentőségű, nehéz munka folyik, arról a pesti polgárság úgy látszik nem volt tájékozva. A *Vasárnapi Újság* 1856. június 8-i számában ui. erőteljes hangot adott az eluralkodott türelmetlenségnek. Többek között ezt írta: „Vajjon nagy Széchényink azért ajándékozta könyvtárát a nemzetnek, hogy az ládába rejtessék, vagy közjóra világoljon? Mi lehet az oka, hogy tíz év óta nincs rendezve s a közönség használatára megnyitva? Hisz olvasóterem is van rendelve; talán nincs személyzet, nincs pénz? Gondoskodni kell akármelyik hiányzik!”

Az 1856. év hátralevő háromnegyed évében a könyvtárór úgy látszik minden erejét megfeszítve dolgozott. Szeptember 30-án már abban a helyzetben volt, hogy a kéziratgyűjtemény leltározó-katalogizáló munkálatainak küszöbön álló befejezéséről tehetett jelentést. Közölte, hogy a kötetes kéziratok feldolgozásával (néhány héber, török és más keleti nyelvű kötet kivételével) végzett; ezeken kívül még csak a szétbontott kolligátumok és legújabb szerzemények vannak hátra. Az év végéig azonban e maradványt is felszámolja.

Ígéretét meg is tartotta. 1856. december 31-én előterjesztett beszámolójában csakugyan jelentette, hogy a *kötetes kéziratok katalogizálását és leltározását el-*

*végezte.*¹⁶⁹ Munkájának eredményéről a következő, nyelvek szerinti részletes tájékoztatást készítette:

A feldolgozott kéziratállomány		
nyelvek szerint	mű	kötet
Latin	5059	6 542
Német	1760	1 979
Magyar	1539	1 725
Szláv (cseh és szlovák)	126	128
Olasz	92	104
Francia	66	67
Török	36	36
Arab	32	32
Görög	23	24
Horvát	14	14
Héber	11	11
Perzsa	8	8
Szerb	5	5
Ósláv	5	5
Holland	5	5
Román	4	4
Orosz és rutén	4	4
Örmény	4	4
Lengyel	2	2
Spanyol	1	1
Összesen	8796	10 700

De ugyanekkor jelentette MÁTRAY azt is, hogy PAUR Iván napidíjnoknak a szolgálatból 1856. július 8-án történt kilépése miatt az *oklevelek feldolgozása abbamaradt*.

A nyomtatott könyvek összeírásának eredményeit pedig 1855. május 1-től 1856. december 31-ig bezárólag az alábbi táblázatban szemléltette.¹⁷⁰

Az összeírt könyvek száma			
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban	
mű	kötet	mű	kötet
6047	7471	508	735

A katalogizálás válsága

E jelentés átvizsgálásakor a Helytartósági osztálynak rá kellett volna döbbsennie arra, hogy az a munkaprogram, amelyet a Könyvtárra ráerőltetett, az adott feltételek mellett a megszabott idő alatt végre nem hajtható. Hiszen a kéziratgyűjtemény összeírása is másfél év alatt fejeződött be egy év helyett, s belőle az oklevélgyűjtemény regesztázása úgyszólván teljesen kimaradt. A könyvek vonalán mutató elmaradás pedig valósággal ijesztő volt, tekintve, hogy a leltározásra katalógizálásra előírt 3 évből immár másfél elmúlt s az állománynak még tizedrésze sem készült el. Az eddigi munkateljesítmények számaiból könnyűszerrel ki lehetett volna számítani, hogy a meglévő csekély munkaerő (egy egész és egy fél ember) mennyi idő alatt tud megbirkózni a 100 000 kötetnyi Könyvtárral, illetőleg hogy hány munkáskézre volna szükség ahhoz, hogy a feladat legalább az elkövetkező 3 év alatt végrehajtható legyen.

Ilyen számításokat azonban a Helytartósági osztályon aligha végeztek, sőt úgy látszik már saját intézkedéseiket sem tudták világosan áttekinteni. Erre vall az a leirat, amelyet AUGUSZ báró 1857. január 13-án küldött a múzeumigazgatónak azzal a meghagyással, készíttessék egy olyan színopszis, amelynek egyik rovata az utóbbi két évben kibocsátott főhatósági rendelkezéseket, másika az igazgatóság vonatkozó utasításait, a harmadik pedig az elért eredményeket tünteti fel. Ezen túlmenő intézkedéseket az elnök nem tett, csupán nagyobb buzgalomra, körültekintésre és kitarásra szólította fel a dolgozókat.¹⁷¹

A színopszis elkészült s az összeírás — változatlan feltételek mellett — folytatódott. A munkában még annyi változás sem következett be, hogy MÁTRAY bekapcsolódott volna a könyvfeldolgozásba. Kiderült, hogy a kéziratok katalógizálásáról-leltározásáról szóló előző év végi jelentése elhamarkodott volt, a munka nem volt befejezve; *valahonnan még mintegy 1200 feldolgozatlan kézirat került elő*, amelyet nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az előző évi kéziratstatisztika ehhez képest 1857 első negyedében így módosult:¹⁷²

A feldolgozott teljes kéziratállomány	
művek száma	kötetek száma
10 064	12 312

Ezt a többletmunkát a főhatóság akarva-akaratlan el kellett hogy ismerje, ám annál csalódottabban fogadhatta a nyomtatott könyvek összeírása során elért eredményt. Ez ui. egy negyed év alatt 800 tételnél nem sokkal ment többre, ami annyit jelentett, hogy közel két év alatt (1855. május 1-től 1857. március 31-ig) az előírt 60 000 kötet helyett alig 7000–8000 készült el.¹⁷³ Pontosan kimutatva:

Az összeírt könyvek száma			
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban	
mű	kötet	mű	kötet
6854	8334	564	809

A Helytartósági osztálynak és nyilván a Kormányzóságnak is most már fel kellett ismernie, hogy hároméves terve a Könyvtár csekély munkaerejével nem lesz teljesíthető. AUGUSZ báró tehát 1857. április 27-én KUBINYI igazgatónak nyíltan felvette a kérdést: miféle segítségre lenne szüksége a könyvtárörnek az összeíró munka meggyorsítása érdekében. Másrészt — noha tudomása volt arról, hogy az oklevelek összeírása PAUR napidíjnak kilépése miatt 1856. július 8. óta szünetelt —, megkérdezte: mikorra várható a teljes gyűjtemény feldolgozása.¹⁷⁴

MÁTRAY és KUBINYI nyilván örömmel fogadta e hivatalos kérdésfeltevést, mert ennek kapcsán végre alkalom adódott arra, hogy meg lehessen állapítani a hivatalos összeírási program teljesíthetlenségét, s egyszersmind ésszerű javaslatokat lehessen tenni a munkálatoknak reális alapra helyezése érdekében.

Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, egy esemény játszódott le a Múzeumban, amely — úgy látszott — hatékonyan hozzá fog járulni ahhoz, hogy az illetékes hatóságok az eddiginél komolyabban és felelősségteljesebben foglalkozzanak a Múzeum és a Könyvtár talpraállításának ügyeivel.

Ferenc József császár második látogatása

Az történt, hogy FERENC JÓZSEF császár 1857 tavaszán második magyarországi körutazása alkalmával, pest-budai tartózkodása idején újra meglátogatta a Nemzeti Múzeumot. A látogatás május 8-án most is ugyanolyan ünnepélyes keretek között folyt le, mint öt évvel korábban.¹⁷⁵ A fényes kísérettel érkező császárt KUBINYI igazgató magyar nyelvű beszéddel üdvözölte, majd végigvezette a tárakon. A Könyvtárban MÁTRAY nevezetes középkori okleveleket, latin és német nyelvű kódexeket, valamint magyar nyelvemlékeket mutatott be az uralkodónak és ERZSÉBET császárnénak, közöttük a *Missale Boldvenset*, CORVIN MÁTYÁS *Libellus precatoriusát*, a *Schwabenspiegelnek* egy példányát, LUTHER MÁRTON 1535. évi levelét a szász választófejedelemhez és több más címliát.¹⁷⁶

A könyvtári berendezetlenség és rendezetlenség, általában az intézet számos szembetűnő hiányossága, úgyszintén a kert elhanyagoltsága természetesen most sem volt elrejtendő. A császár nem sok változást találhatott az 1852. évi állapotokhoz képest. Mint a pénzügyekről szóló fejezetben már említettük, ez szolgált okul arra a valószínűleg előre tervbe vett politikai célzatú kegyenyilvánításra, miszerint az uralkodó ez alkalommal ismét egy tekintélyes összeget, 50 000 ezüstforintot ajándékozott a Múzeum céljaira.¹⁷⁷

Mátray új összeírási terve

MÁTRAY úgy vélhette, hogy a császárlátogatás a Helytartósági osztályon és a Kormányzóságon az eddiginél jóval kedvezőbb légkört teremtett a Könyvtár számára, s most bátrabban kifejezheti véleményét a nagy összeírás reális munkaerőszükségletére nézve. De nem siette el a dolgot. AUGUSZ báró 1857. április 27-én kelt felhívására csak június 30-án adta meg a kívánt választ, amikor már a második negyedévi munka eredményeit is közölhette. Ezek az eredmények — mivel most már ő is a nyomtatott könyvek katalógizálásával foglalkozott — észrevehetően megemelkedtek: a negyedév produkciója 1298 mű és 2339 kötet volt. Az egész eddig (1855. május 1-től 1857. június 30-ig) végzett munka azonban még mindig elenyészően csekély volt az elvégzendőhöz képest.¹⁷⁸

Az összeírt könyvek száma			
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban	
mű	kötet	mű	kötet
7964	10 157	752	1325

MÁTRAY nem késett az innen adódó következtetéseket levonni. Kellő mennyiségű teljesítményi adat birtokában most már pontos (a hármasszabályra alapozott) számításokat végezhetett a még hátralevő könyv-, illetve oklevélállomány feldolgozási idejére nézve. Gondolatmenete a következő volt.

1. A nyomtatott könyvekre nézve:

a) az állomány a TANDLER—BIRK-bizottság becslése szerint kb. 100 000 kötetre rúg,

b) mostanig összeíratott 11 482 kötet, tehát hátra van még 88 518 kötet,

c) az utolsó évnegyedben másfél munkaerő, ti. ő, MÁTRAY és CZANYUGA irattárnok (az utóbbi fél munkaidőben) feldolgozott kereken 1800 kötetet,

d) ha a munka továbbra is ennyi erővel folytatódik, 49 évnegyedig, vagyis mintegy 12 év és 4 hónapig fog eltartani,

e) ugyanezen arány szerint azonban 2 összeíró mindennapos munkával negyedév alatt 2250 kötetet, 4 összeíró pedig 4500 kötetet dolgozhatna fel,

f) hogyha tehát a nyomtatott könyvanyaggal való foglalkozásra 4 összeírót lehetne beállítani, a hátralevő 88 518 kötet feldolgozása 19 évnegyed, vagyis nagyjából 5 év alatt elvégezhető lenne, — feltéve persze, hogy e dolgozók más egyéb feladatra igénybe véve nem lennének, illetve ha munkájukat előre nem látható okok miatt szüneteltetni nem kellene.

2. Az oklevelekre nézve:

a) az oklevelek mennyisége — ugyancsak a TANDLER—BIRK-féle becslés alapján — 4000 darabra tehető,

b) 1855. szeptember 11-től 1856. július 8-ig egy munkaerő másnaponként foglalkoztatva 1234 darabot dolgozott fel, vagyis feldolgozatlan maradt még 2766 darab,

c) az említett 1234 oklevél összeírása (regesztázása) 300 nap alatt készült el,

d) ha e munkával továbbra is csak egy személy másodnaponként foglalkoznék, a hátralevő 2766 darab 673 nap, azaz 1 év és 10,25 hónap alatt lehetne elkészülni.

e) ha pedig az összeíró egyén mindennap dolgozhatnék, a munkával 11,2 hónap alatt végezhetné — feltéve, hogy az illető a diplomatikában és a paleográfában, valamint a jogtörténelemben olyannyira jártas volna, mint a volt munkatárs, PAUR Iván, és ha betegség vagy egyéb kényszerítő ok a munkát hosszabb-rövidebb időre fel nem tartóztatná.

E számvetés után MÁTRAY az alábbi javaslatot tette:

1. Minthogy a tudós olvasóközönség részéről az oklevelek iránt aránylag

csekély érdeklődés nyilvánul meg, az oklevélgyűjtemény összeírása mindaddig szüneteljen, amíg a nyomtatott könyvállomány nagyobb része katalogizálva nem lesz.

2. Mivel pedig a nyomtatott könyvek összeírása — az állandó kereslet miatt — sürgős feladat, állíttassék munkába a könyvtárőr mellé naponkénti foglalkoztatással legalább 4 jól képzett munkatárs. Így mind a nemzeti, mind a segédkönyvtár katalogizálása 3 év alatt remélhetőleg befejezhető és az olvasóterem megnyitható lesz.¹⁷⁹

Az összeírás 1857—1858-ban

MÁTRAYnak e fontos munkaterve a múzeumigazgató közvetítésével hamarosan a Helytartósági osztály elé került, ez pedig kötelességszerűen referált róla a Kormányzóságnak. Amde az olyannyira szükséges hatósági segélynyújtásra, a személyzet szaporítására sem ekkor, sem a következő két évben (1858-ban és 1859-ben) nem került sor. Hogy e passzív magatartásnak mi volt az oka, az nem állapítható meg. Feltehetőleg része lehetett benne a bürokratikus körülményességnek, az ügy iránti aránylag csekély érdeklődésnek és mindenesetre a kicsinyes pénzügyi politikának.

Pedig a Múzeumi Alap helyzete az utóbbi években sokat javult. Hiszen az intézet költségvetésében — mint láttuk — ekkoriban már évi 2200—2500 pengőforintnyi fölösleg mutatkozott. Ebből az összegből nyilván biztosítani lehetett volna a Mátray által kért 4 segédmunkaerő alkalmazását. Hiszen 1 pengőforintos napi díj mellett, 300 munkanapot számítva 1 évre, ezek illetménye mindössze 1200 pengőforintot tett volna ki. De ha a költségvetésnek szóbanforgó fölöslegét más célra kívánták volna fordítani, a megoldás legkésőbb 1859 elejétől akkor is lehetséges lett volna, ti. az 50 000 forintos császári kegyajándék évi 2500 forintnyi kamatából.

Az igényelt segédmunkaerő elmaradása miatt MÁTRAY és CZANYUGA tehát továbbra is magukra hagyatva folytatták a roppant terjedelmű összeíró munkát. Teljesítményeik évenként átlag 5—6000 műre terjedtek. 3 és fél év alatt (1855. május 1-től 1858. szept. 30-ig) a mintegy 100 000 kötetnyi állományból 24 883 kötet készült el, vagyis az egésznek kb. 25%-a.¹⁸⁰

Az oklevelek regesztázása és összeírása 1856 júniusától — tudjuk — nem folytatódott, ellenben a kéziratok elkészült katalógusához és leltárához továbbra is akadt kiegészíteni való: részben új szerzemények, részben a könyvek tömegéből előkerülő régi darabok. E pótlásokból eredő gyarapodásról MÁTRAY 1858-ban a következő kimutatást¹⁸¹ nyújtotta:

A kéziratkatalogizálás eredménye		
időpontig	mű	kötet
1858. szept. 30.	10 293	12 570

A munka egyébként — MÁTRAY sok egyéb elfoglaltsága ellenére — fennakadás nélkül folyt. Negyedévenként megtörtént a 30 pengőforintnyi írószerátalány kiutalása, amelyből időről-időre beszerezhető volt a kellő mennyiségű papír, tinta,

író, porzó és spárga. Egyéb anyagi szükséglet először csak 1858 szeptemberében jelentkezett. Ekkorra ui. az elkészült több tízezernyi katalóguslapot már nem lehetett védelem nélkül tárolni: óvni kellett az esetleges szétszóródás és a beporosodás ellen. MÁTRAY tehát engedélyt kért a főhatóságtól, hogy negyedréte alakú könyvszerűen felállítható *dobozokat* csináltathasson a felgyülemlett *cédulák elhelyezésére*. Igényét mindenekelőtt a kéziratkatalógussal kapcsolatban jelentette be. Kiszámitotta, hogy a latin, német és magyar kéziratokról készített katalóguslapok külön-külön 30, összesen 90 dobozban lesznek elhelyezhetők. Egyelőre azonban — hogy a pénzalapot kímélje — csak 30 darab elkészíttetésére kért 50 pengőforintnyi költségkiutalást. Külön 7 forintot kért még a tokok megjelölésére szolgáló nyomtatott betűcédulák (1000 darab) beszerzésére. Ezt az 57 forintnyi összeget simán megkapta ekkor is, a következő évben is.¹⁸²

Egy hatósági észrevétel

Mátray jelentéseire a Helytartósági osztály 1859 januárjáig semmiféle észrevételt sem tett. Ekkor azonban — átvizsgálva az előző év végi kimutatásokat — KUBINYI-hoz intézett (január 28-án kelt) leiratában megjegyezte: ezentúl az igazgató ne mulassza el a jelentésekhez csatolt kísérőiratában tanúsítani, hogy a közölt adatok helyességéről meg van győződve s azokat kielégítőeknek találja. Hangsúlyozta a leirat azt is, hogy ez a rendelkezés nem a könyvtárór, vagy bármely más ór iránti bizalmatlanságból ered, hanem az igazgatónak kíván alkalmat adni a múzeumi tisztviselők teljesítményének megismerésére, mérlegelésére, s ezen az alapon olyan önálló ítélet alkotására, amely a főhatóságot teljes mértékben megnyugtathatja. Végül felszólította az irat KUBINYI-t még arra is, hogy a Múzeum újjászervezésével kapcsolatos saját tevékenységét vezetői értekezlet keretében időnként megbeszélje az örökkel.¹⁸³

Az összeíró munka megkönnyítése érdekében azonban továbbra sem történt semmiféle gyakorlati jelentőségű intézkedés. Minden maradt a régiben.

C) A Könyvtár és a Múzeum egyéb ügyei

Ismeretes, hogy a TANDLER-bizottság a Könyvtárral kapcsolatban az állomány összeírásán kívül egyéb gyakorlati feladatokat nem tűzött napirendre. Minden más szükséglet illetve kérdés mérlegelését az összeírás befejezte utáni időre halasztotta. Teljesen egyetértett ezzel a Helytartósági osztály és a Kormányzóság is. Erre vall, hogy az 1855-től 1858 végéig eltelt időben részükről egyetlen olyan intézkedés sem történt, amely a Könyvtár fejlesztését szolgálta volna. A gyarapítás és az állományvédelem tekintetében éppen úgy nem, akárcsak a berendezés, felszerelés, személyzetszaporítás és kertrendezés dolgában.

A kötelese példányügy

Ami az állomány gyarapítását illeti, ennek alapvető jelentőségű forrását ebben az időben is az újonnan megjelenő nyomdatermékek kötelező beszolgáltatása alkotta. Az Országos Könyvtárnak e jogát azonban az 1852. május 27-i sajtórendtartás¹⁸⁴

tudvalevőleg teljesen bizonytalanná tette. E jogsérelmet orvoslandó a Kormányzóság — erről is szó volt — 1854 májusában oly értelmű utasítást adott a cs. kir. rendőrigazgatóságoknak, hogy azokat az ún. *próbapéldányokat*, amelyeket a nyomdák hivatalos felülvizsgálatra hozzájuk beküldenek, szükségtelenné válásuk után engedjék át a Nemzeti Múzeum Könyvtárának.¹⁸⁵ Ez az intézkedés azonban — tudjuk — nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Könyvtár 1856-ig csak egyes rendőrigazgatóságoktól (főként a pestitől és pozsonytól) kapott rendszeresen próbanyomtatványokat, de ezektől sem hiánytalanul, hanem válogatottan. *A nemzeti könyvvállomány rendszeres utánpótlása ezáltal érzékeny károkat szenvedett.*

Ez a felettébb kedvezőtlen helyzet azonban 4 év múlva — miként már tudjuk — még rosszabbra fordult. Ugyanaz a Kormányzóság, amely a Könyvtár próbapéldányokra való jogosultságát korábban megállapította, 1858. március 17-én idevágó rendelkezését úgy módosította, hogy a próbapéldányokat ezentúl a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kapja.¹⁸⁶ Ettől kezdve a nemzeti könyvkincs valóban csak azoknak a nyomdákknak (köztük elsősorban a pesti LANDERER és HECKENASTNAK) termékeiből gyarapodott, amelyek az Országos Könyvtár régi kötelese példányjogát önkéntesen is elismerték s továbbra is vállalták a beszolgáltatást.

A Ráday-könyvtár ügye

Kedvezőtlen döntést hozott a Kormányzóság a Könyvtár gyarapításának egy másik, régóta vajdó fontos ügyében, ti. a RÁDAY-könyvtár megszerzésére vonatkozólag is. Ez az ügy — mint ismeretes — már az 1832/36-i országgyűlés napirendjén szerepelt, s később is többször, legutóbb 1848-ban szóba került.

Gróf RÁDAY Gedeon (1806—1873) 1857-ben a kormányhatóságoknál új ajánlattal jelentkezett. A Kormányzóság szabályszerűen a budai Helytartósági osztálytól kért javaslatot. AUGUSZ báró elnök minden bizonnyal TANDLER tanácsos véleményére támaszkodva, további várakozást ajánlott. Jelentése — amelyen a Kormányzóságnak 1857. április 15-én a Cs. Belügyminisztériumhoz intézett felterjesztése alapult — a következőképpen szólt.

A RÁDAY-téka 10 302 kötetben 4871 művet foglal magában, ezek között számos XVI—XVII. századi kiadványt is. Becsértéke 53 701 ezüstforint. A legújabb ajánlat tulajdonképpen igen kedvező, mivel a tulajdonos a szóban forgó nagykönyvtár megvásárlása esetén kész lenne ingyenesen átengedni a Múzeumnak még egy különálló 3500 kötetes *kézikönyvtárt*, egy *fametszetgyűjteményt* (benne DÜRER-rajzokkal), úgyszintén egy nagybecsű *galériát* (HOLBEIN, Lucas CRANACH, TINTORETTO és VAN DYCK festményeivel).

Sajnálatos azonban — így folytatódik a jelentés — hogy a RÁDAY-téka nagyrészenek nincsen katalógusa s így áttekintése nem lehetséges. Minthogy pedig ugyanez a helyzet az Országos Könyvtárral is (ahol most folyik az összeírás), megállapíthatatlan, hogy melyek azok a művek, amelyekkel az intézet nem rendelkezik. De figyelembeveendő az is, hogy a RÁDAY-gyűjtemény legkésőbbi könyvei a XVIII. század utolsó negyedéből származnak s ennél fogva az egésznek nincs korszerű tudományos jelentősége, inkább csak mint antikvitás jelentős.

Voltaképpen tehát — így szól tovább a hivatalos vélemény — a Múzeumnak nem áll érdekében e gyűjteményt anélkül megszerezni, hogy előzőleg meg ne győződ-

nék annak reá nézve való fontosságáról. Ám e meggyőződéshez szükséges, hogy a Könyvtár folyamatban levő katalogizálása előbb befejeződjék. A RÁDAY-féle ősnymtatványok s egyéb régi és ritka könyvek megszerzése mindenestre igen kívánatos lenne. Arra is gondolni lehet, hogy hivatalos felkérésre Ernst BIRK—MÁTRAY könyvtárőr közreműködésével — átnézné a tékát s javaslatot tenne azoknak a műveknek akár magasabb áron való megvásárlására, amelyek feltétlenül nyereségei lennének a Múzeumi Könyvtárnak.

Végül — így zárul a véleményes jelentés — megfontolandó a dolog pénzügyi szempontból is. Erre a vételre ui. más fedezet nem lenne, csupán az az 50 000 forint, amelyet a császár ajándékozott a Múzeumnak. Minthogy azonban a Múzeum folyamatos újjászervezését (ideértve a személyzetszaporítást és a berendezkedést is) kizárólag erre az összegre támaszkodva lehet megvalósítani, nem lenne kívánatos ezt a tőkét, amely 6%-os kamatláb mellett évi 3000 forint jövedelmet hoz, könyvvásárlásra fordítani.¹⁸⁷

A Kormányzóságnak ezt a nyilatkozatát a Belügyminisztérium 1857. május 30-án kelt leiratával jóváhagyta s ezzel az ügy ismét lekerült a hivatalos napirendről.¹⁸⁸

Két év múlva, 1859 első hónapjaiban KUBINYI Ferenc (1796—1874), a múzeumigazgató bátyja a *Pesti Napló*-ba írt cikksorozatával még egyszer megkísérelte a művelt társadalmat mozgósítani a RÁDAY-tékának közadakozásból való megszerzésére. Hangsúlyozta, hogy a téka olyan nemzeti kincs, amelyet az ország könyvtára számára okvetlen meg kell szerezni. Szerencsétlen dolog lenne ebből csupán darabokat megvásárolni. Az sem lehet akadály, hogy a tékában esetleg sok olyan mű fordul elő, amely már megvan Múzeumunk birtokában, mert hiszen ezeket el lehetne cserélni az Erdélyi Nemzeti Múzeummal, vagy esetleg oda is lehetne ajándékozni neki. Felhívta KUBINYI Ferenc a figyelmet arra is, hogy a gyűjteménynek mind a hazai, mind a külföldi tagozatában rendkívüli jelentőségű értékek vannak. A hazai állományban például néhány ősnymtatvány (köztük a THURÓCZY-krónika) és sok koraujkori ritkaság mellett, bőven vannak kéziratok is: egykori magyar tudósok (köztük BÉL Mátyás) autográfumai, a RÁKÓCZI-korból származó politikai levelek százai stb. stb. A külföldi anyagban szintén sok (20-nál több) incunabulum, számos bibliakiadás, latin klasszikus auctor, a *Scriptores Byzantini* c. kiadvány, francia és olasz remekírók és így tovább. A maga részéről is megemlíttette KUBINYI Ferenc a grófi galéria világhírű műremekeit s a 3500 kötetes kézikönyvtárt, amelyeket a gróf ajándékol csatolna a könyvtárhoz.¹⁸⁹

Mindhiába! A lelkes agitáció eredménytelen maradt. Végre is a nagyszerű gyűjteményt 1861-ben 20 000 forintért a magyar református egyház vásárolta meg a pesti teológiai főiskola számára.

Mátray kéziratkiadási terve

A RÁDAY-könyvtár legutóbbi felajánlásának évében, 1857-ben a Múzeum vezetői egy másik ügyben is lépéseket próbáltak tenni a társadalom támogatásának megnyerésére. KUBINYI igazgató tudtával és hozzájárulásával MÁTRAY Gábor a világi és egyházi arisztokrácia kiválóságait szeretne volna megnyerni a Múzeum részéről megindítandó tudományos kiadványsorozat anyagi alátámasztására.

Ismeretes, hogy ez irányban már JÓZSEF nádor elnökségének idején is történetek kísérletek, de végső soron valamennyi kudarccal végződött. Súlyos áldozatok

árán sikerült ugyan néhány kiadványt megjelentetni, de a társadalom tudományos érdeklődésének hiánya miatt, ezek mind eladhatatlanoknak bizonyultak. Ilyen volt maga az *Acta Musei Nationalis* c. évkönyv (1815), valamint a *Cimeliotheca Musei Nationalis* c. katalógus (1825) s ilyen KITAIBEL Pál jeles kétkötetes művének, a *Hydrographia Hungariae*-nak közzététele (1829). Ezek a kiadványok csakúgy, mint KEESZ Istvánnak, a Múzeum technológiai gyűjteménye ajándékozójának hálából közel 500 példányban megvásárolt műve (*Darstellung des Fabrik- und Gewerbesens.* I—IV. Wien, 1819—1822) évtizedeken át, még ekkoriban is raktáron heverték, végül is kiárusítással próbáltak túladni rajtuk.¹⁹⁰

MÁTRAY azonban úgy vélte, hogy ekkora érdeklődéshiánytól többé nem kell tartani, elérkezett immár az ideje annak, hogy a Könyvtár kiemelkedő jelentőségű kéziratkincsei nyomtatásban megjelenjenek. S mint annyi más programot, ezt is társadalmi összefogással szeretne volna megoldani. 1857 májusában — KUBINYI igazgató tudtával — levelet intézett SZANISZLÓ Ferenc (1792—1869) nagyváradi püspökhöz, akit mint a *Pesti Zenede* egyik alapító mecénását közelről ismert, s feltárta előtte idevágó tervét. Azt javasolta, hogy a kiadótevékenységhez szükséges tőkét országos gyűjtés útján kíséreljék meg előteremteni, a kiadványok eladásából befolyó jövedelmet pedig fordítsák a Múzeumi Alap gyarapítására. Megemlíttette, hogy Pesten egyes előkelőségeket (EÖTVÖS Józsefet, ÜRMÉNYI Ferencet, PRÓNAY Gábort, NÁDASDYNÉ FORRAY Juliát) már megpróbálta az ügynek megnyerni. Biztosabb sikerrel kecsegtette azonban, ha a püspök maga állna a mozgalom élére, és mindenekelőtt az egyházi főméltóságok körében küldene szét aláírási íveket. A kiadásra váró nagybecsű kéziratok közül felemlítette RÉVAI Miklósnak folytatásra váró *Antiquitates*-ét, *Syntaxis*-át és *A magyar irodalom története* c. művét, továbbá HORVÁT István különböző munkáit, egy állítólagos XIV. századi magyar képes krónikát, az 1527. évi nagyszombati magyar nyelvű kódexet stb. stb.¹⁹¹

SZANISZLÓ püspök azonban úgy látszik nem vállalta el a neki szánt szerepet és mivel visszahúzódtak a pesti mágánok is, — a dologból semmi sem lett.

A Karátsonyi-alapítvány

KUBINYI és MÁTRAY e sikertelenségek ellenére más ügyekben tovább folytatták társadalmi agitációjukat. Így, mivel a császári kormányzat részéről az állományvédelem (*könyvek és kéziratok beköttetése*) érdekében a TANDLER-vizsgálat után sem történt semmiféle hasznos intézkedés, indítatva érezték magukat, hogy ők keressenek valamiféle megoldást. Mivel aránylag csekély támogatásról — mint tudjuk, évi 1000 forintról — volt szó, nagyobb összefogásra tulajdonképpen nem is volt szükség, elég lett volna néhány mecénás támogatása.

Nem tudható, mennyi fáradozás után s miféle személyi összeköttetés révén csakugyan akadt valaki, aki hajlandó volt az előtte feltárt eme komoly hiányosságon segíteni. KARÁTSYONYI Guidó (1817—1885) bánati nagybirtokos volt ez, a Magyar Tudományos Akadémiának is kiváló jötevője. E tiszteletreméltó úr 1858. március 30-án egy, 2000 pengőforintról szóló alapítványlevelet állított ki, amelyben kötelezte magát és örököseit, hogy e nála, illetve náluk maradó tőkepénz után a Magyar Nemzeti Múzeumnak minden évben 5% kamatot, azaz 100 pengőforintot fog, illetve fognak kifizetni a Könyvtár kötetlen kézíratainak és könyveinek beköttetésére, elvárva a könyvtárór évi elszámolásainak bemutatását.¹⁹²

Nem nagy összeg volt ez, alig tizedrésze a tényleges szükségletnek, mégis igen hasznosnak bizonyult, mert reá támaszkodva, ha lassú ütemben is, végre meg lehetett indítani az évtizedek óta szünetelő kötetést.

Bohusné Szögyény Antónia országos gyűjtése

Hasonló úton-módon kellett megkísérelni a Könyvtár olyannyira szükséges *berendezésének* elindítását is, mivelhogy a hatóságok részéről hatékony gyors gondoskodást nem lehetett elvárni. A Helytartósági osztály csupán egyetlen alkalommal, 1855. szeptember 10-én szólalt fel ez ügyben a Kormányzóságnál. A Múzeumi Alap helyzetének folyamatban levő javulására hivatkozva javasolta, hogy a következő évben fordítsassék 2000 pengőforint a Múzeum kabinetjeiben a legfontosabb bútordarabok elkészíttetésére. Ám éppen a Könyvtárról szó sem esett.¹⁹³

Megint csak *magánakció* volt az, amely ez ügyet a holtpontonról elmozdította. Egy közjótékonyaságról ismert lelkes honleány, BOHUS János Arad megye 1848/49-i főispánjának neje, szül. SZÖGYÉNY Antónia (1803—1890) Pesten, 1859 végén a Múzeum berendezésének támogatására egy *hölgybizottságot* szervezett, amely a vármegyékben és városokban országos gyűjtést tartott és egy év leforgása alatt több mint 26 000 pengőforint összeget hozott össze. A gyűjtők elhatározták, hogy ebből a pénzből SZÉCHÉNYI Ferenc emlékére a Könyvtárban *egy reprezentatív termet* fognak berendezni.¹⁹⁴

Javaslat a gázvilágítás bevezetésére

A Múzeumnak egyéb szükségletei közül kíváncsok lett volna a világítás korszerűsítése is. Ismeretes, hogy amióta az intézet az új palotába került, nem volt rendes, az egész épületre kiterjedő világítási berendezése. A szolgálati lakásokban gertyával világítottak, csupán a folyosókon és a kertben (az épület négy sarkán) égtek olajlámpák: összesen 13. Ezek üzemeltetéséről a városi közvilágítási bérlő gondoskodott, ebben az időben évi 1014 pf. bér ellenében. Ez a megoldás azonban az ötvenes években, amikor a Múzeum dísztermét hangversenyekre és táncmulatságokra is igénybe vették, már ki nem elégítőnek mutatkozott. Szükséges lett volna az ekkoriban kezdődő modern gázvilágításra való áttérés. KUBINYI igazgató kezdeményezésére a Helytartósági osztály 1856 októberében tett is ilyen értelmű előterjesztést a Kormányzóságnak, hangsúlyozva, hogy a gáz évente 364 forinttal kevesebbe kerülne, mint az olajvilágítás. A Kormányzóság azonban — úgy lehet a bevezetési költségek miatt — egyelőre elzárkózott ettől az újítástól.¹⁹⁵

A teremőri szolgálat megszervezése

Más tekintetben azonban mégis tettek egy pozitív intézkedést a kormányhatóságok. A Múzeum kiállítási termeinek látogatási időben való őrizete ui. nem volt rendezve. A rendes gyűjteményi szolgazemélyzetet nem lehetett e célra sok egyéb munkájától tartósan elvonni. Határozni kellett a megoldásról. Úgy látszott, hogy egy külön teremőrszolga alkalmazása elkerülhetetlen lesz. Ekkor merült fel a Helytartósági osztályon az a gondolat, vajon nem volna-e lehetséges e feladatot *rokkant katonákra*, ún. *hadastyánokra* bízni. A Kormányzósághoz intézett idevágó előterjesztésében az osztály kimutatta, hogy ha egy külön szolgát alkalmaznának őr

gyanánt, az évi 300 forintba kerülne, 5—6 rokkant katona beállítása viszont — napi 5 krajcáros zsoldpótlék ellenében — mindössze 70—90 forint költséggel járna. A Kormányzóság egyetértett és valóban kieszközölte, hogy Nagyszombatból, az invalidusok házából 1856 márciusától kezdve a múzeumi táruk nyitvatartásának idejére, április 15-től november 15-ig minden évben 6 rokkant katonát rendeljenek ki őrszolgálatra az intézetbe.¹⁹⁶ Később a hadastyánok száma 8-ra, zsoldpótlékuk pedig 10 kr.-ra emelkedett.

Új könyvtári szolga

Egy évvel később, 1857 márciusában történt, hogy SZABÓ János könyvtári szolgát, aki 1846 óta teljesített szolgálatot MÁTRAY Gábor mellett, KUBINYI igazgató — valószínűleg megromlott egészségére tekintettel — a Képtárba kívánta áthelyezni. Elhatározását jelentette a Helytartósági osztálynak s egyúttal engedélyt kért, hogy a könyvtári szolgálai állás betöltésére javaslatot tehesen. Feliratában azt is jelezte, hogy az új szolga kijelölésének joga tulajdonképpen a SZÉCHÉNYI-család jelenlegi szeniorját, SZÉCHÉNYI Pált illeti meg. A Helytartóság megengedte az igazgatónak, hogy mindkét ügyben intézkedjék, de — hivatkozva egy 1853. évi császári rendeletre, amely polgári állások betöltésénél a *kiszolgált katonák előnyben részesítését* írta elő — a maga részéről két ilyen személyre hívta fel a figyelmet. MÁTRAY és KUBINYI nem mert ellenkezni.¹⁹⁷ A két ajánlott személy közül tehát MOLNÁR Antal pesti polgárt ajánlották SZÉCHÉNYI Pálnak jelölésre. A gróf megütközött a Helytartóság illetéktelen beavatkozásán s KUBINYIHOZ írt válaszelevelében hevesen tiltakozott; végső soron azonban mégis elfogadta jelöltjének MOLNÁRT.¹⁹⁸ Így aztán néhány hónap múlva, 1857. augusztus 17-én megtörtént a kinevezés s az új famulus elfoglalta helyét a Könyvtárban.¹⁹⁹

A személyzetkiegészítés és a fizetésrendezés ügye

Az a passzív magatartás, amelyet a kormányzat a TANDLER-vizsgálat óta a Múzeum elsőrangú szükségletei iránt tanúsított, mélyen elkeserítette az intézet vezetőjét és személyzetét. Különösen a legsarkalatosabb ügyekben, ti. a személyzetszaporítás és a fizetésrendezés ügyében várhatták türelmetlenül a megígért reformintézkedéseket.

Négy év kellett hozzá, hogy az olyannyira szükséges tárgyak napirendre kerüljenek. Az indítékot erre a Cs. Belügyminisztériumnak 1857. november 5-én kelt, ALBRECHT főherceg kormányzóhoz intézett leirata adta meg, amely elrendelte, hogy mihelyt az 50 000 forintnyi császári kegyajándék révén a Múzeumi Alap helyzete rendeződik — a TANDLER-bizottság 1856 májusi javaslata alapján —, végre kell hajtani mind a múzeumigazgatás reformját, mind a személyzeti létszám és a fizetések végleges rendezését.²⁰⁰

A Helytartósági osztály (AUGUSZ báró) ez ügyben 1858. február 16-án a következő írásbeli nyilatkozatot, illetve előterjesztést tette a Kormányzóságnak.

Tisztában kell lenni azzal, hogy a Múzeum mindennemű ténylegesen fennálló szükségletét majd csak akkor lehet kielégíteni, hogyha a tőkepénznek tekintendő 50 000 pengőforint kamataiból annyi jövedelem gyűlik össze, hogy belőle a Múzeumi Alap passzív tőkéi maradéktalanul visszafizethetők lesznek. Jelenleg tehát

tényleg csak az intézet végleges személyzeti és fizetési rendjét lehet életbe léptetni, mégpedig lehetőleg csupán a Múzeumi Alapra támaszkodva s olyan ütemben, hogy az már az 1859. évi költségelőirányzatba felvehető legyen.

Vitathatatlanul fontos feladat ez — így szólt tovább a nyilatkozat —, mert hiszen a tudományosan elrendezett gyűjteményeket csak akkor lehet a közönség előtt korlátozások nélkül megnyitni, ha elegendő személyzet fog rendelkezésre állni. Hasonlóképpen fontos és egyben méltányos feladat a fizetésrendezés is, tekintettel az intézet életében végbement nagy változásokra. Korábban ui., amikor a hatóság csupán csak a múzeumi munka irányát szabta meg, de az elvégzést a tisztviselők belátására bízta — ezeknek bőven volt lehetőségük mellékfoglalkozásokat is folytatni. Következésképpen a közszükségleti cikkek akkori alacsonyabb ára mellett, az alkalmazottak és családjuk tisztességes megélhetése biztosítva volt. Ám az utóbbi évtized folyamán bekövetkezett nagymérvű drágulás, valamint a személyzet munkaerejének teljes igénybevétele miatt, mellékmunkák felvállalásáról többé szó sem lehet, minélfogva manapság mind a tisztviselők, mind a szolgák igen szűkös viszonyok között kénytelenek élni. De méltányolni kell azt a különleges szaktudást is, amellyel a múzeumi tisztviselők rendelkeznek, amely tudás jóval fölötte áll az általános hivatalnoki szakértelemnek.

A Múzeum alkalmazottainak ez idő szerinti számáról és illetményeiről a helytartósági előterjesztés a következő kimutatást adta.²⁰¹

Hivatali beosztás	Évi fizetés pf.	Évi fajárandóság öl	Szolgálati lakás
Igazgató	2000	10	+
2 osztályőr (fejenként 1000 pf. évi fizetés)	2000	2 × 6	+
3 osztályőr (fejenként 800 pf. évi fizetés)	2400	3 × 6	+
1 igazgatói irattárnok (actuarius)	400	3	+
1 igazgatói írnok (kancellista)	400	3	+
Együtt	7200		
1 preparátor	300	—	—
3 kabineti szolga (famulus) (fejenként 300 pf. évi fizetés)	900	3 × 2	+
1 kabineti szolga (famulus)	250	2	+
1 portás	300	2	+
1 háziszolga	260	2	+
Együtt	2010		
Tisztviselők és szolgák együttes évi fizetése	9210		
Évi remuneráció (irattárnoknak 100, 1 famulusnak 240, 1 napidíjasnak 360 pf.)	700		
Mindössze	9910		

A Múzeum általános szabályozása során kialakítandó személyzeti létszámról (státusra) és fizetésekre vonatkozólag a Helytartósági osztály az alábbi táblázatban közölte — a Cs. Belügyminisztérium 1857. november 5-i rendelete alapján — bevezetendő új rendet.²⁰²

Hivatali beosztás	Évi fizetés pf.	Évi fajárandóság öl	Szolgálati lakás
1 igazgató-őr (VII. fiz. oszt.) igazgatási pótlék	1 400 500	6	+
2 osztályőr (VIII. fiz. oszt.) fejenként 1200 pf. évi fizetés	2 400	2 × 6	+
5 adjunktus (IX. fiz. oszt.) 2 adjunktus 800 pf. 3 adjunktus 600 pf.	3 400	5 × 4	+
1 irattárnok (IX. fiz. oszt.)	600	3	+
1 kancellista (XI. fiz. oszt.)	400	3	+
1 preparátor	400	—	+
2 kabineti szolga (fejenként 300 pf. évi fizetés)	600	2 × 2	+
3 kabineti szolga (fejenként 250 pf. évi fizetés)	750	3 × 2	+
1 portás	300	2	+
1 háziszolga	250	2	+
Együtt	11 000		

Íme, ilyen volt az állami főhatóságok által megígért, minden e téren mutatkozó hiányosságot orvosolni és a jövőbeni fejlődést biztosítani hivatott „végleges” státuszrendezés.

Vajmi lehangoló megoldás, legkevesbé sem alkalmas a cs. kormányzat jóakarátának kifejezésére. Hiányzott ui. belőle az őszinte segíteni akarás minden jele; kialakítását egyedül a kisszerű takarékoság szempontja irányította.

Mert miben is állt ez a várva várt reform? Távolról sem az intézetben ténylegesen szükséges, kellő számú új állás megszervezésében, hanem majdnem csupán ügyes bürokratikus mesterkedésben. Megszüntetni készültek ti. az igazgatói tisztséget, s helyette az egyik őrt akarták megbízni az igazgatói teendők ellátásával, továbbá az idáig meglevő őri állások számát 5-ről 2-re szándékoztak leszállítani. Az ekképpen felszabadult 4 állomáshelyet minősítették volna át adjunktusi tisztségekké. Újonnan nem többet, csak 1 új adjunktusi állást kívántak létesíteni. Fölöttébb szerény eredmény volt ez a Belügyminisztérium által előírt „végleges” rendezés.

Hiszen magában a Könyvtárban is az olvasóterem megnyitása idejére — MÁTRAY Gábor mértéktartó számítása szerint — 2 adjunktusra, 3 kancellistára, 2 szolgára és 1 ruhaátrakezelő-fűtőre lett volna okvetlen szükség. Normális üzemet ennél kisebb személyzettel aligha lehetett volna fenntartani. A reformtól pedig a Könyvtár csupán 1 adjunktust, nem többet várhatott.

Ugyanez a szűkkeblűség jellemezte a fizetésrendezést is. Emlékeztet, hogy

KUBINYI igazgató — egyetértve MÁTRAY és nyilván az egész tisztviselői kar javaslatával — a TANDLER-bizottságtól az örök évi fizetését 1600, az adjunktusokét 1000, a kancellistákét 600, a szolgákét 400, a fűtőét pedig 300 pengőforintra kérte felemelni. A reform viszont — miként a táblázat mutatja — a rendes osztályörök évdíját 25, az adjunktusokét 20–40, a szolgákét 25–27%-kal alacsonyabban kívánta megállapítani. E kínos takarékoság mellett az intézet átszervezett személyzete évente mindössze 1090 pengőforinttal került volna többbe, mint a régi, helyesebben — az évi fájárandóságok 1130 pf. árát is figyelembe véve — 2220 pengőforinttal. E többlet pedig — ez volt a Helytartósági osztály nagy felismerése — általában fedezhető volt a Múzeum évi költségvetésének fölöslegéből.

Végeredményben tehát sikerült a státus- és fizetésrendezésre olyan megoldást találni, amely megvalósítható volt anélkül, hogy az 50 000 pf. császári kegyajándékhoz hozzá kellett volna nyúlni. Nagy „érdem” volt ez, amely mind a Kormányzóságnak, mind a Belügyminisztériumnak tetszésével találkozhatott.

Utóiratban szükségesnek látta megjegyezni a Helytartósági osztály még azt is, hogy e „végleges” rendet nem muszáj — s alkalmasint nem is lehet — rögtön a következő években bevezetni. Nem könnyű dolog ui. — írta — olyan tudományos képzettségű szakembereket találni, akik *mindkét* „országos” nyelvet (ti. a németet és a magyart) tökéletesen bírják. Másrészt ajánlatosnak látszik egy ideig megfigyelni, mennyire válik be gyakorlatban az új rend. Ez alatt is évente mintegy 600–800 pengőforint megtakarításhoz lehet jutni.

S rámutatott e hatóság még arra is, hogy a SZÉCHÉNYI-féle segédkönyvtár kettőspéldányaiból befolyó összeget is tartalékolni lehetne a Múzeumi Alapban, mert hiszen fizetésjavításra többé nincs szükség.²⁰³

Engedély állásbetöltésekre

A Helytartósági osztálynak erre a felterjesztésére a Kormányzóságtól 1858 folyamán semmiféle válasz nem érkezett. Az év vége felé (december 12-én) AUGUSZ báró elnök jónak látta, hogy érdeklődjék az ügyben. Bátorkodott újólal hangsúlyozni, mennyire fontos és sürgős dologról van szó. Utalt a TANDLER-bizottság megállapítására, mely szerint nemcsak az elhanyagoltan heverő régi könyvek rendezése, hanem az új szerzemények feldolgozása is elsőrangú szükségesség. S hozzátette ehhez még azt is, hogy a fővárosi közönség egyre türelmetlenebbül követeli az olvasóterem megnyitását, s hogy a külföldi utazók is csodálkoznak a Könyvtár elzártságán.

Megemlítette, hogy a Természeti tárban — PETÉNYI Salamon őrnök 1855-ben történt elhunytá óta — csak ketten dolgoznak s hogy a Könyvtárban még ennél is rosszabb a helyzet, mivel itt a leltározás-katalogizálás roppant munkáját MÁTRAY csak egy félmunkaidős kisegítővel végzi, holott ehhez legalább 4 munkaerő lenne szükséges.

Végül megjegyezte, ha a javasolt 5 adjunktus alkalmazására az időt még nem látják elérkezettnek, ideiglenesen legalább 3-mat engedélyezzenek, de mindenesetre már 1859. január 1-től kezdődőleg. Erre fedezet van a költségvetésben.²⁰⁴

A Kormányzóság most már megmozdult. ALBRECHT főherceg 1859. január 6-án kelt leiratában a Múzeum végleges rendjének (definitumának) bevezetéséig engedélyt adott 3 ideiglenes adjunktusi állásnak pályázat útján való betöltésére, egyenként évi 600 pengőforint fizetéssel, lakással és 4-4 öl tűzifájárandósággal.²⁰⁵

Pályázat adjunktusi állásokra

A Helytartósági osztály erre csakugyan elrendelte a pályázati hirdetmények közzétételét. A határidő lejártával, 1859 októberéig összesen 15-en nyújtották be kérvényüket.

Könyvtári adjunktusságra a következők pályáztak: BARNA Ferdinánd, BERHEFT Herman, MARTINEK Frigyes, KEMPELEN Viktor és VÁSÁRHELYI László. Miután a jelöltek könyv- és könyvtárismeretből, valamint latin nyelvből a Múzeum tisztviselői kara előtt vizsgát tettek, KUBINYI igazgató a legkiválóbbnak talált BARNA Ferdinándot terjesztette föl kinevezésre. Róla a következő tájékoztatóval szolgált. Tudományos, többek között diplomatikai és nyelvészeti tájékozottsággal is bíró 34 éves okleveles ügyvéd, jelenleg fogalmazó a nagyváradi cs. kir. pénzügyi ügyészségnél; négy nyelven (magyarul, németül, franciául és latinul) ír és beszél.

KUBINYI előterjesztéséhez AUGUSZ báró is csatlakozott s 1859. október 20-án ilyen értelemben tett javaslatot a Kormányzóságnak.²⁰⁶

Kubinyi igazgató felhívása a társadalomhoz

Mielőtt azonban a dolgok idáig jutottak volna, KUBINYI igazgató 1859 elején, nyilván a státus- és fizetésrendezés által keltett keserű hangulatban elhatározta, hogy a Múzeum kétségbeejtő helyzetéről az egész ország nyilvánosságát is tájékoztatja.

A *Pesti Napló* 1859. január 22-i és 23-i számában közzétett két cikkében keserű szemrehányásokat tett mind a nemzetnek, mind a kormánynak az intézet elhanyagolása miatt.

Mindenekelőtt megállapította azt, hogy amíg SZÉCHÉNYI Ferenc 1802-ben százazreket érő kultúrkincseket tett le a haza oltárára s ezt számosan mások is gyarapították, addig *a nemzet a maga részéről soha semmiféle alapítványt nem tett*. Hogy az intézet idők során felvirágzott, azt jobbra egyes adakozóknak köszönheti. A múzeumépületen kívül, amelyben a gyűjtemények sajnos, még most is többnyire bútor és felszerelés nélkül hevernek, a nemzet mit sem létesített. Sőt az épületre szóló megajánlását is annak idején csak nagynehezen (KUBINYI Ferenc, KLAUZÁL Gábor és BEÖTHY Ödön agitációjára) szavazta meg.

Nem mulasztotta el KUBINYI a *kormányval szemben* fennálló sérelmeket sem felsorolni. Kimondta, hogy *a múzeumpalota építkezésének költségei mindmáig ismeretlenek a nemzet előtt*. 1848-at megelőzően a Múzeum számadásait a Helytartótanács számvevőhivatala évről évre elkészítette és megvizsgálás végett az országgyűlés elé terjesztette. Ugyancsak nyilvánosságra kerültek annak idején az intézet számára egyes hazafiak által tett pénzadományok és az azokból származott tőkék is. Most viszont *a Múzeumi Alap aktíváiról és passzíváiról biztos tudomása még az igazgatóságnak sincs*. Csupán annyit lehet tudni, hogy az építkezés kapcsán keletkezett adósságok részben lerovattak abból az összegből, amelyet öfelsége az országos pótdókból engedélyezett az intézet számára. Nem hivatalosan értesültünk arról is — folytatta KUBINYI — hogy a múzeumpalota után évente *5500 pengőforint adót kell fizetnünk*. Üdvös lenne, ha öfelsége e teher alól — az Egyetemi Könyvtár után — a Múzeumot is felmentené. Ugyancsak nem lehet tudni azt, *vajon megvannak-e egyáltalán a régi időkben tett nevezetes alapítványok*. Pedig igen fontos ügy ez, hiszen az intézetnek az alapítványi tőkék kamatain kívül más jövedelme nincsen.

A Múzeum gyűjteményeiről szólva KUBINYI megemlítette, mi a helyzet az egyes tárhelyekben, s hol mire lenne még szükség. A Könyvtárról közölte, hogy annak állománya mintegy 130 000 kötetre rúg, de ezek között mintegy 5000 mű kötetlen. *Régi évszázadok kiadványaiban elég gazdag a téka, viszont rengeteg hiány van az újabban megjelent tudományos munkákban.*

Ami a Múzeum jövőjét illeti, erről az alábbiakat írta az igazgató. A nemzet méltósága, becsülete és a tudományos műveltség előmozdítása megköveteli, hogy a Múzeum ügyét ne csak egyesek, hanem az egész társadalom felkarolja. Követni kell őfelsége példáját, aki már két ízben is az országos pótdókból tetemes összeget adományozott az intézet számára. A Múzeum jövőjének biztosítása érdekében kívánatos lenne, ha *őfelsége ezentúl is hasonló adományokat juttatna céljainkra, főleg a Könyvtár és a többi tár szekrényeinek és egyéb bútorzatának elkészíttetésére.* De ennél is fontosabb, döntő jelentőségű támogatást az jelentene, ha *a nemzet legalább 1 000 000 pengőforintot gyűjtene a Múzeum számára.* Ez az összeg ui. tőkésítve, 5%-os kamattal mellett évi 50 000 pf. jövedelmet hozna, amelyből nemcsak a tisztviselők és egyéb alkalmazottak fizetését, hanem a gyűjtemények gyarapítását, a tudományos utazásokat, ásatásokat s minden mást is fedezni lehetne.

Befejezésül pedig a következő javaslatot tette. Minthogy a Múzeum a nemzet tulajdona, szükséges lenne, hogy érdekei fölött ne csak a kormány, hanem egy, őfelsége által kinevezendő *nemzeti választmány* is őrködnék a múzeumi tisztviselők bevonásával.

Bizonyos, hogy KUBINYI-nak e cikkei a Helytartóság és a Kormányzóság nem vette jó néven, az sincs kizárva, hogy őt emiatt szóbeli megintésben részesítette. Másfelől azonban bizonyos az is, hogy felhívása a nemzetnél — amely az 1849-i tragédia után ekkoriban kezdett újra önérzetes és öntudatos életet élni — kellő visszhangra talált.

A kormányzat mindenesetre jónak látta, hogy életbe léptesse a Múzeumnak régóta készülő új szervezeti és működési szabályzatát, mint olyan reformot, amely alkalmas lehetett az intézettel való törődés igazolására.

A Múzeum 1859. évi szervezeti és szolgálati szabályzata

A Múzeum végleges belső rendjét megállapító általános szabályzat kidolgozásával ALBRECHT főherceg kormányzó nyomban az 1854. évi bizottsági vizsgálat után, a budai Helytartósági osztályt bízta meg. Egyidejűleg intézkedett a bécsi Hofbibliothekban, a prágai Národní museumban és a gráci Johanneumban használatos igazgatási, adminisztratív és gyűjteménykezelési szabályzatok megszerzése végett. A kért rendtartások 1855 folyamán mindenhol meg is érkeztek.²⁰⁷

A feladat megoldása a Helytartósági osztályon nyilván TANDLER tanácsosra hárult: az ő irányítása és részvétele mellett s talán E. BIRK közreműködésével készülhetett el a Magyar Nemzeti Múzeum általános szabályzata. Hogy e munkálatok mennyire meddig tartottak, nem állapítható meg, de bizonyos, hogy az elabórum 1858-ban már készen volt. Ebben az évben ui. a tervezet már a bécsi Belügyminisztériumba került s ugyanekkor ugyanitt megtörtént a jóváhagyása is. A végleges formába öntött iratot 1859. január 6-án ALBRECHT főherceg is aláírta s elrendelte a Múzeum igazgatójához késedelem nélkül való megküldését.²⁰⁸

Ez, a Múzeum általános újjászervezését célzó alapokmány kizárólag német

nyelven került kibocsátásra, bizonyosságul annak, hogy a magas államvezetésben a Magyarországgal szembeni politikai felfogás még változatlan volt. A magyar nyelv nemcsak a kormányzatból volt továbbra is száműzve, de a nem politikai jellegű intézmények használatából is. Ismeretes, hogy 1849 óta a Múzeum nem adminisztrálhatott magyarul, 1856 óta pedig kénytelen volt kiállítási termeiben a magyar feliratok mellett németeket is elhelyezni.²⁰⁹ Sőt — tudjuk — az intézet nem használhatta nevében a „Magyar” jelzőt: német nyelven sem írhatta magát Ungarisches National-Museumnak csak Pester National-Museumnak.

A szóbanforgó rendelet is „Instruction für das National-Museum in Pest” cím alatt került kiadásra.

Mindjárt meg kell azonban állapítani azt is, hogy e szabályzat — bár leplezetlenül kinyilatkoztatta, hogy az intézet végső soron a bécsi Belügyminisztérium hatósága alatt áll — nem tartalmazott semmiféle, a Múzeum rendeltetését megmászító, érdekeit sértő vagy tevékenységét korlátozó intézkedéseket. Gondosan összeállított, mindenre kiterjedő bürokrata munka volt. A belső rendnek, az igazgató jogainak és kötelességeinek, a tisztviselők és a segéd személyzet tevékenységi körének ilyenemű részletes szabályozására már régen szüksége lett volna a Múzeumnak. A MILLER-érában — tudjuk — több szabályzatterv is készült, ezek azonban JÓZSEF nádor részéről sohasem lettek jóváhagyva, életbe léptetve. Igaz, hogy a ludoviceumi kihelyezés (1838—1846) alatt teljesen felbomlott szolgálati rendet az erős kezű és tekintélytartó KUBINYI igazgató már 1848 előtt helyreállította s ő is elkészíttetett egy szolgálati szabályzattervet, ámde ez is jóváhagyatlan maradt. Így aztán tíz évvel a szabadságharc után még mindig nélkülözött az intézet egy olyan statutumot, amely törvényerővel bírt volna, s amely az igazgató hatáskörét is szabályozta volna.

Ezt a szükségletet volt hivatva kielégíteni az 1859. évi ALBRECHT-féle szabályrendelet. E dekrétum szerkezetét és terjedelmét tekintve 7 fő részből és összesen 91 paragrafusból állt. Tárgyai a következők voltak:

- I. Az igazgatás hatásköre,
- II. Utasítás a gyűjteményi örök részére,
- III. Utasítás a könyvtárnoknak,
- IV. Különleges utasítás a múzeumi tárgyak cseréjére nézve,
- V. Az igazgatói iroda vezetőjének (actuariusnak) ügykezeléséről,
- VI. Előírás az intézeti kézipénztár kezelésére nézve,
- VII. Utasítás a szolgáknak.

Ezek közül itt csak kettőt szükséges közelebbről megismerni: az I. és a III. fejezetet.

A múzeumigazgató hatásköre

Az intézet igazgatásának szabályait 21 paragrafus tartalmazza. Ezek röviden a következők:

1. az igazgatói hatáskör a Múzeum keretébe tartozó valamennyi gyűjteményre és az intézet egész személyzetére kiterjed. Íme a szekciók:

- a) a Könyvtár,
- b) a Természeti tár,
- c) az Érem- és Régiségtár,

- d) a Technológiai gyűjtemény,
- e) a Képtár,
- f) a központi iroda és gondnokság.

2. Az igazgatás éppen úgy, mint maga a Múzeum közvetlenül a Budai cs. kir. Helytartósági osztálynak van alárendelve.

3. Az igazgatást a direktor vagy helyettese az örök kollégiumával együttesen gyakorolja.

4. Az igazgató, főhatóságának engedélye nélkül más hivatalt nem viselhet. — Ugyanő — indokolt esetektől eltekintve — köteles naponta hivatalos órát tartani. — Minden, 24 óránál hosszabb eltávozását a fent jelzett hatóságnak be kell jelentenie.

5. Az igazgató az intézetért gazdasági, tudományos, művészeti és fegyelmi tekintetben egyaránt felelős. Köteles a Múzeumot illető minden törvényt és rendeletet végrehajtani, illetőleg felsőbbségének az intézet érdekében álló javaslatokat tenni. — Ő vezeti be az új tisztviselőket hivatalukba és adja át nekik leltár kíséretében a megfelelő gyűjteményeket, majd ugyanő ellenőrzi köteleességteljesítésüket.

6. A Múzeum számára érkező küldeményeket és ajándékokat az igazgató csak az illetékes gyűjteményi ór jelenlétében veheti át s ugyanezeket késedelem nélkül tartozik az öröknek átadni. Gondoskodni köteles arról is, hogy az ilyen új szerzemények ismertetéséről az illető örök a sajtóban hírt adjanak.

7. Az igazgató képviseli a Múzeumot mind kifelé, mind az illetékes hatóságoknál. — Azokkal az alkalmazottakkal, akikről a hatóság másként nem rendelkezik, ő téteti le a hivatali esküt.

8. Akadályoztatása esetén az igazgatót az intézet rangidős őre helyettesíti. Hosszabb távolléte esetén pedig a Helytartósági osztály rendeli ki helyettesét.

9. A Múzeum őreinek, más tisztviselőinek és szolgálóinak az igazgató iránt tisztelettel kell viseltetniök s rendeleteit okvetlen végre kell hajtaniok.

10. Az igazgató a Múzeum hivatalos ügyeit részint önállóan, részint az örök kollégiumának meghallgatásával intézi.

11. A vezetői értekezleteken minden őrnek részt kell vennie. — Ha valamely ügy megvitatásához egy adjunktusnak, vagy más hivatalnoknak a bevonása szükséges, ezt az igazgató esetről esetre elrendelheti. Az ilyen behívott tisztviselő ún. informatív szavazattal bír.

12. Ha egy őr a kollégiumi ülésen nem jelenik meg s magát előzetesen ki nem menti, vagy elmaradását utóbb elfogadható módon nem igazolja, — köteles lesz mulasztását az ülési jegyzőkönyvbe bejegyezni; ismételt esetben azonban jelentést kell tenni róla a Helytartósági osztálynak.

13. Az őri kollégiumot rendszerint minden hónap első munkanapján kell megtartani. De az igazgatónak jogában áll rendkívüli ülést is összehívni, valahányszor ez szükségesnek látszik. Minden év vége felé egy külön záróülésben kell megtárgyalni az évi jelentés témáit s ugyanitt kell esetleges előterjesztéseket tenni.

14. Az üléseken az igazgató elnököl, ő vezeti a szavazást s foglalja össze a tanácskozás eredményeit. Szavazategyenlőség esetén az ő szavazata dönt. Ha az igazgató a Múzeumban egyben őri hivatalt is visel, két szavazattal rendelkezik.

15. Az ülések jegyzőkönyvét az igazgatói titkár (*actuarius*) vezeti, de ha olyan ügyről van szó, amelyről neki nem kell tudomással bírnia, a jegyzőkönyvvezetést az egyik őrnek kell átvennie.

16. Az ülési tárgyakról szóló előadást az igazgató fenntarthatja magának, de rábízhatja valamelyik őrre is. Ha azonban különleges szakkérdésekről van szó, e feladat az illetékes őrre tartozik.

17. Kollégiumot kell tartani a következő esetekben:

a) ha nem az igazgató, vagy valamelyik őr tesz javaslatot,

b) valahányszor az intézet szervezéséről, házirendjéről, kiállítási tervekről, lakáskiutalásról vagy a hivatalos és látogatási időről van szó,

c) ha múzeumi tárgyak házon kívüli használatának engedélyezése kerül szóba,

d) vételi, eladási vagy csereügyleteknél, vagy bármely más ügynél, amely pénzügyi vagy jogi nyereséggel vagy veszteséggel járhat, például szerződéskötéseknél, kölcsönzéseknél, árveréseknél stb.,

e) a múzeumi tisztviselők és szolgáló panasztételei, vagy olyan más ügyek esetében, amelyek rövid úton nem intézhetők el,

f) ha szabadságolásról, fizetéselőlegezésről, kisegítésről, jutalmazásról, segédmunkaerők felvételéről, vagy egy őrnek az intézetben kívül álló személy által való helyettesítéséről kell határozni — kivéve a fegyelmi ügyeket. — Minden ülésen fel kell olvasni a hatóságoktól újabban érkezett rendeleteket, utasításokat és végzéseket, s ismertetni kell mindenféle vételi és ajándékozási ajánlatot, valamint a táruk gyarapodási jegyzékeit.

18. Az igazgatónak gondoskodnia kell arról, hogy azok a határozatok, amelyekhez ő hozzájárult, késedelem nélkül végrehajtsanak.

19. A 17. paragrafusban felsorolt valamennyi ügyben a döntés joga a cs. kir. Helytartóságot, illetőleg a cs. kir. Kormányzóságot és végső soron a cs. kir. Minisztériumot illeti.

A múzeumigazgató saját jogkörébe tartozik: a házieszközök és irodaszerek beszerzésére, könyvkötőmunkákra, postai díjakra, hídvámokra, napszámos és takarítómunkákra, fafuvarozásra, az épülettel, a berendezéssel vagy a gyűjteményi tárgyakkal kapcsolatos javításokra, előfizetésekre, kisebb tudományos munkák vagy gyűjteményi tárgyak megvételére szükséges költségeknek a kézipénztárból való kifizetése. Minden efféle kiadás a Múzeumi Alap lehető kimélésével történjék, negyedévenként 25 pf.-nál többre ne menjen.

A gyűjteményi öröknek, más hivatalnokoknak és szolgálóknak az igazgató legfeljebb 8 napi szabadságot engedélyezhet.

Kisebb szolgálati mulasztásokért a vétkeseket az igazgató szóbeli vagy írásbeli megrovásban részesítheti.

A könyvtári látogatójegyet az igazgató a könyvtárőr javaslatára bárkitől visszavonhatja.

20. Az igazgató vezeti az intézeti irodát és kezeli a kézipénztárt; e munkájában a tollnok (*acturius*) támogatja. A direktor feladata még a gyűjtemények leltárainak és a kézipénztárnak havonkénti megvizsgálása, valamint a negyedévi elszámolás.

21. Az igazgató vezeti mind a hatóságokkal, mind az intézményekkel és magánszemélyekkel való levelezést. Az ügyiratokat az igazgató, vagy helyettese írja alá.

Íme, ezek voltak azok az előírások, amelyek az igazgató jogait és kötelességeit megszabták. *Új elem tulajdonképpen nem sok fordult elő bennük;* az említett feladatokat szinte kivétel nélkül eddig is ellátták az igazgatók. Nem volt új az örök

kollégiumának intézménye sem, hiszen ilyen szerv már MILLER korában is működött, legfeljebb szerepkörének tisztázása volt új. A szabályzatnak leginkább az adott jelentőséget, hogy az igazgatás minden kis részletét pontosan rögzítette; hogy az esetleges vezetői önkény vagy bármiféle visszaélés elé törvényes gátat emelt.

A könyvtárak utasításai

Az igazgatói utasításnál nem kevésbé részletesen és szabatosan volt kidolgozva a könyvtárnoké sem. Terjedelemre nézve is kb. megegyezett azzal: 22 paragrafusból állt. Ezek sorjában az alábbi előírásokat tartalmazták.

1. A *könyvtárnoknak* — így nevezi a szabályzat a könyvtárort — elsőrendű kötelessége a rábízott gyűjteményeket (okleveleket, kéziratokat, könyveket és metszeteket) rendben tartani, gondosan megőrizni, a tönkremeneteltől, elvesztéstől és károsodástól megóvni. Evégből gondoskodnia kell arról, hogy a könyvtári termek tűztől, nedvességtől, portól és férgectől védve legyenek s a könyvek és műlapok kíméletére és gondos helyreállítására vonatkozó szabályok megtartassanak. Minden hanyagságból eredő kárért a könyvtáros felelős.

2. A meglevő állomány és a gyarapodás *leltározását* és *katalogizálását* késelelem nélkül kell végrehajtani. A gyűjtemények egyes köteteit vagy lapjait a Könyvtár bélyegzőjével meg kell jelölni. A leltározatlan, katalogizálatlan és bélyegzetlen darabok használatra nem bocsáthatók.

3. A folyamatosan vezetett leltáron kívül készíteni kell egy *alapkatalógust*, egy *névmutatót* és egy *tudományos szakkatalógust*. — Jegyzéket kell vezetni a nem teljes és a folytatólagos művekről is.

4. A könyveket és mappákat (portefeuilles) a megadott terv szerint *szelekciókban*, illetve *állványokon* kell elhelyezni. Az állomány egyes darabjainak hevertetése tilos. — Azokat a műveket, amelyekre a *Múzeum egyes tárait* szükségük van, szintén *be kell kebelezni a főkönyvtárba*, s az osztályok ezeket csak az örök elismervényei ellenében, ideiglenesen tarthatják maguknál, mégpedig zárt szelekciókban.

5. A *Könyvtár felállítási rendjének* ismertetőjét az igazgatói irattárban kell elhelyezni. A fennálló renden nagyobb változtatást csak a legindokoltabb esetben, az őri kollégiummal való meg tárgyalás után, az igazgató engedélyével szabad végezni.

6. A Könyvtárba az ör, vagy famulusa jelen nem létében senki sem léphet be. — Könyvet, oklevelet vagy mappát csak a könyvtári személyzet vehet ki a szelekciókból.

7. A könyvtárnok éppen úgy, mint más gyűjteményi ör az ár megjelölésével javasolhatja valamely szükséges mű megszerzését. A *vétel* azonban csakis az igazgató írásos megbízása alapján eszközölhető.

A könyvek *beköttetésénél* tartózkodni kell minden fölösleges költségtől. A könyvtárnok a kötés vagy kartonírozás minőségére nézve utasítást tartozik adni a könyvkötőnek.

Az elrongálódott, csonka és használhatatlan művek eladása vagy cseréje megengedett; bizonyos esetekben azonban felsőbb engedély kell hozzá.

A vételekről, valamint a könyvkötőmunkákról bizonylatot kell szerezni, mert a kézipénztár csak ennek ellenében fizethet.

8. Az olyan *folyóiratok beszerzését*, amelyek nem tartoznak a Múzeum tudományos gyűjtőkörébe, csak az örök meghallgatása után s az igazgató hozzájárulásával lehet kérelmezni a Helytartósági osztálytól.

9. Az igazgató a gyűjteményeket bármely időben ellenőrizheti, de legalább *kétévenként köteles teljes revíziót végeztetni*.

10. A Helytartósághoz intézendő évi jelentésekben a Könyvtár állapotáról, használatáról és gyarapodásáról egyaránt számot kell adni.

11. A könyvek, kéziratok, oklevelek és metszetek csak *az intézet helyiségeiben, a könyvtári személyzet jelenlétében használhatók*.

Az állami hatóságok főtisztviselői, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és a nyilvános tanintézetek tanárai azonban — sajátkezűleg kiállított elismervény ellenében — otthoni használatra is *kölcsönözhetnek* könyveket. Nagyértékű könyvek, úgyszintén kéziratok, oklevelek, metszetek és unikumok, valamint kézikönyvek nem adhatók kölcsön.

12. Kivételesen részesülhetnek a *kölcsönzés* kedvezményében más, Pest-Budán lakó közismert tudósok és művészek is, ha az igazgató nekik — az ör hozzájárulása alapján — erre engedélyt ad. Ilyenkor azonban a kölcsönzők kötelesek legalább a könyv árának megfelelő pénzbiztosítékot letenni, amely a kézipénztárban lesz őrzendő. Ritka művek esetében ezt a kauciót esetről esetre a könyvtárór állapítja meg. A mű visszaszolgáltatásakor természetesen a biztosíték visszafizetendő.

13. Ha a kölcsönző a könyvet egy hónap elteltével nem hozza vissza, *felhívó levelet* kell küldeni neki, amelynek kézbesítéséért címzett a szolgának 12 krajcárt köteles fizetni.

Ha a visszaadás további 8 napon belül nem következik be, egy második felhívást kell a kölcsönzőnek küldeni, amelyért már kétszeres kézbesítési díj jár. Újabb 8 napi hiábavaló várakozás után pedig *feljelentést* kell tenni a renitens kölcsönző ellen a rendőrigazgatóságnál. Ha az illető kölcsönző közalkalmazott, a feljelentést hivatalánál kell megtenni.

14. *Károkozás* esetén a kár összegét a kaucióból le kell vonni. Ha pedig a kölcsönzött mű elveszett, a beszerzési költséget kell az illetővel megtéríttetni.

15. A kölcsönző *lakásváltoztatását* tartozik a Könyvtárnak bejelenteni, különben az esetleges kétszeres kézbesítésért bírságot fizet.

16. Az *őrsi iskolai vakáció* kezdetével minden kölcsönzött mű visszadandó a Könyvtárnak.

17. A 11. paragrafusban felsoroltakon kívül a Könyvtár használata másoknak (idegeneknek) csakis *látogatójeggyel* s a megállapított órákban megengedett. A látogatójegyet a könyvtárór azoknak, akik kellőképpen igazolják magukat, díjmentesen tartozik kiállítani. Ezek a látogatójegyek másra át nem ruházhatók, s indokolt esetben az igazgató által visszavonhatók.

18. Az olvasóknak *kérőlapot* kell kiállítaniok s ezzel együtt olvasókartájukat is át kell adni a könyvtárnak, aki azt a kiadott könyv visszaadásáig magánál tartja.

19. Egy olvasónak *egyszerre csak egy könyv vagy téka (portefeuille)* adható ki; kivételt csak komolyan indokolt esetben szabad tenni. Nincs megengedve a könyvek és tékák gyakori váltogatása sem.

20. A könyveket, kéziratokat, metszeteket stb. a legnagyobb *kímélettel* kell használni. Bennük vagy rajtuk semmiféle ceruzairásos jelet vagy bejegyzést tenni nem szabad, s egyáltalán távol kell tartani tőlük minden olyan dolgot, amely foltot okozhat. Kopírozás, átrajzolás csak a könyvtárór engedélyével történhetik, s e művelethez csak lágú írónt és szalmapapírt szabad használni, olaj- vagy viaszpapírt nem.

21. Bármely *kártételért* az elkövető teljes térítést köteles adni. A könyvben esetleg már meglevő régi eredetű károsodást jelenteni kell a könyvtárosnak.

22. A múzeumigazgató a látogatók számára — az eddigi tapasztalatok alapján — állíttasson össze egy *rendtartást* s ezt az olvasóteremben függesztesse ki. Nyújtson ebben tájékoztatást a látogatóidőn kívül a ruhatár használatáról, az ülőhelyekről és a viselkedés szabályairól is.

Valóban körültekintő, minden feladatot és kérdést érintő szabályzat volt ez, de tulajdonképpen *itt sem esett szó semmi olyan lényegbevágó dologról, ami a könyvtárgondozás és az olvasószolgálat eddigi gyakorlatában elő ne fordult volna*, vagy amelyet a korábbi szabályzattervezetek is ne tartalmaztak volna.

Ellenben voltak a szabályzatnak bizonyos *hiányai*, indokolatlan s az érvényes hatósági rendelkezéseket mellőző részletei. Ezeket MÁTRAY GÁBOR KUBINYI igazgató előtt szóvá is tette. Hiányosság volt pl. hogy az adjunktusok és kancellisták számára semmiféle utasítást nem tartalmazott, hogy nem szólt arról, vajon az egyhónapos kölcsönzési határidő az akademikusokra és professzorokra is vonatkozik-e; hogy a késedelmes kölcsönzőn az előírt bírságot miképpen lehet behajtani. *Indokolatlan* intézkedés volt viszont a *gyűjteményi táruk kézikönyvtárainak megszüntetése*, a könyvtárnoknak az örök testületétől való elkülönítése, az új szerzeményeknek csak az igazgató által való elfogadhatása stb.

Mindennek ellenére el kell ismerni, hogy a szabályzatnak mégis volt némi jelentősége. Ez pedig abban állt, hogy *államhatósági, törvényerejű rendelet volt* s mint ilyen, fokozott felelősséget és szigorú rendtartási kötelezettséget rótt a könyvtárnokra és munkatársaira.

A hatóságok önelégültsége

A Helytartóság és a Kormányzóság vezetői és illetékesei azonban bizonyára meg voltak győződve róla, hogy e szabállyal valami rendkívül jelentőset alkottak, — hogy ezzel akárcsak a státuszrendezéssel, új korszakot nyitottak a Könyvtár életében, valósággal újjászervezték azt. Pedig nyilvánvalóan nem ez volt a helyzet. Ahhoz, hogy újjászervezésről lehessen beszélni, e szabályzaton túl — tudjuk — *még sok minden lett volna szükséges*: a Múzeumi Alapnak az 50 000 forintos császári kegyajándékkal való rendbehozatala, további nagyobb mérvű államsegélyek folyósítása, a személyzeti létszámnak szükséghez mért felemelése, a raktári termeknek teljes berendezése és felszerelése és így tovább. Ámde mindezek a hiányosságokon a kínosan takarékos kormányzat képtelen volt segíteni. Az 50 000 forintnak a bécsi kormány csak a kamatait fizette s a bizonytalan államsegélyt 7000 forintnál magasabbra nem emelte — a hazai kormányzat pedig az új személyzeti státust egyelőre csak megtervezték, a bútorozás teljesen elakadt, s hasonlóképpen elmaradt minden más szükséglet kielégítése is, nem szólva az intézet tervezett tudományos kiadási programjáról.

Ámde azért tagadhatatlanul voltak némi *eredményei* a Múzeummal és Könyv-

Eredmények	Kézirat és oklevél	Nyomdatarmék
	kötet vagy darab	
I. Szerzeményezés		
1. Hatóságok, testületek, kiadók, szerzők és nyomdák által beküldött kiadványok, ill. magán-személyek ajándékai:		
a) kézirat	15	
b) oklevél	4	
c) nyomtatott mű, rajz, térkép, zenemű		1 096
2. Gr. SZÉCHÉNYI Lajos 420 osztr. ért. forintnyi alapítványi kamatából 1858. okt. 1-től 1859. szept. 30-ig vásárolt művek:		
a) kézirat és oklevél	65	
b) nyomtatott mű		88
Új szerzemények összesen	84	1 184
II. Köttetés		
1. KARÁTSYONYI Guidó 105 osztr. ért. forintnyi alapítványából bekötött művek	14	134
2. A kézirati katalóguscédulák tárolására készült dobozok	(30)	
Köttetési eredmény	44	134
III. Katalogizálás — leltározás		
1. Feldolgozott kéziratok	101	
2. Feldolgozott könyvek a nemzeti könyvtárban ..		8 493
3. Feldolgozott könyvek a segédkönyvtárban		1 851
1859-ben összeíratott	101	10 344
A katalogizálás kezdetétől 1859 végéig elkészült		
1. a) kézirat	12 570	
b) oklevél	1 234	
2. nyomtatvány a nemzeti könyvtárban		22 296
3. nyomtatvány a segédkönyvtárban		4 624
1859. dec. 31-én katalogizálva volt összesen	13 804	26 920
IV. Olvasó—kutató kiszolgálás és kölcsönzés		
1. Napi használatra a könyvtárőri hivatalszobában dolgozó vendégeknek kiadott	200	1 000
2. Hatóságoknak, tudósoknak és a múzeumi öröknek kikölcsönözött	30	62
Összesen	230	1 062

Eredmények	Kutatók és olvasók	Látogatók
V. Kutató- és látogatóforgalom 1859-ben 1. Naponként dolgozó tudósok, írók stb. száma 2. A könyvtári gyűjteményeket csupán megtekintő vendégek száma	kb. 600	kb. 100

tárával való hatósági törődésnek. Bizonyosság rá KUBINYINAK a Múzeum és a Könyvtár helyzetéről 1859 végén összeállított és a Helytartósághoz felterjesztett jelentése.²¹⁰

A Múzeum forgalma és a könyvtári munka eredményei 1859-ben

A Múzeum régészeti és művészeti tárainak fellendüléséről a látogatottság mértéke tanúskodott. A gyűjteményi termekben ui. április 15-től november 15-ig átlag 2000–3000 látogató fordult meg, pedig az Érem- és Régiségtár, valamint a Természeti tár hetente csak egy-egy napon (hétfőn illetve csütörtökön), a Képtár két napon (kedden és szombaton) volt nyitva.

Ami a Könyvtárt illeti, az — tudjuk — a nagyközönség előtt még zárva volt ugyan, de falai között igen sokoldalú számottevő munka folyt. *Feldolgozó, gyarapító, gondozó és kutatószolgálati munkájának eredményeit* a jelentés a fentebbi táblázatos kimutatásokban mutatta be.²¹¹

A Könyvtár működésének fenti eredményei valóban figyelemre és tiszteletre méltók voltak, hiszen mindez csupán egy tudós könyvtáros, egy részben foglalkoztatott tisztviselő és egy testi munkát végző famulus munkájából állt elő a legszűkebb pénzügyi viszonyok között.

A könyvtári szükségletek rövid jegyzéke

Ugyanezen jelentés záradékában KUBINYI (voltaképpen MÁTRAY) mint már annyiszor, újra felsorolta a Könyvtár legfőbb jogos kívánalmait. Ezek a következők voltak.

1. Kormányintézkedésre lenne szükség a Könyvtár régi kötelese példány-jogának helyreállítására,
2. kívánatos lenne a katalógizálás meggyorsítása érdekében a tudományos munkatársak szaporítása,
3. több költség kellene a kötetlen könyv- és kéziratanyag beköttetésére,
4. hasonlóképpen több pénz lenne szükséges katalógusdobozok készíttetésére,
5. új asztalokra és székekre lenne szükség a könyvtárőri szobában dolgozó, egyre nagyobb számú tudós kutatók részére,
6. elegendő költségről kellene gondoskodni a raktártermek folytatólagos berendezése érdekében,
7. kívánatos lenne a SZÉCHÉNYI-féle segédkönyvtári könyvek 1820. évi eladásából befolyt összeg (2817 váltóforint) kamatainak a könyvtárőri és a könyvtári szolga részére való kifizetése.²¹²

A kormányzat azonban — minthogy újabb pénzáldozatokat nem kívánt

hozni a Múzeum érdekében — egyelőre eltekintett ezektől az ügyektől. Most csak az „újjászervezett” Múzeum meglevő személyzetét kívánta mintegy *újabb igazolás alá vonni* és a kívánalmaknak megfelelőket újra, „definitíve” kinevezni.

Mátray Gábor új kinevezése

MÁTRAY Gábor 1859. december 1-én töltötte ki a maga „conduite liste”-jét.²¹³ Ebből megtudhatta a hatóság, hogy 1797. november 23-án Nagykátán született, r. kat. vallású, nős-családos ember. A pesti egyetemen jogot tanult. 1830. okt. 25-ig nevelő volt gr. SZÉCHÉNYI Lajosnál Bécsben. Ügyvédi oklevelet szerzett 1832. április 4-én. 1833-tól 1841-ig szerkesztője volt az első magyar szépirodalmi folyóiratnak (a *Regelő-Honművésznek.*) Latin, német, francia és olasz nyelven ír és beszél, és ismeretei vannak a görög nyelvből is. 1837-től 1846-ig a Nemzeti Múzeum diurnistája volt (3 pf. napidíjjal). Ő írta össze a JANKOVICH-gyűjtemény értékeit. HORVÁT István halála után — SZÉCHÉNYI Lajos kijelölése alapján — 1846. június 26-án JÓZSEF nádor nevezte ki a Széchényi Országos Könyvtár custosává. Évi fizetése előbb 800, majd 1000 pengőforintban állapítottatott meg. Ezen felül évente 100 pengőforint személyi pótlékot kap a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványból. Összes szolgálati ideje 23 év és 5 hónap.

A Helytartósági osztály 1860. április 24-én közölte MÁTRAYVAL, hogy ALBRECHT főherceg kormányzó kegyes volt őt az állami VIII. fizetési osztályba múzeumi örré véglegesen kinevezni 1260 osztrák értékű forint évi fizetéssel, ingyenes szolgálattelakással és 6 öl tűzifa-járandósággal, meghagyván a SZÉCHÉNYI-alapítványból eddig élvezett 105 o. é. forint személyi pótlékát is.²¹⁴

MÁTRAY új dotációja megfelelt az 1858. évi státus- és fizetésrendezés előírásának, számszerűen csak azért tért el attól, mert időközben, 1858 őszén valutarendezés ment végbe az osztrák birodalomban: a régi (magyarul pengő- vagy ezüstforintnak nevezett) conventios valutát az ún. osztrák értékű forint váltotta fel. Az átszámítás 100:105 arány szerint történt, vagyis 100 conventios értékű forintnak 105 osztrák értékű forint felelt meg.²¹⁵

Barna Ferdinánd segédőri kinevezése

Nem sokkal ezután egy másik fontos kinevezés is történt. Az előző évben kiírt pályázat alapján betöltésre került a Könyvtár segédőri (*adjunktusi*) állása. A hatóság figyelembe véve a Múzeum jelölését, 1860. április 24-én BARNÁ Ferdinándot ruházta fel e tisztséggel.²¹⁶ Nagy esemény volt ez, hiszen az adjunktusság 1821 óta, tehát csaknem 40 éven át üresedésben volt, ami azt jelentette, hogy ez idő folyamán az őr egymaga kényszerült ellátni a Könyvtár minden feladatát, a szakmunkákat csakúgy, mint az adminisztrációt. MÁTRAY Gábor is több mint másfél évtizedes várakozás után kapott egy olyan fiatal tudós munkatársat, akivel valóban megoszthatta az Országos Könyvtár rendbehozatalának, használhatóvá tételének roppant munkáját.

Új házirend

Az új kinevezések mellett 1859 végén, 1860 elején egy másik adminisztratív ügygel is foglalkozott a Helytartósági osztály: a Múzeum épületében lakó alkalmazottak számára előírandó házi rendtartással. Idevágó rendelete (*Hausordnung*) 1860. feb-

ruár 12-én érkezett le a Múzeumba.²¹⁷ Ennek fontosabb pontjai a következők voltak:

- a) a Múzeum tisztviselői és szolgálói, valamint az intézet őrzetére rendelt éjjeliőrök és a teremőr-hadastyánok kötelesek az épület belső és külső tisztaságára ügyelni;
- b) a szolgálati lakásokban okozott károkat a lakóknak kell helyreállítaniok;
- c) az intézet méltóságával össze nem egyeztethető lármás mulatozások tilosak;
- d) bármiféle kocsi egy fél napnál tovább nem állhat az udvarban;
- e) esti és éjszakai órákban az intézeti alkalmazottaknak nem szabad a gyűjteményi termekbe belépni, kivéve betörés és tűz esetét;
- f) a gyűjteményi termek kulcsai zárás után az igazgatónál teendők le;
- g) a gyűjteményi táruk nyitását és zárását a kapus haranggal jelzi; haranggal ad vészjelt betörés vagy tűz esetén is;
- h) kapunyitás télen reggelenként 6, nyáron 4 órakor — kapuzárás télen eszténként 9, nyáron 10 órakor.

Kovachich József Miklós pöre a Múzeum ellen

A Múzeum regulációján kívül 1860 elejétől kezdve még egy váratlanul felmerült kellemetlen ügygel is törődni volt kénytelen a Helytartósági osztály. Az történt, hogy KOVACHICH József Miklós (1798—1878) hajdan, 1816—1821-ig a Széchényi Országos Könyvtár adjunktusa, 1825-től fogva pedig az *Országos Levéltár (Archivum regni)* igazgatója a Nemzeti Múzeum részéről vele szemben állítólag fennálló 60 000 pf. tartozás megtérítése érdekében *pört indított* az intézet ellen. Ezt az összeget azoknak a kéziratos munkáknak ellenértéke fejében követelte, amelyeket — szerinte — egykor néhai atyja, KOVACHICH Márton György engedett át később leendő térítés ellenében a Múzeumnak. E kéziratok zömmel az atya műveit tartalmazták (köztük azokat a vitairatokat, amelyeket annak idején JÓZSEF nádor megbízásából írt PIRINGER Mihály, A. W. GUSTERMANN és LAKITS György alkotmányellenes röpirataira, valamint 1810. évi tudományos expedíciójáról szóló jelentését), — kisebb részben a fiú munkáit ölelték fel. Számuk — a kereslethez csatolt részletes jegyzék szerint — 117-re ment.

A Helytartósági osztály, mielőtt értesült a dologról, 1860. január 24-én leiratot küldött a Múzeumhoz, tájékoztatást kérve arról, valóban átvette-e az intézet a szóbanforgó „dokumentumokat”, s ha igen, mit tartalmaznak ezek s milyen címen maradtak a Múzeum birtokában (ajándék gyanánt, vagy pedig megőrzésre), valamint hogy voltak-e az intézetnek ezzel kapcsolatos költségei. Egyszerűsöd megfogalmazta a múzeumigazgatónak azt is, hogy KOVACHICHnak ez ügygel kapcsolatban semmiféle információt ne adjon, a hivatalos iratokba betekintést ne engedjen. Abban az esetben ui. — így szólt a leirat — ha KOVACHICH e követelését érvényesíteni tudná, a Múzeum fejlődése hosszú évekre megbénulna, sőt léte is veszélybe kerülne.²¹⁸

KUBINYI igazgató utasítására MÁTRAY Gábor mind a Könyvtárban, mind az igazgatósági irattárban alapos kutatást végzett e számára ismeretlen ügy feltárása érdekében. Két hónap elmúltával, 1860. március 16-án *idevágó észrevételeit* az alábbiakban foglalta össze.²¹⁹

1. KOVACHICH-féle irományok a Könyvtár kézirategyűjteményében csakugyan

nagy számmal előfordulnak. Tárgyuk szerint Magyarországra vonatkozó tudományos (köz- és magánjogi, történelmi, államtani, bányászati, éremtani, régiség-tani és hadtudományi) értekezések és adatgyűjtemények, nagyrészt folio-alakú autográfumok.

2. Ezeken kívül vannak még olyan kéziratok és nyomtatványok is, amelyeket részint ők (KOVACHICHÉK), részint az ő buzdításukra, mások küldtek ajándékba.

3. A KOVACHICH-kéziratok közül egyesek nyomtatásban is megjelentek s ennél fogva becsük nem jelentős.

4. A kéziratok egy részét a régi katalógus, más részüket az új katalógus — amelyet már ő (MÁTRAY) készített — regisztrálja.

5. Szükséges lenne, hogy KOVACHICH J. Miklós hivatalos átvételi elismervénnyel igazolja, mely kéziratoskat mikor adott át ő és atyja a Múzeumnak kártalanítás ellenében.

6. Csakis ezen az úton módon lehet a pör tárgyát képező kéziratok becsét, megőrzési, rendezési, katalógizálási, többszöri szállítási és felállítási költségeit meghatározni.

7. Ha KOVACHICH J. Miklós maga nem tud ilyen nyilatkozatot tenni, akkor az egykori nádori levéltárban őrzött múzeumi iratok közül kell a vonatkozó aktákat kikeresni s velük a fennálló kérdéseket tisztázni.

A Helytartósági osztály azonban nem tudta megakadályozni azt, hogy KOVACHICH ügyében a pesti cs. kir. bíróság egy bizottságot ne küldjön ki a múzeumi irattárban ill. Könyvtárban tartandó helyszíni szemlére. A szemle 1860. június 14-én folyt le. Hogy milyen eredménnyel, nem tudható. A pör mindenesetre tovább folyt.

*

Áttekintettük azokat a sokfelé ágazó ügyeket, amelyek az abszolutizmus első évtizede folyamán a Könyvtárban előfordultak, illetve amelyek a Múzeummal együtt a Könyvtárt is érintették. Láttuk, hogy azokat a komoly hiányosságokat, amelyek az intézet egészséges fejlődésének útjában álltak, sajnálatosképpen nem sikerült kiküszöbölni — mégis MÁTRAY Gábor lelkes ügybuzgalma és szívós kemény munkálkodása nyomán az *állomány rendezésében, katalógizálásában-leltározásában milyen számottevő eredmények születtek*. De meggyőződhattünk arról is, hogy MÁTRAY nem hanyagolta el az *állománygyarapítás* olyannyira fontos feladatait sem, sőt ezenfelül mindent elkövetett annak érdekében is, hogy a nagyrészt még rendezetlen állapotban levő, a közönség elől elzárt *Könyvtár a tudományos kutatók számára hozzáférhetővé és használhatóvá váljék*.

Az alábbiakban a gyarapodás és a kutatóforgalom eredményeit kívánjuk közelebbről szemügyre venni.

D) Állománygyarapodás a Bach-korszakban

Könyvtárunk három gyarapodási forrása közül a kötelezpéldányszolgáltatás — amely a nemzeti gyűjteményt az országban újonnan megjelenő nyomdatermekkel volt hivatott folyamatosan ellátni — e korban igen válságos helyzetbe került, sőt elvben meg is szűnt. Nem volt problémamentes a másik alapvető jelentőségű szerzeményezési ág, ti. a vásárlás sem, mivelhogy a Múzeumi Alap rop-

pant eladósodottsága miatt a hatóságok egyre szigorúbb, merevebb takarékosági intézkedéseket léptettek életbe. Mégis e vonatkozásban az elért eredmények megközelítették a reformkoriakat. Viszont a harmadik forrás, az ajándékozás a reformkorig képest erősen összeszűkült.

a) A kötelespéldányügy

Ismeretes, hogy a kötelespéldányok megszerzése a Könyvtár fennállásának kezdetétől fogva állandó nehézségekkel, problémákkal járt: a rendetlen, hanyag beszerzés miatt minduntalan panasszal kellett a hatóságokhoz fordulni, új meg új idevágó rendelet kibocsátását kérve. Am a bajok orvoslása sehogysem sikerült. Kedvező változást csak az 1848. évi polgári alkotmányosság sajtótörvényétől lehetett volna várni, de a forradalmi átalakulással szembefordult erők korlátozták, majd megakadályozták a jogszabály érvényesülését.

Az abszolutizmus korában — tudjuk — a Széchényi Országos Könyvtár kötelespéldányjoga új, az eddiginél sokkal nagyobb bonyodalmak sodrába került. Ebben az időszakban már nem annyira a nyomdák hanyagsága ellen kellett küzdeni, mint inkább a hatóságok értetlensége és közönye ellen. És történt ez éppen akkor, amikor a kibontakozó polgári tudomány, irodalom és hírszolgáltatás egyre több, egyre igényesebb nyomdaterméket hozott létre, olyan könyveket, folyóiratokat, amelyek sokkal többet jelentettek a Könyvtár számára, mint a korábbi évtizedeknek zömmel igénytelen nyomtatványai.

Hogy mi minden történt e vonatkozásban 1852-től 1858-ig, főntebb már ismételtelen elmondottuk.²²⁰

Az ötvenes évek végén a helyzet mit sem változott: bizonytalanul és hiányosan folytatódott innen-onnan mind a kötelespéldányok, mind a próbapéldányok önkéntes beküldése.

Arról, hogy honnan, milyen mennyiségű és minőségű nyomdatermékek kerültek a Könyvtár birtokába, pontos tájékoztatást nyerhetünk a MÁTRAY által felkeltetett első rendszeres növedéknaplóból. Igaz, e napló csak az 1848-tól 1856-ig terjedő időszakra terjed ki, információi alapján mégis a BACH-rendszer egész idejére nézve jellemző képet nyerhetünk.²²¹

A kötelespéldány-szolgáltatás területei

Ismeretes, hogy a szabadságharc leveretése után a császár Magyarország területi egységét megszüntette. Rendeletére nemcsak Horvát-Szlavónországot és a Fiumei kerületet, hanem Erdélyt és a Partiumot, illetve a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság címen kialakított új „koronaországot” is különválasztották Magyarország törzsterületétől. Arról, hogy ezekről a területekről a friss nyomdatermékek megszerzhetők legyenek, eleve le kellett mondani. Utánpótlásra csakis a megmaradt országrészekből (14 fővárosi és mintegy 40–45 vidéki nyomdából) lehetett számítani. Gyakorlatilag azonban — tudjuk — még a csonka országból sem lehetett az új könyveket s egyebeket hiánytalanul megszerezni, mivel a helyi hatóságok számára a Széchényi Országos Könyvtár ügye egyáltalán nem volt fontos már 1852 előtt sem, azután pedig még kevésbé.

Hogy Könyvtárunk honnan, mely helyekről részesült kötelespéldány-, illetve próbapéldány-juttatásban, az az egyes nyomdászok hazafiasságán, illetve a

rendőri-ügyészi hivatalok gondosságán múlt. Szó sincs arról, hogy egyik vagy másik országrész, vagy nemzetiségi terület a maga egészében lett volna közönyös vagy hanyag a Múzeum Könyvtárával szemben, mindig csak egyes városok vagy rendőrigazgatóságok bizonyultak gondosaknak vagy gondatlanoknak. Sőt még e tekintetben sem érvényesült teljes következetesség. Némely években egyes városok vagy körzetek, más években mások voltak hanyagok.

Ami a vidéket illeti, 1851-ben pl. MÁTRAY Gábor Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Kassa, Pozsony, Sopron, Szeged, Szombathely és Veszprém városok nyomdái ellen tett panaszt rendetlen vagy önkényesen megszüntetett kötelespéldány-szolgáltatás miatt.²²² A következő évben (1852-ben) viszont Esztergom, Pozsony, Szombathely és Veszprém már nem szerepelt a kötelespéldány-szolgáltatás jegyzékében, de feltűnt Arad és Eperjes. Az viszont, hogy a megmaradt országrész több mint 20 nyomdája ellen nem merült fel panasz, a körülményekhez képest kedvező helyzetre vallott.²²³

Az Országos Könyvtár kötelespéldányjogának megszüntetése után, 1853-tól kezdve pedig a korábban még feketelistán levő Debrecen és Eger nyomdái azon kevesek közé tartoztak, amelyek Nagyszombattal és Sárospatakkal együtt évek során át önként küldték meg a Könyvtárnak termékeiket.

Hasonló volt a helyzet a fővárosi nyomdákkal. Ezeknek jórésze is hanyagnak bizonyult. 1851-ben pl. nemcsak az EISENFELS-, a MÜLLER-, a KOZMA- és a LUKÁCS-féle kisebb cégek ellen kellett feljelentést tenni, hanem a nagy *Egyetemi Nyomda* ellen is.²²⁴ Velük ellentétben viszont a két vezető pesti nyomda, a LANDERER és HECKENAST, valamint a TRATTNER—KÁROLYI mintaszerű magatartást tanúsított. A LANDERER-cég általában hetenként jelentkezett egy-egy küldeménycsomaggal, néha még gyakrabban is. És ami különösen tiszteletreméltó volt, kötelespéldányait az egész évtizeden át megszakítás nélkül hiánytalanul beküldte a Múzeumi Könyvtárnak.²²⁵

Ami a próbapéldányokat illeti, a Könyvtárnak ezekre való igényjogosultságát — mint ismeretes — a Kormányzóság csak 1854. május 7-én állapította meg.²²⁶ A kiszolgáltatási gyakorlat pedig jobbra 1855 elején kezdődött meg. Érdektelenné vált anyagát közvetlenül csak a Pest-budai rendőrigazgatóság (Polizei-Direktion) adta át a Múzeumnak, a négy vidéki kerület rendőrhatalmái, valamint az államügyészi hivatalok közvetve, a Helytartóságon keresztül juttatták el a maguk küldeményeit. A lebonyolítás úgy történt, hogy a Helytartóság negyedévenként jegyzéket küldött MÁTRAY-nak a nála összegyűlt anyagról s a könyvek közül csak azokat adta át, amelyeket a könyvtár a jegyzékben kijelölt.²²⁷ A maradványt pedig — úgy látszik — szétszította az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtár között. Ezek szerint tehát ha a szóban forgó szervek valóban rendszeresen kiszolgáltatták anyagukat az Országos Könyvtárnak, az új nyomdatermékek zöme ide kielégítő módon begyűlt.

Kedvezőtlenebbre fordult a helyzet négy év múlva, amikor — a többször említett 1858. március 17-i kormányzósági rendelet megfosztotta a Széchényi Könyvtárt a próbapéldányokra való jogosultságától.²²⁸ Ettől kezdve be kellett érni a nyomdák és a könyvkereskedő-kiadók által önkéntesen megküldött kötelespéldányokkal. Szerencse, hogy a legtöbb és legbecsesebb terméket Pesten állították elő, s ezeket a főntebb említett két nagy nyomdával pontosan megküldte. Am a Könyvtár mégsem nyugodhatott bele ebbe a jogfosztottságba. MÁTRAY tehát 1859. április 21-én a következő javaslatot terjesztette KUBINYI igazgató elé.

Tegyen az igazgató lépéseket a kormányánál, illetve a Minisztériumnál, sőt terjesszen esetleg kérelmet az uralkodó elé is avégből, hogy a Széchényi Országos Könyvtárnak az 1802. évi alapítólevélben foglalt kötelespéldányjoga helyreállíttassék s visszamenőlegesen is küldessenek meg neki az elmaradt nyomdatermek. S hogy a nyomdákat egy 5-ik kötelespéldánnyal ne kelljen megterhelni, azt ajánlotta, legyen e szolgáltatás a szerzők illetve a kiadók kötelessége, s a nyomdák csak annyit tegyenek meg, hogy a múzeumi példányt lefoglalják, mielőtt a szerzők (kiadók) átveszik a kész terméket. E rendezés sem az 1852. évi nyomdapaténssal, sem a legújabb kormányrendeletekkel nem állna ellentétben. — Az akció annyiban sikerrel járt, hogy a Belügyminisztérium 1860. jún. 6-án utasította a magyarországi Kormányzóságot: állítsa helyre a próbapéldányok kiszolgáltatásának 1854. évi rendjét.²²⁹

A beszolgáltatott nyomdatermek mennyisége

A fentebb említett MÁTRAY-féle növedéknapló birtokában az abszolutizmus első hét évére nézve módunk van pontos számszerű kimutatást nyújtani a beérkezett köteles-, illetve próbapéldányok mennyiségéről. Íme, a vonatkozó táblázatos áttekintés.

Évben	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856
beérkezett							
kötelespéldányok	417	617	885	489	532	551	632
próbapéldányok	—	—	—	—	118	963	496

A feltüntetett adatok szerint a szokásjogon és a hazafias méltányosságon nyugvó kötelespéldány-szolgáltatás évi átlaga országos viszonylatban csaknem elérte a 600 tételt. Ebből a fővárosi 9 könyvnyomdára és 4 nyomdára időszakunk elején alig 150 tétel esett, de később e szám — a jelekből következtetve — háromszorosára is felemelkedhetett. Megállapítható tehát, hogy mind az országos, mind a fővárosi beszolgáltatás jóval elmaradt a ténylegesen előállított nyomdatermek száma mögött. Hiszen a hazai könyvkiadás az ötvenes évek közepén már kb. kétszer annyi volt, mint az 1848 előtti években. Tudvalevő pl. hogy az 1855-ben kiadott magyar nyelvű könyvek száma egymagában is 674 darabot tett ki, az ugyanekkor beérkezett kötelespéldányok száma pedig csak 551 volt kisnyomtatványokkal, egy lapos nyomtatványokkal és metszetekkel együtt.²³⁰

Hogy e hiányt a rendőrigazgatóságok által átengedett próbanyomtatványok mennyiben pótolták, az majd csak a szóban forgó növedéknapló címanyagának aprólékos elemzésével lesz kideríthető. Tény, hogy az 1854 végén megindult próbanyomtatvány-szolgáltatás mennyiségileg igen szabálytalan volt. A legfontosabb kiszolgáltató szerv, a Pest-budai rendőrigazgatóság — a fennmaradt kísértőjegyzékek tanúsága szerint — 1855 és 1857 között évente átlagosan 250–500 tételt küldött a Könyvtárnak.

A vidéki rendőrigazgatóságoktól érkezett küldeményekről jegyzékek alig ma-

radtak ránk. Jellemzőnek tekinthető a nyugati Felvidéken illetékes pozsonyi rendőrigazgatóságnak 1852. szept. 1-től 1854. jún. 30-ig, tehát kb. egy és háromnegyed évről szóló kimutatása. Ez összesen 116 tételt regisztrál s csupán az irodalmi értékű anyagra terjeszkedik ki, az összes természetről nem ad számot.²³¹ A vidéki nyomdák tehát könyveket még mindig gyéren állítottak elő.

A beérkezett próbanyomtatványokról különben MÁTRAY elég kedvezőtlenül nyilatkozott; azt mondta, hogy ezek többnyire szennyes, összefirkált, elrongyolt és részben hiányos példányok voltak. Mégis hoztak némi hasznot. Velük ui. gyakran olyan nyomtatványfajták (zeneművek és metszetek) kerültek be nagyobb számban a Könyvtárba, amelyeknek beküldését az előállító nyomdák általában elhanyagolták. 1855/56-ban pl. ez úton 65 zeneműhöz és 180 metszethez jutott az intézet.

A beszolgáltatott nyomdatermek minősége

Az ötvenes évek nyomdai termésén a polgárosultság jelei természetesen már sokkal inkább kifejeződtek, mint — a forradalmi éveket kivéve — az előző évtized produkcióján, de azért a feudális idők jellegzetes kiadványtípusai sem tűntek még el teljesen.

Az új idők jelei természetesen kiváltképpen a fővárosi nyomdák termésén figyelhetők meg. A vezető pesti nyomda, a LANDERER ÉS HECKENAST pl. már kifejezetten modern jellegű kiadványokat állított elő, mégpedig zömmel könyveket: regényeket és versesköteteket (JÓKAI, JÓSIKA, EÖTVÖS, KEMÉNY Zsigmond, VAS Gereben, VÖRÖSMARTY, BAJZA, TÓTH Kálmán s mások munkáit), aztán tudós könyveket (TOLDY Ferenc, GREGUSS Ágost, HUNFALVY Pál, BALLAGI Mór, KAZINCZY Gábor, FÉNYES Elek és mások műveit), folyóiratokat és évkönyveket (mint a Magyar Museum, a Protestantische Jahrbücher für Österreich, a Pesti Műegylet Évkönyve, a Landwirtschaftliche Mitteilungen stb.), gyakorlati jogkönyveket, népszerű orvosi munkákat, lexikont (így az Újabbkori Ismeretek Tárát), ismeretterjesztő és szórakoztató családi sorozatokat (mint a Vasárnapi Könyvtár, Hétköznapi Könyvtár, Téli Könyvtár, A Család Könyve stb.), mesés és egyéb gyermekkönyveket, városismertetőket, iskolakönyveket és szótárakat, de szakácskönyveket és — a régi idők tanújaként — képes naptárakat, kalendáriumokat is. Kiadványai javarészt magyar nyelvűek voltak, csak kis részben németek. Latin és szláv nyelvű könyveket már egyáltalában nem nyomtatott.²³²

De megmutatkoztak az új idők jelei a többi pesti nyomda tevékenységén is. Íme néhány példa. KOZMA ÉS BEIMEL nyomdájában magyar költeményes kötetek, daloskönyvek, közmondásgyűjtemények, népszerű történelmi feldolgozások, tankönyvek, törvényismertetők, de még sematizmusok és prédikációs könyvek is készültek. EISENFELS ÉS EMICH nyomdájában került ki sajtó alól az Új Magyar Museum, a Regulý-album, — ENGEL ÉS MANDELLONÁL a Pest-Ofner Mercantil-Correspondenz, — MÜLLER ADOLFNAI a Katolikus Néplap és a Keresztény Naptár, továbbá különféle törvénytárgyak, nyelvkönyvek, orvosi tankönyvek, történelmi életrajzok, chrestomathiák stb. Más nyomdák, élükön a budai Egyetemi Nyomdával szorosabb értelemben vett sajtótermékek, közlönyök előállítására szakosították magukat. Egyes üzemeknél egész sora készült a különböző időszaki lapoknak, így a Landes-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn, vagyis a Magyarországot illető Országos Kormánylap, szlovák, horvát, szerb, rutén, román és görög változatban is, továbbá a Pesti Napló, a Hölgyfutár, a Szépirodalmi Közlöny,

a Religio, a Politikai Újdonságok, a Magyar Néplap, a Pest-Ofner Zeitung, a Pester Lloyd, az Abendblatt des Pester Lloyd, a Kundschafts- und Auktionsblatt, a Katholischer Christ stb.²³³

Ezzel szemben a vidéki könyvnyomdák általában még mindig nehezen tudtak régi kézművesipari szintjükről felemelkedni; természetesen a könyvek továbbra is háttérbe szorultak a gyakorlati rendeltetésű aprónyomtatványokkal szemben. Különösen szembevetendő volt ez a magánkézben levő ún. polgári nyomdáknál. Íme néhány példa. A komáromi SZIGLER-nyomda beszállított anyagát csaknem kivétel nélkül gyászjelentések, gyűjtőívek, adólapok, hirdetmények és körlevelek, útlevelek, katonai szabadságoslevelek, számadások, takarékpénztári mérleglapok, hídvámjegyek, menetjegyek és más effélék alkották. Könyvszerű termék csak egy fordult elő: egy református kiskaté. — Hasonló volt a miskolci TÓTH Lajos-féle nyomda termése is: adókönyvek, adóbevallási ívek, adótáblázatok, színlapok, báli belépőjegyek, uradalmi nyomtatványok, hangverseny-hirdetmények és céhi nyomtatványok mellett halotti beszédek képviselték az irodalmi anyagot. — Valamivel komolyabban alakult a sárospataki JÄGER-nyomda termelése; itt a református egyház és kollégium volt a fő megrendelő s ehhez képest a produkció tankönyvekből, klasszikus irodalmi alkotásokból, egyházkerületi névkönyvekből, áhitatos könyvekből, iskolai értesítőkből s más effélékből állt; itt készült továbbá a Pataki Kalendárium és a Sárospataki Füzetek. — Még egyházasabb jelleget öltött a nyomdai termelés a róm. kat. érseki-püspöki városok nyomdáiban. Az esztergomi BEIMEL-nyomda tipikus termékei pásztorlevelek, imádságok, énekeskönyvek voltak és különféle gyakorlati célú nyomtatványok. — Hasonlóképpen alakult a helyzet az Egri érseki nyomdánál is; itt készült a főegyházmegyei névkönyv, több énekes és prédikációs nyomtatvány, szertartáskönyv és tankönyv; világi tárgyú irodalmi kisnyomtatványok csak melleleg fordultak elő. — Erősen egyházas jellegű volt a besztercebányai MACHOLD-nyomda termése is breviáriummokkal, pásztorlevelekkel, bibliákkal és sematizmusokkal.

A régi szokványos keretből leginkább azok a vidéki nyomdák kezdtek kibontakozni, amelyek hírlapok vagy folyóiratok előállítására vállalkoztak: így Pozsony a Pressburger Allgemeine Zeitung, Bürger- und Bauerfreund, — Sopron a Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn, — Győr a Győri Közlöny, Szeged a Szegedi Híradó, Baja a Bajai Közlöny, Újvidék a Neusatzter Kreisblatt és Arad az Aradi Híradó és az Arader Zeitung révén.²³⁴

b) Ajándékok

Nem apadt el a BACH-érában a könyvtári állománynak ajándékozás útján történt gyarapodása sem. Igaz, olyasféle nagy műemlékkönyvtár, mint amilyen az ILLÉSHÁZY-téka volt, vagy olyan könyvkincsek, mint aminőkkel JÓZSEF nádor ajándékozta meg a Könyvtárt, ebben az évtizedben nem fordultak elő. De azért az ötvenes évek ajándécai mennyiségileg is, minőségileg is figyelemre méltók. Az ajándékok között többszáz kötetes, sőt ezres nagyságrendű gyűjtemények is találhatók voltak és szerény apró-cseprő dolgok mellett szép számban akadtak jelentős irodalomtörténeti emlékek is. Fő forrásunk ebben a vonatkozásban is MÁTRAYnak 1856-ig terjedő növedéknaplója.

A hazai ajándékozók köre

Az ajándékozók száma ebben a hét évben közel járt a 200-hoz.²³⁵ Társadalmi hovatartozásukat tekintve, túlnyomó többségben, 80%-nál nagyobb hányadban szerepeltek a különböző értelmiségi elemek. Közülük élen jártak a közhivatalnokok, majd az ügyvédek s velük egyenlő arányban az írók, szerkesztők és kiadók; jelentős volt még a tanárok, papok és lelkészek száma is. A régi mecénás-rétegeknek, az arisztokráciának és a birtokos nemességnek közpályán nem működő tagjai ekkor már meglehetősen csekély szerepet játszottak.²³⁶

Az ajándékozó írók, szerkesztők, valamint irodalom- és művészetpártolók közül mint legkiválóbbakat CSÁSZÁR Ferencet, DÖBRENTÉI Gábort, KAZINCZY Gábort, KERTBENY Károlyt, KRIZA Jánost, NAGY Ignácot, SOMOGYI Károlyt, TOMORI Anasztázt, TÓTH Kálmánt, TÖRÖK Jánost és VAHOT Imrét említhetjük.²³⁷

A tudományosság képviselőinek névsorában BRASSAI Sámuel, FÉNYES Elek, HANÁK János, HORVÁTH Cyril, REPICZKY János és TÉLFY Iván volt neves ajándékozó.

A művészek köréből néhány zeneszerző — köztük EGRESSY Béni.

A politikai és gazdasági közélet ismertebb személyiségei közül több-kevesebb ajándékkal gyarapította a Könyvtárt: GERINGER császári főbiztos és helyettese HAVAS József, valamint KORIZMICS LÁSZLÓ és KUBINYI Ferenc.

A főpapi rendből SCITOVSZKY János,²³⁸ a szellemi életben szerepet játszó mágusok közül gr. FESTETICS Leó a Nemzeti Színház igazgatója, gr. MIKÓ Imre, br. PRÓNAY Gábor és gr. TELEKI József akadémiai elnök említhető.²³⁹

Nem hiányoztak az ajándékozók népes táborából a Múzeum tisztviselői (KUBINYI Ágoston, ÉRDY János, FRIVALDSZKY Imre, KOVÁCS Gyula, CZANYUGA József és maga MÁTRAY Gábor) sem, s EDELMANN Károllyal és MAGYAR Mihállyal képviselve voltak a pesti könyvkereskedők is.²⁴⁰

Tudni kell azonban, hogy a felsorolt és fel nem sorolt személyeknek csak körülbelül a fele tekinthető igazi donátornak, felerészük csupán a saját műveit, vagy szerkesztett kiadványait küldte meg tiszteletpéldányként a Könyvtárnak.²⁴¹

Egyre fontosabb szerepet töltöttek be az ajándékozásban a gyors egymásutánban megalakuló különféle társulatok, egyesületek, intézetek élükön a Magyar Tudós Társasággal. Mögötte sorakoztak: a Szent István Társulat, a Jó és olcsó Könyvkiadó-társulat, a Pesti Műegylet, a Magyar Erdészegylet, a Nemzeti Képcsarnok-egyesület, a Pest-budai Hangászegylet stb. Olykor iskolák és közigazgatási és kormányzati szervek is küldtek ajándékot a Könyvtárnak.²⁴²

Külföldi ajándékozók

Nem volt híjával a Könyvtár a külföldi ajándékoknak sem. Ezek részint idegenbe szakadt magyaroktól, részint idegen tudósoktól származtak.

Az előbbieket között szerepelt gr. KARACSAY Fedor hadmérnökeztudós, KORNIS Károly jogász és publicista, a Magyar Menekültek Lapjának szerkesztője és gr. WASS Sámuel az amerikai magyar emigráció egyik neves személyisége.

Az idegen ajándékozók (szám szerint 24-en) rendszerint a Habsburg-birodalom kulturális központjaiban élő tudósok, muzeológusok voltak. Közülük mint európai hírví szellemi kiválóság említendő F. PALACKÝ cseh történész és J. HAMMER-PURGSTALL osztrák orientalista.²⁴³

Mint már korábban, úgy most is előfordult a külföldi ajándékozók között néhány kulturális-tudományos intézmény is. Ilyen volt a bécsi *K. K. Akademie der Wissenschaften*, a *K. K. Geologische Reichsanstalt*, a *Technische Hochschule*, a grazi *Historische Verein für Steiermark*, valamint a német birodalmi *Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte*, a nürnbergi *Nationalmuseum* és XANTUS János közbenjárására a washingtoni *Smithsonian Institution*. Mindegyik a saját kiadványait küldte ajándékol.²⁴⁴

Ajándékstatisztika

A MÁTRAY-féle növedéknapló alapján az 1850–1856-ig beérkezett összes ajándékok számát az alábbi kimutatás szemlélteti.

1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	évben
93	431	3542	126	225	231	192	tétel

Említettük, hogy ezek között igen sok volt az egy, vagy egynéhány darabot kitevő tiszteletpéldány. Következő ismertetésünkben ezeket még részben sem regisztrálhatjuk; figyelembe csakis a nagyobb mennyiségű vagy nagyobb becsű ajándékokat vehetjük.²⁴⁵

A Batsányi-téka

Az értelmiségi ajándékok között kétségtelenül BATSÁNYI Jánosnak 1852-ben átvett könyvtári hagyatéka volt a legjelentősebb. Erről MÁTRAY Gábor a múzeumigazgatónak így referált. A téka kizárólag nyomtatott művekből áll, mégpedig: 1. bel- és külföldi történelmi feldolgozásokból, 2. régi klasszikus irodalmi alkotásokból és ezek fordításából, valamint 3. az újabb hazai és külföldi költészet termékeiből. Az összes művek száma 669 (1121 kötetben), a magyar nyelvű munkáké azonban csak 134. Előfordult a gyűjteményben 42 ún. tiltott kiadvány is, de ezeket a linzi cs. kir. könyvvizsgáló hivatal lefoglalta; ezekért esetleg folyamodni kellene. Vannak a könyvek között tipográfiai ritkaságok is, de sajnálatosképpen hiányos munkák is. A téka állományának számos darabja már megvan a Széchényi Könyvtárban; az ilyen többes példányok, ha jó állapotban vannak, esetleg kicserélhetők a saját rosszabb példányokkal, a fölösleges munkák pedig elárverezhetők lesznek.²⁴⁶

Egy középnevesi könyvtár

Második helyen egy középnevesi tékát kell megemlíteni BORY Miklós cs. kir. tanácsos gyűjteményét, amelyet özvegye, br. HELLENBACH Karolina juttatott Könyvtárunknak. A téka nem kevesebb, mint 2029 kötetet ölelt fel, zömmel idegen (olasz, francia, német és szláv) nyelvű kiadványokat. Tipikus felvilágosodás-kori magántéka volt. Szerepeltek benne a magyar felvilágosítók művei is, így pl. BÁRÓCZI Sándoréi.²⁴⁷

Egy katonai gyűjtemény

PETRICH András cs. kir. altábornagy 1854-ben végrendeletileg hagyott a Széchényi Könyvtárra egy 135 darabból álló, mégpedig 118 könyvet, 10 térképet, 2 kötet kéziratot és 5 metszetet felölölő tékát. A könyvek a XVIII. század második feléből és a XIX. század első harmadából származó német és francia kiadványok voltak, a hadtudomány, a mérnöki tudományok, a történelem, a földrajz és a statisztika tárgyköréből. Magyar és latin nyelvű művek csak elvétve fordultak elő.²⁴⁸

Részlet a Rummy-hagyatékából

Kisebb jelentőségű volt a polihisztor RUMY Károly Györgynek (1780–1847) hátrahagyott irataiból és könyveiből az örökösök által 1851-ben átadott második ajándékcsoport 92 kézirattal és 55 nyomtatvánnyal. A kéziratok részben német nyelvűek voltak és németországi egyetemi előadások jegyzeteit tartalmazták, részben latin nyelvűek, RUMY vegyes jegyzetei, kivonatai és másolatai. A nyomtatott kiadványok javát kalendáriumok, sematizmusok és könyvkatalógusok tették.²⁴⁹

Az Engel-levelezés

Értékes nyereség volt ENGEL János Keresztély történetíróknak fentebb már említett gazdag levelezése, amellyel fia ajándékozta meg Könyvtárunkat.²⁵⁰

A Weszerle-kéziratok

Említésre méltó ajándék volt WESZERLE József (1781–1838) pesti egyetemi történetész-professzor kézirati hagyatéka. Ezt özvegye 1856-ban adta át a Könyvtárnak.²⁵¹

Klasszikus irodalmi emlékek

a) CSEREI Farkas a neves erdélyi *literary gentleman*, KAZINCZY levelező társa híres ősenek, CSEREI Mihály emlékirónak egy autográf kéziratát küldte ajándékol.²⁵²

b) MAJER István pesti iskolaigazgató 1851-ben BARÓTI SZABÓ Dávid *Aeneis*-fordítását, valamint VIRÁG Benedek és ARANKA György néhány kéziratát ajándékozta.²⁵³

c) NAGY ISTVÁN, a pesti cs. kir. úrbéri törvényszék ülnöke 1858-ban a költő AMADE Lászlónak 34 füzetre terjedő versgyűjteményét és 9 eredeti levelét adományozta.²⁵⁴

d) BAJZÁTH József kir. tanácsos DUGONICS Andrásnak egy sajátkezűleg írt munkáját ajánlotta fel.²⁵⁵

e) GYÁRFÁS István jogtörténeti kutató Kiskunhalasról 29 kötet könyvet küldött, közöttük több régi magyar kiadványt.²⁵⁶

Oklevelek és levelek

BÓNIS Barnabásné POGÁNY Karolina Szabolcs megyei nemesasszonytól 1855-ben XVI–XVIII. századi történelmi dokumentumok érkeztek, többek között BÁTHORI Gábor, BETHLEN Gábor, I. RÁKÓCZY György és RÁKÓCZI Ferenc néhány irata, levele.

A vidéki nemesség köréből hasonló jellegű küldeményekkel még számosan gyarapították a Könyvtár oklevél- és iratgyűjteményét.²⁵⁷

Egy becses külföldi hungaricum

SCITOVSZKY János (1785–1866) esztergomi érsek 1859-ben — MÁTRAY Gábor kérésére — megvásárolta a Könyvtár számára Augustinus THEINERnek *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia* c. Rómában megjelent nagybecsű forráskiadványa I. kötetét.²⁵⁸

Gróf Kemény József hagyatékának ügye

1856 áprilisában az erdélyi cs. kir. Helytartóság hivatalosan közölte a magyarországi politikai főhatósággal, hogy a nemrég elhunyt neves erdélyi történettudós, gr. KEMÉNY József (1795–1855) gazdag könyv- és kéziratgyűjteményét az örökösök a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában szeretnék elhelyezni. KUBINYI és MÁTRAY érthető örömmel fogadták a hírt. Csakhamar kiderült azonban, hogy nem ajánldékozásról lenne szó, hanem csupán ideiglenes letétéről; véglegesen a gyűjteményt az örökösök a felállítandó *Erdélyi Múzeumnak* szánják. Könyvtárunk ezért lemondott a hagyaték átvételéről.²⁵⁹

Közületi ajándékok

Ismeretes, hogy nemcsak egyes személyektől, közületektől is kapott ajándékokat a Könyvtár. Ezek közül hármat kell kiemelni.

a) Az egyik szerzemény az 1844-ben megalakult *Magyar Kereskedelmi Társaság* irattára volt. Ezt az osztrák érdekekkel ellentétben álló egyesülést a császári hatóság 1852-ben feloszlatta. Mivel a Társaság nem akarta iratait megsemmisíteni, engedélyt kért és kapott, hogy ezeket a Nemzeti Múzeumnak, vagyis a Széchényi Könyvtárnak ajándékozhassa. A hivatalos levelekből, okmányokból, adminisztrációs és számviteli könyvekből, részvényekből s más effélékből összetevődő ajánlékot — amelynek sokkal inkább Pest város levéltárában lett volna a helye — MÁTRAY Gábor két részletben, 1853-ban és 1855-ben vette át.²⁶⁰

b) A másik ajándékot Pest városa juttatta a Könyvtárnak. Ez abból a tékából került ki, amelyet az 1850-ben elhunyt FRANK Ignác pesti egyetemi jogtanár hagyományozott a városnak. A hagyatékából a városi tanács csak a nyomtatott könyveket kívánta megtartani, a professzor személyi okmányait, kézíratait és kisnyomtatvány-gyűjteményét felajánlotta a Széchényi Könyvtárnak. Ez a 87 darabból álló ajánlék 1858 nyarán került az intézetbe.²⁶¹

c) A Cs. kir. Kulturális Minisztérium Bécsből folytatólagosan küldte Könyvtárunknak a *Monumenta Germaniae* c. történeti forráskiadvány köteteit. Ekkor a X–XIV. kötetek érkeztek meg.²⁶²

c) Vásárlások

Vásárlási lehetőségek

A könyvvásárlások ebben az időszakban is rendszeresen csupán két hagyományos pénzalapra támszkodhattak, nevezetesen a Múzeumi és a SZÉCHÉNYI-alapra. Nagyobb arányú szerzeményezésre azonban elvben is, gyakorlatban is mindenkor

csak a Múzeumi Alap nyújtott lehetőséget. A SZÉCHÉNYI-alap viszonylag szűkösre volt szabva: felhasználható évi jövedelme tudvalevőleg nem többre, mint 400 pengőforintra — 1858-tól kezdve 420 osztrák értékű forintra — ment. Ebből csak kisebb mértékű állománykiegészítő gyarapítást lehetett végezni.

Korábban rendkívüli esetekben még — tudjuk — számolni lehetett egy harmadik gyarapítási eszközzel is, ti. az országgyűlés részéről történő különleges megajánlással. Ez azonban időszakunkban — a fennálló politikai viszonyok között — kelt zárva a lehetőségek sorából. Ekkoriban legfeljebb rendkívüli kormánytámogatásról lehetett volna szó, ámde az államhatalom erre a célra nem volt hajlandó áldozatot hozni.

De 1848 után erősen kérdésessé vált a Múzeumi Alap jövedelmének igénybevétele is. *A múzeumpalota építési költsége ui. több mint 100 000 pengőforintra felülmúlta az 1832/36. évi országgyűlés által e célra megszavazott 500 000 pengőforintnyi összeget.* E hiányt csak a Múzeumi Alapnak magánkölcsonokkal való megterhelése útján lehetett előteremteni. Ez az adósságcsinálás szükségképpen oda vezetett, hogy az ötvenes években az Alapnak majd minden jövedelmét, amely az intézet fenntartásának költségein felül fennmaradt, a kölcsönök kamatainak törlesztésére kellett fordítani. Ilyen körülmények között a Múzeumi Alapra felügyelő császári kormányzervek (a Helytartóság illetőleg a Kormányzóság) a legszigorúbb *takarékossági politikát* folytatták és csak a legkivételesebb esetekben voltak hajlandók nagyobb tudományos gyűjtemények (magánkönyvtárak vagy kézíratos hagyatékok) megvásárlását engedélyezni.

Az 1852. évi két nagy vétel

Ilyen kivételes eset időszakunkban — tudvalevőleg — kétszer fordult elő, mindkettő 1852-ben. HORVÁT István híres *tékájának* és kéziratgyűjteményének megvétele volt az egyik és JANKOVICH Miklós *második gyűjteményéből* való részleges vásárlás a másik. A HORVÁT István-féle hagyaték vételére — tudjuk — 60 000 pengőforint volt. Ezt az összeget még részben sem lehetett a Múzeumi Alapból készpénzzel kifizetni; a vétel hitelre történt, háromszor 20 000 forintos, 6%-os kamatozású kötvény ellenében. De még a JANKOVICH-féle második hagyatékából való vásárlásra is csak 6000 forintnyi készpénz volt a Múzeumi Alapból elvehető; a szükséges további 2000 pengőforintot a *Nemesi Felkelési Alapból* fedezték.²⁶³

A Horvát István-féle gyűjtemény

A HORVÁT-féle tudományos hagyaték, amelyért oly nagy anyagi áldozatot kellett hozni, a Széchényi Könyvtár számára ugyancsak *nagy nyereséget jelentett, bár távolról sem akkorát, mint a JANKOVICH-féle első gyűjtemény.*

Miként amaz, ez is több könyvtári-muzeális gyűjteménycsoportból tevődött össze, úgymint: I. könyvekből, II. oklevelekből, levelekből és kéziratokból, III. térképekből, IV. rajzokból és rézmetszetekből, V. kópiákból, VI. pénzérmékből, VII. régi műtárgyakból és VIII. réztáblákból.²⁶⁴

A szorosán vett könyvállomány

I. A tulajdonképpeni értelemben vett, mintegy 30 000 darabból álló könyvtár — hasonlóan a Széchényi Országos Könyvtárhoz — két részre tagolódott: magyar nemzeti gyűjteményre (A) és segédkönyvek gyűjteményére (B).

A) *A nemzeti gyűjtemény*²⁶⁵ 8 osztályt ölelt fel:

1. A magyar történelem hazai és külföldi kiadású forrásmunkáit,
2. a magyar szótárak és grammatikák kiadásait a XVI. századtól kezdve,
3. a magyar korona országaiban élő minden nemzetiség szótárait és grammatikáit,
4. a magyar korona országainak köz- és magánjogát tárgyaló bármely nyelven megjelent munkákat,
5. a magyar korona országainak földrajzát és statisztikáját ismertető kiadványokat,
6. a magyar tudományosság múltját és jelenét képviselői mindennemű munkákat,
7. a XVI—XVII. századi ún. régi magyar nyomtatványoknak mintegy 2000 darabot felölelő osztályát, és
8. Horvát István saját munkáit többszáz kötetlen példányban.

B) *A segédkönyvtár*²⁶⁶ szintén széleskörű, többnyire XVII—XVIII. századi kiadványokat tartalmazó rendkívül becses gyűjtemény volt. Tagozatai a következők voltak:

1. Európa leghíresebb könyvtárainak katalógusai,
2. német történetírók,
3. lengyel és cseh történetírók,
4. római és olasz történetírók és archeológiai művek,
5. illír történetírók,
6. görög történetírók,
7. különböző nyelvű bibliakiadások,
8. egyházatyák és más egyházi írók,
9. török, arab, zsidó, örmény és kínai írók,
10. francia és belga történetírók,
11. angol történetírók,
12. dán, svéd, norvég és izlandi történetírók,
13. spanyol és portugál történetírók,
14. orosz történetírók,
15. oklevéltani és éremtani munkák,
16. szótárak és grammatikák.

A „kéziratok”

II. A könyvtárnak legközelebbi kiegészítő részét az *oklevelek, levelek és kéziratok* alkották.²⁶⁷ Ezeknek 5 fő csoportjuk volt:

1. *hazai oklevelek*, mégpedig

a) magyar királyoktól, nádoroktól, püspököktől és egyházi testületektől kiadott eredeti XIII—XVII. századi pergamen- és papírosoklevelek, szám szerint 116,

b) XII—XVII. századi oklevelek hiteles másolatban mintegy 400 darab,
c) különböző időkben, különbözők által készített oklevélmásolatok, összesen 644 darab,

2. *különbőle XVII. századi ritka irományok*, éspedig:

a) az 1222-i Aranybullának XVII. századi magyar fordítása,
b) I. RÁKÓCZY Györgyhez és LÓRÁNTFFY Zsuzsannához intézett eredeti rejtjeles levelek,
c) török basáknak eredeti magyar nyelvű levelei.

3. *XVIII—XIX. századi eredeti levelek*, összesen 50 kötetben:

a) Giuseppe GARAMPI bécsi pápai nuncius levelei KOLLER József pécsi nagyprépost, egyháztörténészhez,
b) RÉVAI Miklóshoz intézett levelek,
c) POTYONDI Rafael és ZSOLNAI Péter pálos szerzeteseknek szóló levelek.

4. *Különböző személyek kézíratos művei*, összesen 37 kötetben:

a) PÁPAI Pál magyar zoltároskönyve 1539-ből,
b) BALOGH György Cicero-fordítása 1694-ből,
c) BENCZÚR József, gr. KEMÉNY József, KOLLER József, LAKITS György Zsigmond, SZERDAHELYI György Alajos, TRENKA Mihály, VASS László és VIRÁG Benedek tudományos munkái,

d) VHAEL, Bartholdus: *Grammatica Fennica*. 1733. (Másolat.),

e) GANANDER, Henricus: *Grammatica Lapponica*. 1742. (Másolat.)

5. HORVÁT István saját *kézíratos munkái*, tárgyak szerint magyar bibliográfiai és kéziratbibliográfiai, nyelvtudományi, földrajzi, történelmi, statisztikai, köz- és magánjogi adatgyűjtemények többszáz tékában.

A többi különgyűjtemény

III. Fontos könyvtári különgyűjteményt jelentettek a *térképek* is. Ezek a következőképpen rétegződtek:

- a) magyar vármegyék és egyházmegyék nyomtatásban megjelent térképei,
- b) európai országok jelesebb térképei és atlaszai,
- c) más világrészek térképei és atlaszai,
- d) a régi világ atlaszai,
- e) 3 ég- és földgömb.

IV. További becses függeléke volt a könyvtárnak a *rajzok és rézmetszetek* gyűjteménye, a következő tagozatokkal:

- a) oklevelek, képek és pecsétek, római és magyar régiségek rézmetszetű lenyomatai, összesen 217 darab,
- b) egy gazdag arcképgyűjtemény,
- c) magyar és más pénzérmék nyomtatott táblái.

V. Romlékonyságuk miatt kisebb értéket jelentettek a *szalmapapíroson készült kópiák*: 67 oklevél, 20 régi magyar nyelvemlék, 6 régi pecsét, a jászói misekönyvből 22 kép mása.

VI. Viszont becses összetevő volt a *réztáblák* gyűjteménye: 90 darab hazai tárgyú oklevél, pecsét, kép és egyéb iromány részbe karcolt mása.

VII. Inkább muzeális gyűjteménynek voltak tekinthetők a régi, részint hazai, részint külföldi pénz- és emlékérmek.

VIII. Kifejezetten múzeumi anyagot alkottak a különféle régi *műtárgyak* is: pecsétnyomók és egy elefántcsont dombormű (dyptichon).²⁶⁸

Végigtekintve a HORVÁT-téka sokoldalú gazdag anyagán, megállapítható, hogy a Széchényi Országos Könyvtár ezzel ismét olyan gyarapodáshoz jutott, amely tömegével és minőségével egyaránt szinte máról-holnapra *rendkívüli mértékben megegyeztél mind a nemzeti gyűjteménynek, mind a segédkönyvtárnak színvonalát*. Nem férhet kétség hozzá, hogy ez a vétel az abszolutizmus korának legnagyobb nyeresége volt.

Vételek a második Jankovich-gyűjteményből

Ismeretes, hogy JANKOVICH Miklós *második gyűjteményéből* intézetünk két különböző jellegű részletet vásárolt meg: egy diplomatariumot 1448 darab eredeti, zömmel úgylehet középkori oklevéllel, valamint egy, kódexekből, kéziratokból és ritka nyomtatványokból álló szorosan vett könyvtári fondot.²⁶⁹

Az *oklevélgyűjteményről* közelebbi tájékoztatással nem rendelkezünk, de részletekbe menően ismerjük a *könyvtári gyarapodást*. Íme, az idevágó kimutatások.

I. Középkori kódexek:²⁷⁰

1. *Biblia sacra Joannis SAMBUCCI*. Membr. saec. XIII.
2. *Epistolae SANCTI PAULI omnes*. Membr. saec. IX.
3. *Codices Veneti tres*.
4. [Pseudo-] ARISTOTELIS *liber de mundo*. Membr. saec. XIV.
5. DAVIDIS *psalterium*. Membr. saec. XII.
6. CICERONIS *orationes*. Membr. saec. XV.
7. MATHIAE CORVINI *liber precatorius*. Membr. saec. XV.
8. *Tabulae geographicae antiquae et delineationes Budae, Visegradi, Jaurini, etc.*
9. S. ELISABETHAE *vita*. Membr. saec. XIII.
10. *Calendarium et necrologium Jadrense*. Membr. saec. XIV.
11. *Missale Latinum cum calendario Hungarico antiquissimo*. Chart. saec. XV.
12. RUDBERTI *abbatis opus super Cantica cantocorum*. Membr. saec. XII.

II. Újkori kéziratok és iratok:²⁷¹

Ezek száma összesen 90 volt. Közülük kiváltak a következők:

1. SZENT ELEK és SZENT PÁL *élete* (nyelvemlék),
2. II. JÁNOS király *árultatása*,
3. VERANCICS *Faustus diplomatariuma*. 1583.,
4. LÉPES Bálint: *Az halandó... emberi nemzetnek... tüköre*. (GABRIELE D'INCHINO prédikációiból 1616-ban, Prágában megjelentetett forrásgyűjtemény.)
5. WATHAY Ferenc *munkájához tartozó rajzok*,
6. ILLÉSHÁZY István *nádor naplókönyve*,
7. NÁDASDY Ferenc gróf *leveleskönyve*,
8. RÁDAY Pál *naplóírása*,

s más egyéb naplók, levelek, továbbá egy vagy több munka BÁRDOSSY Jánostól, FEJÉRVÁRY Károlytól, KOVACHICH Márton Györgytől, DUGONICS Andrástól, és WAGNER Károlytól, valamint GAMAUF Theofil *Merkwürdigkeiten von Ödenburg* című nagy feldolgozása. Jelentős értéket képviselnek még a magyar nyelvű XVII—XVIII. századi világi énekeskönyvek. Utalni kell a különböző korú (általában XVII—XVIII. századi) és tárgyú iratféleségek hosszú sorára: állami s városi aktákra, különféle magyarországi, erdélyi, horvát-szlavón és dalmát jogkönyvekre, összeírásokra, számadásokra stb. stb.

III. Régi és ritka nyomtatványok:²⁷²

Kötetszámuk 10 volt. Közülük 3 magyar tárgyú, illetve vonatkozású, mégpedig 1 ősnymtatvány és 2 magyar nyelvű mű; a többi külföldi antikva, közöttük 1 ősnymtatvánnyal. Íme a kimutatásuk:

1. *Breviarium Strigoniense*. (Nürnberg) 1484. Cura Theobaldi FEGER.
 2. *Ordinarius complectens... rubricam ecclesiae Agriensis de observatione divinatorum officiorum et horarum canonicarum*. Budae, 1513.
 3. KOMJÁTI Benedek: *Szent Pál levelei*. Krakkó, 1533.
 4. GUIDO DA COLUMNA: *Historia destructionis Troiae*. Argentinae, 1489.
 - Item: *Pelbarti de TEMESVAR: Expositio in psalmos*. Hagenau, 1504. — Item: *Gesta Romanorum per monachum PELBARTUM*. s. l. et a.
 5. GUIDONIS *Statuta Ordinis Charthusiensis*. Basileae, 1510. (Rectius: Gregorii REISCH.)
 6. MÄHN, Wolfgangus: *Das Leiden Jesu Christi*. Augsburg, 1515. (Auf Pergamen gedruckt.)
 7. THEUERDANK's *Historie*. Nürnberg, 1517. (Auf Pergamen.)
 8. *Privilegia pontificum*. An. 1526. (In membrana.)
 9. *Guldene Bibel*. Augsburg, s. a.
 10. *24 bayrische Landtafeln durch APPIANI*. München, s. a. (Auf Pergamen.)
- Amint látható, ez a második JANKOVICH-gyűjteményből megvásárolt anyag, ha voltak is benne nagyértékű darabok, *sem méretekben, sem sokoldalúságban, sem kincsekben nem közelítette meg az első nagy gyűjteményt*, csupán gazdagította azt.

*

A következő években a Múzeumi Alapból ilyen nagy vásárlásokra többé nem került sor. A MÁTRAY-féle növedéknapló 1850-től 1856-ig csupán 125 tételnyi kisebb vételt mutat ki. Ezek között volt a Természeti tár kézikönyvtárában szükséges KRÜNITZ-féle *Enciklopédia* 197—238. kötete is. E kisebb vételektől az egy-egy évre eső darabszámot az alábbi kimutatás szemlélteti.²⁷³

1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	évben
8	10	24	60	6	10	7	darab

Vásárlások a Széchényi-alapból

A SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítvány felhasználására nézve az 1827. évi alapítólevél előírásai a BACH-korszakban is érvényben maradtak. Az alap évi kamatából (400 ezüstforintból) *elvből továbbra is csak hazai vagy külföldi hungaricumokat* (könyveket, kéziratokat, térképeket, metszeteket) *volt szabad vásárolni*. A pénzt a grófi család ekkoriban is negyedévi részletekben bocsátotta a Könyvtár rendelkezésére. A felhasználásról szóló évi hivatalos elszámolást (minden év július 1-től a következő év június 30-ig terjedőleg) most a Cs. kir. Helytartóság, illetve Helytartósági osztály közalapítványi számvevőségéhez kellett benyújtani, de — tájékoztatás végett — másolatban meg kellett küldeni az alapító SZÉCHÉNYI Lajosnak, illetve halála (1855. február 7.) után öccsének, SZÉCHÉNYI Pálnak (1789–1871).

Ami a szerzeményezés forrásait illeti, MÁTRAY nem korlátozódott olyan szűk körre, mint előde HORVÁT István. Neki (MÁTRAYnak) nemcsak egy-két állandó könyvkereskedő-szállítója volt, ő mindenkor több céggel állt kapcsolatban, és gyakran vásárolt magánszemélyektől is. Rendes szállítói voltak: KILIÁN & WEBER, EMICH Gusztáv, GEIBEL Hermann, MAGYAR Mihály, LAUFFER & STOLP könyvkereskedők, valamint a FISCHER & HOROVITZ antikvárius cég. A magán-eladók sorából kiemelkedik: NAGY Gábor a jeles gyűjtő, NAGY János és DESJARDINS Károly.

A vásárlás könyveken és egyéb nyomtatványokon kívül kiterjedt kéziratokra, levelekre, oklevelekre, metszetekre, rajzokra és térképekre is, egyszóval minden fontos különgyűjteményre. Magától értetődően a hazai kiadványokon kívül számbajöttek a *külföldi hungaricumok*, sőt bizonyos határig az *austriacumok* és segédkönyvek is.

Íme az évtized vásárlásainak összesített kimutatása:

Év	1850/51	1851/52	1852/53	1853/54	1854/55	1855/56
darabszám	98	21	63	60	62	66

Év	1856/57	1857/58	1858/59	1859/60
darabszám	66	82	125	247

A jelentősebb vásárolt anyagról a rendelkezésre álló (korántsem hiánytalan) jegyzékekből a következőket lehet megállapítani.

1. 1850/51-ben 8 pesti könyvkereskedő cég részéről és 1 magánszemélytől hazai kiadványokat és külföldi hungaricumokat, valamint külföldi segédkönyveket vásárolt a Könyvtár.²⁷⁴ Közöttük volt:

a) — b) a MAGYAR cég által elővezetett RUMY-könyvtárnak 2 darabja, úm. TÜRK (TURCUS) Dániel löcsei bíró 1549. évi kéziratosa diáriuma, valamint KISS Józsefnek a Fertő tó leírását tartalmazó kézírata,

c) egy CSILLAG Károly nevű ügyvédől megvett állítólagos XIV. századi képes kódex,

d) a *Leipziger Messekatalog*,

e) a NAGLER-féle *Künstler-Lexikon* XX—XXI. kötete füzetekben, végül

f) 136 darab hazai és külföldi hungaricum.

2. 1851/52-ben egy LUKÁCS Ferenc nevű örmény kereskedőtől vegyes különgyűjteményi anyagot (okleveleket, leveleket, metszeteket, rajzokat és kéziratokat) vásárolt a Könyvtár, közöttük a *Clarissa apácák XVII. századi regulái*t tartalmazó hártakódexet, pesti könyvkereskedő cégektől pedig számos nyomtatott művet.²⁷⁵

3. 1852/53-ban NAGY Gábortól vettek:

a) középkori és XVI. századi oklevelek,

b) KAZINCZY Ferencnek 5 kéziratosa műve,

c) számos, KAZINCZYhoz intézett levél,

d) SZIRMAY Antalnak egy KAZINCZYról szóló kézírata.

Ehhez járult még a MAGYAR-cég által szállított 4 db. XIX. századi kézirat.²⁷⁶

4. 1854/55-ben elsősorban ismét a NAGY Gábor-féle gyűjteményből gyarapodott a Könyvtár: a gyűjtő saját értekezéseinek és adattárain kívül számos, XVII. századi erdélyi és RÁKÓCZI-kori hivatalos irattal és levéllel. — LUKÁCS Ferenc örmény kereskedő újra egy középkori és több XVI. századi oklevelet adott el, a GEIBEL-cég pedig XIX. századi külföldi hungaricumokat szállított.²⁷⁷

5. 1855/56-ban MÁTRAY megint főképpen NAGY Gábortól vásárolt, mégpedig XVII—XVIII. századi missilis leveleket és kéziratokat, közöttük SINAI Miklós által gyűjtött irodalmi emlékeket és LEHOCZKY András genealógiai munkáit. — Egy NAGY János nevű személytől pedig nyomtatványokat és XVIII. századi pörös iratokat vett.²⁷⁸

6. Az 1856/57. évi számadásban a könyvkereskedők szállítmányai kerültek előtérbe, főképpen külföldi hungaricumok. Ismét szerepelt NAGY János is újkori genealógiai, országgyűlési, illetve pörös iratokkal.²⁷⁹

7. 1857/58-ban megint NAGY Gábor gyűjteménye volt a fő beszerzési forrás; belőle kéziratokkal és néhány nyomtatott munkával gyarapodott a Könyvtár. Mellette 2 kereskedő cégtől és 5 magánszemélytől kéziratokat és nyomtatványokat vásárolt MÁTRAY. A kiválóbb kéziratosa darabok a következők voltak:

a) egy XVI. századi selmeci diplomarium,

b) egy, MARTINUZZI halálával kapcsolatos irat 1553-ból,

c) SAMBUCUS biográfiája,

d) BOCSKAI István, KOHÁRY István és BERCSÉNYI Miklós levelei,

e) ARANKA György, BOD Péter, BUDAI Ferenc, CSOKONAI VITÉZ Mihály, FÖLDI János, RÁDAY Pál, SÁRVÁRY Pál, SINAI Miklós és WESZPRÉMI István kézíratai illetve levelei,

f) a SINAI-pör iratai, végül

g) BARTHA Boldizsár debreceni krónikája 1666-ból.

A b—g) tételek NAGY Gábor gyűjteményéből származtak. A GEIBEL-cégtől vásárolt segédkönyvek között volt a *Gothaisches Hofkalender*, a *Gothaisches Historisches Jahrbuch* legújabb kötete, valamint a *Topographisches Universal Lexikon des Österreichischen Kaiserstaates* c. kiadvány.²⁸⁰

8. Hasonló összetételű volt az 1859/60. évi vásárolt gyarapodás is:

a) NAGY Gábor gyűjteményéből ismét számos, 200-nál több kézirat, levél és

oklevél vétetett meg, közöttük saját dolgozatai, SINAI Miklós hagyatéki darabjai, DOBAI SZÉKELY Sámuel levelei stb.

b) a GEIBEL-cég 3 magyar történelmi dokumentumot szállított: II. ULÁSZLÓ, II. RÁKÓCZY György és SZÉCHÉNYI Pál kalocsai érsek egy-egy iratát.

c) ugyancsak GEIBEL-től származott 34 kötet külföldi segédkönyv, közöttük C. WURZBACH *Biographisches Lexikon*jának eddig megjelent I—V. kötete, a *Gothaischer Kalender* és W. WATTENBACH *Geschichtsquellen*-je, továbbá: F. W. BARTHOLD, A. DU CASSE, W. MENZEL és G. G. GERVINUS²⁸¹ egy-egy történelmi műve, valamint a *Kaiseralbum* c. díszkiadvány.

Ezek szerint a SZÉCHÉNYI-alap felhasználásában MÁTRAYT három szempont vezette:

1. a maga egészében meg nem vásárolható NAGY Gábor-féle gazdag kézirat-, levél- és oklevélgyűjtemény legbecsesebb (összesen kb. 100 oklevelet és 900 kéziratot, illetve levelet felölelő) részletének megmentése a Széchényi Országos Könyvtár számára,

2. a fővárosi könyvkereskedőknek lehető széles körben való mozgósítása az itthon és külföldön lappangó hungaricumok felkutatására,

3. a „hungaricum” fogalom határainak — talán a fennálló politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásként — az *austriacum*ok területére való szélesebb kiterjesztése.

*

Ami az 1850—1856. évi vásárlásokból eredő gyarapodást illeti, erről az idézett MÁTRAY-féle növedéknaplóban foglalt adatok alapján számszerűen az alábbi táblázat nyújt áttekintést.

Év	Gyarapodás darabszám szerint			Darabszám szerint meg nem jelölt gyarapodás
	Nyomtatott anyag	Kézirat oklevél stb.	Együtt	
1850	715	3	718	4 csomó kézirat és nyomtatvány
1851	856	202	1 058	
1852	5 921	60	5 981	
1853	666	11	677	5 láda kézirat
1854	866	15	881	14 köteg színlap
1855	1 612	143	1 755	2 csomó hirdetmény
1856	1 293	34	1 327	4 csomó próba-nyomtatvány és 24 csomó kézirat
Összesen	11 929	468	12 397	

Megjegyzendő, hogy az 1852. évi 5921 darabnyi tételben kisebb vételek mellett csak a második JANKOVICH-téka állománya szerepel. Az ugyanekkor megvett HORVÁT-könyvtár könyvei és kéziratai még megszámlálhatatlanok voltak.

Hogy az ötvenes évek további gyarapodása szám szerint mennyit tett ki és mi mindent ölelt fel, az majd csak a vonatkozó növedéknapló előkerülése és fel-

dolgozása után lesz megállapítható. Minthogy azonban ebben az időszakban nagyarányú vásárlások nem történtek, az újonnan szerzett állomány meg sem közelítette az itt kimutatott darabszámot.

E) Kutatókiszolgálás

A Magyar Tudományos Akadémia megnyitását követően a hungarológiai tudományágak képviselői már közös programjuk kidolgozásakor is szükségképpen mérlegelték azokat a kutatási lehetőségeket, amelyek a Széchényi Országos Könyvtár gyűjteményeiben kínálkoztak. A harmincas években pedig — tudvalevőleg — gyakorlatilag is megindult a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtése, valamint az irodalmi és történelmi kútforrások feltárása.

Az Országos Könyvtár hozzáférhetetlensége

Mielőtt azonban eredményeket lehetett volna felmutatni, tudjuk, a Nemzeti Múzeum régi épületének az 1838-i árvízkor történt megrongálása miatt valamennyi múzeális gyűjteményt — köztük a Könyvtár állományát is — be kellett csomagolni és „ideiglenesen” el kellett raktározni a *Ludoviceumban*. Annyit jelentett ez, hogy a *kéziratos forrásanyagban való rendszeres kutatás ettől kezdve 9 éven át csaknem teljesen lehetetlenné vált*. Elképzelhető tehát, hogy amikor az új múzeum-palota felépült és benne 1846 nyarán a Széchényi Könyvtár is elhelyezést nyert, — a tudósok, írók és más értelmiségiek mekkora várakozással tekintettek az intézet megnyitása elé. Különös kíváncsiság nyilvánult meg a harmincas években megszerzett legendás hírfű JANKOVICH-gyűjtemény iránt. Azt, hogy a Könyvtár állománya — a kétszeri költöztetés miatt — teljesen rendezetlen állapotban volt s hogy raktári berendezés híján még csak felállítani sem lehetett, valamint azt, hogy MÁTRAY Gábor *egymagában, csupán egy famulusra támaszkodva fogott hozzá a százévesnyi állomány rendezéséhez*, — az érdekeltek nem akarták tudomásul venni, a zárva tartás mentségül elfogadni.

Akció a kutatás és kölcsönzés engedélyezéséért

KUBINYI igazgatót és MÁTRAYT egyesek már 1848 elején zaklatni kezdték a könyvtári kutatás megengedéseért. A szabadságharc miatt az ügy lekerült ugyan a napi-rendről, de csak átmenetileg. A társadalmi életnek aránylag gyorsan végbement részleges konszolidációja s kivált az *Akadémia* működésének 1850 márciusában történt engedélyezése nyomán a tudósok testületileg is felleptek a Könyvtár használatba vételért. Fentebb már elmondottuk, hogy TELEKI József gróf akadémiai elnök nemcsak KUBINYINál tett ez iránt lépéseket, hanem GERINGER cs. biztostól is.²⁸²

Ennek az *Akadémia* által kezdeményezett akciónak hamarosan sikere is lett. Nem állapítható meg biztosan, de feltehetőleg GERINGER báró intézkedésére KUBINYI igazgató már 1850 első felében kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy kutatni vágyó közismert tudósok, egyetemi tanárok s egyéb szellemi kiválóságok a közönség elől elzárt Könyvtárba bebocsátást nyerjenek. Elrendelte, hogy MÁTRAY könyvtárőr a kutatóknak saját szobájában helyet biztosítson és munkájukban őket lehetőséghez képest támogassa.

S ismeretes az is, hogy a tudósok ezzel nem érték be. Többet is kívántak, azt, hogy munkájuk megkönnyítése érdekében engedjék meg nekik könyvek, kéziratok és egyéb kikölcsönzése is. Ennek a kívánságnak MÁTRAY és KUBINYI nyilván még inkább ellenszegült, mint az idő előtti bebocsátásnak. Arra hivatkoztak, hogy az 1832/36. évi országgyűlés törvényerejű határozattal tiltott mindennemű kölcsönzést.

Védekezésük azonban nem bizonyult eredményesnek. GERINGER báró cs. biztos — mint ismeretes — figyelmen kívül hagyva a szóban forgó országgyűlési határozatot, 1850. december 28-án az akadémiai tagok, az egyetemi tanárok és bármely hasonló rendű-rangú értelmiségiek számára hivatalosan megengedte a kölcsönzést. Ezzel az akadémikus igények teljes kielégítést nyertek: a Könyvtár falain belül és kívül egyaránt használatba vehették a nemzeti gyűjteményeket.²⁸³

A kutatóforgalom

Ami a ténylegesen megindult belső könyvtári kutatóforgalom nagyságát illeti, erre nézve évről-évre összeállított folyamatos statisztikai kimutatásokkal sajnos nem rendelkezünk. A BACH-korszaknak csupán két utolsó évéből maradtak fenn idevágó adatok. MÁTRAY Gábor — mint ismeretes — 1859. évi jelentésében megemlítette, hogy a könyvtári hivatalszobában dolgozott vendégek összesen mintegy 200 kéziratot és oklevelet, valamint kb. 1000 nyomtatott művet használtak. Arról azonban, hogy hány vendég között oszlott meg ez az anyag, nem szólt.²⁸⁴ Erre nézve csak a következő évben 1860-ban tájékoztatott. Ekkori jelentésében pontos számszerűséggel kimutatta, hogy 549 kutató 1808 kéziratot és 3553 nyomtatott munkát tanulmányozott.²⁸⁵ Ez az eredmény kilencszerese, illetőleg három és félszerese volt az előző éveinek. Hogy mi volt az oka ennek az ugrásszerű növekedésnek, az nem állapítható meg. Az viszont bizonyos, hogy a feltüntetett 549 kutató nem ugyanennyi személyt jelent, hanem sokkal kevesebb egyén ismétlődő látogatásainak összegét.

A kutatóvendégek számáról s a kutatás más lényeges vonatkozásairól mégsem maradunk egészen tájékozatlanok. Közvetett úton, ti. a kölcsönzés adataiból a belső forgalomra is elég reális következtetést lehet vonni. A kölcsönzőszolgálatról ui. rendelkezésünkre áll egy megbízható, pontos nyilvántartás: a MÁTRAY által sajátkezűleg folyamatosan vezetett napló.²⁸⁶ Ebben nemcsak a szorosán vett kölcsönzés adatai tárolnak fel részletesen, hanem bizonyos mértékig a kutatás egésze is tükröződik. Aligha férhet ui. kétség ahhoz, hogy a helyben kutatás nagyjából egészéből ugyanarra a gárdára korlátozódott, amely a kölcsönzés jogával is élt, s ugyanazon állományrészekre és tárgyakra irányult, amelyekre a kölcsönzés is.

A szóbanforgó napló alapján az ötvenes évekre nézve a következő kérdéseket²⁸⁷ lehet megválaszolni:

- Hányan voltak és név szerint kik voltak a kölcsönzők?
- Évente hány alkalommal történt kölcsönzés?
- Hány könyvet, kéziratot, hírlapot vagy folyóiratot kölcsönöztek?
- Hogyan oszlott meg a kölcsönzött anyag szaktudományi tekintetben?

Ad^a) A kölcsönző személyek névsorát 1851-től 1860-ig az alábbi táblázat szemlélteti.

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
1. ASZTALOS Károly	ügyvéd
2. Br. AUGUSZ Antal	Budai Helytart. Oszt. elnöke
3. BALLAGI Mór	nyelvész, szótáríró, akadémikus
4. BARABÁS Miklós	grafikus, festőművész
5. BÁRÁNY János	nevelő
6. BARNÁ FERDINÁND	pénzügyi fogalmazó, nyelvész
7. BENCS Károly	városi tollnok
8. BENKERT (KERTBENY) Károly	műfordító és bibliográfus
9. BERNÁT Gáspár	író és zeneszerző
10. Dr. BIDERMANN Hermann	kassai akadémiai tanár
11. Ernst BIRK	a bécsi Hofbibliothek scriptora
12. BRASSAI Sámuel	polihistor, akadémikus
13. Dr. CHYZER Kornél	orvos, múzeumi segédőr
14. CSATSKÓ Imre	jogtudós, akadémikus
15. Dr. CSORBA József	orvos, akadémikus
16. CZANYUGA József	tanár, múzeumi irattárnok
17. CZEH János	történész, akadémikus
18. DÖBRENTAI Gábor	író, szerkesztő, akadémikus
19. EGGERT Sámuel	numizmatikus, régész
20. EGRESSY Béni	zeneszerző, író
21. ENGESZER Mátyás	pesti zenedai tanár
22. ÉRDY János	régész, akadémikus, múzeumi őrtanár
23. FEJÉR Bertalan	helytartósági tanácsos
24. Gr. FORGÁCH	zoológus, múzeumi segédőr
25. FRIVALDSZKY János	könyvkereskedő
26. GEIBEL Hermann	vármegyei orvos
27. Dr. GLATTER	teológus, egyetemi tanár
28. GRYNÆUS Alajos	pest-budai kerületi iskolatanácsos, majd szatmári püspök
29. HAAS Mihály	—
30. HAUSZEGGER	cs. kir. főügyész
31. HEGYESSY Péter	ügyvéd
32. HINDY Iván	rendőrtisztviselő
33. HLAVATNY	nyelvész, etnográfus, akadémikus
34. HUNFALVY Pál	ügyvéd, városi tanácsos
35. IRÁNYI János	újságíró, műfordító
36. IRINYI József	író, műfordító, költő
37. JAKAB István	őstörténész, nyelvész, utazó, akadémikus
38. JERNEY János	földbirtokos
39. Gr. KARÁTSONYI Guidó	főispán, akadémiai igazgatósági tag
40. Gr. KÁROLYI István	író, politikus, akadémikus
41. KAZINCZY Gábor	író, publicista
42. Br. KEMÉNY Zsigmond	író, publicista

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
43. KEMPELEN Győző	pénzügyi tisztviselő
44. KERÉKGYÁRTÓ Árpád	történész, egyetemi tanár
45. KISS Bálint	festőművész, múzeumi őr
46. KISS Károly	hadtudományi író, akadémikus
47. KNAUZ Nándor	történész, akadémikus
48. KOVACHICH József Miklós	történész, levéltárigazgató
49. KOVÁCS Gyula	botanikus, egyetemi tanár, múzeumi őr, akadémikus
50. KOVÁCS Sebestyén Endre	orvos, egyetemi tanár, akadémikus
51. KUBINYI Ágoston	természettudós, régész, múzeumigazgató
52. KUBINYI Géza	—
53. LANGER Károly	zoológus, pesti egyetemi tanár
54. MÁRKFY Sámuel	egyháztudós, orientalista, egyetemi tanár, akadémikus
55. MILTENBERG	—
56. Theodor MOMMSEN	ókortudós, boroszlói egyetemi tanár
57. MÜLLER Lőrinc	cs. kir. Építészeti Hivatal elnöke
58. Gr. NÁDASDY Leopoldné br. FORRAY Júlia	nagybirtokos, mecénás
59. NAGY István	cs. kir. törvényszéki ülnök
60. NAGY Iván	történész, genealógus
61. PALUGYAY Imre	statisztikus, jogtörténész, akadémikus
62. PAULER Tivadar	jogtudós, egyetemi tanár, akadémikus
63. PAUR Iván	régész, történész, akadémikus
64. <i>Pesti cs. kir. Törvényszék</i>	—
65. PETÉNYI Salamon János	ornitológus, akadémikus
66. PLATTHY Ferenc	—
67. PODHRADSKY József	történetíró, akadémikus
68. Br. PRÓNAY Gábor	néprajzi író, mecénás, akadémikus
69. PUSZTAY Sándor	cs. kir. főbiztos
70. RADVÁNYI Imre	földbirtokos
71. RAMISCH Antal	múzeumi őrök
72. REGULY Antal	nyelvtudós, etnográfus, utazó, akadémikus
73. REINTHALER József	cs. kir. adófelügyelő
74. REMELLAY Gusztáv	író, szerkesztő
75. REPICZKY János	orientalista, akadémikus
76. RÉSŐ-ENSEL Sándor	jogi író, nyelvész, etnográfus
77. Br. RÉVAY Simon	földbirtokos
78. RING Adorján	akadémiai könyvtári őrök
79. ROTTER Richárd	budai reáliskolai tanár, irodalmár
80. SALAMON Ferenc	történész, publicista
81. SEITZ János Keresztély	orvos
82. Dr. SCHMIDT	orvos

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
83. SCHOPPER György	teológus, egyetemi tanár
84. SEIDL Ferenc	helytartósági titkár
85. FRANZ SELIGMAN	bécsi orvos
86. SOMOGYI Károly	kanonok, egyházi író, akadémikus
87. SUPALA Ferenc	jogász és tudós diplomatikus
88. SZABÓ Béla	—
89. SZABÓ József	budai tanár
90. SZALAY László	történetíró, politikus, akadémikus
91. P. SZATHMÁRY Károly	író
92. SZELESTEY László	szerkesztő, költő
93. SZILÁGYI Ferenc	történész, publicista, akadémikus
94. SZILÁGYI Jenő	tábori lelkész
95. SZILÁGYI Sándor	történész, akadémikus
96. SZONTAGH Gusztáv	filozófus, esztéta, kritikus, akadémikus
97. TÉLFY Iván	klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus
98. TOLDY Ferenc	irodalomtörténész, könyvtárigazgató, akadémikus
99. TÖRÖK János	publicista, nemzetgazdász, akadémikus
100. VAHOT Imre	író, szerkesztő
101. VAJDA János	szerkesztő, költő
102. VAS Gereben	író, szerkesztő
103. WALTHERR László Imre	történész, nyelvész, akadémikus
104. Wilhelm WATTENBACH	történész, berlini egyetemi tanár
105. WENZEL Gusztáv	jogtudós, egyetemi tanár, akadémikus
106. WOLF Ádám	történész, egyetemi tanár
107. Adolf WOLF	a bécsi Hofbibliothek őre

E táblázat²⁸⁸ alapján a következőket lehet megállapítani.

Az évtized során kimutatott 107 kölcsönző között *külföldi csak 5 fordult elő* (Ernst BIRK, Theodor MOMMSEN, Franz SELIGMAN, Wilhelm WATTENBACH és Adolf WOLF). A többiek a hazai értelmiség köréből kerültek ki. Zömük (62 személy) többé-kevésbé közismert író, tudós vagy művész volt. Elég szép számban (19-en) fordultak elő különböző állami és városi hivatalnokok, ügyvédek, ügyészek is, ide számítva egy jogi személyt, a pesti cs. kir. Törvényszéket is. A tudománnyal, irodalommal nem foglalkozó tanárok, lelkészek stb. száma viszont meglehetősen csekély volt (10). Hasonlóképpen a földbirtokos arisztokratáké és nemeseké is (5). Nem sokkal voltak többen (5-en) a bizonytalan hivatású, foglalkozású személyek is.

Ad b) Számot lehet adni MÁTRAY naplója alapján az *évi kölcsönzések számáról* is.

A kölcsönzött könyvek általában *magyar, latin és német nyelvűek voltak*. A magyar és latin nyelv nagyjából egyenlő arányban első helyen állt, a német másodikon. Egyéb (szláv és román) nyelvű művek csak nagy ritkán és igen csekély számban fordultak elő a kölcsönzött anyagban.

	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
	évben									
A kölcsönzők száma	11	14	20	26	22	19	24	28	19	19
A kölcsönzések száma	22	32	40	71	53	41	67	52	37	28

A kölcsönző személyek száma tehát évente 11 és 28 között, a kölcsönzéseké pedig 22 és 71 között mozgott.²⁸⁹

Ad c) Arról, hogy hány könyv, kézirat, hírlap (folyóirat) stb. került évente kölcsönzésre, az alábbi táblázat²⁹⁰ tájékoztat.

Év	Kölcsönzött					
	könyv mű	kéz- irat mű	perio- dika évf.	tér- kép db	egyéb db	összesen tétel
1851	18	13	—	—	1	32
1852	46	31	6	—	2	85
1853	49	30	5	—	6	90
1854	80	87	13	—	2	182
1855	61	37	5	—	—	103
1856	31	31	—	—	—	62
1857	48	53	7	—	—	108
1858	54	27	3	2	1	87
1859	50	26	3	—	—	79
1860	21	24	1	—	2	48
1851—1860	458	359	43	2	14	876

Ad d) A kikölcsönzött anyag tudománysszakok szerint a következőképpen osztott meg.²⁹¹

Évben	Kölcsönzött könyvek stb. száma az ETO szakcsoportjai szerint										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Összesen
1851	2	—	1	4	—	—	—	1	7	17	32
1852	4	—	2	7	1	3	—	4	20	44	85
1853	10	—	—	6	1	8	—	6	31	28	90
1854	5	3	1	10	1	—	3	4	72	83	182
1855	10	6	5	3	—	2	2	4	28	43	103
1856	4	—	7	10	1	1	1	—	14	24	62
1857	6	—	3	12	2	4	4	2	20	55	108
1858	5	4	—	2	—	15	1	5	14	41	87
1859	6	5	2	6	3	6	—	2	21	28	79
1860	2	2	1	6	1	2	—	2	8	24	48
1851—1860	54	20	22	66	10	41	11	30	235	387	876

Íme, ezek azok az információk,²⁹² amelyek a BACH-korszakban még zárva levő Könyvtár rendkívüli, csupán a magas értelmiségre korlátozódó kölcsönző szolgáltatását s közvetve nyilván egész kutatókiszolgálását jellemzik. Magukban szemlélve a teljesítményeket, ezek nem tűnnek jelentősnek, de — ha figyelembe vesszük, hogy MÁTRAY és famulusa teljesen magukra hagyatva, egy csaknem végeláthatatlan rendező és összeíró munkát mellett, állandó gyarapító és adminisztratív feladatokkal megterhelve érték el őket, nagyon is *tiszteletre méltóknak* minősíthetők.

*

Változás a hatóságok magatartásában

A kutatókiszolgálással való időigényes foglalkozás MÁTRAY bizonyos mértékig szükségképpen hátráltatta a katalogizáló-leltározó munkában, amely munkát egyébként még ekkoriban is a szoros értelemben vett SZÉCHÉNYI-állományra korlátozódott. Emiatt s nyilván egyéb okok miatt is 1860 első negyedévi jelentésében szerényebb eredményeket tudott kimutatni, mint a megelőző időszakokban. A csökkenést észrevéő Helytartósági osztály — amelyet ebben az időben CSEH Ede alelnök vezetett — KUBINYI igazgatóhoz intézett leiratában ezért *meg nem elégedésének* adott kifejezést.²⁹³

Az észrevételezés azonban tulajdonképpen nem volt méltányos, mert hiszen az eddigi összeredmény az 1859. év végéhez képest arányos növekedést mutatott. Íme a vonatkozó kimutatás.²⁹⁴

Az 1860 március végéig összeírt könyvek száma					
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban		együttvéve	
mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet
24 074	32 009	3815	6592	27 889	38 601

Ez a bírálat volt a császári hatóságok részéről az intézet fölötti örökös utolsó megnyilvánulása. 1860 májusától fogva a Múzeummal és Könyvtárával való törődésnek többé nem sok jele mutatkozott náluk. A könyvtári összeíró munkáról ezután is szabályszerűen felterjesztett jelentések alig részesültek már figyelemben, s egyáltalán az egész múzeumi reform elakadni látszott: sem a pénzügyekről, sem a berendezés és felszerelés kérdéseiről nem esett már szó.

Sőt április után megszűnt a bécsi *Polizei-Ministerium* által majd egy évtizeden át folyamatosan kiadott *hivatalos tilalmi jegyzékek küldése* is. Olybá lehetett ezt magyarázni, mintha a külföldi könyvek, folyóiratok és hírlapok behozatala és forgalomba hozatala elé többé nem kívánna az államhatalom korlátokat állítani. De kedvező jel volt az is, hogy a *Pest-budai cs. kir. rendőrigazgatóság* is megszűntette az ilyen jegyzékek kiadását, ellenben újra küldeni kezdte a Múzeumnak a nála felgyülemlett ún. *próba példányokat*.²⁹⁵

Ezek a változások persze nem ok nélkül álltak elő, hanem a bécsi udvarban ekkoriban egyre inkább érvényre jutó nagy politikai fordulat hatására.

4. AZ ABSZOLUTIZMUS VÁLSÁGA ÉS MEGSZÜNÉSE (1860—1867)

A Bach-éra vége

Nem feladatunk a FERENC JÓZSEF-i abszolútizmus válságba jutásának és következményeinek menetét ismertetni. Mégis szükségesnek látszik néhány mondattal utalni a lezajlott eseményekre.

Ismeretes, hogy az egységes Itália létrehívásáért vívott olasz szabadsághozmozgalmak 1848 óta minden erejét latbavetve igyekezett a Habsburg-uralmat Toscanából és Lombardiából kiszorítani. Céljához vezető úton 1859 nyarán nagy lépést tett előre, amikor a szövetséges szárd–francia seregek (Solferinonál) teljes győzelmet arattak az osztrák császári haderőn.

Ez a súlyos katonai vereség volt az az esemény amely a bécsi udvar uralmi rendszerét válságba sodorta. A császár kénytelen volt belátni, hogy a Birodalom politikailag elnyomott országaitól továbbra csak akkor remélhet hathatós támogatást, ha bizonyos szabadságjogokban, kisebb-nagyobb mértékű nemzeti önkormányzatban részesíti őket. E belátásból hosszas fontolgatások után megszületett az abszolútizmus és a birodalmi centralizmus felszámolásának elhatározása.

A készülő változás azonban a népek számára nem sok jót ígért. A császár ui. a nemzeti önkormányzatot sehol sem a polgárság képviselőire kívánta bízni, hanem a feudális arisztokráciára, ami társadalmi reakcióval volt egyértelmű. Szándéka 1859. augusztus 21-én vált nyilvánvalóvá, amikor BACH bárót, az abszolútizmus hírhedt centralistáját, de mégis csak polgári tájékozódású képviselőjét és miniszter-társait elbocsátotta, s helyükre túlnyomórészt konzervatív arisztokratákat, kisebb részben katonai és hivatali bürokratákat állított.²⁹⁶

Változások Magyarországon

E császári „kegyet” természetesen legelső sorban Magyarországgal szemben kellett gyakorolni, amely a Monarchia nagyobbik felét alkotta. Az „alkotmányosság” restaurálását azonban az udvar nem merte egyszerre végrehajtani, csak fokozatosan. Az első lépés ebben az irányban 1860. áprilisában történt, amikor is a császár ALBRECHT főherceget felmentette kormányzói tiszte alól és helyébe BENEDEK Lajos (1804—1881) személyében egy magyar származású tábornokot nevezett ki az ország polgári és katonai kormányzójává. Ugyanekkor megszüntette a császár az ország öt közigazgatási kerületét, amivel a területi egység helyreállítása felé tett lépést. Ennél tovább azonban nem ment: a végrehajtó hatalmat továbbra is a cs. kir. Helytartóság (K. K. Statthaltere) gyakorolta.²⁹⁷

Az 1848 előtti feudális kormányzat „visszaállítása”

A második, nagyobb jelentőségű lépés megtételére tudvalevőleg ősszel, 1860. október 20-án került sor az ún. *Októberi Diploma* kibocsátásával. Ebben, a Birodalom népeihez intézett kiáltványban hirdette ki FERENC JÓZSEF „az abszolútizmus és centralizmus megszűnését”, valamint a jogara alá tartozó országok és tartományok „történeti individualitásának” jogaiba való visszahelyezését. Magyarországra nézve annyit jelentett ez, hogy véget ért az ellenséges érzületű, német nyelvű cs. kir. kor-

mányzat és közigazgatás, s helyét részben ismét magyar nyelvű, de feudális jellegű (1848 előtti) kormányzati szervek (Budán a M. kir. Helytartótanács, Bécsben a M. kir. Udvari Kancellária) foglalták el, — és helyreállt a vármegyei rendszer is. Egyidejűleg megszűnt BENEDEK tábornok kormányzói megbízatása.

Hasonló rendezés ment végbe Erdélyben is.

Ámde a valóságban a *Diploma* sem az abszolútizmus, sem a centralizáció teljes megszűnését nem jelentette, aminthogy nem jelentette az 1848 előtti feudális kormányzat helyreállítását sem. Az uralkodó nemcsak a megnyirbált hatáskörű magyar országgyűléssel, hanem a *Reichsrattal* szemben is széleskörű felségjogok birtokában maradt. A *Magyar Kamarát* pl. nem állították helyre; egyáltalán a pénzügy, adóügy, vámügy a birodalmi kormányzat kezén maradt. A fegyveres erővel pedig minden szinten az uralkodó rendelkezett, s birodalmilag centralizált maradt a rendőrség is.²⁹⁸

A Schmerling-provizórium

Az így helyreállított ún. *autonóm rendszer* azonban — tudvalevőleg — igen rövid életű volt. A császár által az új rend törvénybe iktatása végett összehívott és 1861 áprilisában megnyílt magyar országgyűlés nem volt hajlandó ezt a politikai rendezést elfogadni, hanem egyhangúlag az 1848-as polgári alkotmány visszaállítását mellett foglalt állást. Erre a császár augusztusban feloszlatta az országgyűlést, novemberben ismét megszüntette a m. kir. Helytartótanácsot és korlátok közé szorította a megyék működési körét is. Az ország újra a bécsi birodalmi kormány (a RAINER—SCHMERLING kabinet) irányítása alá került: felújult az abszolútizmus. A magyar ügyek közvetlen intézése két magyar származású, de a nemzet politikai érdekeit nem képviselő mágnás, gróf FORGÁCH Antal kancellár, illetőleg gróf PÁLFFY Mór kir. helytartó kezébe került.²⁹⁹

Az 1867. évi kiegyezés

Ámde a császári udvarnak ez a politikai kísérlete, az ún. *provizórium* éppen úgy nem vált be, miként az előző sem. A négy évig, 1861 novemberétől 1865 júniusáig fennálló SCHMERLING-rendszert végül is fel kellett számolni. Másfelől azonban válságba jutott a „magyar nemzeti ellenállás” is. A közép- és felsőpolgárság egy része éppúgy, mint a nagybirtokos arisztokrácia túlnyomó része sürgette az uralkodóval való kiegyezést. A császár hajlandó volt újabb alkuba bocsátkozni. A DEÁK Ferencsel lefolytatott tárgyalások eredményeként az uralkodó 1865 nyarán elbocsátotta PÁLFFY Mór kir. helytartót, decemberben pedig ismét összehívta az országgyűlést. Ahhoz azonban, hogy a magyarok politikai álláspontját magáévá tegye, a Birodalomnak egy újabb katonai vereséget kellett elszenvednie, ezúttal — mint ismeretes — 1866. júliusában (Königgrätznél). Csakis így jöhetett létre 1867 elején a nagy történelmi esemény, a magyar nemzettel való kiegyezés: az 1848. évi törvények módosított helyreállítása, Magyarország önrendelkezésének bizonyos korlátok között való restaurálása.

1867. február 17-én FERENC JÓZSEF kinevezte a második felelős magyar miniszteriumot, mire az önkényuralom felszámolásával az újjászervezett Habsburg-birodalom, az Osztrák—Magyar Monarchia keretében sokban változott feltételek között folytatódhatott Magyarország 1848-ban megkezdett felépítése.³⁰⁰

5. ÚJABB HATÓSÁGI KISÉRLETEK A MÚZEUM ÉS KÖNYVTÁR HIÁNYOSSÁGAINAK MEGSZÜNTETÉSÉRE (1860—1866)

A) A Múzeum 1860-ban

Az ország kormányzatában és közigazgatásában végbement lényeges változások természetesen nem csekély hatással voltak a Nemzeti Múzeum és Könyvtára további sorsának alakulására is.

A császári hatóságok reformjainak mérlege

Intézetünk több mint egy évtizedig állt császári-királyi, vagyis osztrák-német felügyelet és irányítás alatt. Ez alatt az idő alatt az illetékes hatóságok, kivált a GERINGER Károly, majd AUGUSZ Antal vezetése alatt álló Helytartóság — nyilván elsősorban az államvagyon védelme és a rendszer konszolidációja érdekében — meglehetősen élénk figyelmet tanúsított a Múzeum és Könyvtára iránt, és némely dolgokban nem egyszer hatékony segítséget is nyújtott, mégis *képtelen volt nyomós állapothoz kiemelni és kellő ütemű fejlődésbe lendíteni őket.*

Ez a sikertelenség főleg azon múlt, hogy a két illetékes felsőbb kormányzati szerv (kivált az ALBRECHT főherceg vezetése alatt álló Kormányzóság, de nyilván a BACH báró által vezetett bécsi Belügyminisztérium is) híjával volt a Múzeum iránti kellő bizalomnak és áldozatkészségnek. Egyik főhatóság sem volt meggyőződve arról, hogy a Múzeum igazgatója és az egyes tárak őrei megbízható szakemberek, akiknek tájékoztatásaira és javaslataira bátran lehet építeni, következképpen, de egyébként is, az önkényuralmi rendszer döntéshozatali mechanizmusának megfelelően, majd *mindenben róluk, nélkülük határoztak.* Valamennyi lényeges reformintézkedésük (a könyvtári állomány összeírása, valamint a státusz- és fizetésrendezés éppen úgy, mint a szervezeti és szolgálati szabályzat elkészítése) a múzeumi igazgató és az osztályőrök véleményének kikérése vagy figyelembevétele nélkül, felülről, bürokratikus úton-módon történt. S ami még nagyobb baj volt, *az illetékesek sem Budán, sem Bécsben nem voltak hajlandók olyan mérvű anyagi támogatást nyújtani a Múzeumnak, amilyenre szüksége lett volna;* általában, még a császári kegyajándékok esetében is, csekély hatású pénzügyi manőverekre korlátozódtak.

Mindezt az intézet vezetői természetesen megéreztek, s nem csoda, ha emiatt időnként sok keserűség gyűlt fel bennük. A tényleges viszonyokat figyelmen kívül hagyó magas rendelkezéseket kötelelességszerűen, de jobbára egyetértés nélkül hajtották végre. Mind KUBINYI, mind társai *a császári hivatalok kiszolgáltatottjainak tekintették magukat,* akiknek az intézet érdekében előterjesztett kérelmei, panaszaik, felszólamlásai meghallgatásra nem találhatnak. Érthető tehát, ha ezekből az okokból is várva vártak egy olyan politikai fordulat eljövételét, amely az országot, a nemzetet régi — esetleg 1848 előtti — önkormányzatába visszahelyezi.

Kulturális mozgalmak az országban

A pest-budai értelmiség már 1860 előtt megérezte az új idők közeledését. A Magyar Tudományos Akadémia pl. 1858 decemberében érkezettnek látta az időt arra, hogy a nagy nemzeti katasztrófát követő bezárkózás után ismét a nagy nyilvánosság elé

lépjen, közgyűlést tartson s ország-világ előtt meghirdesse az egyetemes igényű magyar tudományosság nagyarányú kifejlesztésének szükségességét. Ennek hatása alatt mind erősebben polgárosodó társadalmunkban mozgalom indult az *Akadémia* pénzügyi megsegítése, sőt az intézet palotájának felépítése érdekében is. Az *Akadémia* ui. megfelelő saját otthon híján, e nevezetes közgyűlését is a Nemzeti Múzeum vendégeként, ennek dísztermében tartotta meg.

1859-ben ismét más ok adott alkalmat az értelmiség megmozdulására. KAZINCZY születésének százéves fordulóján országszerte sorozatos ünnepségeket tartottak és gyűjtést rendeztek a nagy nemzetébresztő szobrának felállítására. A nemzet másik nagy fiának, a költő BERZSENYI Dánielnek mellszobra is készülöben volt már. Mindkettőnek a múzeumkertben jelöltek ki helyet.³⁰¹

Széchenyi István-émléklapok terve

1860 tavaszán a reménykedést megzavarta SZÉCHENYI István tragikus halálának híre; nemzeti gyászt öltött az egész ország. A legnagyobb magyar emlékének megörökítésére — KUBINYI igazgató engedelmével — MÁTRAY Gábor is kezdeményezett egy lelkes, de nem éppen szerencsés elgondolású akciót. 1860 májusában levelet intézett az egyik fővárosi lap szerkesztőjéhez s ebben őt a következő terv ismertetésére kérte.

Nagy számban készíttetni kellene egyforma ívrét nagyságú lapokat avégből, hogy rájuk a SZÉCHENYI Istvánt tisztelő hazafiak és honleányok néhány emléksort írjanak. E lapokat aztán be lehetne köttetni olyan gyönyörű kötésbe, amilyen Magyarországon még nem létezett. E kötetet pedig díszes asztalon a Széchényi Országos Könyvtárnak abban a termében kellene elhelyezni, amelyben jelenleg magyar kéziratok őriztetnek s amely hihetőleg még ez évben pompás bútorzatot fog kapni. Ugyanezt a termet fogja díszíteni a Könyvtár alapítójának, SZÉCHENYI Ferencnek nagy olajfestésű képe is. Az íveket a Múzeumban a Könyvtár őrnél lehetne 1-1 új forintot vásárolni. A bevételről elszámolás készülne; a befolyt pénzből fedeztetnék mind a papír, mind a díszkötés költsége.

E tervet engedélyezés végett MÁTRAY az új kormányzónak, BENEDEK tábornoknak is előterjesztette, de június elején a pesti rendőrigazgatóságtól elutasító választ kapott.³⁰²

Ez a hatósági elutasítás MÁTRAYban is, KUBINYIban is nyilván fokozta a rendszer elleni elkeseredést s növelte egy kedvező politikai fordulat iránti várakozást. S amikor ez a fordulat 1860 októberében elkövetkezni látszott, minden bizonnyal a felszabadulás érzése vehetett erőt rajtuk. Miként a társadalom zömét, őket is bizakodás töltötte el aziránt, hogy az önkormányzatát visszanyert ország minden sérelmet orvosolni s minden jogos kérelmet teljesíteni fog.

Új főhatóság: a M. kir. Helytartótanács

A Múzeum 1860. november 8-án vette a *Cs. kir. Helytartóság* utolsó leiratát; ez a vidéken beszolgáltatott s Budán összegyűjtött nyomdai próbapéldányok megküldéséről szólt — immár magyar nyelven. A visszaállított *M. kir. Helytartótanács* első leirata pedig december 23-án érkezett azzal a jó hírrel, hogy a Múzeum szükségleteiről a közlő országgyűlés fog gondoskodni; közölte a leirat egyszersmind

azt is, hogy helyt ad a KUBINYI igazgató által előterjesztett kérelemnek: megengedi a SZÉCHENYI-emléklapok cím alatt tervezett aláírásgyűjtést.³⁰³

Az új politikai helyzetnek megfelelően, december végén a könyvtári összeírás eredményeiről szóló folytatólagos jelentését a múzeumigazgató már a Helytartótanácsához terjesztette fel.

B) Kubinyi emlékirata az 1861-i országgyűléshez Országgyűlési bizottság a Múzeumban

A Nemzeti Múzeumnak a császári kormányzat által az előző években végrehajtott „újraszervezése” az intézet felelős vezetőit magától értetődően távolról sem elégítette ki, hiszen a Múzeum pénzügyi helyzete tulajdonképpen rendezetlen maradt s vele együtt kielégítetlenek maradtak a személyi és dologi szükségletek is. Nem csoda hát, ha KUBINYI igazgató és az osztályőrök nagy várakozással tekintettek az 1861 tavaszára összehívott országgyűlés elé.

KUBINYI az újév első hónapjaiban megint hozzálátott egy, az országgyűlés elé terjesztendő olyan memorandum összeállításához, mint amilyent 1848-ban készített és kinyomtatott. Március végén kéziratát bemutatta a Helytartótanácsnak, engedélyt kérve annak 1500 példányban való kinyomtatására. A 46 lapra terjedő füzet június vége felé készült el s nem sokkal később sor került a képviselők és a főrendek között való szétosztására is.³⁰⁴

a) Az emlékirat

Az emlékirat most is ugyanúgy volt megszerkesztve, mint 1848-ban: a bevezetőt az intézet történetéről szóló fejezet követte, erre az egyes táruk ismertetése következett, végül pedig a pénzügyi kívánalmak előadása. Eltérés csak annyiban mutatkozott, hogy a füzet legelején egy rövid előszó is állt.

Tartalmilag tekintve a kis füzetet, előljáróban KUBINYI annak a reményének adott kifejezést, hogy amire 1848-ban nem kerülhetett sor, az most elintéződik: „a honatyák e fontos és nagy hasznú tudományos intézetünket figyelmükre méltatván, a tetemes adósságaiban hozandják”. Mert — így folytatta — a Múzeum „bár némely osztályai kitűnő és gazdag gyűjteményekkel bírnak, egészben véve még sem felel meg a várakozásnak, minek főoka tetemes adósságaiban rejlik.”

A szorosán vett bevezetőben a Múzeum társadalmi-kulturális és nemzeti jelentőségét ugyanazokkal az érvekkel s majdnem ugyanazon szavakkal bizonyította, amelyekkel 12 év előtt. Hasonlóképpen nem sok újat mondott a történeti fejezetben sem; újdonságot itt csupán a 48 óta előfordult dolgok felemlítése jelentett, így: a HORVÁT-téka és a második JANKOVICH-gyűjtemény megvásárlása, a BATSÁNYI-hagyaték megszerzése, FERENC JÓZSEF 50 000 forintnyi ajándéka, a KARÁTSYNYI-féle alapítvány, BOHUS-SZŐGYÉNY Antónia akciója stb.³⁰⁵

Kubinyi a Könyvtárról

A Széchényi Országos Könyvtárról szólva, az emlékirat előbb a 150 000 kötetre növekedett állomány létrejöttét és összetevőit ismertetette, majd három pontban megjelölte a fejlesztés teendőit. Gondoskodni kell — így szólt — 1. a téka gyarapításáról, 2. védelméről és 3. hasznosításáról.

Ad 1. A gyarapítással foglalkozva mindenek előtt megemlítette, hogy amíg az 500 000 kötetet számláló bécsi Hofbibliothek évi 19 000 forintnyi vásárlási kerettel rendelkezik, a 460 000 kötetes müncheni Hofbibliothek pedig 16 000 bajor forinttal, sőt a nem éppen gazdag lipcsei Universitätsbibliothek is évente 3000 ezüst tallért kap beszerzésre, — addig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának a SZÉCHENYI Lajos-féle alapítványból eredő 400 ezüstforinton kívül semmiféle ellátmány nem áll rendelkezésére.

E tekintetben többrendbeli intézkedésre lenne szükség. Nevezetesen:

a) gondoskodni kellene az 1848: 18. tc. 40. paragrafusában foglalt köteles-példány-törvény következetes és maradéktalan végrehajtásáról;

b) biztosítani kellene a Könyvtár számára legalább évi 4000 forint szerzeményezési dotációt és — mivel a nyomdák a legtöbb új kiadványt fűzött állapotban küldik be — évi 1000 forintnyi kötetelési ellátmányt;

c) lépéseket kellene tenni annak az érdekében, hogy MÁTYÁS király egykori könyvtárának külföldre került kódexei, mindenek előtt a Wolfenbüttelben levők és egyéb bennünket illető régiségek Magyarországnak visszaszereztesse.

Ad 2. A könyvtári állomány védelme és biztonsága érdekében az alábbiak iránt kellene rendelkezni:

a) a már folyamatban levő összeírás illetve katalógizálás roppant feladatának mielőbbi végrehajtása érdekében szükség lenne a könyvtárőr és adjunktusa mellé további munkatársakat (még 1 segédőrt, 2 rendes írnokot és 1 szolgát) kinevezni;

b) gondoskodni kellene a könyvtári állománynak és a Könyvtárban folyó munkának ellenőrzéséről is. Célszerű lenne egy állandó felügyelő bizottságot kinevezni, amely a Múzeum igazgatójával együtt időről-időre megvizsgálná a gyűjteményeket s azok állapotáról jelentést tenne az országgyűlésnek;

c) törvény által kellene megtiltani — ismételte az emlékirat 1848. évi javaslatát, — az állományból bármiféle dolognak engedély nélküli eladását vagy elcserélését, valamint a könyveknek, kéziratoknak s egyebeknek könyvtáron kívüli használatát — ha csak az 1832/36-i országgyűlésnek kölcsönzést tiltó határozata el nem töröltetik. A kölcsönzés megengedése esetén azonban az igényelt személyzetet még egy további írnokkal kellene növelni, mivel a kölcsönzőszolgálat minden könyvtárban külön felelősségteljes munkakör.

Ad 3. A Könyvtár anyagának hasznosítása végett pedig a következőket kellene tenni:

a) el lehetne rendelni az olvasóteremnek tudományos kutatók számára naponta bizonyos ideig való nyitvatartását; a tudósok látogatását egyébként az igazgató már eddig is engedélyezte, így az elmúlt 1860. évben a könyvtárőr dolgozószobájában 1808 kötet kéziratot és 3553 kötet könyvet használtak;

b) szükséges lenne a Könyvtár készülő katalógusának kinyomtatása;

c) elő kellene készíteni kiadásra HORVÁT István gazdag történeti és nyelvtani hagyatékát;

d) tárgy- és évrend szerint össze kellene állítani a nemzetünk és hazánk történetére vonatkozó egykorú és közel egykorú külföldi munkák jegyzékét;

e) magyar nyelven újra meg kellene indítani a Múzeum Actáit.

A kiadótevékenységre évenként 2000 forintot kellene biztosítani.³⁰⁶

Mindezeket, a jórészt már 1848-ban is vázolt teendőkhöz kívül megismételte az emlékirat azt a korábbi javaslatot is, hogy hozzon az országgyűlés határozatot a Könyvtár kettős és többes példányainak hasznosításáról. Gondolni lehet ezeknek elcserélésére vagy eladására s az utóbbi révén a Múzeum Pénzalapjának növelésére, — de ha a nemzet nem akarja, hogy e *fölöspéldányok* esetleg külföldre kerüljenek, akkor oda lehetne ajándékozni őket az *Erdélyi Múzeumnak* vagy más hazai főiskolai könyvtárnak. Az utóbbi megoldás azért is ajánlatos lenne, mert ha valamely mű múzeumi példánya netalán elvesznék, vagy megcsonkulna, még mindig maradna a hazában belőle egy vagy több példány.³⁰⁷

A Múzeum pénzügyi szükséglete

Miután a memorandum hasonló módon ismertette a Múzeum többi három tárának helyzetét és szükségleteit, két táblázatban összefoglalta azokat a *pénzügyi igényeket*, amelyek egyrészt a múzeumépület befejezését, illetőleg berendezését, másrészt az intézet rendes üzemeltetését lennének hivatva biztosítani.³⁰⁸

I. Az egyszer s mindenkorra szóló építkezési és berendezési költségek a következők lennének:

Sorszám	Munkálatok, illetve létesítmények	Költség ezüst- forintban
1.	A gyűjteményi termék még hátralevő bútorozására	50 000
2.	A múzeumkert még el nem készült vasrácszatára, valamint a palota mögött építendő árkádkra	42 000
3.	Az épület belső fölépcsőjének korlátjára	2 000
4.	Az épület hátsó lépcsőjének korlátjára	1 000
5.	A kerti nagylépcsőzet két oldalfalán (podesztján) felállítandó kandeláberre 1000 forint, vagy ami kívánatosabb lenne, 2 kőszoborra	5 000
Összesen		100 000

Ez és a II. táblázatban foglalt igény, amelyet a Múzeum az országgyűlés elé terjesztett, korántsem volt teljesíthetetlen kívánság, hiszen az 1832/36. évi diéta a palotaépítésre 500 000, a JANKOVICH-gyűjtemény megszerzésére pedig 125 000 ezüstforintot ajánlott meg. Az összeg megszavazását a Múzeum joggal elvárhatta. Az emlékirat is elég világosan és határozottan kifejezésre juttatta azt a véleményt, hogy az országgyűlésnek erkölcsi kötelessége a nemzet irodalmi és művészeti hagyatékának, valamint természeti gyűjteményének tárházáról, a Múzeumról gondoskodni. Különös figyelmet kell neki szentelnie azért is, mivel a maga nemében ez a Monarchia legelső ilyen intézménye; a többi hasonló intézet (a grazi *Johanneum*, a brünnei *Franciscum*, az innsbrucki *Ferdinandeum* és a prágai *Národní muzeum*) mind a mi múzeumunk után s úgy lehet, példájára keletkezett.

II. Az intézet fenntartásának rendes évi költségei így alakulnának:

Sorszám	Költség	Ezüst- forintban
1.	A szaporítandó személyzet rendes fizetésére	23 050
2.	17 tiszviselő és 10 szolga fialletéke (101 öl 15 forintjával)	1 515
3.	Lakáspénz 8 tiszviselő és 2 szolga számára (akinek az épületben nem jut lakás)	2 240
4.	Tűzifa a dolgozószobák, az olvasó- és másolóterem, az órház stb. fűtésére	690
5.	Az épület fenntartására	3 000
6.	A könyvtári állomány gyarapítására	4 000
7.	Könyvkötésre	1 000
8.	Katalógusok kinyomtatására és egyéb kiadványokra	2 000
9.	A Régiségár gyarapítására és kutatásokra	2 000
10.	A Természeti tár gyarapítására és gyűjtésekre	3 000
11.	A Képtár gyarapítására	1 000
12.	Az igazgató kézipéztárába (írószerekre, levelezésre, bútorjavításra, takarításra, fuvarbérre stb.)	2 000
13.	Világításra	800
14.	Kéményseprésre	200
15.	Az éjjeli őrség díjazására	300
16.	A teremőrök (8 hadastyán) zsoldpótlékára	150
17.	A kert fenntartására	300
18.	Utazásokra	1 000
Összesen		48 245

b) Országgyűlési bizottság a Múzeumban

Az 1861. április 6-án Budán megnyitott országgyűlésnek — mint ismeretes — egy sorsdöntő jelentőségű, az állam és a nemzet jövőjét meghatározó politikai kérdéssel kellett foglalkoznia. Ki kellett nyilvánítania: ragaszkodik-e a nemzet az 1848-i áprilisi törvények által deklarált teljes függetlenségéhez, avagy hajlandó az osztatlan Habsburg-monarchia keretén belül korlátolt önkormányzattal beérni. Ebben a kritikus helyzetben nem nagy valószínűsége volt annak, hogy az országházban egyáltalán napirendre kerülhet-e egy olyan viszonylag kis jelentőségű tárgy, mint amilyen a Nemzeti Múzeum ügye volt. És mégis napirendre került! A Múzeum dísztermében tanácskozó képviselőház június 23-i 52. ülésén elővették a KUBINYI-féle emlékiratot és ismertetése után elhatározták, hogy az ügy közvetlen megvizsgálására egy választmányt küldenek ki a Múzeumba.³⁰⁹

A választmány késedelem nélkül teljesítette feladatát. Nemcsak helyszíni szemle révén ismerkedett meg az intézet helyzetével, hanem az Országos cs. kir. Főpénztártól is kimutatást kért a Múzeumi Pénzalap egyidejű állapotáról. A lefolyt vizsgálat eredményéről a bizottsági előadó, TISZA Lajos (1832—1898) a későbbi szegedi árvízi királyi biztos augusztus 21-én állított össze *részletes jelentést*.³¹⁰

Jelentés a pénzügyi helyzetről

I. E jelentés mindenekelőtt a pénzügyi helyzetről számolt be. Áttekintette az 1848 előtti vonatkozó törvényeket és határozatokat s utalt ezek eredményeire. Majd rátért az abszolutista korszak intézkedéseinek ismertetésére. Elmondta, hogy a volt cs. kir. Kormányzóság, legfelsőbb elhatározás alapján, 1854-ben az ország öt igazgatási kerületében befolyt pótdadókból 80 000 pengőforintot biztosított a Múzeum felsegítésére, 1855-től kezdődőleg azonban már csak a pest-budai kerület pótdadóiból nyújtott ilyen segítyt évi 7000 pengőforint összegben. A továbbiakban megemlítette a jelentés azt is, hogy FERENC JÓZSEF császár 1857 májusában a Múzeumnak egy, 1858. január 1-től kezdve évente 5%-ot kamatozó 53 000 osztr. ért. forintról szóló államkötvényt ajándékozott.

Ennek ellenére — így folytatódik az előadás — a Múzeum pénzügyi helyzete rendkívül kedvezőtlen. A Pénzalap

követelése (aktívái) kitesznek	193 508 o. é. ft 33 kr
tartozásai (passzívái) kitesznek	165 237 o. é. ft 17 kr
tiszta vagyona tehát	28 271 o. é. ft 16 kr
A tőkeamatokból befolyó teljes évi jövedelem	10 335 o. é. ft 64 kr
Ebből azonban levonandók a kölcsönvett tőkék kamatai	5 961 o. é. ft 20 kr
Marad tehát tiszta jövedelemként	4 374 o. é. ft 44 kr
Ezzel szemben a Múzeum évenkénti fenntartási költsége jelen állapotában	20 859 o. é. ft 44 kr

Ebben az utóbbi összegben azonban nincsen benne az 1850 óta különböző címeken fizetendő állami adó, amely folyó évben például 1000 o. é. forintra rúg, 1850 óta pedig összesen 8161 o. é. ft 68 kr-t tesz ki. Felettébb méltatlan eljárás ez egy tudományos intézettel szemben, amelyet voltaképpen nem volna szabad megadóztatni.

Jelentés a Múzeum állapotáról

II. A jelentés következő részlete a Múzeum külső és belső állapotáról szól.

Megállapítja, hogy KUBINYI emlékiratának mindenben igaza van: *az épület valóban nincs még befejezve*, a palota fő- és melléklépcsője megfelelő korlát nélkül van s a kerti nagylépcső oldalfalai is csupaszon állnak. Tény az is, hogy a nagysúlyú múzeumi tárgyak (kőkoporsók stb.) tárolására nincs alkalmas helyiség. De ami a legsajnálatosabb, a Könyvtár állományának java s egyéb gyűjteményei részben kötés nélkül a használat elől elzárva, egyes termekben vagy az alagsorban összehalmozva hevernek, sőt leltározva sincsenek.

A Múzeum személyzete az igazgatóval együtt 11 tisztviselőből és 8 szolgából áll. Ezek közül a Könyvtárban dolgozik 2 tisztviselő (MÁTRAY és BARNA Ferdinánd) és 1 szolga (MOLNÁR Antal). A jelenlegi évi fizetések összege 11 718 osztr. ért. forintot tesz ki.

A gyűjtemények kötelezpéldányokból, ajándékokból és kis részben vételekből lassan gyarapszanak.

54-ik szám.

Jelentése

a nemzeti museum tárgyában kiküldött választmányoknak.

Az 1861. év június 26-án tartott LII-ik ülés jegyzőkönyvének 350-ik száma alatt kelt megbízás folytán van szerkesztve a választmányunk következő jelentést tenni.

A választmány legelső teendője volt a museumi pénzalap mikénti állását megvizsgálni.

1802 óta, midőn a nagylelkű gróf Széchényi Ferencz becses ajándékával a magyar nemzeti museum alapját megalapította, számos nevezetes összeg ajánlatot országgyűlésileg, helyhatóságok és egyesek által, — részint gyűjtemények megszerzése, részint a museumi palota felépítése céljára, mely összegek az 1808-ik évi 8-ik t. cz. majd 1825 7; 35 t. cz. 1832 6 37-ik, 38-ik t. cz. által bevizsgálva rendeltettek.

Az 1808-ik évi 8-ik t. czikk József főherczeg nádor ruháta fel a nemzeti museum főfelügyelőségével, elrendelvéen egyszerűsítendő, hogy a Museum pénzeiről vezetett számadások évenkénti átvizsgálás végett neki nyújtassanak be, azoknak kivonatát a törvényhatóságokkal közlendvén.

Az 1836-ik évi 37-ik t. czikk egy állandó museumi palota építését rendelve el, e célra 500,000 fl. ajánlatot, mely összeg a törvényhatóságok között egyedül a nemzeti rendre, és azokra, kiket a törvény ezen év alatti foglalkoztatott vettett ki, az építés teljesítésére József nádor biztatván meg.

A museum pénzügyi alapja nem lévén elegendő szükségének fedezésére, gyűjteményeinek gyarapítására s kamatok fizetésére, az 1836-ik évi XXXVII-ik t. cz. 2 §-sa szerint az intézet szükségének fedezésére, de leginkább azon okból, hogy annak gyűjteményei esztendőnkint nevezetesebben gyarapíttassanak, a felkelti concurrentialis fundus fenntartásához kész pénzének kaptatja, mely az 1825 7-ik évi 17-ik t. cz. 2 §-sa által a Ferdinándi intézet számára rendeltetett, — ideiglen a museum jövedelméhez kapcsoltatott. — Az érintett törvény rendelkezése következtében a museumi pénztár a felkelti concurrentialis pénztárból évenként 12 — 14,000 fltal segítettett. — De még ezen összeg sem volt elegendő ezen intézet szükségének fedezésére, mert állítólag tulajdon, és a felkelti pénztárak tökélt is néhai dicső emlékeztető József nádor o Főcsége rendeletéből tetemesen felmentette, s ezen felül az új rendszert bekövetkezte

A Nemzeti Múzeum és az Országos Könyvtár megvizsgálására kiküldött 1861-i országgyűlési bizottság jelentésének első lapja

Az új szerzeményekről 1843 óta — amióta az intézet KUBINYI igazgatása alatt áll — folyamatosan leltár készül. A korábbi leltározatlan dolgok összeírása is megkezdődött, ezt folytatni kell.

Javaslatok

III. A következő szakasz azokat a javaslatokat tartalmazza, amelyeket a bizottság az országgyűlésnek elfogadásra ajánlott. Ezek — KUBINYI emlékiratával nagyrészt összhangban — az alábbi pontokban foglalhatók össze.

1. A Múzeumi Alap *számadásai* 1843-tól a legújabb időig terjedőleg vizsgál-tassanak felül.
2. Az intézet *fenntartására és gyarapítására* évi 50 000 o. é. forint biztosíttassék.
3. Azok az *évi segélyek*, amelyeket az intézet az 1836: 37. tc. értelmében a Nemesi Felkelési Pénztárból, az Országos Alapból, az Egyetemi Alapból és a MARCZIBÁNYI-alapítványból húz s amelyek összesen 20 232 o. é. forintot tesznek, továbbra is fizetessenek.
4. Az intézet *törvénytelen adóztatását* meg kell szüntetni.
5. Az *épület befejezésére és berendezésére* szükséges költségül — figyelembe véve a legújabb módosított költségvetéseket — 160 000 forint szavaztassék meg.
6. Hogy a *kettős és többes példányok* esetleg külföldi közgyűjteményekkel el-cserélhetők legyenek, készíttessék róluk francia nyelvű katalógus.
7. Amíg azonban a leltározás be nem fejeződik, minden *cserét* el kell tiltani.
8. Gondoskodni kell arról, hogy a *kötelespéldány-szolgáltatásról* szóló 1848-i törvény szigorúan végrehajttassék.
9. Tekintettel arra, hogy a Múzeum kincseinek java ajándékokból gyűlt össze, el kell rendelni, hogy a készítendő katalógusokban *az ajándékozók neve* is fel legyen tüntetve.
10. Végre kell hajtani a *személyzetnek* a KUBINYI-féle emlékirat által kívánt *szaporítását*; minden tárnak legyen őre, segédőre és írnoke, a Könyvtárnak a ka-talogizálás idejére a rendes létszámon felül további 2 írnoke engedélyeztessék.
11. Rendezni kellene a *tisztviselők fizetését* is úgy, hogy állásukhoz képest illően megélhessenek s munkásságukat egészen a Múzeum ügyeinek szentelhessék.
12. Mondassék ki, hogy a *múzeumi tisztviselők más hivatalt* nem viselhetnek és szakmájuk szerinti magángyűjteményt nem tarthatnak.
13. Elő kellene írni, hogy a leltározással párhuzamosan tovább kell folytatni a *katalogizálást* is.
14. Minthogy a főváros a téli hónapokban a vidékiek részéről látogatottabb, el kellene rendelni a kiállítási termek s legkivált a könyvtári olvasóterem *téli fűtését*.
15. Engedélyezni kellene, hogy a Könyvtár állományából — a nagybecsű ritkaságokat kivéve — a tisztviselőknek és megbízható személyeknek meghatározott időre *kölcsönözhesen*.
16. Hogy az országgyűlés rendelkezései pontosan végrehajttassanak s egyáltalában az intézet *állandó ellenőrzése* érdekében fel kellene állítani egy 5 tagból álló *állandó országos választmányt*. E bizottság szakértők bevonásával és a múzeumi igazgató-ság közreműködésével irányíthatná a gyűjtemények összeírását, gondoskodhatna a leltárak hitelesítéséről, egyszersmind évente jelentést tehetne az intézet állapotáról, gyarapodásáról s esetleges problémáiról.³¹¹

Sajnos, ezekből az igen hasznos reformjavaslatokból semmi sem lett. Az országgyűlésnek az említett sarkalatos politikai kérdésben való állásfoglalása ui. a császár teljes meg nem elégedésével találkozott, aminek 1861. augusztus 22-én (egy nappal a bizottsági jelentés benyújtása után) a gyűlés feloszlata és az abszolutizmushoz való visszatérés lett a következménye.

A Múzeum és a Könyvtár ügye tehát függőben maradt, azaz elintézésének gondja a m. kir. Helytartótanácsot felváltó, újonnan kinevezett kir. helytartóra, gróf PÁLFFY Móriczra, illetve ennek hivatali apparátusára szállt.

C) Demetzky királyi biztos a Múzeumban (1862)

Az új politikai helyzet

Hogy a PÁLFFY-féle új kormányzattól mi jót várhatott az ország, az fölöttébb kérdéses volt. Maga PÁLFFY magasrangú katonatiszt (altábornagy) volt, aki 1849-ben a császári hadseregben harcolt a honvédség ellen, s gondolkodásban, érzésben egyaránt távol állt a magyarságtól. Nem sok jóval biztatott az sem, hogy a gróf a polgári fejlődést feltartóztatni akaró feudális udvari körök egyik exponense volt. Végül nem lehetett kedvező előjelnek tekinteni azt az egyébként örömdetes tényt sem, hogy a közigazgatás PÁLFFY alatt is (bár nem az ő elhatározásából) megmaradt magyar nyelvűnek, mert hiszen a lényeg nem változott: az ország továbbra is az bécsi birodalmi minisztérium, a BACH-rendszert felváltó SCHMERLING-kormány abszolutista irányítása alatt állt, csakúgy, mint az Októberi diploma kiadása előtt.³¹²

A helyzet mind ennek ellenére sem volt reménytelen. Többé-kevésbé bizakodni lehetett abban, hogy az uralkodóház számára a Magyarországgal való kiegyezés immár olyan politikai követelmény, amelyet figyelmen kívül hagyni többé nem lehet s ennél fogva várható volt, hogy a császár további engedményekkel és kedvezményekkel igyekszik a nemzet bizalmát megnyerni, s ehhez nyilván PÁLFFY is, SCHMERLING is alkalmazkodni fog.

Királyi biztos kiküldése

Azok között az ügyek között, amelyekben a császári kegy problémamentesen nyilvánítható volt s amelyek alkalmasak voltak a hazai társadalom rokonszenvének felkeltésére, a legelső helyek egyikén állt a Nemzeti Múzeumnak és Könyvtárának ügye. PÁLFFY minden bizonnyal tisztában volt ezzel, hiszen FERENC JÓZSEF 1857-i 50 000 forintos kegyajándéka közismert tény volt. De munkatársai tájékoztathatták azokról az intézkedésekről is, amelyeket az ötvenes években a császári hatóságok tettek az intézet érdekében. Bizonyosnak látszott tehát, hogy a múzeum-igazgató panaszaival, egyáltalán a Múzeum szabályozásával való foglalkozás a bécsi udvari és miniszteriális körök részéről ellenzéssel nem találkozhatik. Sőt az sincs kizárva, hogy a helytartó egyenesen Bécsből jött utasítás alapján tűzte napirendre a Múzeum ügyét.

1862. július 19-én történt, hogy PÁLFFY hivatalának egyik tanácsosát DEMETZKY Lajost a *Múzeum állapotának megvizsgálására királyi biztosként kiküldte*.³¹³ DEMETZKY július végén szemlét tartván a Múzeumban, a múzeumigazgatót írásbeli jelentéstételre szólította fel. A felhívásnak KUBINYI augusztus 25-én tett eleget.

Kubinyi jelentése a kir. biztosnak

A jelentés meglehetősen tömören, sommásan van összeállítva; benne az intézetnek és egyes tárainak adottságairól és szükségleteiről csak a legfontosabb információk szerepelnek. Közlebbi tájékoztatásul azonban mellékelve vannak az egyes osztály-örök különleges referátumai is.³¹⁴

Az igazgatásról

I. Saját ügyvezetéséről KUBINYI a következőket jelentette a királyi biztosnak.

1843. június 5. óta, amióta ő tölti be az igazgatói állást, az *intézet gyűjteményeinek gyarapodása szigorú ellenőrzés alatt áll*. Nevezetesen:

a) Az igazgatói irodában minden ajándékozott gyűjteményi tárgyat időrendben bevezetnek egy szerzeményi jegyzőkönyvbe; erről két másolat készül, amelyek egyikét negyedévenként a helytartósághoz terjesztik fel tudomásulvétel végett, másikát a hivatalos laphoz közzététel céljából.

b) Az egyes tárukban a felelős őr az igazgatóénál részletesebb szerzeményi jegyzőkönyvet vezet, s minden egyes átvett tárgyról az igazgatónak elismervényt ad.

c) Végül — a munkatársak tájékoztatására — a havonta összeülő tiszti értekezleteken az őrök felolvassák táruk gyarapodásának jegyzékét.

Az igazgatói ügyvitelhez tartozik még egy beadványi és egy levelező jegyzőkönyv is.

Az igazgató a táruk nyitva tartásának napjain — ha hivatalos dolgai megengedik — ellenőrző látogatást szokott tenni a kiállítási termekben, ahol egyébként az őrök és őrsegédek tartanak felügyeletet.

A Könyvtárról

II. A Könyvtárról szólva³¹⁵ bevezetőben megjegyezte KUBINYI, hogy ennek állománya az eredeti SZÉCHÉNYI-tékán kívül számos kisebb-nagyobb volt magángyűjteményből tevődik össze s rendszeresen nyomdai kötelese példányokból, valamint SZÉCHÉNYI Lajos 10 000 pengőforintnyi alapítványából gyarapszik. Gondviselete egy őrre és egy őrsegédre van bízva.

A Könyvtár újjászervezése kapcsán — így folytatta — a volt cs. kir. Helytartóság elrendelte, hogy a különböző eredetű állományrészek egyesíttessenek s az *összállományról leltár és katalógus készíttessék*. E munkát évek óta folyamatban van; eddig összesen 13 000 kézirat, 2000 oklevél és közel 60 000 nyomtatott könyv (mégpedig a SZÉCHÉNYI-féle magyar, vagyis nemzeti könyvtárban mintegy 42 000, a segédkönyvtárban mintegy 18 000 kötet) van összeírva.

A tárral kapcsolatos kívánalmakat KUBINYI a következőkben terjesztette elő:

1. A tudományos kutatók érdekében (bár ezek közül néhányan igazgatói engedéllyel jelenleg is látogatják a Könyvtárt, sőt kölcsönöznek is) szükséges lenne az olvasótermet (*lectoriumot*) *mielőbb megnyitni* s evégből bútorokról és kályhákról gondoskodni.

2. Hogy az állomány összeírását fennakadás nélkül lehessen folytatni, fedezetet kellene teremteni a nagy számban előforduló *kötetlen könyvek* bekötetésére.

3. Az 1848: 18. tc. által előírt *kötelese példány-szolgáltatás* jelenleg is rendetlenül történik, ezért utasítani kellene a nyomdákat kötelességük pontos teljesítésére.

4. Hogy a már katalogizált könyvek szabályszerűen felállíthatók legyenek, az 1863. évben biztosítani kellene legalább *két raktárterem bútorozását*.

5. Végül hogy az összeírás-katalogizálás az eddigénél erősebb ütemben folytatódjék, s hogy a megnyitandó olvasóteremben a szolgálat kellőképpen ellátható legyen, a jelenleg meglévő 2 tisztviselő mellé *még 1 segédőt, 2 írnokot és 1 szolgát* kellene alkalmazni.

Egyéb tudnivalókról

III. Hasonló módon ismertette KUBINYI a többi három tár állapotát és szükségleteit is, majd befejezésül megint az *intézet egészét érintő információkkal* szolgált. Szólt arról

a) hogy mind a tiszti, mind a szolgaszemélyzet el van látva hivatalos (a volt császári kormányzóság által kiadott) *utasításokkal*, úgyszintén házirenddel és a kiállítási termék, illetve a képmásoló helyiség felügyeletére vonatkozó szabállyal;

b) hogy az igazgató a múzeumi tisztviselőknek hivatalos vagy magánügyekben két hétre adhat *szabadságot*; ennél hosszabb időre a főhatóságtól kell szabadságot kérni;

c) hogy a SZÉCHÉNYI-könyvtári *személyzet* 3 tagját (az őr, az írnokot és a szolgát) a királyilag megerősített 1802. évi alapító-oklevél alapján SZÉCHÉNYI Ferenc utódainak legidősebbike (jelenleg SZÉCHÉNYI Pál) jogosult kijelölni; az intézet többi személyzetét az ország nádora vagy ennek nem léteiben a Helytartótanács nevezi ki;

d) hogy a *múzeumkert*et társadalmi adakozásból 7 évvel ezelőtt sikerült parakosítani, de a kert 16 év óta három oldalról csak deszkapalánkkal van körülvéve; ideje lenne ezt vasráccsozattal felváltani, s ezenkívül a keleti fronton a kömlékek felállítására egy árkaos csarnokot építeni.

Kiegészítő tájékoztatás a Könyvtárról

E jelentéshez KUBINYI igazgató a Könyvtárra nézve még két kiegészítő tájékoztatót, egyben kívánságjegyzéket csatolt. Mindkettőt MÁTRAY Gábor állította össze. Az egyik május 27-én (tehát még DEMETZKY királyi biztos kiküldetése előtt) kelt, a másik augusztus 25-én vagyis az igazgatói jelentés benyújtásának napján.

A májusi feljegyzésben ezek olvashatók.

Az Országos Könyvtár nyomtatott állományának eredeti, SZÉCHÉNYI-féle tagozata az északi, ún. nagy raktárteremben immár rendezetten *fel van állítva* s még az év folyamán teljesen katalogizálva lesz, úgyhogy a nagyközönség számára használhatóvá válik.

1. Jöelöre gondoskodni kell tehát — a nemzet kívánsága szerint és az intézet jó híre érdekében — a nyilvános olvasóterem, valamint az előszoba és a könyvtári dolgozó *megfelelő berendezéséről*, elébe vágva a sajtó esetleges további gáncsokoskodásainak.

2. Hasonlóképpen gondoskodni kellene a már 50 év óta összegyűlt s jelenleg is óriási halomban kötetlenül heverő könyvek mielőbbi *bekötetéséről*, hogy az olvasóterem megnyitásakor már ezek is a közönség rendelkezésére álljanak.

E két célra mintegy 4000 o. é. forint lenne szükséges, mégpedig:

a) az 1861-i országgyűlés által bekért asztalos-költségvetések szerint, bútorokra	2544 o. é. ft
b) kötetésre pedig egyelőre	1456 o. é. ft
Összesen	4000 o. é. ft

Kíváncsok lennének, ha — a közönség régi óhajának megfelelően — a Könyvtár említett termei már a Múzeum teljes felszerelése előtt berendeztetnének és a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát* megelőzően megnyílnának. A berendezésre legalább félévet kell számítani. Szükséges lenne tehát mielőbb kieszközölni, hogy a kir. helytartó a közcélokra fordítható közpénztárból a kért 4000 forintot engedélyezze.

Augusztusi feljegyzésében³¹⁶ MÁTRAY mindehhez még a következőket fűzte hozzá.

1. Hogy a nyilvános olvasóterem télen is használható legyen, abban két, kívülről fűthető vaskályhát kellene felállítani. Az ezzel kapcsolatos költség (mivel a két kályha 200, a szükséges 10 öl tűzifa 184 forintba kerülne) összesen 384 forintot tenne ki.

2. Hogy a Könyvtár további állományának összeírását és katalogizálását a lectorium megnyitása után is *folymtatni* lehessen, az olvasótermi szolgálat ellátására a Könyvtár személyzetét 1 segédőrrel vagy legalább kancellistával és 1 szolgálval szaporítani kellene. Az előbbi ügyelne az olvasókra s mellesleg katalogizálna, az utóbbi végezné a kiszolgálást. Rajtuk kívül természetesen szükség lenne még egy fűtőszolgára is, aki az előszobában ruhatári szolgálatot is teljesíthetne.

3. Hogy a naponta nyitva levő Könyvtár és a lectorium szolgálatában zavar ne állhasson elő, kíváncsok lennének, ha a könyvtári szolgálak ezentúl sem igazgatósági, sem más szolgálatra nem vétetnének igénybe.

E feljegyzéshez tartozott, de nem volt hozzáfűzve MÁTRAYnak ugyancsak augusztus 25-én kelt kimutatása az addig végzett összeírási-katalogizációs munkálatokról. Eszerint e napig össze volt írva 2000 db oklevél, 13 000 kötet kézirat, 41 613 nemzeti könyvtári mű és 18 000 segédkönyvtári kötet, vagyis összesen 59 613 nyomtatott könyv.

Tényleges melléklet gyanánt szerepelt viszont a szóbanforgó három terem berendezésének 2544 o. é. forintos asztalos-költségvetése.

A királyi biztos jelentése

DEMETZKY áttanulmányozván a múzeumi tájékoztató iratokat, a maga tárgyilagossággal *jelentését* 1862. szeptember 22-én terjesztette elő a királyi helytartónak.³¹⁷

Először a BACH-korszakbeli hatóságoknak a Múzeummal kapcsolatban tett intézkedéseit ismertette, különös tekintettel az 1854. évi TANDLER—BIRK-féle vizsgáló és programadó bizottság tevékenységére s ennek kapcsán arra a határozatra, amely szerint a kéziratgyűjtemény katalogizálását, valamint az oklevelek re-

gesztázását 1 év alatt, a teljes könyvállomány katalogizálását pedig 3 év alatt végre kell hajtani.

Rátérve saját vizsgálatának ismertetésére, KUBINYI múzeumigazgatására vonatkozólag különösebb észrevételt nem tett, csupán annyit jegyzett meg, hogy az iroda az évnegyedenként beérkező *tömeges küldemények (próba példányok)* felől pontos adatokkal nem tud szolgálni.

A Könyvtár összeíró-katalogizáló tevékenységéről szólva, kénytelen volt tudomásul venni, hogy *a nyomtatott könyvállomány feldolgozása 1855 óta nemcsak nem fejeződött be, de még a fele úton sem tart*. Mellesleg azonban észre kellett vennie azt is, hogy a TANDLER—BIRK bizottság a könyvállomány kötettségét téve sen, csupán 100 000-re becsülte, holott 160 000-nél is több volt, s ebből következőleg azt is, hogy a kijelölt feladatok az akkori személyzeti létszám mellett a megszabott idő alatt teljesíthetők nem voltak. E felismerésnek azonban expressis verbis nem adott kifejezést. Csupán megemlítette, hogy *az összeírók tulajdonképpen még a SZÉCHÉNYI-állománnyal sem végeztek*; ebből is 4000 kötet van még hátra. A többi nagy könyvtári gyűjteményhez, az ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és HORVÁT-téka mintegy 100 000 kötetnyi anyagához még hozzá sem fogtak. Viszont megelégedését fejezte ki az oklevélgyűjtemény gondos tárolásáért, palliumokban való elhelyezésért. A *termek berendezésével* foglalkozva, megállapította, hogy a kéziratár két termének bútorozása a BOHUSNÉ-féle hölgybizottság gyűjtéséből éppen folyamatban van, az eredeti SZÉCHÉNYI-gyűjteményt magában foglaló nagyterem pedig már kellőképpen felszerelt.

Ami a nyilvános olvasóterem megnyitását s ugyanennek, valamint az *őri dolgozószobának és az előtérnek berendezését* illeti — így folytatta tovább DEMETZKY — valóban időszerű feladat; a lectorium megnyitásának bizonytalan időre való elhalasztása ui. az eddigi katalogizálás hasznát kétségessé tenné. Ezért a maga részéről javasolja, hogy a jelzett három helyiség bútorozására 2544, a kötetlen és rongált könyvek bekötésére 1400, az olvasótermi kályhákra 200, ugyanezek fűtésére 184, egy olvasótermi felügyelő írnok évi fizetésére 400, egy olvasótermi szolgafizetésére 300, azaz a rendkívüli és rendes költségekre összesen 5028 forint engedélyeztessék.

Addig, amíg a *személyzet szaporítása* sor kerülhet, a katalogizálás támogatására osztassék be PÓSFAY régiségtári segédőr a Könyvtárba.

Azokat a termeket, amelyekben az ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és HORVÁT István-féle könyvtár van elhelyezve, egyelőre nem szükséges berendezni és felszerelni; erre csak az elkövetkező évek során, a katalogizálás előrehaladásához mérten kell majd sort keríteni.

Utalt a királyi biztos arra, hogy a javaslat a hozott *berendezési és kötetési költségek* iránt a múzeumigazgató már f. évi május 28-án felterjesztést tett a kir. helytartónak s hogy e folyamodvány június 4-én véleményezés végett átkerült az állami számvevőséghez, de onnan még nem érkezett vissza.

A kir. biztos a Múzeumi Alapról

Foglalkozott DEMETZKY kir. biztos a Múzeumi Alap helyzetével is. *Tájékoztatásul a következő áttekintést adta.*³¹⁸

Az 1862/63. évi költségvetés szerint

I. a cselekvő tőkék összege	195 643 pft 33 kr
	+ 2 651 o. é. ft 5 kr
az ebből eredő kamatjövedelem	
10 602 o. é. ft 86 kr	
II. a szenvedő tőkék összege	107 502 pft
az ez után fizetendő évi kamat	
5926 o. é. ft	
III. a valóságos tőkealap tehát	88 438 pft
	+ 2 651 o. é. ft
ennek évi kamatjövedelme	
4676 o. é. ft. 86 kr	
IV. a Múzeum költségeihez évente járuló segély- összegek: a Nemesi Fölkelési Alap jövedelme, valamint az Országos Alap segélye	31 202 o. é. ft
V. az előírányzott évi bevételek összege	35 879 o. é. ft
az előírányzott évi kiadások összege	31 373 o. é. ft
Fölösleg	4 506 o. é. ft

E fölösleg azonban — tekintettel a kielégítendő szükségletekre — nem sokat jelent. A Múzeum jelenlegi költségelőírányzatában ui. még a bútorozásra és egyéb felszerelésre, valamint a személyzet szaporítását szolgáló tétel nem fordul elő. Erről pedig — hangsúlyozta DEMETZKY — már most okvetlen gondoskodni kell.

Javasolta tehát a kir. helytartónak, hasson oda, hogy a Múzeum számára már a 1862/63. költségvetési évtől kezdve az Általános Országos Alapból évenként 40 000 o. é. forintnyi összeg vétessék igénybe mindaddig, amíg az intézet teljesen felszerelve, a folyamatban levő leltározás-katalogizálás befejezve és az Alap tőketartozása visszafizetve nem lesz. Csakis így látszik lehetségesnek a Múzeumot pangásából kiemelni és méltóságához illő biztos helyzetbe juttatni.

Mátray megjegyzései a kir. biztos jelentésére

DEMETZKY kir. biztos jelentését PÁLFFY helytartó 1862. november 13-án tudomásulvétel és esetleges hozzászólás végett megküldte a múzeumigazgatónak, amelyet ez pár nap múlva (17-én) rendkívüli tiszti értekezleten ismertetett. A Könyvtárra vonatkozó fejezetet ugyanekkor azzal az utasítással adta át MÁTRAYnak, hogy észrevételeit írásba foglalva sürgősen nyújtsa be.

MÁTRAY késedelem nélkül (18-án) elkészített iratában a következőket jegyezte meg.³¹⁹

1. Nem tételezhető fel, hogy a Könyvtárban a *gyarapodás nyilvántartása* körül bármiféle lazaság uralkodnék. A kötelezpéldányok és ajándékok ui. vagy kísérőlevéllel (olykor jegyzékkel is) vagy ezek nélkül szoktak beérkezni és pedig vagy a múzeumigazgatósághoz vagy egyenesen a Könyvtárba. A küldemények mindkét esetben azonnal beíratnak az új szerzemények (*accessiók*) jegyzőkönyvébe, a netalán velük együtt beküldött lajstrom pedig iktatószámmal ellátva a könyvtári ügyiratok közé kerül. Az igazgatósághoz érkezett kísérőlevelek pedig, miután

rájuk az átvétel feljegyeztetett, visszakérülnek ugyanoda. Ha a beküldők kívánják, küldeményükről külön nyugtát is kaphatnak. — Ez a szerzeményi napló különben minden hónapban felolvastatik a múzeumi tisztviselők ülésén, negyedévenként pedig bekerül a sajtóba. E kezelési mód annyira pontos, hogy még soha senki panaszt nem tett a kötelezpéldányok, illetve ajándékok elkallódása miatt.

2. Sajnálatos, hogy a kir. biztos jelentésben nincs kiemelve a Könyvtárnak a hivatalos őrszoba és az olvasóterem *sürgős berendezésére* vonatkozó kívánsága. És sajnálatos az is, hogy az alkalmazandó könyvtári írnok (kancellista) számára oly *csekély fizetés* van előírányozva, amiért egy kellő műveltséggel bíró személyt megnyerni nem lehet.

3. Ha a Könyvtár *nagyobb számú jól képzett, nyelveket tudó személyzetet* nem kap, a felületes és csak toldozgató intézkedések nem lesznek elegendők arra, hogy az intézet olyan karba kerüljön, amilyent rendeltetése megkíván, s amilyenbe a hasonló külföldi intézetek példája szerint kerülnie kellene. Pedig hátra van még egyebek között a legtöbb különgyűjtemény teljes feldolgozása, valamint a betűrendes katalógusokat kiegészítő szakkatalógusok elkészítése. Oly rengeteg munka ez, amelynek elvégzéséhez számos művelt szakember, számos év és tetemes költség lesz szükséges.

4. A *jó katalógus elkészítése* nagy megfontolással, nagy gonddal végbevihető, *lassú munka*. Részben ezzel is magyarázható, hogy miért nincsen még az ILLÉSHÁZY- a JANKOVICH- és a HORVÁT-téka katalogizálva, s hogy miért nem lehetett még a SZÉCHÉNYI-féle nemzeti könyvtárt teljesen feldolgozni, noha az eddig elvégzett munka is roppant terjedelmű.

5. Amíg a Könyvtár terméi a szükséges *új szekrényekkel* berendezve nem lesznek, rendszeres katalogizálást a soron következő termekben végezni nem lehet. Az erre való erőltetés csak fölösleges költséget és idővel haszontalanná váló munkát eredményezne. Márpedig a cél az, hogy az eddig készített és ezután készítendő katalógusok ne csak ideiglenesek, hanem minden időkre szólók legyenek.

6. Végül az a tervezett intézkedés, hogy a Régiségtárból PÓSFAY segédőr ideiglenes munkatársként a Könyvtárba legyen beosztva, *célszerűtlen*, mert a bibliográfia külön tudomány, amelynek ismerete nélkül katalogizálni nem lehet. Ez pedig máról-holnapra nem sajátítható el. Különben is nevezett segédőrnek saját osztályán is mindig van és lesz elegendő tennivalója.

Hogy MÁTRAYnak e bátran megfogalmazott nyilatkozata — amelyet KUBINYI bizonyára kellően áttisztázva terjesztett fel a helytartói hivatalba — az illetékesekre milyen hatást gyakorolt, nem állapítható meg.

Demetzky jelentésének sorsa

DEMETZKYnek jószándékú, bár nem minden tekintetben megértő jelentése egyébként *hamarosan tárgytalanná vált*. PÁLFFY helytartó az előadottakból mindenek előtt azt a következtetést vonta le, hogy a múzeumigazgató sem a Könyvtárban, sem a többi tárban nem gondoskodott kellőképpen a TANDLER—BIRK-féle utasítások végrehajtásáról s így elsősorban ő felelős az intézet rendezetlenségéért. PÁLFFY ezért arra az elhatározásra jutott, hogy KUBINYI-t — tekintettel a kiderült hanyagságokra és bizonyos tapasztalt hiányosságokra — *nyugalmasztatja vagy elmozdítatja*. Mielőtt azonban bármit is tehetett volna, az egész vizsgálatról referálnia kellett a bécsi kormánynak.³²⁰

Bécsben a vizsgálatot és a belőle levont következtetéseket egyáltalán nem tartották kielégítőnek, s úgy látszik, KUBINYI elmozdítását sem helyeselték. Ezért egy 1862. október 14-én kelt királyi kézirat PÁLFFY helytartót *újabb vizsgálóbizottság kiküldésére* utasította.³²¹

D) Az Andrássy-féle országos bizottság missziója (1862—1866)

A bizottság feladata

Az uralkodói rendeletnek PÁLFFY késedelem nélkül eleget tett. 1862. november 22-én egy 12 tagú, részben műértő mágánusokból, részben polgári szakférfiakból álló országos bizottmányt nevezett ki azzal a feladattal, hogy az állami segélyezésben részesülő, de rendeltetésének és a kor igényeinek meg nem felelő Nemzeti Múzeumot megvizsgálja s addig is, míg róla törvényhozási úton gondoskodni lehet, mondjon véleményt, miképpen lehetne hiányain és szükségletein segíteni. A bizottság tagjai a következők voltak: gr. ANDRÁSSY György a későbbi országbíró, a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója mint elnök, br. EÖTVÖS József, br. SENNYEY Pál, SOMSSICH Pál, gr. WALDSTEIN János és gr. ZICHY Edmund, illetőleg HERIÁN Károly államszámvéviségi tanácsos, KORIZMICS László, KUBINYI Ágoston, KUBINYI Ferenc, RÓMER Flóris és SZALAY László mint tagok.³²²

Mátray információi a bizottság számára

Mielőtt a bizottság megérkezett volna a Múzeumba, az örök feljegyzéseket készítették táruk hiányosságairól, szükségleteiről. *Pro memoriájukat* KUBINYI igazgatónak adták át, hogy az viszont a bizottság elé terjeszthesse.

MÁTRAY Gábor 1863. január 11-én, 17-én és 18-án *három informatív feljegyzést* nyújtott be Kubinyinak.

1. Az elsőben³²³ kiváltképpen a *személyzetsszaporításra*, illetve *fizetésrendezésre* vonatkozó igényeit jelentette be. Közölte, hogy a Könyvtárnak 3 segédőri állással kellene rendelkeznie. Ezek közül

a) egy állandóan az ő hivatalos szobájában dolgoznék, ő kezelné a magyar vagyis a nemzeti könyvtár nyomtatványait, az ősnymtatványokat, a ritkaságokat, s egy írnok segítségével vezetné a gyarapodási jegyzéket;

b) egy másik segédőr gondozná és kezelné a kézirat- és oklevélgyűjteményt;

c) a harmadik pedig az olvasóteremben felügyelne s kezelné egyszersmind a segédkönyvtárt (a nem Magyarországra vonatkozó állományt), a duplumokat, valamint a térképek, képek és metszetek gyűjteményét.

Rajtuk kívül szükség lenne még egy írnokra is, aki a hivatalos őrszobában az örök és az első segédőrnek segédkeznék írásbeli feladatokban.

Végül kívánatos lenne összesen 4 szolgai állás is:

a) egyikük a hivatalos őrszobában dolgozna az ő és a segédőr mellett,

b—c) kettő az olvasóteremben végeznék a kiszolgálást,

d) egy pedig az előtérben a ruhatárra ügyelne s egyszersmind a kályhafűtést végeznék.

Nem mulasztotta el Mátray a fizetések ügyét sem szóvátenni. Hivatkozva

arra, hogy a Könyvtárnak — a többi tárral ellentétben — egész évben, télen is naponként reggel 8 órától délután 2 óráig nyitva kell lennie, azt kívánta, hogy az itteni személyzet számára magasabb fizetés állapíttassék meg, mint a Múzeum többi alkalmazottja számára, mégpedig az örök évi 2000, a segédőröknek 1200-1200, az írnoknak 800, a szolgáknak pedig 500-500 forint. (A Régészeti és a Természeti tárban ugyanezen kategóriákban 1600, 1000, 600, illetve 400 forintnyi évdíj is elegendő lenne.)

A továbbiakban még a következő kívánalmakat fejezte ki:

a) *bútoroztassék be az egész Könyvtár*, mert enélkül az állomány felállítása és feldolgozása nem lehetséges;

b—c) *adassanak ki a könyvtárőrnek azon alapítványok kamatai*, amelyeket az alapítók (SZÉCHÉNYI Ferenc, illetve KUBINYI Péter) annak idején kifejezetten e végre szántak;

d) *állíttassék helyre a Könyvtár kötelespéldányjoga*, amelyet 1802-ben királyi kiváltsággként kapott;

e) *engedélyeztessék a Könyvtár irodai szükségleteire bizonyos évi átalány*;

f) *létesüljön a könyvtári és a többi múzeumi alkalmazottak számára saját nyugdíjalap*.

2. Január 17-i feljegyzésében³²⁴ MÁTRAY a *katalogizálás-leltározás ügyével* foglalkozott s idevágólag a következő véleményt nyilvánította.

a) A Könyvtárban (számításba nem véve az okleveleket, az ősnymtatványokat, a térképeket, a réz- és acélmetszeteket, valamint a duplumokat) még mintegy 90 000 nyomtatott műről kell betűrendi cédulakatalógust, illetve inventáriumot készíteni.

b) Hogy ez a munka fennakadás és újrarendezés nélkül elvégezhető legyen, mindenekelőtt be kell bútoroztatni azokat a termeket, ahol a könyvek végleges elhelyezést fognak nyerni.

c) A szóban forgó 90 000 mű inventáriumát és betűrendes katalógusát 4 év alatt lehetne elkészíteni, ha a Könyvtárt e munkában 3 segédőr, 1 írnok és 3 szolga támogatná, vállalva egyszersmind a szerzeményezés, a kutatókiszolgálás és a kölcsönzés, valamint a látogatók kalauzolásának feladatait is.

d) Hogyha azonban a Könyvtár nyilvános olvasótermének megnyitása is elrendeltetnék, a feldolgozó munka 4 év alatt semmi esetre sem lenne elvégezhető, minthogy az olvasóforgalom lebonyolítása a személyzetet nagymértékben igénybe venné.

e) Szükség lenne még másféle katalógusok készítésére is, de ezt a munkát későbbi időre kell halasztani.

3. Végül január 18-i harmadik feljegyzésével³²⁵ MÁTRAY a *könyvköttetés ügyét* kívánta megvilágítani.

Közölte, hogy a Könyvtárban (ide számítva a Régiség- és a Természeti tár kézikönyvtárát is) vannak könyvek és kéziratok,

a) amelyek még soha bekötve nem voltak,

b) amelyek csupán javítást kívánnak,

c) s amelyek egészen újrakötendők.

Mindezek száma kb. 35 000 darabra (könyvre illetve füzetre) tehető. Kötötésükre mintegy 15 000 forint lenne szükséges.

A bizottsági vizsgálat

Az ANDRÁSSY-bizottság első, elhatározó jelentőségű ülészakát 1863. január 15. és 24. között tartotta. Az ülésezést figyelemmel kísérő sajtó szerint a tárgyalások gyakran a késő éjszakai órákig eltartottak.³²⁶ Miután a szükséges teendők tekintetében a tagok megegyezésre jutottak, javaslataikat egy albizottsággal dolgoztatták ki, majd 1863. március 23-án felterjesztették PÁLFFY királyi helytartóhoz.³²⁷

A jelentés bevezetőjében hangsúlyozta a bizottság, hogy az uralkodó szándékának megfelelően, csupán olyan teendők iránt nyilvánított véleményt, amelyek *elkerülhetetlenül szükségesek* ahhoz, hogy a Múzeum — addig is, amíg a törvényhozás róla általánosan gondoskodni fog — tudományos rendeltetésének megfelelően hessen.

A tulajdonképpeni előadás három nagy részre tagolódott.

Az I. rész a Múzeum egyidejű állapotát,

a II. az intézet érdekében teendő egyszerű adminisztratív intézkedéseket,

a III. a pénzügyi alátámasztást igénylő intézkedéseket ismertette.

A Múzeumból

I. A Múzeum állapotáról szóló rész három tárggyal foglalkozott: az épülettel, a személyzettel és az egyes tárakkal.

1. Ami az *épületet* illeti — egy kiküldött albizottság, valamint az *Orsz. Építészeti Igazgatóság* kirendelt főmérnöke, REITTER Ferenc egybehangzó megállapítása szerint — elkerülhetetlenül szükség van a vakolat, az esőcsatornák, egyes lépcsőfélék és több más hiba kijavítására, illetve hiányosság pótlására, legfőként pedig a kertnek három oldalról vasráccsal leendő bekerítésére.

2. A *személyzetről* szólva a jelentés áttekintést nyújtott az intézet alkalmazottainak számáról és fizetéséről. E szerint 1862-ben a következő volt a helyzet.

Tiszti és segéd személyzet	fő	fizetés o. é. ft.
Igazgató	1	2 100
Őr (I. osztályú)	2	2 520
Őr (II. osztályú)	2	1 680
Őr (fizetéstelen)	1	
Segédőr	2	1 260
Írnok	1	420
Igazgatói irattárnok	1	630
Kitömő	1	420
Osztályszolga (I. osztályú)	3	945
Osztályszolga (II. osztályú)	2	525
Kapus	1	315
Háziszolga	1	273
Összesen	18	11 088

3. Az osztályok ismertetése során a *Könyvtárról* az alábbiakat jegyezte fel a jelentés. A tárnak négy tagozata van, mégpedig: a) az oklevelek és levelek, b) a kéziratok, c) a „könyvnyomdai zsengek” tára, valamint d) az új és legújabbkori könyvgyűjtemény, amely utóbbi mintegy 170 000 kötetet foglal magában.

A Könyvtár a múzeumépület I. emeletén 14 termet foglal el. Ezek közül egy az őr és segédőr dolgozószobájául szolgál, egy pedig olvasóteremnek van kijelölve. *Bútorozva mindössze 6 helyiség van; 8 terem teljesen berendezetlen, csak itt-ott található egy-egy rozszant deszkaállvány.*

Ami magát az állományt illeti, az említett különgyűjtemények közül a *kézirat-tár* teljesen, az *oklevéltár* részben fel van dolgozva. A tulajdonképpeni *könyvtárról* eddig csupán a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény (mintegy 60 000 kötet) került feldolgozásra és felállításra. Az állomány nagyobb része tehát sem katalogizálva, sem felállítva nincsen. Mintegy 35 000 darab pedig *kötetlen* állapotban van.³²⁸

Új rendtartásról

II. A Múzeum rendbehozatala érdekében a bizottság mindenekelőtt bizonyos *adminisztratív intézkedéseket* ajánlott a főhatóság figyelmébe. Ezek közül a fontosabbak a következők voltak.

1. Ha valamely tárban az állomány még nincs szakszerűen feldolgozva, róla a leltárak alapján legalább *egy általános „alapkönyv”* készíttessék s ez az igazgatónál helyeztessék el.

2. A Múzeumnak *ajándék* gyanánt felajánlott tárgyak közül az igazgató csak azokat fogadja el, amelyekről szakértői vélemény megállapította, hogy tudományos, művészeti, vagy történeti beccsel bírnak.

3. Mindaddig, amíg az osztályok teljesen rendezve nincsenek, állományukból *semmi el nem adható, el nem cserélhető.*

4. A Múzeumi Alapba beolvasztott *különleges rendeltetésű alapítványok* ezentúl külön kezeltessenek és jövedelmük kizárólag az alapítók által kitűzött célra fordíttassék.

5. A Múzeum *kiállítási termei* a közönség elől *csak december, január és február hónapban* legyenek elzárva; a *könyvtári olvasóterem és az őri szobák* azonban *ez idő alatt is fűtve* legyenek.

6. Az *ajándékozók* nevét az ajándéktárgyakon visszamenőleg is minden esetben fel kell tüntetni.

7. A jelenleg szolgálatban levő személyzet *nyugdíjazáskor* az előírt díjak fizetése alól legyen felmentve.

8. *Lakást a múzeumépületben* ezentúl csak az igazgató, az őrök, a segédőrök és a hosszabb szolgálati idővel rendelkező szolgák kapjanak; a többiek részesüljenek lakbéréllátásban.

9. A *gyűjtemények őrzetere* a három téli hónapban 4, a többi kilenc hónapban 12 hadastyán bocsáttassék az igazgató rendelkezésére.

Mindezek a javaslatok tulajdonképpen csak szolgálatszabályozó intézkedéseket kívántak. A bizottságnak azonban ezeknél lényegesebb ügyekben is előterjesztést kellett tennie. Rá kellett mutatni bizonyos alapvető fontosságú hiányosságokra és a velük kapcsolatos mulasztáshatár teendőkre is, olyanokra, amelyek pénzügyi alátámasztást is igényeltek.³²⁹

Az alapvető hiányosságokról

III. Idevágólag a jelentés kertetelés nélkül kimondta, hogy a gyűjtemények ki nem elégítő állapota valamennyi osztályban ugyanazon okokra vezethető vissza, nevezetesen: a szükséges bútorzat hiányára, a személyzet elégtelenségére és a méltánytalanul alacsony fizetésekre. Könnyű belátni — hangoztatta —, hogy ha a Könyvtárban, vagy bármely más tárban nélkülözni kell a célszerűen elkészített szükséges bútorzatot, ott nemcsak a tárgyak kiállítása és használata ütközik akadályokba, hanem összeírása és nyilvántartása is. S nem szorul bizonyításra az sem, hogy pl. a Könyvtárban 170 000 kötet könyv, 15 000 kézirat és 4000 oklevél rendezését és katalogizálását egy ór és egy, csak két éve dolgozó segédőr képtelen néhány év alatt elvégezni. Hogy MÁTRAY könyvtárőr 1855 óta egymaga mégis nem kevesebb mint 60 000 kötetet katalogizált, az olyan kiváló teljesítmény, amely különös elismerést érdemel.

E hiányosságok, illetve rendellenességek megszüntetése végett — így szólt tovább a jelentés — a Múzeumot kétféle pénzügyi támogatásban kell részesíteni: A) csupán egyszer szükséges rendkívüli segélyben, illetőleg B) állandó évi javadal-mazásban.³³⁰

A tatarozási és bútorozási segélyről

A) Az egyszer s mindenkorra szóló költségekre nézve a bizottság a következőket javasolta.

1. A múzeumpalota tatarozására, illetőleg kertjének vasráccsal való bekerítésére a bizottság szakértőjének, YBL Miklós építésznek számítása szerint, 58 180 o. é. ft-ot kell előirányozni. A kömelek felállítására igényelt kerti árkádsor építésétől el lehetne tekinteni.

2. A Könyvtárban egyelőre az olvasóterem, egy kéziratári helyiség és további 5 terem berendezéséről kell okvetlen gondoskodni. MÁTRAY könyvtárőr véleménye szerint ui. a 170 000 kötetnyi összállományból a SZÉCHÉNYI-féle két téka (ti. a nemzeti könyvtár és a segédkönyvtár) 60 000 kötete a készülő díszteremben és annak melléktermében, valamint az ún. nagy raktárteremben elhelyezhető lesz. Szekrények kellene azonban a még feldolgozatlan 110 000 kötet, valamint a rendes évi gyarapodás számára. Ez egyelőre 4 terem berendezését tenné szükségessé úgy, hogy — a katalogizálás menetéhez igazodva — félénként készüljön el 1-1 terem bútorzata, két és fél év alatt tehát mind az 5 teremé. Szükséges, hogy a könyvszekrények minden teremben a mennyezetig érjenek, felül karzatos kiképzéssel és a karzatra vezető csigalépcsővel. E bútorzatra — YBL építész költségvetése szerint — 24 262 o. é. ft-ot kellene biztosítani.

Ezen kívül több mint 35 000 kötetlen vagy romlott kötési könyv bekötetésére irányoztassék elő 10 000 o. é. ft.

A Könyvtár számára tehát a bizottság összesen 34 262 o. é. ft. rendkívüli költség megadását javasolta.

3. A többi három tár (Régiség-, Természeti és Képtár) nélkülözhetetlen berendezésének költségeit pedig együttvéve 28 772 o. é. ft-ban állapította meg.

4. Végül soron tehát épülettatarozási és berendezési költségekre összesen 121 214 o. é. ft rendkívüli költséget kért.³³¹

Az évi rendes költségekről

B) A rendes évi költségek tekintetében a jelentés az alábbi javaslatokat tartalmazta.

1. A múzeumigazgatói állásnak az utóbbi években tervbe vett megszüntetése, vagy az őri állások egyikével való egyesítése semmiképpen sem kívánatos. Ez ui. szükségképpen az ellenőrzés lazulásához vagy éppen bomlásához vezetne. Az igazgatást inkább erősíteni kell. Evégből célszerű lenne egy olyan állandó bizottság megszervezése, amelyben a kormány illetékes képviselőin kívül a Magyar Tudományos Akadémia és az Egyetem kiküldöttei és más szakértők is helyet foglalnának, s amely az intézetet érintő minden fontosabb ügyben (a múzeumi tárgyak elcserélésében vagy eladásában is) véleményt nyilvánítana.

2. Gondoskodni kell a Múzeum tisztviselői és szolgálai létszámának emeléséről is.

a) A Könyvtárban az őrn kívül ez idő szerint 4 segédőrt, 4 írnot és 4 szolgát kellene alkalmazni; ezek közül 1 segédőr, 1 írnot és 1 szolga állandóan az olvasóteremben teljesítene szolgálatot. Ez a létszám azonban csak az állomány felállításának és katalogizálásának ideje alatt — MÁTRAY GÁBOR véleménye szerint 4 évig — lenne fenntartandó; e munkálatok befejeztével a személyzet 1 segédőrről, 1 írnottal és 1 szolgálal csökkenthető lenne.

b) A többi három tárban az alábbi személyzet lenne alkalmazandó.

Osztály	Őr	Segéd- őr	Pre- pará- tor	Raj- zoló	Szolga
Régiségtár	1	2	—	—	1
Természeti tár	2	3	1	1	3
Képtár	—	1	—	—	1

3. Okvetlen intézkedni kellene végül — így szólt a jelentés — a múzeumi alkalmazottak fizetésének felemelése iránt is. A jelenlegi szűkös díjazás mellett ui. a tisztviselők kénytelenek mellékfoglalkozásokat folytatni, ennek pedig az intézet kárát vallja. Tekintettel a fővárosi életfenntartási költségek drágaságára, ajánlatos lenne az évi illetményeket az alábbiak szerint megállapítani.

Állás	Évi illetmények		Kedvezmények
	jelenlegi	javasolt	
Igazgató	2100	3000 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Osztályőr	1260	1500 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Segédőr	860	1000 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Írnotok	630	800 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Írnot	420	600 o. é. ft.	+ lakbér
Szolga	315	400 o. é. ft.	+ lakbér
Kapus	315	400 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Kertész	—	400 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa

A Múzeumban lakást nem nyerő őrnök és segédőrnök lakbérére 400, az írnotoké 200, a szolgálaké 120 o. é. ft-ban lenne megállapítandó.

4. E létszám- és fizetésemelés figyelembevételével a *Múzeum fenntartásának rendes évi költségét* a bizottság pontos számítások alapján 60 775 o. é. ft-ban jelölte meg. Ezen összeg pénzügyi fedezésére nézve pedig az alábbiakat jegyezte meg.

HERIÁN Károly államszámvevősen tanácsos közlése szerint a <i>Múzeumi Alap</i> saját tőkéinek összege	210 841 o. é. ft. 21 kr.
kölcsöntőkéinek összege	171 689 o. é. ft. 14 kr.
<i>tiszta vagyona</i> e szerint	39 152 o. é. ft. 7 kr.

E vagyon kamataiból és egyéb idegen pénzalapokból a *Múzeum évi jövedelme* 35 726 o. é. ft-ot tesz ki.

E jövedelemmel az intézetnek évi 60 775 ft-ban megállapított rendes fenntartási költsége nagyjából fedezve lenne. Államilag gondoskodni csupán 25 049 o. é. ft-tól kellene.

Mindezek alapján *véleményét a bizottság ekképpen összegezte*. A Magyar Nemzeti Múzeumnak az 1862. október 14-én kelt királyi kézirat által megkívánt rendbehozatala csak abban az esetben volna lehetséges, ha az intézet

- a) épületének tatarozására és parkjának bekerítésére 121 214,
- b) rendes költségeinek fedezésére pedig évenként 25 049 o. é. ft. államszámvevősen részesülne.³³²

Andrássy György jelentéskegészítő irata

Ezt a királyi helytartó elé terjesztett, 1863. március 23-án kelt jelentést a vizsgálóbizottság egyes tagjainak kívánságára ANDRÁSSY György elnök április 4-én egy rövid utóíráttal egészítette ki. Ebben szó szerint a következőket írta.

„A bizottság a Múzeum személyeinek egyenkénti viseletét nem tartotta hivatásának megvizsgálni, de figyelmeztetni Excellenciát kötelességének tartja arra, hogy bármely pénzáldozatok nem fognak kellő eredményre vezetni, ha szakavatott, erélyes és törekvő személyekről nem gondoskodunk. Ezért javaslom, hogy a tervezett állandó bizottmányt fel kellene ruházni nemcsak a személyzet ellenőrzésének jogával, hanem az egyes állások betöltésére, illetve személyek elmozdítására irányuló javaslattevési joggal is. E végre meg kell jegyezni, mikép az igazgatásban nem találtuk azon szellemet, mely ezen nemzeti intézet felvirágoztatására megkívántatnék.”³³³

Ez a megjegyzés, amely nyilván KUBINYI Ágostonra vonatkozott, megerősítette PÁLFFY helytartót az igazgatóról korábban alkotott kedvezőtlen véleményében.

Az állami számvevőség véleménye

A bizottsági jelentés egyébként az ügyintézés rendje szerint az *Államszámvevőség* elé került. E hivatalnak kellett nyilatkoznia arról, hogy a jelentésben foglalt javaslatokat, kíváltképpen pedig a pénzügyi kívánalmakat mennyiben lehet indokoltaknak tekinteni s mennyiben nem.

A nyilatkozat 1863. május 5-re készült el s az alábbi megjegyzéseket tartalmazta.³³⁴

1. A *múzeumépület tatarozására*, a park bekerítésére és a tárak berendezésére vonatkozó javaslat és pénzügyi terv elfogadható; e végre kereken 121 000 o. é. ft.

segélynek legfelsőbb helyen való kieszközlése iránt meg lehet tenni a szükséges lépéseket.

2. A *múzeumi személyzet létszámának emelésére* irányuló kívánság azonban helytállóan nem tekinthető, főképpen nem a Könyvtár esetében. Ha ugyanis — így szövelt az Államszámvevőség — a hasonlóan nagy állományú Egyetemi Könyvtárban a szükséges teendőket egy 5 tagú tisztviselői kar (1 felügyelő, 1 őr, 2 írnok és 1 díjnok) el tudja látni, a Múzeumi Könyvtárban sem látszik megokoltnak a tisztai állások szaporítása. A néhány évre előirányzott rendezési-feldolgozási munkákat a Múzeumi Alapot kevésbé terhelő díjnokok segítségével is el lehetne végeztetni. A rendszeresített állások számát elég lenne 7-ben megállapítani; 1 őr mellett csupán 2 segédőrt, 2 írnokot és 2 szolgát kellene alkalmazni.

3. Hasonlóképpen *nem helyeseltető a személyzeti fizetéseknek a bizottság által ajánlott módon és mértékben való felemelése*. Ajánlatosabb lenne a szolgálati időhöz igazodó fokozatos fizetési rend bevezetése. E szerint egy őr szolgálatának első 10 évében 1400, 10 év elteltével 1600, 20 év elteltével pedig 1800 o. é. ft. évdíjban részesülhetne. A segédőrök fizetése ugyancsak szolgálati idő szerint 800—1000, az írnokoké 600—700, a szolgálóké pedig 350—400 o. é. ft-ban lenne rendszeresítendő.

A segédőröknek, írnokoknak és szolgálóknak lakbérül (300, 200 és 120 ft. helyett) elég lenne 200, 150 és 100 o. é. ft-ot adni.

Ami pedig a tisztai és szolgálai személyzet fajárandóságát illeti, azt meg kellene szüntetni. Efféleben más közintézeteknél sem részesülnek az alkalmazottak.

Ugyancsak megszüntetendő lenne a Széchényi Országos Könyvtár őrének a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványból eddig kijárt 105 o. é. ft. jutalomdíja is.

4. *Csökkenteni lehetne a Múzeum évi fenntartási költségeit is*, mégpedig a személyzet ez idő szerinti fizetésének figyelembevételével 54 414 o. é. ft. 23 kr-ra.

Minthogy pedig a Múzeumi Alap összes jövedelme — újabb számítás szerint — csak 34 525 o. é. ft. 14 kr-t tesz ki, legfelsőbb helyen csupán a fennálló hiányt, 19 889 o. é. ft. 8 kr-t (kereken 19 900 forintot) kellene igényelni. Ettől függetlenül azonban azt a 7350 o. é. ft. segélyösszeget, amelyet a Múzeum 1853 óta évente mindeztideig kap, továbbra is fenn kellene tartani.

5. Végül a korábban fennállt Kormányzóság (*General Gouvernement*) által 1859. január 6-án kibocsátott német nyelvű *Utasításokat*, amelyek több részben immár célszerűtleneknek mutatkoznak, szükséges lenne módosítani s a múzeum-igazgatónak kiadni. Ezt annál inkább hangsúlyozni kell, mivel a bizottság idevágólag semmiféle javaslatot nem tett.

A helytartói hivatal kérdése a múzeumigazgatóhoz

E hivatalos véleménynyilvánítást az *Államszámvevőség* haladéktalanul megküldte PÁLFFY kir. helytartónak. A helytartói hivatalban (amely tulajdonképpen azonos volt a helyreállított, majd újra megszüntetett Helytartótanáccsal) az ügynek VILLECZ Kamill titkár lett az előadója. Ez áttanulmányozván a vonatkozó ügyiratokat, mindenekelőtt a múzeumi személyzet szaporításának kérdésével foglalkozott. Fennakadt az ANDRÁSSY bizottságnak azon a javaslatán, amely szerint a Könyvtárba kinevezendő 11 új alkalmazott közül a felállítási-katalogizálási munkálatok befejezése után 3 fő (1 segédőrt, 1 írnok és 1 szolgáló) elbocsátandó lesz. Mivel ilyen eljárás a közhivataloknál nem volt szokás, arra gondolt, nem lenne-e jobb megoldás, ha a szóban forgó, csupán átmenetileg szükséges állásokat nem

újonnan kinevezett személyekkel töltenék be, hanem rendelkezési állományban levő cs. kir. hivatalnokok beosztásával.³³⁵ 1863. április 11-én tehát hivatalosan felszólította KUBINYI igazgatót, nyilatkozzék e kérdésben.³³⁶ Az igazgató — MÁTRAY megkérdezése után — *nemmel felelt*, mondván, hogy a könyvtári munka olyan különleges szakértelmet kíván, amilyen az államhivatalnokok általában nem rendelkeznek.³³⁷

A kir. helytartó állásfoglalása

VILLECZ ezután hozzálátott az uralkodó elé terjesztendő kir. helytartói állásfoglalás megfogalmazásához s azt június 26-ra el is készítette.³³⁸ Ennek lényege a következőkben foglalható össze.

Bizonyos az, hogy a Múzeum jelen állapotában sem sajátos feladatának, sem a tudomány jelen igényeinek nem képes megfelelni. Ennélfogva azok a javaslatok, amelyek az országos bizottság illetőleg az Államszámvevőség idevágólag tett, általában véve *jogosultak*. De nem hallgatható el, hogy ezek az előterjesztések nem minden esetben vannak kellőleg megokolva, a *személyzet szaporítás iránti igények pedig kimondottan túlzottak*. Kíváncsinos tehát ezeket a feltétlen szükségesség korlátai közé szorítani.

1. A Múzeum tatarozására és berendezésére igényelt 121 000 forintnyi segély, habár igen tetemes — YBL és SKALNITZKY építészek nyilatkozata alapján — indokoltnak látszik.

2. A személyzeti létszám emelése iránti javaslat azonban a Könyvtár esetében *mindenképpen megalapozatlan*. E tárban a működő örön, segédörön és szolgán kívül csupán a rendezési-katalogizálási munkák időtartamára kellene megengedni egy további segédör, egy írnok és egy szolga ideiglenes alkalmazását. A rendes létszámnak egy állandó írnokkal és szolgálóval való növelésére pedig csak az olvasóterem megnyitása után kerülhetne sor. Az ilyen módon való rendezés, addig amíg a törvényhozás a Múzeumról gondoskodni fog, elégségesnek látszik.

3. Ami az alkalmazotti fizetések általános felemelésére vonatkozó javaslatot illeti, azt *egyáltalán nem lehet helyeselni*; az országos bizottság által e mellett felhozott érvek nem helytállóak.

Egyrészt ui. a múzeumi tisztviselők és szolgák fizetése — ha lakbérük és tűzifailtményük is figyelembe vétetik — egyáltalában nem mondható alacsonynak; a hasonló rangú más állami hivatalnokok helyzete ennél kedvezőtlenebb.

Másképp nincs a főhatóságnak tudomása arról, hogy a múzeumi tisztviselők és szolgák feladatuk elhanyagolásával más foglalkozást is folytatnának; de ha valaki bármikor megkísérelne az intézet érdekeivel össze nem egyeztethető tevékenységet folytatni, azt az igazgató vagy a felállítandó állandó bizottság megakadályozhatja.

Éppen ezért ez ügyben a következők javasolhatók:

a) a jelenlegi személyzet fizetése változatlanul maradhat;

b) az újonnan felveendő segédör 630, az írnok 420, a szolga 262 forint fizetést kaphatna; ehhez járulna még 120, 100, illetve 63 forint lakbér, valamint 4, 3, illetve 2 öl tűzifaváltságdíj.

4. E fizetési rendszer alapján a Múzeum megnövelt személyzetének évi dotációja 17 688, többi fenntartási költsége pedig 27 172 o. é. forintot tenne ki, azaz évi teljes költségkerete 44 860 forintba terjedne. Ezt a szükségletet a Múzeum jöve-

delme 34 525 forint erejéig fedezné, így az évi hiány, vagyis az öfelségétől igénylendő összeg csak 10 335 forintot tenne ki. Végeredményben tehát — figyelembe véve még azt a 7350 forintnyi összeget is, amelyet az intézet az Országos Alapból már évek óta húz — ezután a rendes évi költségekre összesen 17 685, azaz kerekén 18 000 o. é. forint *segélyre* lenne szükség.

5. Nem egyezett a helytartói állásfoglalás az országos bizottság véleményével abban a kérdésben sem, hogy nem kellene-e takarékosági okokból az *igazgatói állást az őri állások valamelyikével egyesíteni* úgy, amint azt 1859-ben az akkori cs. kir. Kormányzóság elhatározta. A bizottság ennek határozottan ellene mondott, a kir. helytartó viszont — azzal a megokolással, hogy az igazgatói tisztség egy egyént kellőképpen nem foglalkoztat — célszerűnek ítélte ezt. De — úgymond — ha mégis tartani kellene attól, hogy ez a megoldás az ellenőrzést gyengítené, akkor gondolni lehetne arra, hogy a Múzeum élére a *főnemesi rendből egy tiszteletbeli főigazgató kerüljön*, aki a felügyeletet hazafiúi kötelességtudatból gyakorolná s az intézetet nevének és állásának fényében részesítené. Ugyanő tölthetné be a tervezett állandó bizottmány elnöki tisztjét is.

Íme, ilyen volt a kir. helytartói állásfoglalás az országos bizottság reformjavaslataira nézve. Láttuk, hogy *mindazokat az üdvös újításokat, amelyek a Múzeum kibontakozását hatékonyan elősegíthették volna, megnyirbálni igyekezett*.

Három helytartói leirat

Az uralkodóhoz intézett fenti felterjesztéssel egyidejűleg (1863. június 26-án) a helytartói hivatal — az ügyintézés szabályai szerint — még néhány iratot expedált.

Ezek egyike KUBINYI múzeumigazgatónak szólt, s az intézet belső rendtartására vonatkozó országos bizottsági kívánalmak végrehajtásáról rendelkezett. Egyben közölte azt is, hogy a teremörző hadastyánoknak kellő számban való kiküldetése iránt kérelemmel fordult az illetékes cs. kir. katonai parancsnoksághoz.

Egy másik irat ANDRÁSSY György orsz. bizottsági elnököt tájékoztatta a kir. helytartónak a Múzeumi Alapba beolvasztott alapítványok, a tisztviselők és szolgák nyugellátása, valamint a tervezett állandó bizottság felállítása ügyében elfoglalt álláspontjáról.

A harmadik irat pedig MÁTRAY Gábor könyvtárörnek fejezte ki a kir. helytartó köszönetét és elismerését a kéziratgyűjtemény és a SZÉCHÉNYI-féle téka katalogizálásában-leltározásában elért kiváló teljesítményéért.³³⁹

Ezek után a Múzeum vezetői s nyilván az orsz. bizottság tagjai is kíváncsian várták a legfelsőbb határozat megérkezését.

Az országos bizottság siettető akciója

A várakozás elég hosszúvá nyúlt. Több mint egy év múlt el azóta, hogy az orsz. bizottság a maga jelentését előterjesztette s csaknem háromnegyed év azután, hogy a kir. helytartó a vonatkozó iratokat Bécsbe felküldte, ám a királyi rezolúció nem érkezett meg. A késedelem okát megtudandó, ANDRÁSSY bizottsági elnök és KUBINYI múzeumigazgató valószínűleg 1864 március végén *együttes kihallgatást kért a bécsi Magyar Kancellárián*. Maga a kancellár, gr. FORGÁCH Antal fogadta őket. A kérelmezők „élénk színekkel rajzolták... annak szükségét, miszerint a Nemzeti Múzeum számára, hogy ezen intézet tudományos és művészeti kincseivel

együtt a pusztulástól megmeneküljön, valamely segedelem haladék nélkül nyújtásuk.” Hogy a kancellár milyen nyilatkozatot tett, nem tudható, de tény, hogy hamarosan intézkedett. 1864. április 5-én hivatalos iratot küldött PÁLFFY kir. helytartóhoz s ebben őt a következőkről értesítette.³⁴⁰

Mindaddig, amíg az Országos Adóalapot az országban uralkodó inség enyhítése végett kellett igénybe venni, a Múzeumnak ebből való segélyezése nem volt lehetséges. Amióta azonban az inség által okozott rendkívüli kiadások más forrásokból fedezhetők, a Múzeum segélyezése szóba jöhet. Persze, olyan jelentős összegeknek kiutalása, mint amilyent a helytartói felterjesztés javasolt, még ez idő szerint sem teljesíthető, csupán a legégetőbb szükségletek kielégítésére lehet gondolni. Ennélfogva — így szólt a leirat — jelölje meg a helytartó a nemzeti intézetre nézve életkérdést jelentő legszükségesebb költségeket, hogy ennek alapján a kívánt összeg engedélyezése legfelsőbb helyen kieszközölhető legyen.

E kancellári irat vétele után PÁLFFY kir. helytartó április 10-én felszólította ANDRÁSSY György orsz. bizottsági elnököt, hogy ennek értelmében tegyen mielőbb új javaslatot.

Az országos bizottság leszállított igényei

Az orsz. bizottság április 23-án megtárgyalván a kérdést — jobb meggyőződése ellenére s talán abban a reményben, hogy később eredeti javaslatainak megvalósítására is sor kerül — úgy határozott, hogy 50 000 o. é. forint összegben jelöli meg azt a segélyt, amelyet a Múzeum legsürgősebb költségeire az uralkodótól kérlemezni kell.

Ezt az állásfoglalást s vele együtt a bizottsági jegyzőkönyvet, amely a kért összeg felhasználásáról tájékoztatót, ANDRÁSSY május 4-én terjesztette fel a kir. helytartóhoz.³⁴¹

E szerint

1. halaszthatatlan teendőnek minősült

a) az épület tatarozása	41 531 o. é. ft
b) a könyvtári olvasóterem berendezése	5 000 o. é. ft
c) a könyvkötés megindítása	1 000 o. é. ft
d) egy tűzoltókészülék beszerzése	480 o. é. ft

összesen 48 011 o. é. ft

költséggel.

De — az olvasóterem megnyitása miatt — elsőrangú szükségletként jelentkezett

e) egykönyvtári segédőr kinevezése (600 ft. évdíjjal és 150 ft. lakbérrel)	750 o. é. ft
f) egy könyvtári írnok alkalmazása (420 ft. évi fizetéssel és 120 ft. lakbérrel)	540 o. é. ft
g) egy olvasótermi szolga felvétele (262 ft. 50 kr. évdíjjal és 84 ft. lakbérrel)	346 o. é. ft 50 kr
összesen	1636 o. é. ft 50 kr

ráfordítással, hozzászámítva ehhez nevezettek számára 4, 3, illetve 2 öl tűzifa árát is.

2. Másodrendű teendőül a bizottság a múzeumkertnek vasráccsal való körülkerítését jelölte meg.

3. Harmadsorban pedig a következő feladatokat tűzte ki:

- a) évente egy-egy könyvtári terem berendezését 5000 ft költséggel,
- b) könyvkötésre évenként 1000 o. é. ft. kiutalását mindaddig, amíg a javasolt 10 000 forintos keret kimerül,
- c) a Könyvtár rendezett és katalogizált gyűjteményeinek egymás után való megnyitását, s a személyzetnek ehhez alkalmazott fokozatos szaporítását,
- d) úgyszintén mindazokat az egyéb reformjavaslatokat, amelyeket az 1863. évi jelentés tartalmazott.

Erről az újabb bizottsági állásfoglalásról PÁLFFY kir. helytartó ismét kikérte az Államszámvéviség véleményét. A számvéviségnek május 24-én kelt nyilatkozata most kedvező volt; semmiféle kritikus észrevétel nem történt. A helytartói hivatal tehát a vonatkozó iratokat június 14-én felterjesztette a Kancelláriához.

A legfelsőbb határozat

Az uralkodói döntésre megint majd egy évig kellett várakozni. A M. kir. Udvari Kancellária csak 1865. március 2-án közölte PÁLFFY helytartóval, hogy a Múzeum ügye befejezést nyert.³⁴² Leiratában tudtul adta, hogy a király meghallgatván a Múzeum felsegítése érdekében újabban előterjesztett kérelmeket,

1. hozzájárult ahhoz, hogy az Országos Adóalap fölőslégéből a felsorolt célok elérése érdekében a nemzeti intézetnek egyszer s mindenkorra 50 000 o. é. forint kegyelmi adomány utaltassék ki;

2. megengedte azt is, hogy ez az összeg — különös tekintettel a múzeumkert létesítendő vaskerítésére — még azzal a 14 000 forinttal is növelhető legyen, amely a múzeumépület fenntartására korábban engedélyezett 4000, a vasráccsozat elkészítésére társadalmi adakozásból befolyt 2000, valamint az Országos Alapban a legutóbbi két évről fennmaradt 8000 forint összegből adódik;

3. különös kegyének bizonyosságként olyan értelmű határozatot is hozott, hogy az a 7350 forintot kitevő évi rendszeres segélyösszeg, amelyet a Múzeum az említett Országos Adóalapból húz, a folyó évtől kezdődőleg 12 000 forintra emeltessek fel;

4. engedélyt adott továbbá arra is, hogy az intézet személyzete bizonyos korlátok között szaporítható legyen; ennek kapcsán javaslatot kért a múzeumigazgató nyugállományba helyezésére, az igazgatóságnak egy őri állással való egyesítésére, valamint a könyvtári olvasóteremben alkalmazandó személyekre nézve;

5. reményét fejezte ki az iránt, hogy a felemelt évi rendszeres segélyösszegeből nemcsak a személyzet ügyének rendezését fogják végrehajtani, hanem — habár lassan is — az orsz. bizottság által 1863-ban kimutatott többi hiány kiküszöbölését is;

6. végül meghagyta, hogy az ANDRÁSSY György vezetése alatt álló orsz. bizottság az általa indítványozott helyreigazítások és beszerzések fogantatása érdekében közreműködjék.

A végrehajtási utasítás

Egy hónappal azután, hogy a bécsi magyar Kancellária ezt a Múzeumra s kivált a Könyvtárra nézve olyannyira jelentős uralkodói határozatot PÁLFFY kir. helytartónak megküldte, került sor a helytartói hivatal részéről a végrehajtási utasítások kibocsátására.

1865. április 3-án három rendelet adatott ki.

a) Az egyik KUBINYI Ágoston múzeumigazgatónak szólt.³⁴³ Ebben a helytartóság mindenekelőtt az uralkodó pénzügyi döntéseit (az 50 000, a 14 000, illetve a 12 000 forintra vonatkozó határozatokat) ismertette, egyben közölte, hogy az építkezési munkálatok elvégzésére YBL Miklós építész kapott megbízást, s hogy valamennyi teendő végrehajtását az ANDRÁSSY-féle orsz. bizottság fogja ellenőrizni.

Felszólítást is intézett a helytartóság KUBINYIHOZ, hogy a könyvtári olvasótermi állások (1 segédőri, 1 írnoki és 1 szolgai állás) betöltésére azonnal pályázatot hirdessen.

Végül reményének adott kifejezést az iránt, hogy az 1863. június 26-i utasítás szerint a katalógusok és „alapkönyvek” készítésében az intézet dolgozói kellő mértékben előrehaladnak.

b) A másik leirat ANDRÁSSY Györgynek szólt.³⁴⁴ Ebben a helytartó a királyi rezolúció pontjainak ismertetése után felszólította a grófot, hogy a vezetése alatt álló bizottsággal együtt továbbra is működjék közre a Múzeum rendbehozatalában. Hatáskörébe utalta az építési szerződés megkötését, az építési és helyreállítási munkák irányítását, valamint a szükséges költségeknek a helytartói hivataltól való igénylését. A műszaki felügyelethez pedig biztosította a kir. építési igazgatóság segítségét.

A személyzeti ügyekről szólva tudtul adta, hogy a könyvtári olvasótermi állásokra KUBINYIval pályázatot íratott ki s kifejezte kívánságát, hogy az igazgató nyugdíjaztatására és az igazgatóőri állás betöltésére tétessenek meg a szükséges előkészületek.

c) Harmadik iratát a helytartói hivatal a budai Cs. kir. Országos Főpénztárhoz intézte,³⁴⁵ közölvén, hogy királyi határozat értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum számára ezután 7350 o. é. forint helyett 12 000 o. é. forint államsegélyt kell évente kifizetnie.

Kubinyi igazgató jelentése

A helytartói hivatal április 3-i leiratát KUBINYI igazgató ugyanezen hónap 21-én tartott rendkívüli múzeumi tanácskozáson ismertette.

A szükséges létszámemelés és a fizetésjavítás elmaradása miatt az értekezlet bizonyára kedvetlenül fogadta a közléseket. KUBINYI azonban bejelentette, hogy a szóban forgó legfelsőbb kegy nyilvánításáért öfelségének máris személyesen köszönetet mondott.

E tanácsülés jegyzőkönyvének felterjesztésekor (április 25-én) az igazgató azt is jelentette a kir. helytartónak, hogy

a) a Könyvtárnál alkalmazandó új segédőri és írnoki állásra f. é. június 8-i határidővel pályázatot hirdetett s ezt a magyar és német nyelvű hivatalos lapban közzétette;

b) tudtul adta a főhatóságnak azt is, hogy az írnoki állás betöltésénél a SZÉCHÉNYI-család szeniorjának, ez idő szerint gr. SZÉCHÉNYI Pálnak kijelölési joga van, amit tiszteletben kell tartani;

c) végül jelentette, hogy a katalógizálási munkálatok mind a Könyvtárban, mind a Régiségtárban kellő ütemben folynak.³⁴⁶

Andrássy György nyilatkozata

Ugyancsak április 25-én nyilatkozott ANDRÁSSY György is a helytartóságnak.³⁴⁷ Kijelentette, hogy az újabb hivatalos megbízást elfogadja és igyekezni fog azt legjobban ellátni. De megjegyezte, hogy az építkezési és beszerzési teendőket egymaga kívánja irányítani, ehhez bizottsági közreműködésre nincs szüksége. Kérte, hogy az adminisztratív munkálatok elvégzésére rendeltessék melléje egy fogalmazó és a kir. építészeti igazgatóságtól egy mérnök.

Andrássy György előterjesztései

Két hónap múlva, 1865. június 14-én ANDRÁSSY, miután az orsz. bizottsággal megtárgyalta a könyvtári állások betöltésének kérdéseit, az alábbi javaslatot terjesztette az ekkoriban visszaállított M. kir. Helytartótanács elé.³⁴⁸

a) A segédőri állásra a Múzeum tisztviselői kara előtt lefolyt szakvizsgálatok alapján 6 pályázó közül SZOMBATHY Ignác budai kir. reáliskolai tanárt ajánlja kinevezni.

b) A szolgai állásra a múzeumigazgatóval egyetértésben DÉCSY István könyvkötősegédet tartja legalkalmasabbnak.

c—d) Megjegyezte még, hogy méltányosnak tartará, ha az évenként még fennmaradó 2000 forintból Kiss Bálint fizetéstelen képtári ór sokévi önzetlen szolgálata elismeréseként 600 forint évdíjban részesülne, CZANYUGA József iratárnok (tollnok) pedig, aki 16 éve dolgozik a Múzeumban, I. osztályú örsegedi fizetést (840 ft-ot) kapna, vagyis jelenlegi 600 forintnyi évdíja 240 forinttal emeltetnék meg.

Végül kijelentette ANDRÁSSY, hogy az igazgató-őri állás szervezésével a bizottság továbbra sem ért egyet s éppen ezért jónak látná, ha KUBINYI igazgató tisztében egyelőre meghagynák.

Könyvtári írnok jelölése

Az írnoki tisztségről — minthogy az erre való jelölés joga az 1802. évi alapító oklevélben foglalt királyi kiváltság alapján a SZÉCHÉNYI-család szeniorját, ez idő szerint gr. SZÉCHÉNYI Pált illette meg — nem szólt az előterjesztés. Az állásra egyébként 10 személy pályázott; közülük a múzeumi tisztek előtt megtartott szakvizsgálat során PÉTERFFY Kálmán 31 éves keszthelyi vincellériskolai segédtanár bizonyult a legkiválóbbnak.³⁴⁹ Ezt az eredményt SZÉCHÉNYI Pál is figyelembe vette és június 24-én kelt hivatalos nyilatkozatában ugyanőt nevezte meg jelöltjeként. KUBINYI vonatkozó jelentését július 12-én küldte fel a Helytartótanácsához, kérvén PÉTERFFY kinevezését.³⁵⁰

Helytartótanácsi felterjesztés az uralkodóhoz

Mindezeket a jelöléseket a Helytartótanács 1865. július 13-án felterjesztette az uralkodóhoz.

A maga részéről az országos bizottság két jelöltje közül csak SZOMBATHY Ignác segédőri kinevezését helyeselte, a szolgai állásra viszont DÉCSY István helyett GRAYNICH Józsefet, a Földtani Társulat volt szolgáját, ekkoriban a Múzeum Természeti tárának díjtalan famulusát készült kinevezni. Ámde a kinevezésekre addig nem kerülhetett sor, amíg a király az említett állások *rendszeresítését* el nem határozta.

Az orsz. bizottság többi javaslata közül CZANYUGA József fizetésemelegével egyetértett a Helytartótanács, KISS Bálintnak rendes évdíjban való részesítését azonban ellenezte. Ahhoz, hogy KUBINYI Ágoston igazgatói tisztségében még egy ideig megmaradjon, hozzájárult.³⁵¹

A kinevezések

A három új könyvtári állás rendszeresítése sima ügy volt; bizonyos, hogy hamarosan meg is történt. A helytartótanácsi kinevezésekre azonban mégis csak *lassan, részletekben került sor*. Az első új kinevezett PÉTERFFY Kálmán volt; ő 1865. november 19-én nyerte el az írnoki állást.³⁵² Ugyanekkor töltötték be a Könyvtár második szolgai állását, de nem DÉCSY István könyvkötővel, hanem GRAYNICH József természetjáró állatkitömővel. DÉCSY-t valamivel később, 1866. június 9-én a Természeti tárhoz nevezték ki. E megoldás célszerűtlenségét azonban a Helytartótanács utóbb kénytelen volt belátni s megengedte, hogy *a két szolga helyet cseréljen*.³⁵³

A segédőri állás betöltése maradt utoljára. Az illetékesek által egyhangúlag jelölt SZOMBATHY Ignác ui., mivel időközben az Egyetemi Könyvtárnál díjnoki állásra nyílt kilátása, visszalépett. Helyette — a Helytartótanács felhívására — a Könyvtár 1865 decemberében egy SUPALA Ferenc nevű személyt terjesztett fel kinevezésre, miután vele a pályázati vizsga pótlásául KUBINYI igazgató, MÁTRAY könyvtárőr és CZANYUGA irattárnok tudományos kollokviumot folytatott. Vele szemben úgy látszik semmiféle kifogás sem merült fel, s így 1866. március 15-én elnyerte a könyvtári második (ideiglenes jellegű) segédőri tisztséget.³⁵⁴

A Könyvtár e szerint 1866 tavaszán a következő ténylegesen betöltött állásokkal rendelkezett.

Őr:	MÁTRAY Gábor
I. segédőr:	BARNA Ferdinánd
II. segédőr	SUPALA Ferenc
Írnok:	PÉTERFFY Kálmán
I. osztályszolga:	MOLNÁR Viktor
II. osztályszolga:	DÉCSY István

(Az I. sz. régi osztályszolgai állást MOLNÁR Viktor 1865. április 8-án nyerte el SZÉCHÉNYI Pál kijelölése alapján.³⁵⁵ Előde — mint ismeretes — 1865. február 20-án történt halála előtt apja, MOLNÁR Antal volt.)

Másfél évtizedre terjedő hivatalos huzavona után tehát a Széchényi Országos Könyvtár végre olyan létszámú személyzethez jutott, amely — ha nem is állt arány-

ban állományának nagyságával — lehetővé tette az évtizedek óta feldolgozatlanul heverő nagybecsű gyűjtemények gyorsabb ütemű rendezését és feltárását, valamint a rendes könyvtári üzem (a tervszerű állománygyarapítás, a folyamatos katalogizálás és leltározás, a raktározás és az olvasószolgálat) megszervezését.

Az építési, berendezési és egyéb munkálatok

Az 50 000 o. é. forintos királyi kegyadományról, valamint a többi pénzügyi rendelkezésről a kir. Helytartói hivatal 1865. április 17-én értesítette a múzeumigazgatót. Az időszzerűvé vált *építkezési, berendezési és egyéb munkálatok ügyintézése* azonban nem KUBINYIRA, hanem tudvalevűleg ANDRÁSSY Györgyre *hárult*. E kiváló főúr — akinek művelődésügyi érdemei ugyan a SCHMERLING-rendszerrel való együttműködéssel társultak — volt az, aki e nagyjelentőségű feladatokat magára vállalta. Szerencsés dolog volt ez, mert hamarosan kiderült, hogy az *építkezési, helyreállítási és berendezési költségek jóval meghaladják a rendelkezésre bocsátott összegeket*, s jelentős póthitelekre van szükség. Ezzel a váratlan nehézséggel KUBINYI aligha tudott volna megbirkózni. YBL Miklós építésznek újonnan benyújtott költségvetése szerint ui. a kitűzött terv megvalósításához 75 000 o. é. forintra volt szükség, vagyis az uralkodó által engedélyezett 50 000+14 000 o. é. forinton túl további 11 000 o. é. forintra.³⁵⁶ ANDRÁSSY azonban nem torpant meg: 1865 júniusában elrendelte a munkálatok megindítását s ezzel mintegy befejezett helyzetet teremtve, menet közben *kiküzdötte a szükséges póthitelt*.³⁵⁷

Vállalkozása végül is teljes sikerrel járt. 1866 nyarára a kormányzat által engedélyezett *valamennyi munkálat elkészült*: az épülettartozás és a vasrácsozatú kerítés csakúgy, mint a könyvtári olvasóterem berendezése.³⁵⁸

Nagy jelentőségű eredmények voltak ezek. Általuk s két más, korábban elért eredménnyel nemcsak az épület, de *a Könyvtár is jóval kedvezőbb állapotba került*. E korábbi nyereségek egyike a *gázvilágítás bevezetése*, másika a *könyvtári díszterem berendezése* volt.

Fűtési és világítási problémák

Tudvalevő, hogy a múzeumpalota fűtése és világítása kezdettől fogva sok üggyel-bajjal járt. POLLACK Mihály az épületet központi légfűtésre akarta berendezni. Ezt az elgondolást azonban — bár a légfűtés csatornáit megépültek — a Múzeum szűkös pénzügyi helyzete miatt nem lehetett megvalósítani. Arról, hogy az intézetet teljes egészében fűtsék, szó sem lehetett. Az ötvenes években is be kellett érni az osztályőrök dolgozószobájának fűtésével. A gyűjteményi termek fűtetlenek maradtak s éppen ezért a téli évadban zárva kellett tartani őket.³⁵⁹

Még kedvezőtlenebbül alakult a helyzet a világítással. Ezt még az örök hivatali szobájában sem lehetett biztosítani. A gyertyavilágítás tűzvédelmi okokból nem volt megengedve, „modern” ún. arkandiai olajlámpákkal pedig — takarékosági okokból — csak az épület folyosóit és kerti sarkait világították ki.

A fafűtéssel járó költségeket — tekintettel a tisztviselők és szolgák felleltményére is — a Helytartótanács alapítványi osztálya sokallotta. Az 1861/62. évi múzeumi költségelőirányzat megvizsgálására kiküldött hivatalos bizottság ezért azt javasolta, hogy *az intézet helyiségeit a jövőben ne fával fűtsék, hanem kőszénnel*, minthogy ez jóval olcsóbb.³⁶⁰

KUBINYI igazgató azonban határozottan *szembe helyezkedett* ezzel a kezdeményezéssel. 1861 júliusi felszólamlásában a következő ellenérveket sorakoztatta fel: 1. kőszénfűtés esetén új kályhákat kellene beszerezni, ami tetemes költségbe kerülne, 2. a szag nélküli finomabb kőszén alig olcsóbb, mint a fa, 3. a széntüzelés füstje „öldöklőbb és rontóbb”, mint a fű, károsabb a környezetre, 4. a folyosók a kőszénportól állandóan mocskosak lennének. Ezzel szemben megismételte 1856-ban előterjesztett kérelmét, hogy történjék gondoskodás az intézet világításának korszerűsítéséről: engedélyeztessék olajlámpák helyett a gázvilágítás bevezetése.³⁶¹

Gázvilágítás a Múzeumban

KUBINYI javaslata ez alkalommal nem volt hiábavaló. A főhatóság megfontolás tárgyává tette a dolgot és miután kiderült, hogy a szerelési költségek kb. 1500—1600 forintnál többbe nem kerülnének, 1862. április 3-án megengedte a „légszuszítást” bevezetését. A vezetékeket az *Oesterreichische Gas-Gesellschaft* pesti fiókjétele meglepő gyorsasággal elkészítette, úgyhogy ugyanez év május 16-án már kigyultak az épületben a gázlámpák.³⁶²

Nagy vívmány volt ez, amely kihatott mind a könyvtári munkára, mind az olvasóterem használatára.

A Széchényi-terem felavatása

Nem volt jelentőség nélkül való a BOHUSNÉ SZŐGYÉNY ANTÓNIA kezdeményezésére 1859-ben megalakult hölgybizottság vállalkozása, a Könyvtár nagy befogadó képességű reprezentatív termének, az ún. SZÉCHÉNYI-teremnek berendezése sem. Az országos gyűjtésből összejött 25 000 forintot két könyvtári termet sikerült berendeztetni: a palota északnyugati sarkán egy dísztermet s ennek közvetlen szomszédságában az északi fronton egy egyszerű raktártermet. A díszterem 1863 májusában készült el, de átadására a további munkálatok miatt csak két év múlva, 1865. május 7-én került sor, amikor a hölgybizottság működését befejezettnek tekintette és zárülését megtartotta. Az átadás-átvétel a sajtó képviselőinek jelenlétében, ünnepélyes keretek között ment végbe.³⁶³ A *Vasárnapi Újság* részletes tudósítást közölt a felavatásról s illusztráció kíséretében ismertette a terem pompás berendezését. Megírta, hogy a falak mentén mennyezetig érő, művészien faragott üveges könyvszekrények állanak, hogy a szintén díszes falfaragású mennyezetet középen az ország és a társországok címerei ékesítik, peremén pedig a vármegyék és városok címerei díszlenek s hogy az egyik falon az alapító SZÉCHÉNYI Ferencnek J. ENDER bécsi festőművész által készített életnagyságú képe látható.³⁶⁴

Az átvételt követően a SZÉCHÉNYI-teremben a magyar nyelvű kéziratok, a hozzá csatlakozó másik újonnan berendezett teremben pedig az ősnymtatványok és külföldi könyvritkaságok nyertek elhelyezést.³⁶⁵

Az új helyzet

Az ANDRÁSSY György által végrehajtott építkezések a múzeumpalota belső és külső hiányosságait végre megszüntették, miáltal jelentékenyen hozzájárultak ahhoz, hogy az intézet kiállításával és tárlataival az eddiginél jobban megfeleljen sajátos

rendeltetésének, s mellesleg tágas reprezentatív termeivel kifogástalan színhelyéül szolgáljon a különböző tudományos, művészeti és társadalmi összejöveteleknek. A hatvanas évek első felében ti. a Múzeum továbbra is rendes színtere volt a *Filharmoniai Társulat* hangversenyeinek, a *Tudományos Akadémia* és a *Kisfaludy Társaság* közgyűléseinek s más alkalmi összejöveteleknek, sőt tudvalevőleg helyet biztosított 1861-ben az országgyűlés képviselőháza számára is.

Ami pedig a Könyvtárt illeti, az itt elkészült berendezések immár — *csaknem húsz évvel a palotába való beköltözés után* — megteremtették a *legszerényebb tárgyi feltételeket ahhoz, hogy legalább a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény legfontosabb részei (könyvei és kéziratai) hozzáférhetővé váljanak az olvasni, művelődni kívánó közönség számára is, — hogy az olvasóterem megnyitható legyen.*

6. A KÖNYVTÁRI MUNKA EREDMÉNYEI (1860—1867)

A) Munkamegosztás

BARNA Ferdinándnak 1860. április 24-én segédőrré történt kinevezése — mondtuk — nagy jelentőségű esemény volt az Országos Könyvtár életében.³⁶⁶ A segédőri vagy adjunktusi állás ut. majd negyven éven át betöltetlen volt. Emiatt HORVÁT István ör 1821-től 1846-ban történt haláláig egymaga látta el a Könyvtár teendőit, s utóda, MÁTRAY Gábor is csaknem másfél évtizeden át (1846 óta) magára volt hagyatva. Állandó jellegű segítséget mindegyikük legfőbb famulusától várhatott. Igaz, HORVÁT az 1838-i árvíz után *eo ipso* mentesült a Ludoviceumba került állomány gondozásától és feldolgozásától s jóformán csupán gyarapítási ügyekkel foglalkozott. Nem így MÁTRAY! Hivatalba lépése után órá várt a Könyvtár teljes újjászervezése, s ehhez a roppant munkához csak 9 év múltán kapott CZANYUGA József igazgatói irattárnok személyében egy alkalmi segítő-társat. CZANYUGÁT azonban csakis az akkoriban megindult katalogizálásba lehetett naponta egy-két órára bevonni, a Könyvtár sok egyéb intellektuális munkájába nem.

MÁTRAY tehát nemcsak őrködött a Könyvtár óriási állománya fölött, hanem rendezett, katalogizált, gyarapított (intézte a kötelezpéldányi ügyeket, gondoskodott az ajándékok átvételéről, új könyveket és kéziratokat vásárolt), szervezte a különgyűjteményeket (a kéziratgyűjtést, az ősnymtatvány- és ritkasággyűjtést), 1850 óta rendszeres kutatókiszolgálást végzett, 1858 után ellátta a könyvkötetés feladatait, intézte a Könyvtár teljes ügyvitelét és részt vett a Múzeum tisztii értekezletein. *Megterhelése olyan mértékű volt, amely messze meghaladta a többi tárőreinek elfoglaltságát.*

Barna segédőr foglalkoztatása

BARNA segédőri kinevezése felettébb méltányos és szükségszerű volt. A kitűnő műveltségű tettekre kész fiatalembertől sokat lehetett várni; tulajdonképpen bármely szakfeladatra beállítható volt. MÁTRAY nem is késett feladatait megosztani vele; úgy

látszik, a hivatalos korrespondencián kívül mindenbe bevonta. Átadta neki CZANYUGA munkakörét, a SZÉCHÉNYI- vagyis a szorosán vett *nemzeti könyvtár* folytatólagos katalogizálását és leltározását. Igénybe vette a kötelespéldányok és a kötetési ügyek adminisztrációjában, hasonlóképpen a látogató vendégek kalauzolásában s valószínűleg a kutatókiszolgálásban is. Mindezen felül nagyarányú fontos rendezési feladatokkal is megbízta, így pl. 1863/64-ben a MILLER-éra óta 40 éven át felgyülemlett, kötetlen állapotban levő és teljes összevisszaságba került *sokezer nyi kötelespéldány rendbeszedésével*.³⁶⁷

Ez volt a helyzet öt éven keresztül.

Munkamegosztás 1865/66-tól

Amikor az ANDRÁSSY-féle országos bizottság előterjesztése alapján — különös tekintettel az olvasóterem küszöbön álló megnyitására — 1865/66-ban a Könyvtár tisztviselői státusa további két fővel, ti. SUPALA Ferenc segédőrrel és PÉTERFFY Kálmán írnokkal szaporodott, s az eddigi egy szolga mellé még egyet lehetett alkalmazni, amikor tehát *az intézet létszáma MÁTRAYval együtt 6 főre emelkedett, elérkezett az ideje a tagoltabb munkamegosztásnak is.*

MÁTRAY ezt a régóta várt és a Könyvtár történetében esemény számba menő fordulatot — annak ellenére, hogy a tényleges szükségleteket nem elégítette ki — bizonyára nagy örömmel fogadta s igyekezett olyan *munkaszervezetet* létesíteni, amellyel a szolgálat minden teendője fedezve lesz.

*Az olvasóteremnek 1866. június 4-én történt megnyitása*³⁶⁸ után a könyvtári munka elosztása a következőképpen alakult.

a) MÁTRAY tartotta kézben minden teendő irányítását és ellenőrzését, szükség esetén ellátta bármelyik könyvtártsízt helyettesítését; ő készítette továbbra is a múzeumigazgatóság számára a jelentéseket, végezte a könyvtári levelezést és ő képviselte a tárt a Múzeum havi ülésein. Munkakörébe tartozott még: a kiigazításra szolgáló katalóguslapok javítása, a SZÉCHÉNYI- és a KARÁTSYNYI-alapítvány elszámolása, a hírlapok könyvhirdetéseinek átnézése, a be nem érkezett kötelespéldányok reklamálása, a hazai és külföldi tudós, vagy rangos vendégek fogadása, az igényesebb tájékoztatószolgálat ellátása stb.

b) BARNA Ferdinánd első segédőr teljes munkaidejében rendezett, katalogizált és repertorizált; ha kellett, segédkezett a könyvtárőr különböző teendőiben és szükség esetén ellátta helyettesítését is.

c) SUPALA Ferenc másod-segédőr volt a nyilvános olvasóterem ellenőre, emellett az ősnymtatványok feldolgozója és az oklevelek regesztázója, de — ha a szükség úgy kívánta — segédkeznie kellett az írnoknak iktató és másoló munkákban is.

d) PÉTERFFY Kálmán írnok látta el az olvasóterem közvetlen felügyeletét, emellett a könyvtári iroda és a kutatók számára szükséges másolási munkákat is végzett; vezette a kölcsönzési és gyarapodási naplót s a kötetésre kiadott könyvek jegyzékét, sőt részt vett a könyvek leltárainak (az inventáriumoknak, repertóriumoknak) készítésében is.

e) MOLNÁR Viktor első szolga rendszerint a könyvtárőri hivatalteremben teljesített szolgálatot: ő hozta és vitte az őr és a katalogizáló segédőr számára szükséges könyveket, ugyancsak ő szolgálta ki az ott dolgozó kutató tudósokat, de

szükség esetén segítséget nyújtott az olvasótermi kiszolgáláshoz is, kezelte a hírlapgyűjteményt s olykor felvigyázott a ruhatári előszobában az oda beosztott rokkant katonára (hadastyán) helyett. Mindezen felül a másik szolgálattal együtt végezte a takarítási teendőket.

f) DÉCSY István második szolga a nyilvános olvasóterembe volt beosztva; ő látta el az olvasókat a kívánt könyvekkel, kéziratokkal és hírlapokkal. Segédkezett a múzeumi igazgatóság leveleinek kihordásában s egyéb alkalmi megbízásokban. Társával együtt takarított; szünnapokon ablakokat tisztított és könyveket portalanított.³⁶⁹

Az abszolutista kormányzat utolsó éveiben íme, így jött létre a Könyvtárban egy olyan munkaszervezet, amely — ha nem is felelt meg teljesen a fennálló szükségleteknek — lehetőséget adott a belső munka bizonyos szakosodására és a feltárt állománynak közhasználatra bocsátására.

B) A feldolgozás

Társadalmi igény az olvasóterem megnyitására

Az olvasóterem (lectorium) megnyitását tulajdonképpen a közvélemény kényszerítette ki. A polgárság művelt rétegei, amelyek előtt a Múzeum többi tára már 1851 tavaszán megnyílt, semmiképpen sem tudták megérteni, tudomásul venni a Széchényi Országos Könyvtár zárva tartását. Emiatt a sajtóban meglehetősen gyakran érték támadások a múzeumigazgatóságot. KUBINYI igazgató hiába magyarázkodott, az elégtelenség hangjai nem csitultak el, ellenkezőleg idővel a hatóságok felelősségét is emlegetni kezdték. Egyéb okok mellett ez is nyilván hozzájárult a hivatalos vizsgálóbizottságok kiküldetéséhez. Az ANDRÁSSY-féle bizottság célkitűzéseinek is legfőbbike az olvasóterem megnyitása volt. Világosan kiderült ez 1864-ben, amikor az eredeti széles körű személyzetszaporítási és a berendezési tervek redukálni kellett; a bizottság ekkor minden más korábbi javaslatát mellőzve, csupán az olvasóterem berendezését és az olvasótermi személyzet kinevezését tartotta fenn.³⁷⁰

MÁTRAY könyvtárőr ezzel az elhatározással egyáltalában nem értett egyet. Ő az olvasóterem megnyitását idő előttinek tartotta. A hatóságok elé tárt tervében másfél évtizeden át egyre azt hangoztatta, hogy a Könyvtár üzemképessé tételének programja úgy lenne ésszerű és célszerű, ha elsősorban a teljes berendezésről történne gondoskodás és ezzel egyidejűleg oly mérvű személyzetszaporításról, amely mellett aránylag rövid idő (4 év) alatt feldolgozható lenne a Könyvtár valamennyi gyűjteménye, s csak ha minden rendezve, felállítva és katalogizálva lesz, akkor nyitassák meg a közönség előtt az olvasóterem.

A helyzet tudvalevőleg az volt, hogy csupán a SZÉCHÉNYI-féle könyvállomány, valamint a kéziratgyűjtemény volt feldolgozva, de a harmincas évek óta megszerzett többi nagy magántéka még rendezetlenül, feltáratlanul hevert. MÁTRAY attól tartott, hogy ha csupán az olvasóterem berendezésére és az olvasótermi személyzet kinevezésére kerül sor (aminthogy így is történt), a feldolgozás még hosszú időre, esetleg egy évtizedre is elhúzódik.

A Könyvtár gyűjteményi keretei

Az Országos Könyvtár állománya ui. ez időben a következő 10 gyűjteményi kategóriába volt beosztva:

- I. Oklevelek tára,
- II. Kézirattár,
- III. Ősnyomtatványok és különleges ritka könyvek tára,
- IV. Hungaricumok tára, vagyis a nemzeti könyvgyűjtemény,
- V. Segédkönyvtár, azaz a nem hungarica könyvek gyűjteménye,
- VI. Térképgyűjtemény,
- VII. Fa-, réz- és acélmetszetek, nyomtatok és fényképek,
- VIII. Családi címerek és pecsényomatok gyűjteménye,
- IX. Réztáblák gyűjteménye,
- X. Duplicatum-tár.

Ezek közül idáig csak az I–V. osztály anyagával lehetett többé-kevésbé foglalkozni, a VI–X. osztályban még semmiféle rendezés-feldolgozás nem történt. Sőt volt még egy XI. (MÁTRAY által számba nem vett) gyűjteményi osztály is, ti. a *kisnyomtatványok tára*.³⁷¹

A feldolgozás eredményei

A feldolgozásban 1867-ig elért eredmények a következők voltak:

I. A mintegy 5500 *oklevél* közül csupán mintegy 1400 volt időrendbe rakva, regesztázva és dobozokban tárolva; a többi becsomagolva várta a feldolgozást. Ugyanitt a jövő feladata volt még egy inventárium elkészítése is.

II. A 13 000 darabot meghaladó *kézirattár* (amely már az ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és HORVÁT-téka anyagát is magába foglalta) — mintegy 1000 újonnan szerzett darab kivételével — feldolgozott állapotban volt; betűrendes katalógussal és helyrajzi jegyzékkel is rendelkezett.

III. A nyomtatott könyvek közül az *incunabulumok és ritkaságok* (pergamenre, színes papírosra és selyemre nyomtatott könyvek) már osztályozva és felállítva voltak, de katalógizálva még nem. Számuk kb. 900 volt.

IV. A SZÉCHÉNYI-féle *nemzeti könyvgyűjtemény*ben kb. 58 000 kötet volt rendezett állapotban felállítva és betűrendi cédulakatalógussal, valamint helyrajzi nyilvántartással ellátva.

V. A *Segédkönyvtár*ban mintegy 10 000 kötetre menő anyag (az egykori SZÉCHÉNYI-féle *soproni téka*) volt katalógizálva és felállítva, de repertorizálva még nem.³⁷²

Az *elkészült katalóguscédulák* többszáz, kemény kartonból készített, könyv alakú tokban voltak elhelyezve.

Feldolgozatlan állományrészek

Ezzel szemben az említett VI–X. kategória teljes anyagán kívül feldolgozatlan volt még kb. 3600 köteg hírnap, 20 000 aprónyomtatvány, valamint a könyvek kategóriájában az ismert nagy magángyűjtemények, *összesen mintegy 64 600 kötet*, köztük az ILLÉSHÁZY-téka kb. 4200, a JANKOVICH- 19 700, a HORVÁT- 25 100,

a KÖLCSEY- 1100, a SÁNDOR Móric-féle pedig 1800 kötettel. E volt magántékek részben a nemzeti, részben a segédkönyvtárt voltak hivatva gyarapítani.³⁷³

Feldolgozatlan volt még az a BARNA Ferdinánd által rendezett nagy tömegű *kötetlenállomány*, amely az 1825 óta fűzött állapotban beérkezett s évtizedeken át felhalmozva heverő kötelempéldányokból gyűlt össze. E rendezés során több mint 2500 olyan mű került elő, amely a könyvtári jegyzékekbe felvéve még nem volt, továbbá 4000 duplicatum és 500 hiányos kiadvány.³⁷⁴

A felállítás rendje

A nyomtatott könyvállomány feldolgozása — mint ismeretes — a SZÉCHÉNYI-eredetű anyaggal kezdődött s MÁTRAY terve szerint az említett többi magántékaival folytatódott volna. *A felállítás a bécsi folyószámos rendszerben történt, amely mellett az egyes különálló tékák a valamennyin megszakítatlanul átfutó közös számsor segítségével lettek volna egy könyvtárrá alakítva anélkül, hogy állományuk egymással összekeveredett volna.* A szaktudományi tájékozódást MÁTRAY majdan szak-katalógussal kívánta biztosítani. Ez a rend az alkalmazott jelzetekben is világosan tükröződött, illetve tükröződhetett volna. A SZÉCHÉNYI-állományba tartozó könyvek pl. így voltak megjelölve:

19 185
VI.
Oct. Széch.

E szignatúrában az arab szám a numerus currens, a római a szekrény száma, a két rövidített szó pedig a formátum és a proveniencia kifejezője volt. Hasonlóképpen történt volna a többi volt magántékek jelzete is.

Ami az *állományok elhelyezését* illeti, az épület nyugati frontján három teremben foglaltak helyet a már rendezett, vagy félig-meddig rendezett különgyűjtemények, mégpedig a nyugati fronton a palota homlokzati oszlopsorának szomszédságában az oklevéltár, a következő helyiségben és a SZÉCHÉNYI-teremben a *kézirattár*. Az északi fronton a SZÉCHÉNYI-terem melletti szobában az *ősnyomtatvány- és ritkasággyűjtemény*, a nagy raktárteremben a tulajdonképpeni SZÉCHÉNYI-féle *nemzeti könyvtár*. Az északkeleti sarokban levő olvasóterem túl, a keleti front első, második és harmadik termében felállítatlanul a JANKOVICH-, a negyedikben az ILLÉSHÁZY-, az ötödik-hatodikban a HORVÁT-téka, a hetedikben a segédkönyvtár és duplumtár volt tárolva.³⁷⁵

A *felállításhoz fentebb ismertetett rendszere*, amely a Széchényi Országos Könyvtár saját szerűen összetett állományának igen szerencsésen megfelelt volna, *sajnálatos módon nem valósulhatott meg.* Az ország életében 1867-ben bekövetkezett nagy politikai fordulat után a Múzeum és a Könyvtár új főhatósága, a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium korszerűtlennek találta a nyomtatott könyvállománynak ilyen módon való felállítását, s az eddigi munkálatok eredményeit eltörölve, egy más „modern” rend bevezetését tette kötelezővé.

C) A gyarapítás

A könyvtári állomány gyarapításának módjai és eszközei a SCHMERLING-provizórium és a kiegyezés előkészítési időszakában *lényegileg nem változtak*. A kötelespéldány-szolgáltatás továbbra is rendezetlen, a vásárlás kismérvű, az ajándékozás egyre inkább összeszűkülő volt.

a) A kötelespéldányügy

Hogy a BACH-korszak folyamán Könyvtárunk kötelespéldányjoga milyen válságos helyzetbe került, arról ismételt szó esett.³⁷⁶ Elmondottuk, miként kárpótolták 1854-ben a hatóságok Könyvtárunkat az 1852-ben megszüntetett kötelespéldány-jogért az ún. *próbanyomtatványokkal*³⁷⁷ s azt is, hogyan vonták vissza 1858-ban ezt az engedményt is.³⁷⁸

Ebből a fölöttébb nagy károkat okozó válságból MÁTRAY könyvtárőr úgy próbált kiutat találni, hogy az írókat illetve kiadókat akarta köteleztetni a kinyomtatott művek egy-egy példányának beszolgáltatására. 1859. május 14-én tehát KUBINYI igazgató közvetítésével ilyen értelmű kérelmet intézett a főhatósághoz. Ez az elrendezés azonban ellenkezett volna az 1852-i sajtórendtartással s ezért kivihetetlen volt. Az ügy végül is oly módon rendeződött, hogy a Cs. kir. Belügy-minisztérium — értesülve a Múzeumot ért sérelemtől — 1860. június 6-án utasította a magyarországi Kormányzóságot, állítsa vissza a próbapéldányok kiszolgáltatásának 1854-ben megállapított rendjét.³⁷⁹

Ettől kezdve tehát ismét a Nemzeti Múzeum vagyis a Széchényi Országos Könyvtár kapta meg az ország öt kerületében (a pest-budai, soproni, kassai, pozsonyi és nagyvárad kerületben) fennálló öt *rendőrigazgatóság fölöslegessé váló próbanyomtatványait*. A Magyarországtól elszakított területekre (a *Partiumra*, a *Szerb vajdaságra és Temesi bánságra, Erdélyre, Horvátországra és a Katonai határ-örvidékre*) e rendelkezés egyelőre még mindig *nem vonatkozott*.

Panasztétel és orvoslás

A próbanyomtatványok beszolgáltatásának rendszere azonban éppen úgy nem felelt meg a várakozásnak, mint a kötelespéldány-szolgáltatás, sőt talán még annyira sem. A kerületi rendőrigazgatóságok ui. nem sok gondot fordítottak erre az ügyre; kevés volt az olyan hely, ahonnan pontosan, rendszeresen beszolgáltatták felgyülemlett anyagukat a Cs. kir. Helytartóságnak — többnyire csak tessék-lássék tettek eleget kötelezettségüknek. S — ami a helyzetet még súlyosbította — *e hanyag eljárás* miatt a Múzeum jóideig nem mert panaszt tenni. Végül 1862. február 13-án KUBINYI igazgató mégis beadványt intézett e tárgyban PÁLFFY kir. helytartóhoz, hathatós intézkedését kérve. A helytartó csakugyan kivizsgáltatta az ügyet s a beszolgáltatás rendezése érdekében még ugyanezen év nyarán *két rendelkezést* tett. *Az egyikben* utasította a rendőrigazgatóságokat (most már a volt Temesi bánságit is), hogy esetleges korábbi mulasztásaikat haladéktalanul hozzák helyre, a jövőben pedig próbanyomtatvány-küldeményeiket negyedévenként jegyzék kíséretében közvetlenül a Nemzeti Múzeumhoz juttassák el. *Másik szabályrendeletében* pedig — az 1852. évi sajtórendtartás 3. paragrafusára hivatkozva — megállapította, hogy a próbanyomtatványok megvizsgálása, tehát kiszolgáltatása is csak azokban a

városokban tartozik a rendőrigazgatóságok hatáskörébe, ahol székhelyük van, más helyeken viszont, ahol rendőrigazgatóságok nincsenek, ugyanez a „közrend és a közbiztonság fenntartására kirendelt országfejedelmi hatóságok”, vagyis ez idő szerint — mivel a kerületi főállamügyészségek megszűntek — a megyei kormányzók, illetve tisztviselők feladata. Minderről a Múzeum, a Könyvtár a helytartónak 1862. július 6-i, illetve augusztus 6-i leiratából értesült.³⁸⁰

S csakugyan 1862 őszétől kezdődőleg a *rendőrigazgatóságok* általában csak saját állomáshelyük nyomdatermékeit gyűjtötték be, illetve szolgáltatták ki negyedévenként a Múzeumnak, a többi nyomdahelyek kiadványait a *vármegyei hatóságok* vették át és a főispáni helytartók, az alispánok vagy a járási főszolgabírók expedálták. *Kivételet* volt a nagyvárad kerület, ahol a rendőrigazgatóság továbbra is maga adminisztrálta minden nyomdáváros (Nagyvárad, Debrecen és Arad) próbanyomtatványait. Az így kialakult gyakorlat 1867-ig többé nem változott.

A próbanyomtatványok minősége és mennyisége

Hogy e többször változó, zűrzavaros beszolgáltatási gyakorlat idején milyen jellemű s mennyi új kiadvánnyal gyarapodott az Országos Könyvtár, arról — az egykorú gyarapodási napló híján — *csak megközelítő fogalmat* lehet alkotni.

A pest-budai eredmények

A beérkezett nyomdatermékek zömét és színe-javát természetesen továbbra is, sőt egyre inkább Pest-Buda szolgáltatta. Itt a hatvanas évek első felében állandóan vagy időlegesen 24 nyomda, illetve kiadvállalat működött, mégpedig: BAGÓ Márton, BUCSÁNSZKY Alajos, az *Egyetemi Nyomda*, EMICH Gusztáv, ENGEL és MANDELLO, GYURIÁN József, HARTLEBEN Konrád, HECKENAST Gusztáv, HERZ János, HORNYÁNSZKY és HUMMEL, KERTÉSZ József, KOZMA Vazul, LAMPEL Róbert, LANDERER és HECKENAST, LAUFER és STOLP, MÜLLER Gyula, NOSEDA Gyula, OSZTERLÁM Károly, PFEIFER Ferdinánd, RÁTH Mór, TRATTNER és KÁROLYI, WINTER, valamint WODIANER Fülöp vállalata.

Ezek produkciójából 1860 második felében pl. 69 kiadványt (könyvet, füzetet, folyóiratot) szolgáltatott ki a Múzeumnak a pesti államügyészség. Nem sok. Viszonylag nagyobb volt az átengedett időszaki sajtótermékek száma, nevezetesen: 32 magyar és 16 német nyelvű napi illetve heti sajtótermék.³⁸¹

Am 1862 őszén a pest-budai cs. kir. rendőrigazgatóságtól — nyilván PÁLFFY kir. helytartó fentebb említett rendeletére — két alkalommal is igen nagy tömegű próbanyomtatvány érkezett be a Könyvtárba, úgylehet a hosszabb időn át ki nem szolgáltatott anyag. Az augusztusi küldeményben 479 darab nyomtatvány (mégpedig 223 könyv és periodika, 155 röpirat, 87 kép, 2 tervrajz és térkép, valamint 11 zenemű) foglaltatott.³⁸² Még gazdagabb volt a szeptemberi csomag, amelyben 528 darab különféle nyomdatermék (213 könyv, füzet, 187 röpirat, 107 metszet és 21 zenemű) volt található.³⁸³

1863-ban a pest-budai rendőrigazgatóság már az új rend szerint, *negyedévenként* adta át a múzeumi könyvtárnak az évi — úgy látszik — teljes próbapéldányanyagát. Íme a róla készült kimutatás.

Nyomdatarmékek	I.	II.	III.	IV.
	évnegyedben			
Könyvek, brosrák, folyóiratok	101	114	150	179
Röplapok	118	103	112	104
Képek	37	49	56	40
Zeneművek	14	19	32	13
Térképek és tervrajzok	2	3	1	1
Összesen	272	288	351	337

Az egész beszolgáltatott anyag tehát együttevén 1248 darabot tett ki.³⁸⁴

A folyóiratok sorában a *Budapesti Szemle*, a *Magyar Akadémiai Értesítő*, az *Archaeologiai Értesítő*, a *Statistikai Közlemények*, a *Borászati és Kertészeti Füzetek*, valamint a *Srbski Letopis* volt különösen jelentős.

Különös, hogy a *hírlapanyag* sem ebben, sem a következő évek kimutatásaiban nem szerepelt.

A *könyvek nyelvi megoszlásában* lényeges eltérés nem állapítható meg. Jelmezőnek lehet tekinteni pl. a szóban forgó IV. negyedév adatait. A táblázatban kimutatott 179 darab könyvnek 175 mű felelt meg. Ezek közül magyar nyelvű volt 148, német 21, latin 2, szlovák 2, szerb 1 és héber 1. E számok Pesten egyrészt a feudális kultúra elhalásáról, másrészt a magyar intellektualizmus erőteljes felülkerekedéséről tanúskodnak.

A fővárosban ez a helyzet a következő években is hasonlóképpen alakult. A beküldött nyomdatarmékek száma 1864-ben pl. csaknem azonos volt az előző évével.

Nyomdatarmékek	I.	II.	III.	IV.
	évnegyedben			
Könyvek, brosrák, folyóiratok	92	141	175	159
Röplapok	85	62	88	93
Képek	53	43	50	64
Zeneművek	25	35	24	15
Térképek és tervrajzok	6	9	1	—
Összesen	261	290	338	331

együttevén tehát 1220 darab.³⁸⁵

1865-ben és 1866-ban az évi össztermés 1064, illetve 894 darab volt.

Vidéki eredmények

A vidéki nyomdák termése — a beérkezett próbapéldányok tanúsága szerint — a fővárosihoz képest elenyészően csekély volt. Íme, a vidéki rendőrigazgatóságok évenkénti és darabszám szerinti kimutatása.

Rendőrigazgatóság	1863	1864	1865	1866	1863—1866
	évben				
Pozsonyi	66	48	64	21	199
Soproni	10	11	5	4	30
Kassai	13	29	9	13	64
Nagyvárad	80	41	25	9	155
Összesen	169	129	103	47	448

Annyit jelent ez, hogy az Országos Könyvtár Pest-Buda után Pozsonyból és Nagyváradról, vagyis Nyugat- és Kelet-Magyarország két legpolgárosultabb városából nyerte a hazai nyomdatarmés javát. Az első rang azonban kétségtelenül Pozsonyt illette meg, mert a fent jelzett mennyiséget a város egymaga állította ki, a „nagyváradai produkció” pedig — rendhagyó módon — három város (Nagyvárad, Arad és Debrecen) termése volt. A soproni és a kassai rendőrigazgatóság küldeményei is csupán székhelyük (Sopron és Kassa) produkcióját ölelték fel.³⁸⁶

A temesvári rendőrigazgatóság részéről csak szórványosan érkeztek a próbapéldányok; évi összesítésükre nincs lehetőség.

A rendőrségi központokon (valamint Debrecenben, Aradon és Temesváron) kívül eső vidéki városokban készült nyomtatványok hatósági ellenőrzését és a Múzeumba való beküldését — említettük — 1862 őse óta a vármegyék adminisztrálták.

Az országnak 34 olyan vármegyéje volt, ahol eddig nem említett nyomdák működtek, e nyomdák száma pedig 48 volt. Csakhogy a megyék közül alig 7—8 jelentkezett többé-kevésbé rendszeres küldeményekkel, nevezetesen Baranya (Pécsről), Esztergom (székhelyéről), Heves (Egerből), Komárom (székhelyéről), Krassó (Lugosról), Moson (Magyaróváról), Pest (csak Vácról és Kalocsáról) és Szepes (Lőcséről). Négy év alatt csupán egy-egy alkalommal küldött valamit Bács megye (Újvidékről), Borsod (Miskolcra), Máramaros (Szigetről), Szatmár (Németiből és Nagykárolyról), Zala (Nagykanizsáról) és Zemplén (Sárospatakról). Több mint 20 megyéből pedig időszakunkban semmi sem érkezett. A beküldött anyag is igen szerény volt, darabszáma negyedévenként 1—6-nál ritkán ment többre, s a 10-et nemigen haladta meg; de nem ritkán előfordultak teljesen terméketlen évnegyedek is. A küldemények többnyire könyvekből, brosrakból és kisnyomtatványokból álltak, folyóirat és hírlap ritkaság számba ment, minthogy a vidék ezekben amúgy is szűkölködött. MÁTRAY Gábor azt is nehezményezte, hogy kevés volt a beküldött rész- és acélmetszet, valamint könyvnyomatos kép. Nyelv szerint mindenütt legtöbb volt a magyar nyomtatvány, kevesebb a német, még kevesebb a latin; Komáromból szlovák, Nagyváradról román nyomdatarmékek is érkeztek.³⁸⁷

Hogy a vármegyék feltűnően gyér próbapéldány-szolgáltatásának mi oka volt, nem deríthető ki. Passzív magatartásuk nem magyarázható azzal sem, hogy számos nyomda gyakran saját elhatározásából önként beküldte a Könyvtárnak a maga jelentősebb termékeit ajándékkul vagy esetleg önkéntes kötelespéldány gyanánt. *A próbapéldányok politikai ellenőrzése* ui. 1862/63 óta *kötelességük volt a megyéknek*, ugyanúgy, mint a Múzeumba való felküldésük.³⁸⁸

Önkéntes kötelespéldány-szolgáltatás

Az önkéntes kötelespéldány-szolgáltatásban egyébként a pesti LANDERER & HECKENAST nyomda adott ösztönzést a fővárosnak és a vidéknek egyaránt. *E cég hazafias buzgalomból az 1852. évi sajtórendtartás életbelépése után is változatlanul minden negyedévben megküldte a Könyvtárnak a maga termékeit*, jelentőseket és jelentéktelenekeket egyaránt.³⁸⁹ Példája nem maradt hatástalan. Egyes pest-budai és vidéki nyomdák szintén szolgáltattak „kötelespéldányokat”, de nem rendszeresen és nem minden termékükből. Küldeményeiket inkább ajándéknak tekintették, s így kellett tekintenie a Könyvtárnak is. Ilyen *alkalmi önkéntes beküldők* voltak a fővárosban: a BAGÓ-, BUCSÁNSZKY-, EMICH-, HORNYÁNSZKY és HUMMEL-, KOZMA-, NOSEDA-, TRATTNER—KÁROLYI és a WODIANER cég, valamint az *Egyetemi Nyomda*. A vidéken pedig: Arad, Baja, Besztercebánya, Győr, Kassa, Kecskemét, Komárom, Lugos, Máramarossziget, Miskolc, Nagybecskerek, Nagykanizsa, Nagyvárád, Nyitra, Szakolca, Szeged és Szombathely egy-egy magánnyomdája, valamint a Debrecen és Székesfehérvár városi, végül a Kolozsvár, Pápa és Sárospatak református főtanodái, Pécs róm. kat. liceumi és Újvidék szerb püspökségi nyomdája.³⁹⁰

Az elmondottak alapján úgy látszik, hogy a SCHMERLING-érában, PÁLFFY Mór kir. helytartósága alatt (1862—1865), a korábbi helyzethez képest kedvezőbben alakult a próbapéldányok átvételének ügye. A Széchényi Országos Könyvtár vagy — ahogyan ekkoriban már gyakran nevezték — a *Nemzeti Múzeum Könyvtára*, ha nem is maradéktalanul, de nagyrészt birtokába juthatott a szűkebb Magyarországon nyomdai úton előállított irodalmi-tudományos és művészeti produkumoknak. Erdély és Horvátország (ideértve a Határőrvidéket is) nyomdatermékeit azonban — csakúgy, mint a BACH-korszakban — ekkoriban is *kénytelen volt nélkülözni*.

b) Ajándékok

Nemzeti áldozatkészség

A magyar nemzeti társadalomnak 1860/61-ben visszanyert életkedvét és cselekvőkészségét a SCHMERLING-éra felújított rendőrruralma nem tudta többé letörni. A kényszerű politikai passzivitás miatt a *művelt rétegek a kulturális élet szintjének emelésére, a nemzet szellemi erejének növelésére összpontosították erejüket*. Újra-éledt az adakozás szelleme is, ismét megnövekedett azoknak a száma, akik az irodalom és a tudomány ügyének propagálására vagy közvetlen támogatására anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza. BERZSENYI és KAZINCZY szobrának elkészíttetése és felállítása a múzeumkertben, valamint BOHUSNÉ SZŐGYÉNY Antónia ismert gyűj-

tése is szép teljesítmény volt, de a *Magyar Tudományos Akadémia* nagyszerű palotájának társadalmi adakozásból való felépítése több volt, mint tiszteletreméltó.³⁹¹

Nem feledkezett meg a társadalom a Széchényi Könyvtár gyarapításáról sem. Igaz, nagy kincsekkel (középkori kódexekkel és különleges könyvritkaságokkal) nem gazdagította senki sem az állományt, s nem került sor az ILLÉSHÁZY-tékához hasonló sokezer kötetes, történelmi jelentőségű magángyűjtemények ajándékozására sem — a társadalmi hozzájárulást ebben az időszakban inkább sokaknak kisebb ajándékai jellemezték. Minden esztendőben számos egyén és testület igyekezett ajándékaival gazdagítani a nemzeti tékát.

Az ajándékozásokról az egykorú hírlapokban évente pontos kimutatások jelentek meg, de ezeknek részletes figyelembe vétele e helyen aligha szükséges. Elegendőnek látszik azokat az ajándékozókat és ajándékokat felemlíteni, akik, illetve amelyek a művelt társadalomrétegek részéről jelentősebben gyarapították az országos gyűjteményt.

A humán értelmiség ajándékai

A legszélesebb körű hozzájárulás természetesen most is az *író-tudós értelmiség* részéről történt. Ez azonban ekkor már nem annyira régi könyvekből, kéziratokból és oklevelekből állt, mint inkább újonnan megjelent sajtótermékekből. Szerzők és szerkesztők, legkivált a fővárosiak szinte erkölcsi kötelességüknek tartották, hogy sajtó alól kikerült munkáikból egy-egy dedikált példányt küldjenek be a Múzeum Könyvtárába. Az ilyen *szerzői tiszteletpéldányok száma* évente 20—50 körül mozgott. Nevesebb beküldők voltak: HAMPEL József, IPOLYI Arnold, JAKAB Elek, NAGY Iván, PAUR Iván, RÁTH Károly, RÓMER Flóris, THALY Kálmán, TOLDY Ferenc, SZILÁGYI Sándor és XÁNTUS János.³⁹²

A Kölcsey-könyvtár

Egész írói magánkönyvtár ebben az időszakban csak egyetlenegy került be az országos gyűjteménybe, ámde ez *fölöttébb becses nyereséget jelentett*, mert nem kisebb személyiségtől eredt, mint a nemzet reformkori koszorús költőjétől, KÖLCSEY Ferencről. A tékát a jeles férfiúnak 1838-ban történt halála óta rokonsága őrizte. Utolsó birtokosa, KÖLCSEY Ádámné szül. SZUHÁNYI Jozefa volt. Ez a hölgy volt az, aki belátta, hogy a nagybecsű gyűjtemény az egész nemzet kegyeleti kincsének tekintendő s mint ilyen méltóképpen a Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzendő. Végredeleiben rögzített elhatározásáról a közalapítványi kir. ügyigazgató 1867. január 7-én értesítette KUBINYI múzeumigazgatót, tudtára adván azt is, hogy a hagyaték már útban van Pest felé. Az átvételt január 14-én — MÁTRAY Gábor betegsége miatt — BARNA Ferdinánd segédőr bonyolította le PÉTERFFY Kálmán írnok közreműködésével. A küldeményhez csatolt jegyzékből kiderült, hogy a *részben hungaricumokból, részben idegen könyvekből* álló téka nem kevesebb, mint 1158 kötetet ölelt fel. Mint a Nemzeti Könyvtárban őrzött többi jeles magántékat, MÁTRAY ezt is *együtt tartotta*, elkülönítve a szoros értelemben vett SZÉCHÉNYI-nagykönyvtártól.³⁹³

Polgári és egyéb értelmiségi ajándékok

Az ajándékozók második összetett kategóriáját városi polgárok, *ügyvédek, orvosok, valamint hivatalnokok* alkották. E csoportból évente átlag 20–30 személy küldött kisebb-nagyobb ajándékokat. Kiemelkedőbbek voltak:

a) BENE Rudolf pesti orvos (ügylehet, BENE Ferenc pesti orvosprofesszor fia), aki 1866 szeptemberében 667 nyomtatott művet, 98 kéziratot és az 1832–1865-ig terjedő időszakból 17 különböző hazai periodikát (jobbára teljes évfolyamokat), továbbá 551 orvosi disszertációt és a XIX. század első feléből számos kalendáriumot adott át a Könyvtárnak.³⁹⁴

b) LAKNER István, az előző időszakból már ismert pesti ügyvéd, aki 1863-ban reformkori országgyűlési iratokkal, rölapokkal, valamint kézíratos jogtudományi értekezésekkel s végül KULTSÁR István hírlapjának, a *Hazai és Külföldi Tudósításoknak* s folytatásának 1806–1848-ig terjedő sorozatával gazdagította a nemzeti könyvtári állományt.³⁹⁵

c) RÉMBOTH Béla pesti városi tisztviselő 1861-ben a gödöllői GRASSALKOVICH-kastély egykori vendégekönyvét engedte át a Könyvtárnak, amely 1849-ben a háborús események során került magánkézbe.³⁹⁶

d) Egy vidéki (nagy-lucskai) birtokos NAGYSÁNDOR József 1848/49-es honvédtábornoknak GÖRGEY Artúrhoz írt levelét engedte át a nemzeti gyűjteménynek.³⁹⁷

Nagyúri ajándékok

Az ajándékok mennyiségét és értékét tekintve az értelmiséggel ebben az időszakban is egyvonalban álltak a világi és egyházi előkelőségek. Bár az ajándékozók legtöbbször, így SZÉCHÉNYI Pál, gróf BATTHYÁNY Géza, gróf TELEKI Sándor, gróf ZICHY Edmund, SCITOVSZKY János esztergomi érsek, KRUESZ Krizosztom pannonhalmi főpát általában szintén *csak egy-egy vagy egy-néhány könyvvel* járult hozzá az Országos Könyvtár állományának növeléséhez, — néhány gazdagabb, sőt egy kifejezetten gazdag ajándékozás is történt.³⁹⁸

Az egyik ilyen ajándék néhai PETRICH András cs. altábornagy *metszet- és rajzgyűjteménye* volt, ugyanazé a személyé, aki 1854-ben már megajándékozta a Könyvtárt effélékkel. Ez alkalommal (1866-ban) örököse, SAX Anna révén 87 rézmetszet, 65 rajz, 167 akvarell, 98 térkép, 2 atlasz és 6 vázlatkönyv gyarapította Könyvtárunk megfelelő gyűjteményeit.³⁹⁹

Egy másik, történeti szempontból különösen becses ajándék 1863-ban a lengyel CZARTORYSKI hercegi családtól érkezett: II. RÁKÓCZI Ferencnek a sienavai levéltárban őrzött levelei másolatban.⁴⁰⁰

Sándor Móric gróf könyvtára

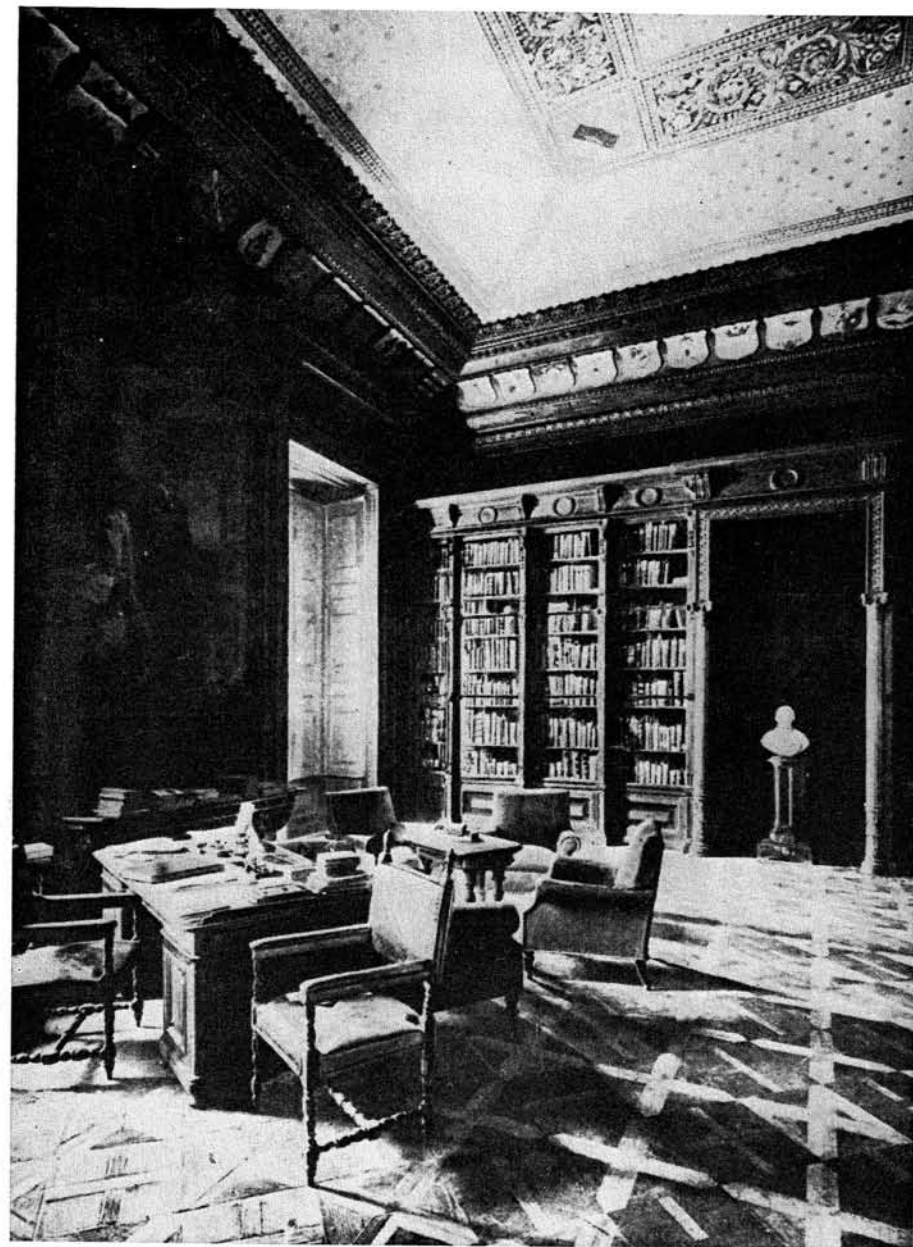
A legbőségesebb ajándékkal azonban gróf SÁNDOR Móric (1805–1878) a hírneves úrlovas növelte Könyvtárunkat. Bécsből, 1866. április 16-án kelt levelében közölte KUBINYI igazgatóval, hogy „*hazafiúi indulattól vezéreltetve*” budai palotájában levő magánkönyvtárát „*a haza oltárára letenni kívánván*”, azt a hozzá tartozó szekrényekkel együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak tisztelettel felajánlja. Az átvételre ugyanezen év szeptember első napjaiban került sor. Mivel a tékához tartozó régi (bajnai) lajstrom igen hiányos volt, MÁTRAY sebtében rövid cédulajegyzéket

Mátray Gábor zenetudós, akadémikus
a Könyvtár harmadik öre 1846–1875-ig

Bohusné Szőgyény Antónia,
aki egy 1859-ben alakult hölgybizottság közreműködésével
országos gyűjtést rendezett a Könyvtár dísztermének,
az ún. Széchényi-teremnek és egy másik mintateremnek berendezésére

A Könyvtárnak 1865-ben berendezett díszterme,
az ún. Széchényi-terem

Széchényi Ferencnek Johann Ender által festett portréja
a Könyvtár dísztermében

készített. E szerint a gyűjtemény 1791 kötetben 1766 nyomtatott művet és 25 kötet kéziratot tartalmazott. A könyvek túlnyomó részben XVII—XIX. századi német és francia tudományos, illetve szépirodalmi művek voltak s csak kisebb részben hungaricumok. A kéziratok anyagot a gróf személyéhez kapcsolódó dokumentumok alkották, irodalomtörténeti emlék csak egyetlen egy fordult elő közöttük, Zrínyi Siralmas panasza, alighanem késői másolatban.⁴⁰¹

Közületi ajándékok

Az egyes magánszemélyek ajándékaihoz ebben az időszakban is több közületi (hatósági és testületi) ajándék járult.

a) Ezek közül első helyen említhető a bécsi M. kir. Kancellária, amely 1866-ban az 1863 óta megjelenő *Oesterreichische Revue* c. havi folyóirattal gyarapította periodika gyűjteményünket, tekintettel ennek gazdag magyar vonatkozású tartalmára. Jelezte e főkörmányszék egyszersmind azt is, hogy a lapot ezentúl folytatólagosan fogja a Könyvtárnak megküldeni.⁴⁰²

b) Figyelemre méltó volt az 1861. évi országgyűlés képviselőháza elnökének, GHYCZY Kálmánnak küldeménye is, amely a ház valamennyi nyomtatott jegyzőkönyvét és irományát tartalmazta.⁴⁰³

c) Hasonló ajándék volt az 1865-ben összeült országgyűlés főrendiháza részéről megküldött nyomtatványanyag (rendszabályok, névjegyzékek, ülési jegyzőkönyvek és naplók, valamint egyéb irományok).⁴⁰⁴

d) Érkezett olykor egy-egy hivatalos kiadvány a pesti és a budai polgármesteri hivataltól is.

A Nemzeti Kaszinó ajándéka

e) Az egyesületi ajándékok közül legjelentősebb volt a pesti Nemzeti Kaszinó hír- és folyóirat-gyűjteményéből 1862-ben átadott 353 kötetnyi „elavult”, a tagok érdeklődésére többé számot nem tartó anyag. Igaz, hogy ennek nagyobb része, 30 orgánus 1830 és 1861 között megjelent külföldi idegen (osztrák, német és francia) sajtótermék volt; a hazai hírlapok közül csak 16 vidéki közlő fordult elő az 1858—1861. évekből, ámde ezek között olyan, nehezen megszerezhető dolgok is voltak, mint pl. a *Bukaresti Magyar Közlöny*, vagy a zágrábi *Narodne Novine*, az újvidéki *Srbobran* és *Srbski Dnevnik*.⁴⁰⁵

f) Tulajdonképpen nem volt könyvtári gyűjtőkörbe tartozó anyag az az ajándék, amely az 1852-ben feloszlott Magyar Kereskedelmi Társaság vagyongazdálkodójától 1865-ben érkezett a már korábban átadott hivatalos irományok kiegészítéseként.⁴⁰⁶

g) Az említetteken kívül több tudományos, művészeti és közművelődési társulattól is kapott időnként ajándékkönyveket a Könyvtár. Ezek általában alkalomszerűen saját kiadványaikból (évkönyveiből, közleményeiből stb.) küldtek be egy-egy tiszteletpéldányt. Rendszeres küldők voltak: a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók, a Magyar Földtani Társulat, a Magyar Képzőművészeti Társulat, a Magyar Erdészeti Egylet, a Szent István Társulat, az Erdélyi Múzeumegylet és a Verein für Siebenbürgische Landeskunde.⁴⁰⁷

h) Végül a testületi ajándékozók sorában egyre több tanintézet is jelentkezett a maga nyomtatott évkönyveivel, közöttük a *József Műegyetem*, a *Pesti főreáliskola*, a *Pest-budai Zenede*, a *Sárospataki főiskola*, a *Soproni ev. lyceum*, a *Nagykőrösi ref. lyceum* és a *Kassai főgimnázium*.⁴⁰⁸

Külföldi ajándékozók

Könyvtárunkat *külföldről* ebben az időszakban is kivált tudományos intézetek tisztelték meg ajándékokkal, mégpedig rendszerint saját kiadványaikkal. Ezen intézetek köre a hatvanas években nem sokat bővült s továbbra is majdnem kizárólag Ausztriára terjedt ki. A *K. K. Akademie der Wissenschaften*, a *K. K. Geologische Reichsanstalt*, a *Technische Hochschule*, a *Historische Verein für Steiermark* mellett új ajándékozóként csak az *Institut für Österreichische Geschichtsforschung* és az *Österreichisches Museum für Kunst und Industrie* jelentkezett. A német birodalomból egy régi császári udvari rendelet alapján továbbra is megkapta Könyvtárunk a *Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* által kiadott *Monumenta Germaniae Historica* újonnan megjelenő kötetét is. Végül az ötvenes évek óta — XÁNTUS János közbenjárására — egy tengerentúli intézmény, a washingtoni *Smithsonian Institution* is elküldte kiadványait.

Egyéb külföldi ajándékokban csak egyes kivételes esetekben részesült Könyvtárunk. Nagyrítkán egy-egy könyvkiadó vagy könyvkereskedő cég, amelytől esetleg vásárolni szoktunk, küldött „tisztelete jeléül” valamiféle hungaricumot. Így Lipcséből a LISZT & FRANCKE, Halléből a SCHMIDT-antikvárium és Konstantinápolyból egy magyar könyvtáros, SZILÁGYI Dániel.⁴⁰⁹

c) A vásárolt anyag

Ami a Könyvtár vásárlásait illeti, ezek a hatvanas években meg sem közelítették az előző évtizedét. Olyasféle nagy szerzemények, mint amilyen 1852-ben a HORVÁT-téka vagy a második JANKOVICH-gyűjtemény kódexkincsei voltak, *most nem fordultak elő*. Ennek több oka is volt. Elsősorban az, hogy a Múzeumi Alapot — ropant adósságai miatt — a felügyelő hatóságok nem engedték tovább terhelni. Másfelől közrejátszott az is, hogy MÁTRAY könyvtárőr nem is akart újabb tömeges vételekbe bocsátkozni, mert az összeíró munkálatok befejezése előtt nem tudhatta mi van már meg s mi hiányzik még a nemzeti illetőleg a segédkönyvtári állományból. Harmadik okul pedig az szolgált, hogy rendkívüli vonzóerejű vételi alkalmak nem is adódtak ezekben az években.

A Széchényi-alap felhasználása

Mindezen okoknál fogva a Könyvtárnak akarva-akaratlanul be kellett érnie olyan *kiseb méretű vásárlásokkal*, amelyekre a SZÉCHÉNYI-alap évi 420 o. é. forintnyi kamata nyújtott lehetőséget. De az anyag kiválasztását illetően itt is nagy körültekintéssel, óvatosan kellett eljárni, tekintettel a duplicatum-, triplicatum-szerzés veszélyére. Ezért a vételek *nem annyira könyvekre, mint inkább kéziratokra, oklevelekre, térképekre, metszetekre, brosúrákra és kisnyomtatványokra irányultak*. Könyvekből MÁTRAY jobbára csak *külföldi hungaricumokat, austriacumokat és nemzetközi jelentőségű segédműveket* igyekezett vásárolni.⁴¹⁰

A vásárlások köre

A beszerzések *nem szorítkoztak könyvkereskedő cégekre*. Mint korábban, most is megengedett volt a magánszemélyektől való vásárlás. Közvetlen külföldi kereskedelmi kapcsolatot MÁTRAY nem tartott fenn. Az egész szóbanforgó időszak folyamán csupán *egyetlen* ilyen *külföldi vétel* fordult elő, mégpedig az 1864/65. szerzeményezési évben, amikor Richard ZEUNE drezdai antikváriustól vettünk kéziratokat, valamint fa- és rézmetszeteket. Különben mindennemű külföldi könyv beszerzése két pesti könyvkereskedő cég révén történt: elsősorban és túlnyomórészt a GEIBEL Hermann s utóda GRILL Károly cégen keresztül, másodsorban, csak kivételesen a LAUFFER & STOLP, utóbb LAUFFER TESTVÉREK által. Az antikváriumok közül csak egynek volt összeköttetése a Könyvtárral, a HOROVITZ-félének; ez azonban csak hazai dolgokat szállított.

A Könyvtárunknak szállító hivatásos kereskedők köre tehát erősen összehűsült. *De megcsappant a magáneladók száma is*. Ilyen személyt csupán négyet lehet kimutatni, de ezek közül csak kettő volt állandó üzletfél. Az egyik a negyvenes-ötvenes évekből már ismert hírneves gyűjtő, NAGY Gábor, illetve ennek 1861-ben történt halála után leánya, BALÁZSYNÉ NAGY Eulália, — a másik egy bizonyos TÖRÖK János, alighanem azonos azzal a gazdasági szakíróval, konzervatív publicistával, majd főlevéltárnokkal, aki mint könyvgyűjtő is emlékeztetése tette a nevét. MÁTRAY mindkettőtől folytatódólagosan több száz darab kéziratot vásárolt.⁴¹¹

Szerzeményi statisztika

A szerzeményekről időszakunk folyamán — ellentétben az előző évtizeddel — részletes számszerű kimutatást lehet adni. Íme, a táblázatba foglalt adatok.

Vásárlási év	Kézirat db	Oklevél db	Térkép db	Metszet db	Külföldi segédkönyv és hungaricum köt.
1860/61	76	—	10	2	138
1861/62	153	—	—	—	117
1862/63	94	—	—	—	125
1863/64	94	—	—	—	190
1864/65	484	—	—	97	90
1865/66	—	—	—	—	165
1866/67	2	1	—	—	221
1860—1867	903	1	10	99	1046

Minőségi szempontból erről az anyagról a következőket lehet megállapítani:

a) a kéziratok javarészből NAGY Gábor gyűjteményéből valók voltak, közelebbről a tudós gyűjtő saját tanulmányai, kivonatai és genealógiai-diplomatikai jegyzetei, továbbá SCHWARTNER Mártonnak hozzá intézett levelei, egy udvari ágens levelei stb.

b) a 10 kéziratos térkép (mind a HOROVITZ-antikvárium szállítmánya) egy-egy hazai vármegyét ábrázolt az 1828–1848 közötti időben;

c) a *metszetek* a XVI–XIX. századi régi és újabb magyar uralkodókat, politikai, katonai és kulturális kiválóságokat ábrázoló rézmetszetek voltak;

d) a *külföldi segédkönyvek* tömegéből kiemelkedett a francia *Nouvelle biographie générale* 44 kötete, a HAIN-féle *ősnymtatvány-repertórium*, a GATTERI–ZANOTTO-féle *Storia Veneta* című díszmű, több osztrák speciál-lexikon, egy atlasz és egy történelmi kalendárium.⁴¹²

Ezeket, a SZÉCHÉNYI-alapból végzett vásárlásokon kívül csupán egy esetben gyarapodott a Könyvtár más forrásból. Ez úgy történt, hogy a Múzeum Természeti tára 1864-ben megvásárolta FRIVALDSZKY Imre (1799–1870) neves természettudósnak gazdag botanikai és zoológiai gyűjteményét, amelyhez egy 144 kötetből álló szakkönyvtár is tartozott. E téka tulajdonképpen a Természeti tár kézikönyvtárát gazdagította. Minthogy azonban a Múzeum különböző tárainak szakkönyvei elvben mind az Országos Könyvtár állományához tartozóknak tekintettek, — a FRIVALDSZKY gyűjtemény is itt kellett leltárba venni és nyilvántartani.⁴¹³

Két vételi ajánlat

Ha a Múzeumi Alap vásárlóképes állapotban, a Könyvtár pedig teljesen katalogizálva lett volna, bármily szerények voltak is a könyvpiac kínálatai — *alkalom adódott volna egynehány nagyobb vételre is*. Különösen ígéretesnek tűnt két ajánlat.

a) Az egyik a gróf BELEZNAY-család levéltára volt, amelynek bőséges levél- és oklevéltára számottevően gazdagíthatta volna a Könyvtár megfelelő gyűjteményeit. Az egész, közel 10 000 darabból álló levéltár azonban nem volt érdemes megszerezni bár értékét mindössze 4848 o. é. ft-ra becsülték, mert állagának zöme kívül esett a Könyvtár gyűjtőkörén.⁴¹⁴

b) A másik ajánlat BURIÁN Pál könyvkereskedő özvegyétől érkezett. Ez a felszámolásra kerülő bolt teljes, mintegy 5000 művet felölelő raktárát kínálta vételre. Az anyag külföldi kézikönyveken (lexikonokon, enciklopédiákon), bibliofil kiadványokon (Elzevireken), idegen grammatikai, irodalmi és történelmi műveken kívül nagyjából, mintegy 70%-ban a magyar korona országaira vonatkozó földrajzi, történelmi és jogtani kiadványokat, valamint magyar nyelvű vegyes tárgyú nyomtatványokat tartalmazott; de megvételétől nemcsak pénzügyi okokból kellett eltekinteni, hanem azért is, mert nem lehetett tudni, mi van meg belőle az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-tékában s mi nincs.⁴¹⁵

Végül soron mégis megállapítható, hogy Könyvtárunknak a SZÉCHÉNYI-alapból való gyarapítása 1860-tól 1867-ig tetemesen felülmúlta az előző tíz éves időszakban történt beszerzéseket. Amíg ui. akkor valamennyi gyűjteményi kategóriában együttvéve csak 890 tételt regisztráltak a kimutatások, addig most az állománynövekedés 2059 tételre rúgott. Sajnos, nem mondható el ugyanez a szerzemények tudományos-irodalmi becséről. Nyilvánvaló például, hogy a beszerzett kéziratok távolról sem közelítették meg az ötvenes évekbeli szerzemények értékét. De nem voltak jelentősek a többi különgyűjteményi szerzemények sem. Legnagyobb nyereségnek tulajdonképpen a külföldről vásárolt könyvanyagot lehet tekinteni.

D) A könyvkötetés megindulása

Meggyőződhetünk róla, hogy a könyvtári állomány gyarapítása az intézet fennállásának egész ideje alatt folyamatos volt. A Könyvtár vezetői mindenkor, a legnehezebb időkben is igyekeztek biztosítani a kötelespéldány-szolgáltatást, másrészt a SZÉCHÉNYI-alap birtokában, 1827 óta megszakítatlanul évről-évre végeztek vásárlásokat is.

Ami azonban az évtizedek során felgyülemlett anyag konzerválását illeti, e tekintetben — mint ismeretes — a MILLER-éra óta úgyszólván semmi sem történt. Ez volt az a könyvtári feladat, amely mindig halasztást szenvedhetett, amelynél minden más teendő előbbre való volt. E célra ui. az ötvenes évek végéig semmiféle számottevő alapítvány nem állt rendelkezésre, a Múzeumi Alapból pedig a palota-építkezés ideje alatt JÓZSEF nádor ilyesmire egyetlen forintot sem engedett felhasználni. Így hát négy évtizeden át nőttön-nőtt a kötetlen könyvek, periodikák és kéziratok száma, kiteve a tönkremenetel veszélyének.

A Karátsonyi-alap felhasználása

Nem fordítottak figyelmet erre az ügyre a BACH-korszak hatóságai sem. Pedig MÁTRAY Gábor ismételtén kérte, bocsáttassék rendelkezésére rendes évi kötetési ellátmány. Ám a dolog mindig elodázódott. Végül is — tudvalevőleg — egy magánember, egy mecénás révén sikerült valamelyes megoldást találni. MÁTRAY által az arisztokrácia körében folytatott propaganda hatására gróf KARÁTSONYI Guidó bánati földbirtokos 1858. március 30-án 2000 pengő-, azaz 2100 o. é. forintos alapítványt létesített e célra. Az alapító oklevél szerint kötelezte magát, hogy az említett tőkepénz után — amelyet magánál tartott — minden évben 5%-os kamatot, 100 pengő-, vagyis 105 o. é. forintot fog a Széchényi Könyvtár kötetlen vagy rongált állapotban levő anyagának bekötetésére kifizetni.⁴¹⁶

Oly hosszú ideig tartó kényszerű tétlenség után így 1859 márciusában, az első kamatkifizetéskor került a Könyvtár abba a helyzetbe, hogy hozzáláthatott e fontos feladatához.

MÁTRAY egyszerre, egymással párhuzamosan kívánta a kéziratok és a nyomtatott könyvek kötetését megindítani. A kötetlen könyv- és kéziratállományt úgy látszik bizonyos szempontok szerint csoportosította és ennek megfelelő sorrendben bocsátotta kötésre. Arra törekedett, hogy olcsó, de tartós félvászonkötések vagy legalább kartonborítások alkalmazásával mennél több darabot helyezzen védett állapotba. A szóban forgó években (1858–1866) többnyire egy LÁZÁR György pesti céhbéli könyvkötő mesterrel dolgoztatott, de a hatvanas évek közepe táján bevonta a munkába DÉCSY Istvánt, a Múzeum Természeti tárában kisegítő szolgálai minőségben dolgozó szakképzett könyvkötősegédet is.⁴¹⁷

Az alapítványi kamatok felhasználásáról természetesen évről-évre számot kellett adni az alapítványtevőknek. Ezek az elszámolások nyújtanak lehetőséget időszakunkban az e téren elért eredmények számbavételére.

Ezek szerint nyolc év alatt nagyjából azonos mennyiségű könyvet és kéziratot sikerült bekötetni. A kötésre váró rengeteg anyaghoz mérten bizony szerény eredmény volt ez, mégis reményt nyújtott arra, hogy a Könyvtárnak ez az önmagával szemben fennálló súlyos tartozása lassan, de biztosan leróható lesz.⁴¹⁸

Íme, a kimutatásuk:

Évben	bekötöttet	
	könyv	kézirat
1858/59	134	14
1859/60	39	31
1860/61	—	98
1861/62	—	145
1862/63	4	166
1863/64	381	33
1864/65	177	10
1865/66	3	226
Összesen	738	723

Állami kötetési segély

A kötetés ügye egyébként a hatvanas évek elején más oldalról is hatékony támogatást nyert. Az ekkoriban megtartott hatósági vizsgálatok nyomán ui. a kormányzat végre belátta, hogy a Széchényi Könyvtárnak a nagyközönség előtt való megnyitásához a kötetlenül heverő könyvállományt rövid időn belül okvetlen használhatóvá kell tenni. A vizsgálati jelentések egyaránt rámutattak arra, hogy a Könyvtár kötetési szükségleteinek kielégítésére a KARÁTSONYI-alapítvány távolról sem elégséges s éppen ezért az államhatalomnak a maga részéről is rendszeres évi segéllyel kell elősegíteni e feladat elvégzését.

Az állami támogatásra vonatkozó határozatot PÁLFFY kir. helytartó 1862. október 24-én írta alá. E szerint a Múzeum felhatalmazást kapott arra, hogy a Széchényi Könyvtárban szükséges kötetési munkálatok elvégzéséről 1000 o. é. forint költségkeretben szakképzett könyvkötő iparosokkal tárgyalást folytasson.⁴¹⁹ Három mester (NADLER János, CHRIST György és LÁZÁR György) tett árajánlatot. Közülük LÁZÁR György volt a legkedvezőbb, mégis, tekintettel a munkálatok terjedelmére, KUBINYI igazgató mindhármukat igénybe kívánta venni.⁴²⁰ A kötetés ezzel hirtelen lendületet nyert. Az évenként megismétlődő 1000 forintos segélyek lehetővé tették, hogy ezerszámra gyarapodjék az újonnan bekötött állomány. Az elért eredményeket — minthogy az Államszámvevőséghez ellenőrzésre benyújtott évi elszámolások többnyire nem állnak rendelkezésünkre — táblázatosan nem lehet kimutatni, legfeljebb arányaiban lehet érzékelteni. Megállapítható pl., hogy az 1863/64. költségvetési évben 3110, zömmel úgylehet kisebb terjedelmű tétel került bekötésre. Szép eredmény. De hiszen az állami kötetési segély tiszterese volt a Karátszonyi-alap kamatának.⁴²¹

Ismeretes, hogy 1865 tavaszán gróf ANDRÁSSY György, mint a Múzeum vizsgálatára kiküldött országos bizottság elnöke, nyert megbízatást arra, hogy a Múzeum rendbehozatalának ügyeiben intézkedjék. Így az ő irányítása alá került a kötetések ügye is. A gróf ez év júliusában ÉRCZHEGYI Ferenc budai könyvkötőt is bevonta a munkálatokba, rábízván mindenekelőtt a hírlapok bekötését. ÉRCZHEGYI megfelelt a vele szemben támasztott kíváncságnak: 1865 végéig nem kevesebb, mint

2018 újonnan készült kötetet szállított a Könyvtárnak.⁴²² Vele párhuzamosan tovább dolgozott LÁZÁR György és egy ugyancsak újonnan szerződött harmadik mester, SPRÁDER József Bernát is.⁴²³

Természetesen tovább folyt a KARÁTSONYI-alapból való kötetés is. Ezt úgy látszik teljes egészében DÉCSY István múzeumi szolgálja végezte.

Kísérlet a címeliák kötetésére

Mindezen munkálatok során zömmel egyszerű, jobbára félvászon kötések készültek. MÁTRAY azonban egyes régi és ritka műveket, kivált némely kódexeket szeretett volna drága bőrkötésbe foglaltatni. Mivel pedig ilyesmire sem az államsegélyt, sem a KARÁTSONYI-alapot nem lehetett felhasználni, kísérletet tett még egy főúri mecénás megnyerésére. Bizonyos BARKÓCZY báró lett volna ez, az ILLÉSHÁZY-család leányági leszármazottja. Tőle az ILLÉSHÁZY-tékában levő címeliák (első sorban a *Dubnici krónika*) bekötetésére akart egy 1000 forintos adományt (nem alapítványt) kieszközölni. Kísérlete azonban nem járt sikerrel.⁴²⁴

Végül soron mégis megállapítható, hogy a kötetés ügye 1866 végéig nagy lépéssel jutott előre. Ha mértéktartó számítással az évente készült kötetek számát csupán 2000-re tesszük, akkor is bizonyos, hogy az évtizedeken át felgyülemlett mintegy 35 000 tételnyi kötetlen állapotban levő könyv-, hírlap- és kézirat-állományt legalább 10 000 tétellel sikerült csökkenteni.

E) A kutató- és olvasóforgalom

Ismeretes, hogy a Könyvtár fokozatosan elrendeződő állománya (ideértve a kéziratgyűjteményt is) a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, az egyetem tanárai és egyáltalában a magasabb képzettségű értelmiség számára már 1850-től kezdve hozzáférhető, használható volt. A kutatókat MÁTRAY könyvtárőr saját hivatali szobájában fogadta és szolgálta ki. Hogy erről a forgalomról készültek-e folyamatos kimutatások, nem tudható; külön látogatási könyvre az irattárban éppen úgy nem sikerült ráakadni, mint a rendszeres havi, negyedévi vagy évi jelentésekre sem. A hatvanas évek vonatkozólag egyetlen számszerű információnk van csupán: az, amelyet a maga helyén már említettünk, s amely szerint 1860-ban 549 alkalommal 1808 kézirat és 3553 nyomtatott munka fordult meg a kutatók kezén.⁴²⁵ Lényeges változás e tekintetben 1866-ig nemigen következhetett be, hiszen a kutatók köre sem szűkebb, sem bővebb nem lett, mint az évtized elején volt, mindössze 100—150 személyre szorítkozott.

A kölcsönzők névsora

Hogy név szerint kik alkották e kört, arra itt is, mint korábban, csak a kölcsönzés adataiból következtethetünk, azokból, amelyeket a rendelkezésünkre álló hivatalos kölcsönzőkönyv tartott fenn az utókor számára. Mert tudvalevőleg a kölcsönzés joga csak a tudósokat, írókat, közhivatalnokokat és hasonlókat illette meg. Nagyon valószínű, hogy a helyben kutatók általában ugyanazok a személyek voltak, mint a kölcsönzők.

a) A kölcsönzőkről az 1861—1866-ig terjedő időszakban a következő névsor állítható össze.⁴²⁶

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
1. BALÁZS Sándor	író, lapszerkesztő, akadémikus
2. BALLAGI Mór	nyelvész, szótáríró, akadémikus
3. BARNÁK Ferdinánd	nyelvész, műfordító, Széchényi könyvtári segédő, akadémiai tag
4. BELLAAGH József	ügyvéd
5. BOGNÁR Károly	ügyvéd
6. CSÉRY József	az Egyetemi Könyvtár őre
7. CZANYUGA József	tanár, múzeumi igazgatói titkár
8. gróf DESSEWFFY Emil	közigazgató, politikus, akadémiai elnök
9. ENGESZTER Máttyás	pesti zenedei tanár
10. ÉRDY János	történész, régész, akadémikus
11. FABÓ András	ev. lelkész, egyháztörténész, akadémikus
12. Eduard FENZL	a bécsi fűvészkert igazgatója, botanikus
13. FRIBELSZ István, Rajkai	lapszerkesztő
14. FRIVALDSZKY János	botanikus, zoológus, akadémikus
15. GICZEY Samu	a M. Ker. Társ. meghatalmazottja
16. GÖNCZY Pál	pedagógus, akadémikus
17. GREGUSS Ágoston	esztéta, egyetemi tanár, akadémikus
18. HAAN Lajos	ev. lelkész, egyháztörténész, akadémikus
19. dr. HALÁSZ János	városi főorvos
20. HENSZLMANN Imre	művészettörténész, régész, akadémikus
21. HORVÁT Árpád	történész, diplomatikus, egyetemi tanár
22. HUNFALVY Pál	nyelvész, etnográfus, akadémikus
23. IPOLYI Arnold	folklorista, műtörténész, akadémikus
24. KAZINCZY Gábor	író, történész, politikus, akadémikus
25. KERÉKGYÁRTÓ Árpád	történész, egyetemi tanár, akadémikus
26. KISS Bálint	festőművész, akadémikus
27. KNAUZ Nándor	kanonok, egyháztörténész, akadémikus
28. KOVÁCS Gyula	paleobotanikus, akadémikus
29. KUBINYI Ágoston	természettudós, régész, múzeumigazgató
30. KUBINYI Ferenc	paleontológus, politikus, akadémikus
31. LÁSZLÓ Elek	nevelő
32. dr. MÁLNAY Ignác	orvos
33. MAY Árpád	jogtudós, bíró
34. MOLNÁR Aladár	pedagógus, művelődéspolitikus, akadémikus
35. MOSER Emil	reáliskolai rajztanár
36. NAGY István	újságíró
37. NAGY Iván	történész, genealógus
38. PÁKH Albert	író, szerkesztő, akadémikus
39. PERCZEL Béla	helytartótanácsos
40. PESTY Frigyes	történész, akadémikus
41. PÉTERFFY Kálmán	Széchényi könyvtári írnok
42. POLLAK I.	orvos

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
43. PÓSFAY Bertalan	múzeumi régész őrségéd
44. br. PRÓNAY Gábor	néprajzi és kertészeti szakíró, akadémikus
45. PUSZTAY Sándor	cs. kir. rendőrségi főbiztos
46. REHOROVSKY Miklós	cs. kir. kormánytanácsos
47. Rendőrigazgatósági kiküldött	—
48. RÉSZ-ENSEL Sándor	jogi író, helytörténész, néprajzos
49. RÉVÉSZ Imre	ref. lelkész, egyháztörténész, akadémikus
50. RING Adorján	akadémiai írnok
51. ROMÁN Sándor	egyetemi tanár
52. RÓMER Flóris	régész, műtörténész, akadémikus
53. dr. RÓZSAY József	orvos, akadémikus
54. SALAMON Ferenc	történész, publicista, akadémikus
55. SCHMIDT Adolf	?
56. SEBESTYÉN Gábor	író
57. SIMONYI Antal	festő, fényképész
58. STRÁZSAY	cs. kir. p. ü. ügyészségi tisztviselő
59. SUPALA Ferenc	Széchényi könyvtári segédő
60. SZABÓ József	geológus, mineralógus, egyet. tanár, akadémikus
61. SZALAY László	történetíró, politikus, akadémikus
62. SZILÁGYI Ferenc	történész, akadémikus
63. SZILÁGYI Sándor	történész, akadémikus
64. TÉLFY Iván	klasszika-filológus, egyet. tanár, akadémikus
65. THALY Kálmán	történész, költő, akadémikus
66. TOLDY Ferenc	irodalomtörténész, akadémikus
67. TÖRÖK János	orsz. főlevéltárnok
68. VÉGHÉLY Dezső	történész
69. dr. VEREBÉLYI József	orvos
70. VIRÁNYI (VIRNAN) János	?
71. WENZEL Gusztáv	jogtörténész, akadémikus
72. gr. ZICHY Pálné	magánzó
73. ZWORN Ferdinánd	kormányzósági segédhivatali igazgató

Összehasonlítva e névjegyzéket az ötvenes évekből, a következők állapíthatók meg.

A kölcsönzők száma a korábbi 107-tel szemben csupán 73 volt. Ez azonban nem jelent visszaesést, hiszen e szám csak hatéves időtartamra vonatkozik, amaz pedig a BACH-rendszer tíz évére. Külföldi tudós a hatvanas években csak egy fordult elő: Eduard FENZL bécsi botanikus. A hazaiak közül 38 volt tudományos kutató, nagyrészt akadémikus és két művész; az írók, lapszerkesztők, tanárok rétegét 8, az ügyvédekét és hivatalnokokét 16, a gyakorló orvosokét pedig mindössze 2 személy képviselte. Egyebek és bizonytalanok nyolcan voltak.

Kölcsönzési kimutatások

b) A kölcsönzők és kölcsönzések száma évenként az alábbiak szerint alakult.

	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
	évben						
A kölcsönzők száma	25	21	25	26	28	18	—
A kölcsönzések száma	52	61	77	62	62	41	—

E tekintetben tehát az előző évtizeddel szemben eltérés alig mutatkozik.

c) A kölcsönzött gyűjteményfélésekről az alábbi kimutatás szerkeszthető.

Évben	Kölcsönzött					
	könyv mű	kéz- irat mű	perio- dika évf.	tér- kép db	egyéb db	összesen tétel
1861	77	24	6	—	1	108
1862	78	36	7	—	1	122
1863	81	47	11	—	—	139
1864	66	26	6	—	1	99
1865	63	47	13	—	—	123
1866	55	16	5	—	—	76
1861—66	420	196	48	—	3	667

Az előző évtizedbeli adatokhoz képest tehát itt sem mutatkozik számottevő különbség.

d) Ami a kölcsönzött anyag tudománysszakok szerinti megoszlását illeti, ez a következőképpen alakult.

Évben	Kölcsönzött könyvek stb. száma az ETO szakcsoportjai szerint										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	összesen
1861	1	—	2	27	7	6	—	1	25	40	109
1862	4	1	9	29	12	4	—	2	27	34	122
1863	6	2	6	16	11	23	1	2	39	33	139
1864	4	1	16	11	5	7	2	5	20	27	98
1865	4	—	7	14	6	4	1	3	31	53	123
1866	15	—	—	16	3	2	1	—	16	23	76
1861—1866	34	4	40	113	44	46	5	13	158	210	667

Ha ismét figyelembe vesszük, hogy itt csak hatéves időszakról van szó, ezek az eredmények az ötvenes évek egészéhez viszonyítva szintén arányosaknak mondhatók.

e) Utoljára — mellőzve a részletes számszerű kimutatást — meg kell még jegyezni azt is, hogy a kölcsönzött könyvek, kéziratok stb. nyelvi megoszlásában sem mutatkozott semmi újszerűség: vezető szerepet továbbra is a magyar és latin nyelvű művek játszottak csaknem egyenlő arányban. Mögöttük nem nagy távolságban a német nyelvűek következtek, majd meglehetősen messze az egyebek.⁴²⁷

Mindebből világosan kitűnik, hogy a Könyvtár használatában a hatvanas évek során (1866-ig) lényeges változás nem történt: a helyben olvasás és kölcsönzés mint a tudósok és egyéb honoráciorok kiváltsága, méreteiben úgyszólván változatlan maradt.

Az olvasóterem megnyitása

Jelentős fordulat e tekintetben csak 1866 nyarán következett be a nagy olvasóterem megnyitásával. Mint említettük, ebben az évben, június 4-én érkezett el az a „történelmi” jelentőségű nap, amelyen 28 évi elzártság után a Széchényi Országos Könyvtár ismét szabadon hozzáférhetővé vált az egész művelődni vágyó közönség számára.⁴²⁸ Érthető, ha a sajtó nagy örömmel üdvözölte ezt az eseményt, amelyért az abszolutizmus egész ideje alatt oly sok heves harcot vívott. Most rövid időn belül kétségbevonhatatlanul igazolódott, hogy a Könyvtár megnyitása valóban komoly társadalmi szükséglet volt. Az olvasók a jelzett naptól kezdődőleg sűrű rajokban keresték fel s nagy érdeklődéssel vették használatba az akkoriban lectoriumnak vagy olvasdának nevezett nyilvános olvasótermet. De igazolódott az is, hogy a jelentkező társadalmi igény kielégítését MÁTRAY egymaga csakugyan képtelen lett volna ellátni, mulhatalanul szükség volt a személyzet szaporítására.

Olvasótermi rendszabályok

A megnyitás előtt magától értetődően gondoskodni kellett az olvasóterem használatának, az olvasás rendjének szabályozásáról. Ilyesmire 1838 óta nem volt szükség, előmunkálatok ennél fogva nem álltak rendelkezésre. Egyedül az ALBRECHT főherceg által 1859-ben kibocsátott *szolgálati szabályzat* tartalmazott néhány idevágó előírást, ezek azonban — eltekintve attól, hogy a politikai változások miatt érvényüket veszítették — korántsem voltak kielégítőek. MÁTRAY tehát úgy segített magán, hogy áttanulmányozta a főváros másik két tudományos könyvtárának, ti. az Egyetemi Könyvtárnak és az Akadémiai Könyvtárnak olvasótermi rendtartását s ezek figyelembevételével, de mégis saját szerűen szerkesztette meg a Széchényi Könyvtárét.⁴²⁹

A szabályzat 12 pontból állt s a következő előírásokat tartalmazta.

1. Az olvasóterem hétköznapiokon reggeli 9 órától déli 2 óráig áll nyitva. Zárva van: minden vasár- és ünnepnapon, a farsang három utolsó napján és hamvazószerdán, továbbá a nagyhét folyamán húsvét utáni keddig, az uralkodó születés- és névnapján s más országos ünnepeken, végül összesen 6 hétig a nagytakarítás („portalánítás”) ideje alatt.

2. Az olvasók csak a felügyelő tisztviselő által kijelölt ülőhelyet foglalhatják el s ugyanőtől kell elismervény ellenében a kért könyvet átvenniök. Egyszerre csak egy könyv használható.

3. Szórakoztató könyvek és általában kéziratok csak tudományos kutatók által használhatók.

4. Papírt, írónt, tollat a Könyvtár nem bocsát az olvasók rendelkezésére.

5. A könyveket, kéziratokat s egyebeket a legnagyobb gonddal, vigyázattal kell használni; a könyvekbe bejegyezni, azok lapjait behajtani, összepiszkítani vagy bármiképpen megrongálni szigorúan tilos.

6. Nem szabad a könyveken, kéziratokon írni sem. Ugyancsak tilos a belőlük való kopírozás.

7. Bármiféle okozott kárt az olvasó megtéríteni köteles, ellenkező esetben a Könyvtárból kitiltatik.

8. A könyveket s egyebeket használat után az olvasó személyesen köteles visszaadni az olvasótermi felügyelőnek.

9. Az olvasóteremben beszélgetni vagy a csendet bármi módon zavarni nem szabad.

10. Az olvasók és tisztviselők részéről az udvarias viselkedés egyaránt megkívántatik.

11. Mindenki csak a saját részére kiadott könyvet s egyebet használhatja, máséhoz nem nyúlhat.

12. Felsőruhával, bottal, ernyővel az olvasóterembe belépni tilos; az efféle dolgokat az előszobában fogasokon kell elhelyezni.

Összehasonlítva e szabályzatot az Egyetemi, illetőleg az Akadémiai Könyvtárral, kitűnik, hogy lényeges dolgokban közöttük több az egyezés, mint az eltérés.

Az Egyetemi Könyvtárban mégis a következő tekintetekben volt kedvezőbb a helyzet:

a) Az olvasóterem délelőtt is, délután is nyitva volt (9–12, illetve 2–4 óráig).

b) Ősszel a könyvtár nem volt 6 hétig zárva, csak az egyetemi tanév végi vizsgaidőszakban.

c) Az olvasás tárgyilag nem volt korlátozva, vagyis oly munkák is használhatók voltak, amelyeknek kölcsönzése nem volt megengedett. Bizonyos megszorítás csak az ifjabb és a kevésbé művelt olvasókkal szemben állt fenn.

d) Megengedett volt, hogy az olvasók ugyanazon alkalommal ne csak egy könyvet használjanak, hanem esetleg többet is; a szótárak, atlaszok és az egyéb ún. felüti munkák használata pedig különben sem volt korlátozva.

e) Egyetemi tanárok és más tudósok, valamint a felsőbb osztályú egyetemi hallgatók részéről a katalógusok is használhatók voltak.

Ami az Akadémiai Könyvtárt illeti, némely tekintetben itt is kedvezőbb volt a helyzet. Például

a) az olvasóterem itt sem csupán délelőtt, hanem délután is nyitva volt, mégpedig délelőtt 11 órától déli 1 óráig akadémikusok, egyetemi tanárok és külföldi vendégek számára, délután 3-tól 7 óráig pedig egyéb művelt olvasók, egyetemisták és magasabb osztályú középiskolások számára;

b) rendszerint egyszerre itt is csak egy könyvet adtak ki olvasásra, de indokolt esetben többet is.⁴³⁰

A Széchényi Országos Könyvtár nyitvatartásának időtartama tehát eszerint nem volt kevesebb, mint a másik kettőé, egyfolytában öt órát tett ki. Másrészt használata sem volt semmiképpen megszorítva, még annyira sem, mint a szóbanforgó társintézeteké. A nagyközönségnek tehát tulajdonképpen nem volt oka panaszra. Nincs is

nyoma annak, hogy bármiféle kifogás merült volna fel a használat ellen. MÁTRAY és munkatársai nyilván a maguk részéről is megtették mindent a jogos kívánalmak kielégítésére. Hogy a Széchényi Könyvtár olvasóterme sikeresen teljesítette a társadalmi elvárásokat, azt beszédesen igazolja a forgalmi statisztika.

Az olvasótermi forgalom

A megnyitást követő első félévben, vagyis 1866. június 4-től december 31-ig terjedő időszakban — annak ellenére, hogy a Könyvtárt a pesti kolerajárvány és az őszi nagytakarítás miatt 2 hónapig zárva tartották — a forgalom számottevő volt. Az olvasótermet az év folyamán nem kevesebb, mint 2105 személy látogatta és 5027 nyomtatott művet, valamint 279 kéziratot használt.⁴³¹ A következő 1867. évben is ennek megfelelően alakult a forgalom. Az esztendő folyamán — kivéve a szeptember 1-től október 15-ig tartó nagytakarítás időszakát — az olvasóteremben 5841 személy 15 456 nyomtatott művet és 884 kéziratot tanulmányozott. Ugyanezen évben tudósok, írók és egyéb honoráciorok összesen 121-en, 232 könyvet és 29 kéziratot kölcsönöztek otthoni használatra.⁴³²

A Széchényi Könyvtár üzeme tehát — oly hosszúra nyúlt kényszerű várakozás után — végre teljes egészében megindult.

A belső viszonyokat közelebbről nem ismerő közönség azt gondolhatta, hogy az intézet konszolidációja befejeződött, a Könyvtár ezután már könnyűszerrel teljesítheti az alapító által kijelölt hivatását: a hazai tudományosság és közművelődés ügyének szolgálatát.

Pedig tudvalevőleg nem ez volt a helyzet.

F) Megoldatlan problémák

Elvégzendő munkálatok

Az olvasóterem megnyitásakor a Könyvtárban fél évszázadon át felhalmozódott gazdag hungarológiai anyag tudvalevőleg korántsem volt még teljes egészében használhatóba vehető. Ellenkezőleg: nagyobb felében hozzáférhetetlen volt. MÁTRAY Gáborra és munkatársaira még igen sok terhes feladat várt. Hiszen 1866 nyarán a nyomtatott könyvek gyűjteményéből tulajdonképpen csak a szoros értelemben vett, mintegy 60 000 ezer kötetnyi SZÉCHÉNYI-féle gyűjteményt (a nemzeti tékát és a segédkönyvtárt) lehetett a közönség használatára bocsátani. A SZÉCHÉNYI-állomány mellett felgyülemlett, mintegy 110 000 kötetre menő többi nagy fondot (kiváltképpen az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-tékát) mint rendezetlen és feltáratlan anyagot még egyáltalán nem lehetett használatba venni. Hasonlóképpen az ún. kistárak javarészét sem. Ezek közül — mint ismeretes — csak a kéziratgyűjtemény volt rendezve és katalogizálva; az oklevéltár, az ősnymtatványok és könyvritkaságok, a térképek, a metszetek és kisnyomtatványok gyűjteménye csak kis részben, vagy sehogysem volt az olvasóközönség számára hozzáférhető. Ahhoz, hogy mindezek rövid egynehány év alatt feldolgozott állapotba kerüljenek, az 1860 óta rendszeresített 6 főnyi személyzet korántsem volt elegendő. Akadályozta a gyűjtemények feldolgozását a raktártermek nagyobb részének berendezetlensége is.

Kielégítetlen személyi és dologi igények

Az ANDRÁSSY-féle országos bizottság — tudjuk — *hiába terjesztett elő mindkét tekintetben üdvös reformjavaslatokat*, ezeket nem sikerült keresztülvinni.

A szükséges személyzet létszámát ANDRÁSSYék 12 fővel javasolták növelni, mégpedig 4 segédőrrel, 4 írnokkal és 4 szolgálával. E helyett azonban a kormányzat mindössze 1 segédőrt, 1 írnokot és 1 szolgát engedélyezett. Hasonlóképpen a Könyvtárban még berendezetlenül álló 8 raktárteremből a bizottság legalább 5-öt akart bútoroztatni. Pénzügyi fedezetet azonban csupán 1 terem, az olvasóterem berendezésére sikerült biztosítani.

A még hátralevő nagy könyvtárrendezési-katalogizálási program tehát, amely a bizottsági javaslatok elfogadása esetén négy év alatt lett volna megvalósítható, adott feltételek mellett mintegy másfél évtizedre kitolódni látszott.

Nem lehetett érvényre juttatni tudvalevőleg az országos bizottság harmadik javaslatát, a fizetésrendezést sem.

Előkészület az országgyűléshez való fellebbezésre

Érthető tehát, ha MÁTRAY Gábor és vele együtt KUBINYI múzeumigazgató is *elégületlen volt* a dolgoknak ezzel a felettébb hiányos elrendezésével és megint csak — 1848 óta immár harmadízben — a nemzet képviseletéhez készült fordulni a Múzeum és a Könyvtár jogos személyi s dologi szükségleteinek kielégítéséért.

1865 decembere óta ui. — az alkotmányosságot helyreállítandó — *ismét együtt ült a magyar országgyűlés.*⁴³³ Okkal gondolhatták tehát Kubinyiéék, hogy amit 1848-ban és 1861-ben nem sikerült elérni, az most — megállapodott politikai viszonyok között — sikerülni fog. S csakugyan 1866 nyarán az országgyűlés képviselőháza elérkezettnek látta az időt arra is, hogy más közintézmények mellett a Magyar és az Erdélyi Nemzeti Múzeum ügyeinek elrendezését is tervbe vegye. Evégből SZENT-IVÁNYI KÁROLY képviselőházi elnök június 15-én felszólította a Helytartótanácsot, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban legutóbb működött (ANDRÁSSY-féle) országos bizottság iratait, valamint a Múzeumnak 1850-től 1865-ig terjedő számadásait megvizsgálás céljából szolgáltatassa ki. Ez hamarosan meg is történt s egy kiküldött képviselői szakbizottság hozzálátott az iratok tanulmányozásához.⁴³⁴

Egy fontos elvi kérdés

A Könyvtár nemcsak az oly régóta esedékes széleskörű pénzügyi alátámasztás miatt tekintett várakozással az országgyűlés tevékenysége és a várhatólag kinevezendő magyar minisztérium működése elé, hanem *egy fontos elvi jelentőségű kérdésben* való határozathozatal végett is.

Nem kisebb jelentőségű ügyről volt szó, mint a *Könyvtár végleges felállítási rendjének megállapításáról*. MÁTRAY Gábor újonnan kinevezett munkatársainak egyike, BARNA Ferdinánd segédőr ui. *készségét fejezte ki azíránt, vajon az 1855 óta alkalmazott felállítási eljárás, ti. a bécsi Hofbibliothek egyszerű folyószámos rendszere megfelel-e a kor tudományos igényeinek*. 1863-ban nyíltan ki is mondta, hogy szerinte nem felel meg. Ugyanekkor egy hosszú *emlékiratot* szerkesztett s ebben azt javasolta, hagyják abba a bécsi módra folytatott felállítást és helyette *vezessék be az*

ekkoriban Európa-szerte klasszikusnak tartott müncheni szakrendszert. Kezdeményezésének támogatására szerette volna MÁTRAY Gábort is megnyerni, tudván, hogy 1848 körül ő is rokonszenvezett ezzel a rendszerrel. Ezért emlékiratát MÁTRAY nevében akarta KUBINYI igazgató, illetve a kormányhatóság elé terjeszteni.⁴³⁵

MÁTRAY azonban *semmiképpen sem értett egyet* BARNÁval s nem volt hajlandó törekvését támogatni. Ez teljes mértékben érthető, hiszen *a müncheni rendszerre való áttérés mindannak a munkának kárbavesztével fenyegetett, amelyet másfél évtized során oly nehezen sikerült elvégezni*. Másfelől MÁTRAY már régen tisztába jött azzal, hogy *a müncheni rendszer nem nemzeti könyvtárak, hanem egyetemes gyűjtőkörű könyvtárak céljára készült*. E rend bevezetése legföljebb a segédkönyvtár esetében lett volna indokolt, az egész könyvtárra nézve azonban semmiképpen sem. Általános alkalmazásba vétele a nemzeti könyvkincsnek a nemzetközi állományba való beolvasztását jelentette volna. Ez pedig *szöges ellentétben állt Széchényi Ferenc alapítói szándékával*. BARNA tehát magára maradt s elhallgatott, de számolni kellett azzal, hogy javaslatát alkalomadtán mégis hivatalos fórum elé terjeszti.

*Új főhatóság:**a Magyar kir. minisztérium*

Az idő erre s egyáltalában a Könyvtár teljes konszolidálására a magyar nemzeti államhatalom helyreállításával érkezett el.

Mint ismeretes, 1867. február 17-én befejeződtek az uralkodóval 1865 óta folyt kiegyezési tárgyalások s *megalakult a második magyar felelős minisztérium.*⁴³⁶ Alig egy hónappal később, március 16-án báró EÖTVÖS József hivatalos leiratban adta tudtul KUBINYI múzeumigazgatónak, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ügyeiben ezentúl ő és a vezetése alatt álló közoktatási minisztérium fogja a főhatósági jogokat gyakorolni.⁴³⁷

S valóban, EÖTVÖSRE a nagy kultúrpolitikusra várt az a „történelmi” feladat, hogy az abszolutizmus időszakában válságos állapotából kilábalni nem tudó Széchényi Országos Könyvtárt talpra állítsa és a polgári társadalom szükségleteinek megfelelő korszerű intézménnyé fejlessze.

*

A kor, amely Nemzeti Könyvtárunk történetében 1867-tel lezárult, a szó legigazibb értelmében *hőskor* volt: roppant nehéz és viszontagságos körülmények között kifejtett, de fölöttébb tiszteletre méltó erőfeszítések kora. Talán nincs még egy e nemű közgyűjtemény Európában, amely rendszeres állami gondoskodás és ebből eredő személyzethiány miatt — csupán alkalmi mecénási és társadalmi támogatásra szorítkozva — igyekezett megbirkózni azokkal a feladatokkal, amelyeknek teljesítését a XIX. század rohamosan fejlődő tudományossága és közművelődése tőle okkal elvárta.

JEGYZETEK

1. SZABAD György: *Az önkényuralom kora*. In: *Magyarország története tíz kötetben*. VI/1. k. 1848—1890. Szerk.: KOVÁCS Endre, KATUS László, Bp. 1979. 437—444. l. Magyarország önkormányzatának felszámolását és a birodalomba való beolvasztását egyébként már a szabadságharc leverése előtt elrendelte az 1849. március 4-én kelt ún. olmützi oktrojált alkotmány.
- 1/a. Uo. 438., 492., 564. l.
2. Uo. 463—475., 530—539. l.
3. Uo. 453—456. l.
4. Uo. 456. l.
5. SPIRA György—VÖRÖS Károly: *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Bp. 1978. 124—127. l.
6. Uo. 185—189. l.
7. Uo. 141—145. l.
8. Uo. 155—161. l.
9. Uo. 161—172. l.
10. Uo. 136—141. l.
11. Uo. 191—217. l. BERZEVICZY Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. II. k. (Bp. 1925.) 384—389. l.
12. SPIRA—VÖRÖS, i. m. 219—246. l.
13. Uo., 284—290. l. BERZEVICZY, i. m. II. k. 390—391. l.
14. PALUGYAY Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása*. Pest, 1852. 533—535. l.
15. Uo. 528. l.
16. Uo. 188., 416—442. l. SPIRA—VÖRÖS, i. m. 279. l.
17. BERZEVICZY, i. m. II. k. 390. l. SZABAD György, i. m. In: *Magyarorsz. tört. tíz köt.* VI/1. k. 610—615. l.
18. KERESZTY, i. m. 46—47., 59—60. l.
19. SPIRA—VÖRÖS, i. m. 279—282. l.
20. Uo. 282—284. l.
21. *A M. Tud. Akad. másfél évsz.* 90—105. l.
22. Uo. 105—112., 115—117. l. *A M. Tud. Akad. első évsz.* I. k. 17—22., 127—135. skk. l.
23. Uo. *A M. Tud. Akad. másfél évsz.* 117—119., 122—123. l.
24. *M. Tud. Akad. első évsz.* I. k. 162—163. l.
25. FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978. 178—195., 250—253. l.
26. Uo. 150—159. l.
27. PALUGYAY, i. m. 189. l.
28. REMETE László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története*. Bp. 1966. 10—19. l., SZABAD György, i. m. 467. l.
29. TÓTH András, *Az Egyet. Könyvt. Fejér Gy. alatt*. 6. l.
30. PALUGYAY, i. m. 410—414. l. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet*. = *Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. k. 466. l.
31. Uo. 386—394. l.
32. Uo. 411—412. l.
33. OSZKI 1850/82. mell.
34. Jellemzését l. BERZEVICZY, i. m. I. k. 212—213. l. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 122. l.
35. Életrajzi adatai SZINNYEI, i. m. IV. k. 532—534. h.
36. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 61. l.
37. GA 1849/1093.
38. Uo.
39. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 61. l.
40. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 129. l.
41. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 62. l.
42. MÁTRAY, *Töredék-jegyz.* 136. l.
43. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 62. l.
44. Uo.
45. GA 1849/2174., 2319.
46. Uo. 1849/6092. OSZKI 1850/4. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 62. l.

47. SASHEGYI Oszkár: *Az abszolútizmus kori levéltár*. Bp. 1965.
48. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 63. l. GA 1850/419.
49. OSZKI 1850/11.
50. Uo. 1850/82.
51. Uo. 1850/12.
52. Uo.
53. Uo.
54. Uo.
55. Uo.
56. OSZKI 1850/1.
57. Uo. 1850/12.
58. Az 1849. június 5-én kelt hódoló irat és az 1850. június 18-án kelt igazoló irat másolata: OSZKI V. Waldapfel Eszter adatgyűjtése.
59. GA 1850/16.025.
60. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 63. l.
61. GA 1850/8745.
62. Uo.
63. OSZKI 1851/9.
64. OSZKI 1850/82. mell.
65. Uo. 1850/109.
66. Az 1866-ig vezetett kölcsönkönyv OSZKI.
67. FERENCZYNÉ, i. h. 217. l. OSZKI 1950/73.
68. *Magyar Hírlap* 1851. ápr. 26. 443. sz.
69. OSZKI 1851/17.
70. L. a 43. jegyzetet! Az 1848/49. évi sajtótermékek visszamenőleges beszolgáltatásáról OSZKI 1850/38. és 67.
71. OSZKI 1850/40. és mell.
72. Uo. 1850/70., 95., 1851/38., 52.
73. A felhívások többek között a *Magyar Hírlapban* és a *Hölgyfutárban* jelentek meg. — Kubinyi panasza OSZKI 1850/26.
74. A kerületi főispánok irányítatlanul, tétován és következetlenül jártak el a kötelespéldányok behajtásában. GA 1851/18.842., 18.843., 19.026., 19.027., 19.035., továbbá OSZKI 1851/46., 49.
75. OSZKI 1851/35.
76. OSZKI 1851/31—34., 37., 40—44., 1852/2.
77. GA 1852/1101.
78. Uo.
79. GA 1852/14.877.
80. OSZKI 1852/3.
81. *Allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Jg. 1852. 603—615. l.
82. Uo. 604—605. l.
83. TÓTH András, *A kötelespéldány-szolgáltatás tört.* 16. l.
84. Uo. 11—12. l.
85. Uo. 17. l.
86. GA 1852/19.763., 26.034.
87. GG D. 46. 1852/9775. (A továbbiakban a D. 46. jelzetrészt elhagyjuk és csak az év- és aktaszámot tüntetjük fel.)
88. A 81. jegyzetben idézett közlőny 610. l.
89. OSZKI 1850/12.
90. BERLÁSZ, *Horvát I. könyvt.* 259. l.
91. Uo. 260. l.
92. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 63. l.
93. OSZKI 1850/92.
94. GA 1851/7502. MÁTRAY, uo. 65. l. BERLÁSZ, *Horvát I. könyvt.* 260—261. l.
95. OSZKI 1852/6. mell.
96. Uo. Mátray jelentése: BERLÁSZ, *Horvát I. könyvt.* 261. l.
97. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 156—158. l.
98. Uo. 158. l.
99. Uo. 159—160. l.

100. Uo. 160—161. l.
101. Uo. 161. l.
102. GA 1852/2556.
103. Uo.
104. Uo.
105. Uo. és BERLÁSZ, Jankovich M. könyvt. 161—162. l.
106. GA 1851/7502.
107. OSZKI 1851/21.
108. OSZKI 1852/4.
109. GA 1850/10.044.
110. OSZKI 1850/58., 99.
111. GA 1850/10.044. OSZKI 1851/27.
112. OSZKI 1852/35. Közölte e hírt a *Hölgyfutár* is 1852. július 15-i 159. számában. Egy későbbi közlemény: *Századok*. 1869. 278. l. A tékáról újabban KOZOCSA Sándor: *Batsányi János könyvtára. = Könyvtári Szemle*. 1934. 49—50. l., továbbá [KOZOCSA] Sándor: *A forradalmár költő könyvtára. = Magyar Írás*. 1936. 93—95. l., végül KATONA Jenő: *Batsányi János könyvtára. = A könyv*. 1955. 166—168., 224—225. l.
113. OSZKI 1851/25.
114. GA 1852/13.035.
115. Uo. 1851/23.086.
116. *Hölgyfutár* 1852. 32. sz.
117. GA 1851/7502.
118. Uo.
119. GG 1853/8396.
120. BERZEVICZY, i. m. II. k. 112—115. l. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 66. l.
121. GG 1853/8396.
122. BERZEVICZY, i. m. I. k. 326—329. l. SASHEGYI, i. m.
123. GG 1853/8396.
124. OSZKI 1852/38.
125. GG 1853/8396.
126. VHTT XII. kútfő, 1862/64.741., 1863/37.629.
127. Uo.
128. Mátray keltezetlen autográf feljegyzését l. OSZKI 1848/28.
129. OSZKI 1852/19.
130. GA 1852/23.064.
131. GG 1853/23.971.
132. Uo. 1854/26.
133. OSZKI 1852/11.
134. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 69—70. l. FEJŐS Imre: *A múzeumkert*. (Bp. 1962.) 9. l.
135. VHTT XII. 1866/16.837.
136. Österreichische Nationalbibliothek Wien, *Amliche Akten* 1854/99. és 116.
137. VHTT XII. 1862/67.741.
138. OSZKI 1854/46. *Vorschläge in Angelegenheiten der Landesbibliothek im Ungarischen National-Museum*.
139. VHTT XII. 1862/64.741.
140. Uo.
141. OSZKI 1855/36a.
142. Uo.
143. OSZKI 1855/36c.
144. GG 1856/8229. VHTT XII. 1862/64.741.
145. GA 1853/2139., 10.879.
146. VHTT XII. 1862/64.741.
147. GG 1857/1841., 1858/1289., 7610.
148. VHTT XII. 1862/64.741.
149. GG. 1857/6087., 6899., 1858/5339. MÁTRAY, M. N. *muz. korsz.* 72. l. — Vö. 384. l.
150. OSZKI 1855/36a.
151. OSZKI 1855/54.
152. Uo. 1855/(38.)
153. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 69. l.
154. OSZKI 1855/72.

155. Uo. 1855/62a. GG. 1855/12.594.
156. OSZKI 1855/62c.
157. Uo. 1856/3a.
158. Uo. 1856/3b.
159. Uo. 1856/3c.
160. Uo. 1856/3d., e.
161. Uo. 1856/3i.
162. Uo. 1856/3k.
163. Uo. 1856/3l.
164. Uo. 1856/3m.
165. Uo. 1857. sz. n.
166. Uo. 1856/24.
167. Uo. 1856/35.
168. Uo. 1856/48.
169. Uo. 1856/103.
170. Uo.
171. Uo. 1857/10.
172. Uo. 1857/27.
173. Uo.
174. OSZKI 1856/63., 1857/10. mell.
175. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 72. l. A császárlátogatásról általában BERZEVICZY, i. m. II. k. 114—116. l.
176. OSZKI 1857/23. E tárgyról szó volt már a 373. lapon.
177. GG 1857/6087., 6899. *Missale Boldvense* alatt a *Pray-kódex* értendő.
178. OSZKI 1857/53.
179. Uo. — A történetkutatás nagy fellendülésének ebben az időszakában Mátraynak az az állítása, hogy az oklevelek iránt aránylag csekély volt az érdeklődés, különösnek tűnik. Talán inkább ő maga, mint könyvtáros tartotta a könyvvállomány rendbetételét előbbre valónak.
180. OSZKI 1858/74.
181. Uo.
182. OSZKI 1858/71.
183. Uo. 1859/7a.
184. L. a 81. jegyzetet!
185. L. a 87. jegyzetet!
186. GG 1858/1789., OSZKI 1858/32.
187. GG. 1857/2555.
188. Uo. 1857/4564.
189. A cikksorozat a *Pesti Napló* 17—18., 31. és 83—85. számaiban jelent meg. L. még KÁROLYI Árpád: *A Magyar Nemzeti Múzeum és a Ráday-könyvtár. = M. Könyvszemle* 1920/21. 152—154. l. Kubinyi Ferencről megemlítendőnek tartjuk, hogy öccsével ellentétben, 1849-ben a végnapig kitartott a szabadságharc ügye mellett, s noha a várfogságból amnesztiával szabadult, 1858-ban pedig kiterjedt tudományos munkásságáért az Akadémia tagjává választotta, az önkényuralmi hatóságok igen bizalmatlanok maradtak vele szemben.
190. OSZKI 1850/64., 69.
191. Uo. 1857/37.
192. Uo. 1858/35. és Kigyűjt. ir. (34.) MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 73. l.
193. GG. 1855/18.068.
194. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 74. l.
195. GG 1856/19.862.
196. GG 1856/3533., 5470.
197. OSZKI 1857/35.
198. Uo.
199. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 72. l.
200. GG 1858/1040.
201. Uo.
202. Uo.
203. Uo.
204. GG 1858/8542.
205. Uo.

206. Uo. 1859/7406.
207. Uo. 1855/2666., 3991.
208. A szabályzat kéziratot példányát a budai Helytartósági osztály 2757. sz. a. 1859. március 21-én küldte meg Kubinyi igazgatónak. Egy nyomtatott példányát őrizi az OSZKK Fol. Hung. 1716. jelzet alatt. OSZKI 1859/75.
209. GG 1856/883.
210. GG. 1860/3192.
211. Uo.
212. Uo.
213. OSZKI 1859/70.
214. Uo. 1860/24.
215. Uo. 1858/81. Az osztrák értékű forint bevezetése 1858. november 1-én történt.
216. VHTT 1862/64.741. MÁTRAY, M. N. Múz. korsz. 75. l.
217. OSZKI 1860/7.
218. Uo. 1860/9.
219. Uo.
220. L. a 81., 87. és 186. jegyzetet s a megfelelő szövegrészeket!
221. SOMKUTI Gabriella: *A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856.* = *OSZK Évk.* 1967. Bp. 1969. 103—123. l.
222. OSZKI 1851/16.
223. Uo. 1852/2.
224. 1851/16.
225. Dokumentumai az OSZKI-ban minden évben számos tételt tesznek.
226. L. a 87. jegyzetet!
227. Erről a gyakorlatról tanúskodnak az OSZKI-ban évenként felgyülemlett vonatkozó kezelési iratok.
228. L. a 186. jegyzetet!
229. OSZKI 1859/24., GG 1860/4664.
230. SOMKUTI, i. h. 106—107. l.
231. OSZKI 1854/40., 1855/12., 61., 1856/12., 1857/14., 67., 74.
232. Uo. 1853/18., 1854/19., 41., 1855/2., 55., 1856/2., 11., 15., 42., 1857/1c., 29., 61b., 1858/2., 69., 75., 1859/2., 1860/18. stb.
233. L. a nevezett nyomdák beküldési jegyzékeit az OSZKI-ban!
234. OSZKI nyomdai jegyzékek.
235. SOMKUTI, i. h. 108. l.
236. Uo. 109. l.
237. Uo.
238. Uo. 110. l.
239. Uo. 111. l.
240. Uo.
241. Uo.
242. Uo. 112. l.
243. Uo. 111. l.
244. Uo. 113. l.
245. Uo. 118. l.
246. OSZKI 1850/58.
247. SOMKUTI, i. h. 111. l.
248. Uo. 109. l., OSZKI 1854/30., 1859/50.
249. SOMKUTI, i. h. 108. l., OSZKI 1861/19. A könyvtár zömét 1851-ben elárvereztek. Uo. 1852/26. mell.
250. SOMKUTI, i. h. 112. l., OSZKI 1851/25. Vö. KUBINYI Ágoston: *Engel János Keresztély levelezéséből.* = *Magyar Akadémiai Értesítő.* 1855. 479. skk. l.
251. OSZKI 1856/78.
252. SOMKUTI, i. h. 112. l.
253. OSZKI 1851/48.
254. Uo. 1858/7.
255. *Vasárnapi Újság* 1854. júl. 2.
256. SOMKUTI, i. h. 112. l., OSZKI 1850/84.
257. SOMKUTI, i. h. 111. l., OSZKI 1855/35.
258. OSZKI 1859/44., 47., 48.

259. Uo. 1856/8., 28., 29.
260. Uo. Kigyűjt. ir. (33.) *Hölgyfutár* 1853. júl. 14. Kiegészítő küldeményről OSZKI 1855/65—66.
261. OSZKI 1858/56.
262. Uo. 1850/66., 1851/50., GG 1856/22.591.
263. L. a 95. jegyzetet!
264. A tékáról Horvát István végrendeleti végrehajtói (Károlyi István, Reseta János és Walther László) valamint fia, Horvát Árpád készített bő ismertetést. Ennek rövidített változata nyomtatásban is megjelent „*Kimutatás néhai Horvát István ... könyvtára s ehhez tartozó gyűjtemények felől ...*” címen. BERLÁSZ, *Horvát István könyvt.* INDALI, i. m. 98—102. l.
265. „*Kimutatás ...*” 2—4. l.
266. Uo. 4—9. l. L. még WINDISCH, *Az OSZK könyvtárosai.* 26. l.
267. Uo. 9—10. l.
268. Uo. 10—11. l.
269. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 162. l.
270. Uo. 163—164. l.
271. Uo. 164—167. l.
272. Uo. 167. l.
273. SOMKUTI, i. h. 118. l.
274. Uo. 1852/26. mell.
275. Uo. 1854/56.
276. Uo. 1857/90.
277. Uo. 1858/16.
278. Uo. 1858/23.
279. Uo. 1858/25.
280. Uo. 1859/9., 1860/43.
281. SOMKUTI, i. h. 118. l.
282. L. a 64. jegyzetet!
283. L. a 65. jegyzetet!
284. OSZKI 1859/75.
285. KUBINYI Ágoston: *A Magyar Nemzeti Museum.* Pest, 1861. 26. l.
286. Megtalálható az OSZKI-ban levő adminisztratív könyvek között. Címe: „*A Széchényi-országos könyvtár kölcsönkönyve 1847—66.*”
287. A szóbanforgó kölcsönkönyv adatait BALOGH György kollégám dolgozta fel statisztikailag. Alábbi kimutatásaim az ő kéziratot adatgyűjteményén alapulnak.
288. BALOGH GYÖRGY adataiból összeállítva.
289. BALOGH GYÖRGY kézírata.
290. Uo.
291. Uo.
292. Uo.
293. OSZKI 1860/17.
294. Uo. 1860/39., 56.
295. Uo. 1860/31., 41., 44., 49., 50., 51.
296. BERZEVICZY i. m. II. k. 216—217. l.
297. Uo. III. k. (Bp. 1932.) 58—59. l. SZABAD György, *Az önkényuralom kora.* In: *Magyarország tört. tíz köt.* VI/1. k. 653. l.
298. BERZEVICZY, i. m. III. k. 127—132. l. SZABAD György, i. m. VI/1. k. 657—659. l.
299. BERZEVICZY, i. m. III. k. 287., 320., 326—327., 351., 357. l. SZABAD György, i. m. VI/1. k. 668—669., 595—697. l.
300. Uo. VI/1. k. 731—762. l.
301. BERZEVICZY, i. m. II. k. 395—420., 484—486. l.
302. OSZKI 1860/25., 45.
303. OSZKI 1860/45. mell. VHTT XII. 1861/1181. MÁTRAY, M. N. Múz. korsz. 76. l.
304. KUBINYI, M. N. Mus. (1861.)
305. Uo. 6—19. l.
306. Uo. 6—19. l. L. a 264. jegyzetet és a 279. lapon levő fakszimilét!
307. Uo.
308. Uo. 44—46. l.
309. OSZKI 1861/35.
310. Uo., *Jelentése a nemzeti múzeum tárgyában kiküldött választmánynak. Országgyűlési iratok 54. sz.* (Nyomtatvány.) Fakszimiléje a 443. lapon.

311. Uo.
312. L. a 299. jegyzet!
313. VHTT XII. 1862/64. 741.
314. Uo.
315. Uo.
316. Uo.
317. Uo.
318. Uo.
319. OSZKI 1862/32.
320. VHTT XII. 1862/64.741.
321. Uo. 1863/29.020.
322. Uo. és *Vasárnapi Újság* 1862. nov. 30.
323. OSZKI 1863/4., 5.
324. VHTT XII. 1863/29.020.
325. Uo.
326. *Vasárnapi Újság* 1863. febr. 1.
327. VHTT XII. 1863/29.020.
328. Uo.
329. Uo.
330. Uo.
331. Uo.
332. Uo.
333. Uo.
334. Uo.
335. Uo.
336. VHTT XII. 1863/29.235.
337. Uo. 1863/33.240.
338. Uo. 1863/37.629.
339. Uo.
340. Uo. 1864/30.259.
341. Uo. 1864/40.462.
342. Uo. 1865/21.726.
343. Uo.
344. Uo.
345. Uo.
346. Uo. 1865/35.611.
347. Uo. 1865/35.340.
348. Uo. 1865/48.478.
349. Uo. és 1865/50.430.
350. Uo. 1865/511.
351. Uo. 1865/48.478.
352. OSZKI 1865/50., MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 81. l.
353. MÁTRAY, i. m. 81—82. l.
354. Uo. 82. l. VHTT XII. 1866/5104., 30.182.
355. MÁTRAY, i. m. 80. l. OSZKI 1865/10., 17.
356. VHTT XII. 1865/50.915., 88.540., 91.462.
357. Uo. 1865/50.915.
358. MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 80. l.
359. OSZKI 1861/35.
360. VHTT XII. 1861/42.237.
361. Uo.
362. Uo., 1862/50.406.
363. MÁTRAY, i. m. 80. l.
364. *Vasárnapi Újság* 1864. dec. 18. és 1865. május 14.
365. MÁTRAY, i. m. 80. l.
366. L. a 216. jegyzet!
367. VHTT XII. 1864/60.095.
368. MÁTRAY, i. m. 82. l.
369. OSZKI 1868/18. mell.
370. L. a 341. jegyzet!

371. OSZKI 1868/18. mell.
372. Uo.
373. Uo.
374. VHTT XII. 1864/60.095.
375. OSZKI 1865/24. L. a Könyvtár alaprajzát a 271. lapon!
376. L. a jelen IV. fejezet 2/A, 3/C és 4/D szakaszában!
377. L. a 87. jegyzet!
378. L. a 186. jegyzet!
379. L. a 229. jegyzet!
380. OSZKI 1862/14., 21.
381. Uo. 1861/26. mell.
382. Uo. 1862/19.
383. Uo. 1862/22.
384. Uo. 1863/21., 22., 36., 42.
385. Uo. 1864/17., 22., 24., 30.
386. Uo. 1863/11—13., 19., 25., 28., 29., 34., 35., 37., 38—40., 43., 44., 47., 1864/1—4., 6—8., 12—16., 17—22., 24—25., 30., 1865/1—6., 8., 1866/4—5., 10., 19., 21., 23., 34., 36., 43.
387. VHTT IV/B. 1863/12.224.
388. OSZKI 1862/14., 21.
389. Uo. 1861/21., 34., 1862/33. mell., 1863/22., 44., 1864/11.
390. VHTT XII. 1863/4630, 32.563, 55.263., 80.590., 1864/3781., 35.396., 59.195., 86.491., 1865/4963., 9487., 36.348., 63.513., 86.396., 1866/30.077., 60.615., 81.652., 1867/5190.
391. BERZEVICZY, i. m. II. k. 395—420. l.
392. L. a 390. jegyzet!
393. OSZKI 1867. sz. n. és Kigyűjt. ir. (37.) MÁTRAY, M. N. *Múz. korsz.* 83. l.
394. OSZKI 1866/41.
395. Uo. 1863/9.
396. Uo. 1861/23.
397. Uo. 1867/11.
398. L. a 390. jegyzet!
399. OSZKI 1866/8.
400. Uo. 1863/24., 33.
401. Uo. 1866/22a—c. Kigyűjt. ir. (35.) VHTT XII. 1866/38.617., 66.330., 74.248.
402. VHTT XII. 1866/28.
403. OSZKI 1861/38.
404. Uo. 1866/24.
405. Uo. 1862/9.
406. Uo. 1865/28.
407. L. a 390. jegyzet!
408. Uo.
409. Uo.
410. OSZKI 1861/48., 1862/35., 1863/46., 1864/29., 1865/52., 1866/45., 1867/44.
411. Uo. — E Török János (1807—1874) megvásárolt könyvtári hagyatékára alapozta Szatmár-németiben Schlauch Lőrinc püspök a *Bibliotheca Laurentianát*.
412. Uo.
413. OSZKI 1864/10.
414. Uo. 1866/46.
415. Uo. 1861/33.
416. L. a 192. jegyzet!
417. OSZKI Különálló kötet: Gr. Karátsonyi Guido alapítványának bekötéseket illető jegyző-könyve.
418. Uo.
419. OSZKI 1862/29.
420. Uo. 1862/29/B. mell.
421. Uo. 1864/26. mell.
422. Uo. 1865/18., 32.
423. Uo. 1866/20. és sz. n., 1867/27.
424. Uo. 1865/(32.), 1866. sz. n.
425. GG.1860/3192.
426. L. a 286. jegyzet!

427. A fenti kimutatók BALOGH György számításaira támaszkodnak. L. a 287. jegyzetet!
 428. VHTT XII. 1866/46.609. MÁTRAY, M. N. Múz. korsz. 82. l.
 429. OSZKI 1866/27.
 430. Uo.
 431. Uo. 1867/4.
 432. Uo. 1867/43.
 433. Magyarország. tört. tíz köt. VI/1. k. 795. skk. l.
 434. VHTT XII. 1866/49.159.
 435. OSZKI 1863/14. mell.
 436. Magyarország. tört. tíz köt. VI/1. k. 758. skk. l.
 437. MÁTRAY, M. N. Múz. korsz. 84. l.

*

Itt jegyezzük meg, hogy munkánk kidolgozásánál figyelemmel kísértük még a jegyzetekből kimaradt alábbi két művet is:

1. *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. I—II.* Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963—1970.
2. VRCHOTKA, Jaroslav: *Dějiny Knihovny Národního muzea v Praze 1818—1892.* Praha, [1967].

Geschichte der Ungarischen Széchényi-Nationalbibliothek 1802—1867

J. BERLÁSZ

Die Ungarische Nationalbibliothek ist ihrer Entstehung und teils ihrer Beschaffenheit nach eine eigenwüchsige Institution.

Sie ist nicht so zustande gekommen, wie in anderen europäischen Ländern, wo mit dem Ende der monarchistischen Staatsform die im Laufe von Jahrhunderten gewachsene Hofbibliothek des Herrscherhauses einfach in den Besitz der Nation überging.

In der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts, während der Regierung von Matthias Corvinus (1458—1490) begann bekanntlich auch bei uns die Entstehung einer königlichen Hofbibliothek. Die Bibliotheca Corviniana war zu jener Zeit auch in europäischer Relation eine prominente Kodexbibliothek. Doch fand diese grossartige Sammlung in der Zeit nach Matthias nicht nur keine Fortsetzung, sondern fiel gänzlich. Die Ursachen sind allgemein bekannt. Als 1526, endgültig 1541, Ungarn unter das Zepter der Habsburger geriet, war es aus mit dem Zeitalter des nationalen Königtums, und als die Hauptstadt des Landes, Buda (Ofen) in die Hand der Türken fiel, gab es auch keinen ungarischen königlichen Hof mehr. Bekanntlich haben die Habsburger während ihrer 400jährigen Herrschaft nie einen Hof in Ungarn eingerichtet.

So fiel bei uns die Aufgabe der Gründung einer Nationalbibliothek der Nation selbst zu. Dazu aber, dass dies zustande komme, brauchte es dreihundert Jahre gesellschaftlicher-kultureller Entwicklung. In der meist ungebildeten, feudalen, profanen Gesellschaft mussten sich Schrift-, Buch- und Bibliothekskultur noch tüchtig entwickeln.

Von allgerösster Bedeutung war für uns, dass mit dem Verfall unseres Staatslebens im XVI. Jahrhundert nicht auch Stockung unseres kulturellen Lebens eintrat. Denn nur der mittlere Teil des Landes fiel unter türkische Knechtschaft, sein westlicher und nördlicher Rand verblieb unter den Habsburger Königen, der östliche Teil (Siebenbürgen, Transilvanien) wurde zum separaten nationalen Fürstentum. Damit blieben diese äusseren Gebiete auch weiterhin — so, wie bis dahin ein halbes Jahrtausend lang — mit dem Okzident in organischer Verbindung. So kam es, dass die grosse kulturelle Revolution, die mit dem Humanismus verbundene Reformation, im XVI. Jahrhundert auch zu uns eindrang und mit ihrem neuen Schul- und Druckereibetrieb Bahnbrecher der neuen europäischen Buchkultur wurde.

Das Erscheinen des gedruckten Buches in Ungarn hat einen äusserst schnellen kulturellen Aufstieg erbracht: hat nicht nur die veraltete Bildung der geistlichen Intelligenz erneuert, sondern setzte auch die Intellektualisierung der von Ari-

stokratie bis städtischen Bürgertum reichenden gesellschaftlichen Schichten in Gang. Das Buch war um die Wende des XVI—XVII. Jahrhunderts ein wichtiges Mittel der gesellschaftlichen Lebensführung. Innerhalb von zwei-drei Generationen hat sich nicht nur unsere religiöse, sondern auch unsere weltliche Literatur entfaltet. Zur Befriedigung des entstandenen Bedarfes erwuchsen Buchdruckereien. Wie aber die einheimische Buchproduktion und der Schatz der von im Ausland studierenden Studenten heimgebrachten europäischen Bücher wuchs, so entstanden sukzessive immer mehr Schul- und Privatbibliotheken.

Einen weiteren Anstoss zur Entwicklung gab die Gegenreformation, die im XVII. Jahrhundert ebenfalls eigene Schulen, Druckereien, Literatur, sowie ein ganzes Netzwerk religiöser, doch notwendiger Weise auch weltliche Wissenschaft beachtender Bibliotheken gründete: eine grosse Zahl mönchlicher Büchereien.

Seit Anfang des XVIII. Jahrhunderts wurde die Entwicklung auch durch eine für uns epochale politische Veränderung mächtig vorangetrieben, nämlich durch die Befreiung des mittleren Gebietes Ungarns aus der anderthalb Jahrhunderte dauernden türkischen Knechtschaft. Auf diesen Gebieten musste richtige Kulturmission getrieben werden: mit ungeheurer Anstrengung musste fast von Grund auf die an das gedruckte Buch gelehnte zeitgemässe Bildung aufgebaut werden. Diese heroische Arbeit hat noch die geistliche Intelligenz geleistet.

Doch wurde die kulturelle Führerrolle der Kirchen in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, wie in Westeuropa, so auch bei uns erschüttert. Die angewachsene und stärker gewordene bürgerliche und die immer bürgerlicher werdende adelige Intelligenz wurde immer reifer zur Leitung des geistigen Lebens. Es entstanden zu hunderten neue Privatbibliotheken. Gelehrte Buchsammlungen von Magnaten, Adligen und Bürgern zeugen davon. Bewegungen entstanden zur Gründung selbstständiger, von der Theologie unabhängiger, weltlicher Gelehrsamkeit und Literatur: zur Einführung einer aus der Geistesströmung der Aufklärung erwachsenen modernen Bücherkultur. Bekanntlich haben diese Entwicklung auch die Habsburger Herrscher aus Gründen der Staatsraison gefördert. 1777 laizisierte, ja „verstaatlichte“ Maria Theresia, qualifizierte zu einer königlichen Institution die bis dahin in Jesuitenhand befindliche Universität um. Sie war es, die zugleich aus der Universitätsbücherei der Jesuiten die erste öffentliche Bibliothek in Ungarn zustande brachte, die Ofen-Pesther, später Budapest *königliche Universitätsbibliothek*. Kaiser Joseph II. ergänzte diese Reform damit, dass er den aus weltlicher Sicht brauchbaren Teil der Büchersammlungen jener von ihm aufgelösten Ordenshäuser zwischen der Universitätsbibliothek und den neu gegründeten juristischen Hochschulen, den sogenannten *königlichen Akademien* verteilen liess.

Die Gründung der Universitätsbibliothek war zweifellos epochaler Bedeutung, da es in hohem Masse die in Entwicklung befindliche einheimische Wissenschaftlichkeit unterstützte und zum Schaffen anspornte, mittelbar sogar unsere wissenschaftliche und literarische Tätigkeit zur Wendung in nationale Richtung verhalf. Seit der josephinischen Zeit konnte aber diese wichtige Institution die hohen intellektuellen Ansprüche nicht mehr befriedigen, da sie gerade darin am ärmsten war, was am nötigsten gewesen wäre, nämlich der seit dem XVI. Jahrhundert angewachsenen Produktion der ungarischen Typographie und der ausländischen auf Ungarn bezüglichen Literatur. Ihr reicher Bestand meist fremder

Bezogenheiten konnte bei unseren Schriftstellern und Lesern höchstens nur Ansprüche wecken, aber keine Informationen zu zeitgemässer Pflege hungarologischer Wissenschaften bieten.

Die ungarische Buchproduktion dreier Jahrhunderte war im ganzen Land in gemeinschaftlichen und privaten Sammlungen zerstreut. So konnte man nicht einmal wissen, wie gross und welcher Zusammensetzung der nationale Bücherschatz war. Darum veranlasste unsere schriftgelehrte Intelligenz von mehreren Seiten her wenigstens die Aufstellung einer *Bibliographia Hungarica*. Elaborate dieser Art wurden auch in Angriff genommen. Daran jedoch, dass auch eine zentrale, möglichst komplette *Bibliotheca Hungarica* verwirklicht werden könnte, getraute sich kaum jemand zu denken.

Dieses als Wunschtraum erscheinende kulturelle Anliegen wurde um die Wende des XVIII—XIX. Jahrhunderts dennoch verwirklicht. Verwirklicht in einer Zeit, da Ungarn und die ungarische Gesellschaft noch in feudal-ständischem Rahmen lebte, rund ein halbes Jahrhundert vor dem grossen bürgerlichen Umbruch von 1848. Es wurde verwirklicht in einer Form, mit einem Programm, die im damaligen Europa beispiellos waren.

Wie die Ungarische Nationalbibliothek zustande kam, darüber berichtet dieses Buch.

*

Die Monographie besteht aus vier Hauptteilen.

I. Der erste berichtet von einem gebildeten ungarischen Magnaten, dem Grafen Franz SZÉCHÉNYI, jenem hervorragenden Manne, dem die Gründung der Ungarischen Nationalbibliothek zu verdanken ist. Er war es, der diese auf die Nation wartende grosse Aufgabe unter seinen Zeitgenossen am klarsten erkannte, seine Bedeutung am genauesten ermass, seine Konzeption am zweckmässigsten aufbaute und schliesslich auch die praktische Grundlegung auf sich nahm, die weitere Förderung der Institution der Nation überlassend.

Dieses Kapitel zeigt hauptsächlich die Entstehung und Entfaltung des kulturellen Sendungsbewusstseins des Grafen Franz Széchényi. Er wurde 1754 geboren. Seine Abstammung, Familientradition prädestinierten ihn höchst wenig zur Rolle eines Reformers bürgerlichen Geistes. Seine Persönlichkeit wurde erst aufgrund mehrere Jahrzehnte dauernder geistiger Erbauung und politischer Erfahrung zur Erfüllung der nationalen-kulturellen Sendung geeignet.

Seine Familie war eine der reichsten katholischen Magnatenfamilien. Reichtum und Ansehen hatte sie dem Erzbischof-Primas Georg Széchényi, einem der kämpferischen Hohenpriester der Gegenreformation des XVII. Jahrhunderts zu verdanken. Die durch ihn erworbenen riesigen Latifundien erbten die Nachkommen seiner Geschwister, die während der türkischen Befreiungskriege, dann in den Kriegen Maria Theresiens den Interessen der Dynastie dienten.

Franz Széchényi folgte aber nicht dem Vorbild seiner Ahnen. Er wollte nicht Soldat werden, er rüstete sich zur politischen Laufbahn. Darum liess er sich nach den gymnasialen Studien in die berühmte Hochschule Wiens, das Collegium Theresianum aufnehmen. Die hiesigen Studien waren von entscheidendem Einfluss auf sein weiteres Leben. Durch die gelehrten bürgerlichen Professoren des Instituts lernte er die Ideen der Aufklärung kennen, die auf ihn tiefen Eindruck ausübten. Nicht weniger bedeutend war auch das Interesse, das im Theresianum

Michael Denis für Büchereikultur in ihm erweckte, sowie die Bekanntschaft mit der Bibliothek des Thersianums und der Hofbibliothek.

Nach Ungarn kam er mit den Ansichten der Neuen Zeit und mit kühnem Tatendrang erfüllt zurück. Als er in eine Freimaurerloge eintrat, stiess er bald auf einflussreiche, vornehme Gönner. Diese machten Kaiser Joseph II. auf den begabten, vom Reformgeist erfüllten Jüngling aufmerksam. Der Kaiser erhob ihn in seine Huld und betraute ihn bald mit wichtigen politischen Stellen. 1785 ernannte er ihn zum königlichen Kommissar eines der Administrationsbezirke Ungarns. Als aber Széchényi daraufkommt, dass die kaiserliche Politik die schroffste „Gesamtmonarchie“-Politik ist, die Ungarn und die zukünftige Existenz des Ungartums gefährdet, siegte das nationale Bewusstsein über seinen Josephinismus. Er dankte ab und zog sich von der Politik zurück.

Sein Interesse wandte sich jetzt dem heimatlichen Kulturleben zu. Er zersann sich darüber, wie das ungarische geistige Leben auf höhere Stufe gehoben werden könnte. Zuerst wollte er aber die kulturellen Institutionen Europas jenseits von Wien kennenlernen. Dazu unternahm er 1787/88 eine grosse Studienreise in Mittel- und Westeuropa. Über Böhmen, Sachsen, Brandenburg, das Königreich Hannover, Westfalen und die Niederlande gelangte er bis Grossbritannien. Unterwegs lernte er überall die verschiedenen wissenschaftlichen Gesellschaften kennen, besuchte die Museen, die wunderbar reichen, öffentlichen Bibliotheken. Die tiefsten Eindrücke gewann er in der Göttinger Universitätsbibliothek und in der Bibliothek des British Museums.

Heimgekehrt trat er in engere Beziehung, als vorher, mit den jungen ungarischen Literaten, um durch sie unmittelbar die Mängel des ungarischen geistigen Lebens kennenzulernen. Er stellte fest, dass zur Modernisierung der nationalen Wissenschaftlichkeit und Literatur vor allem eine Gelehrtengeellschaft (Akademie), und eine, die systematische hungarologische Forschung unterstützende weltliche, nationale, öffentliche Bibliothek notwendig wäre.

Seine westlichen kulturellen Erfahrungen erweiterte er 1791/92 noch mit einer Italienreise. Hier hatte er Gelegenheit noch wunderbarere Bibliotheken viel älterer Gründung (die *Vaticana*, die *Laurentiana* und die *Ambrosiana*) kennenzulernen.

Unter dem Einfluss dieser beiden Auslandsreisen reifte allmählich in ihm — obwohl er eine ähnliche Anstalt eigentlich nirgends gesehen hatte — der Entschluss der Sammlung einer *Hungarica-Bibliothek*. Effektiv begann er mit der Arbeit erst gegen 1796, nach der blutigen Vergeltung der jakobinischen Verschwörung und Auflösung der Freimaurerlogen in Ungarn, zurückgezogen in sein Schloss bei Sopron (Ödenburg).

Mit Hilfe einiger gelehrter Mitarbeiter begann er eine das ganze Land umspannende Korrespondenz, mit der Frage, wo und wer solche Ungarn und das Ungarntum behandelnde, ja überhaupt von ungarischem Autor stammende, worüber auch immer handelnde Bücher, Büchersammlungen oder andere Dokumente besitze, die er ihm gegen angemessenes Entgelt überliesse. Ähnliche Rundschreiben erliess Széchényi an die grossen Buchhandlungen in Österreich und Deutschland. Das Ergebnis war überraschend: in wenigen Jahren sammelten sich Hunderte, ja Tausende *Hungarica* aus dem XVI—XVIII. Jahrhundert. Es entstand eine grundlegende *Collectio librorum per Hungaros et de Hungaria conscriptorum*. Das eingesammelte reiche Material (insgesamt 5 132 Bände Bücher, 1 894 geheftete

Publikationen, 70 Einblattdrucke, 730 Manuskripte, 40 Landkarten, 102 Stiche und angeblich 2 000 Wappenbilder) ordnete der Graf nach dem siebenklassigen Denis'schen Fachsystem und brachte es in einem eigenen Bibliotheksaal seines Schlosses unter.

Seine so gesammelte Privatbibliothek wünschte Széchényi seiner ursprünglichen Absicht entsprechend nicht dem eigenen Gebrauch vorbehalten, sondern auch den einheimischen Literaten und eventuell auch ausländischen Gelehrten zugänglich machen. Darum stellte er 1799/1800 den alphabetischen und den Fachkatalog seiner bis dahin gesammelten Bibliothek in zwei Bänden zusammen und liess sie drucken, die er dann als Geschenk mehr als 350 namhaften Literaten des Landes, ferner 84 Exemplare seinen gelehrten Freunden, bzw. verschiedenen Gelehrtengeellschaften in Österreich, Böhmen, Deutschland, Italien, England, Polen und Russland verschickte. Damit wollte er demonstrieren, dass auch Ungarn und das Ungarntum seit Jahrhunderten organischer Teil der *europäischen Respublica Literaria* ist.

Der Erfolg des Katalogs war grösser als erwartet. Hunderte von Briefen brachten dem Grafen den Dank des Vaterlandes und die Anerkennung des Auslandes. Unter dem Eindruck des das ganze Land begeisternden Interesses entschloss sich Széchényi, seine Sammlung der Nation zu schenken und sie in die Hauptstadt des Landes, nach Pesth (dem späteren Budapest) zu überführen, damit sie dort an zentral gelegenem Ort von allen Teilen des Landes leicht erreichbar sei.

Die feierlich ausgestellte, am 26. November 1802 von Kaiser und König Franz bekräftigte Schenkungs- und Gründungsurkunde fasst in 7 Punkten die Bedingungen Széchényis zusammen: 1—2. dass er das Recht habe, die Sammlung auf eigene Kosten zu mehren und über den Zuwachs Kataloge auszugeben, die Druckereien des Landes aber seien verpflichtet, ein Exemplar all ihrer Drucke kostenlos der Bibliothek abzugeben, 3. dass die oberste Aufsicht über die Bibliothek der Palatin Erzherzog Joseph und seine Nachfolger ausüben, 4. dass die nationale Sammlung nie mit dem Bestand der königlichen Universitätsbibliothek vereinigt werde, 5. dass die Bibliothek stets den Namen der Familie Széchényi führe, 6. dass drei Angestellte der Bibliothek, solange er lebt, Széchényi selbst, nach seinem Tode seine Nachkommen (die Senioren der Széchényi Familie) zur Ernennung vorschlagen können, 7. dass die Angestellten der Bibliothek — aus königlicher Gnade — ihre Besoldung aus der Universitätsfonds beziehen sollen.

Im Sinne dieser Stiftungsurkunde nahm die Privatsammlung von Franz Széchényi den Titel *Ungarische Széchényi-Nationalbibliothek* (*Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Nationalis sive Regnicolaris*) an und betrat den Weg des Lebens einer selbstständigen Institution.

II. Das zweite Hauptkapitel des Buches behandelt das erste Vierteljahrhundert der Geschichte der Bibliothek von seiner Eröffnung zu 1803 an bis zum Beginn des ungarischen Reformzeitalters 1825.

1. Einleitend bekommen wir Information über die bürgerliche Entwicklung von Pesth (Budapest bestand damals noch aus zwei selbstständigen Städten, aus Buda (Ofen) und Pesth), sein Heranwachsen zum Handelszentrum, über ihre Zivilisierung, über das Entstehen einer neuen Intelligenz, über ihre Druckereien und Buchhandlungen, Privatbibliotheken und Privatmuseen, über die Königliche

Universitätsbibliothek, als einzige öffentliche Bücherei, und wie sie zur Residenz der Literatur wurde.

2. Der zweite Unterabschnitt handelt davon, wie in diesem gesellschaftlich-kulturellen Milieu die Unterbringung und Eröffnung der nach Pesth verpflanzten Széchényi-Bibliothek zuwege ging. Für die Unterbringung sorgte die Staatsbehörde, indem sie für die Sammlung in der Pesther Innenstadt den Bibliotheksaal des einstigen Paulinerklosters überliess. Die Frühjahr 1803 in Pest angelangte Sammlung wurde von dem durch den Grafen ernannten Kustos Jakob Ferdinand Miller übernommen, einem in der Wiener Hofbibliothek neben Adam Kollár ausgebildeten Bibliothekfachmann.

Miller nahm mit zwei Mitarbeitern, einem Adjunkt und einem Famulus die Einordnung der Bibliothek sofort in Angriff. Er beliess den Bestand nicht in der Denis'schen Fachordnung, sondern liess ihn nach einer selbst geplanten, eigenartigen nationalen Einklassierung aufstellen. Diese hatte sechs Abteilungen: 1. sich mit Ungarn befassende fremdsprachige einheimische und ausländische Publikationen, 2. Publikationen in ungarischer Sprache, 3. von einheimischen Autoren geschriebene Werke nicht ungarischen Gegenstandes, 4. ausländische Hilfsbücher, die auch ungarische Beziehungen enthalten, 5. gezeichnete Dokumente (Landkarten, Stiche, Wappen), und 6. geschriebene Dokumente (Handschriften und Urkunden). Die so geordnete und aufgestellte Bibliothek erschloss sich der Leserschaft am 20. August 1803. Die feierliche Eröffnung fand aber durch den Patron, Palatin Erzherzog Joseph erst am 10. Dezember statt.

Die Leserschaft nahm die neue öffentliche Sammlung mit grossem Interesse in Gebrauch. Die Besucher kamen im allgemeinen aus den Kreisen der Universitätsprofessoren, Privatgelehrten, Schriftstellern, Juristen und Beamten.

Bald stellte sich aber heraus, dass es mit der Inbetriebshaltung gar nicht glatt zuing. Die grösste Not ergab sich daraus, dass das Institut mit keinerlei pekuniärer Unterstützung verfügte. Széchényi gab der Sammlung keine Geldstiftung bei. Für sich ergebende Bedürfnisse (z.B. Buchbinden und alle anderen Auslagen) überwies der Graf gelegentlich gewisse Summen. Grosse Schwierigkeiten entstanden daraus, dass ausser dem grossen Bibliotheksaal keinerlei Räume (Lesesaal, Arbeitszimmer) zur Verfügung standen. Auch mit der Pflichtexemplar-Abgabe hatte es seine Not; die Behörden konnten die Druckereien nur schwer dazu bewegen, dass sie nicht nur der Wiener Hofbibliothek, der Pesther Universitätsbibliothek, sondern auch der Nationalbibliothek ein Pflichtexemplar abgeben sollen.

3. Zu all diesen Nöten gesellten sich bald weit grössere. Zwei schwere Erschütterungen trafen die Bibliothek. 1805, als Napoleons französische Heere nach der Eroberung Wiens sich zum Einmarsch in Ungarn rüsteten, war zu befürchten, dass sie auch Pesth besetzen, und die neue Bibliothek der fremden Invasion zu Opfer fallen könnte. Darum wurden die grössten Schätze der Sammlung, die Seltenheiten, die Kodexe usw. auf Fuhrwerke verpackt und in den südlichen Teil des Landes geflüchtet. Kaum war die Gefahr vorüber und die Bücher in die Hauptstadt zurückgebracht, ergab sich eine neue grosse Unannehmlichkeit. Die Staatsbehörde wies der Bibliothek eine neue Unterkunft an. Sie musste aus Paulinerkloster in das benachbarte Universitätsgebäude umziehen. Damit wurde alle bisherige Arbeit zunichte. Ordnen und Aufstellen des Bestandes mussten von neuem begonnen werden.

4. In der nach dem Friedensschluss mit den Franzosen entstandenen zuverlässigeren Atmosphäre sah Palatin Erzherzog Joseph, Patron der Bibliothek die Zeit für gekommen, die bisher formal noch nicht gesicherte Rechtslage der Széchényi-Nationalbibliothek zu sichern. Darum liess er am 1807er Ständetag zu Gesetz erheben, dass die Nation die Bibliothek des Grafen Franz Széchényi annimt und für ihre Bedürfnisse sorgen wird.

Zugleich stellte Palatin Joseph auch den Vorschlag, dass mit der Nationalbibliothek verbunden, basiert auf das ebenfalls von Széchényi gestiftete Hungarica Münzkabinett, ein Nationalmuseum gegründet werde, mit der Bestimmung, die im Land auffindbaren alten Kunstschatze der Nation, sowie die zur Ausstellung geeigneten Produkte der Naturschatze des Landes sammle und dem Publikum vorstelle, bzw. für die Nachwelt aufbewahre. Die Stände nahmen diesen Antrag an und sprachen 1808 in eigenem Gesetzartikel die *Gründung des Ungarischen Nationalmuseums* aus. Mit der Organisation betrauten sie den Palatin. Schliesslich sorgte diese Session zur Aufrechterhaltung dieser zweigliedrigen Institution um einen Geldfonds, den sog. *Fundus Musei*.

Die erhoffte Friedenszeit kam aber noch nicht. 1809 kam es zu einem neuen Krieg mit den Franzosen, der die ungarische Hauptstadt wieder in Gefahr brachte. Die Széchényi-Zimelien mussten wieder in die Provinz gerettet werden, diesmal nach Osten. Zum Glück ging auch diese Gefahr ohne Unheil vorüber; von 1810 an konnten Organisation und Mehrung von Bibliothek und Museum fortgesetzt werden. Dem Aufruf des Palatins folgend rührten sich die gebildeten Schichten der Gesellschaft, sie fühlten sich veranlasst, für die neuen nationalen Sammlungen erhebliche Opfer zu bringen. Neben Schenkungen von Büchern, Handschriften und Kunstgegenständen kam es auch zu bedeutenden Geldspenden.

Inzwischen aber kam es zu einer neuen Erschütterung: 1811 senkte die Wiener Regierung den Wert des durch den Krieg devalvierten Papiergeldes auf einünftel, wodurch der Wert des bis dahin gesammelten Fundus Musei von 450 000 Gulden auf 90 000 schrumpfte. Palatin Joseph musste die Stände und die Gesellschaft zu neuen Geldspenden auffordern. Dies war höchst notwendig, da Bibliothek und Museum bei dauernden Anwuchs kaum mehr in den zur Verfügung gestellten Räumen der Universität Platz hatten und umgänglich ein neues Gebäude brauchten.

Bis 1813 gelang es den Fundus Musei soweit zu sanieren, dass in der Mitte der Stadt, von einem grossen Garten umgeben, eine einstöckige Magnatenvilla gekauft werden und zugleich auch die sich aus gestaltenden musealen Sammlungen mit Personal versehen werden konnten. In der neuen Museumorganisation ernannte Erzherzog Joseph den Büchereikustos Miller zum Direktor, die Széchényi-Nationalbibliothek behielt *de jure* ihre Selbstständigkeit, wie auch ihren Namen, *de facto* aber wurde sie eine Abteilung des Museums, ähnlich wie beim *British Museum*.

Besondere Eigenartigkeit des so gewordenen Museums war, dass es bis zu gewissem Masse auch die Rolle einer Gelehrtenengesellschaft erfüllte. Es schrieb literarisch-wissenschaftliche Preisaufgaben aus, verteilte Prämien, gab auch ein Jahrbuch aus.

5. Die Széchényi-Nationalbibliothek aber wuchs dauernd während des besprochenen Vierteljahrhunderts, seit 1815 unter der Leitung des Historikers und Sprachwissenschaftlers Professor Stephan Horvát. In der Bestandvermehrung

war Széchényi an der Spitze. Dauernd erhöhte er Stückzahl und Wert seiner Sammlungen, hauptsächlich mit Produkten des XVI—XVII. Jahrhunderts, doch wenn er dazu kam, auch mit alten und seltenen Stücken (Hungarica-Inkunabeln, Kodexen). Andererseits ergänzte der Graf 1820 den nationalen Bestand, die *Bibliotheca Hungarica* mit der eigenen Familiensammlung, eine 9200 Bände und etwa 6000 Landkarten und Stiche enthaltenden, aus ausländischen Editionen bestehenden Hilfsbibliothek. Neben ihm war ein begeisterter und opferfreudiger Bereicherer der Bibliothek auch der Palatin Erzherzog Joseph, der amtliche Protektor und Präsident des Museums. Er legte noch mehr Wert auf die Erlangung mittelalterlicher Hungarica-Seltenheiten, doch achtete er auch auf wertvollere neuzeitliche Manuskripte. Aus den kleineren-grösseren Geschenken der Gesellschaft, die in die Tausende gingen, ragte ein kirchliches Geschenk hervor: das des Pozsonyer (Pressburger) Domkapitels, das die Bibliothek ebenfalls in den Besitz beispieillos wertvollen mittelalterlichen Materials versetzte.

Ausser Schenkungen hatte die Széchényi-Nationalbibliothek noch zwei Zuwachs-Quellen: die Pflichtexemplar-Lieferung und den Ankauf.

Die erstere funktionierte von Anfang an nur mit grösster Schwierigkeit: die Druckereien sandten ihre Produkte der Bibliothek nur fahrlässig, ungenau und unvollständig zu, obwohl auf diesen Zuwachs das grösste Bedürfnis bestand, da doch dieser dazu berufen war, Széchényi's alte historische Sammlung in eine lebendige, dem jeweiligen allgemeinen Bedarf entsprechende Gebrauchsbibliothek auszubauen. Hauptgrund der unordentlichen Abgaben war die unvollkommene rechtliche Regelung der Sache. Die staatliche Oberbehörde, der kgl. ungarische Statthalterrat betraute nämlich mit der Durchführung der 1804 herausgegebenen bezüglichen Grundverordnung nicht die Verwaltungsorgane, sondern belastete mit der Eintreibung und Kontrolle die in den Offizin-Städten tätigen Bücherzensoren, mit der Einsendung aber die Oberdirektoren der Schulbezirke. Diese aber waren aus Mangel an entsprechender Macht und nötigem Personal, nicht in der Lage, die bezüglichen Verordnungen entsprechend durchzuführen. Man musste sich freuen, wenn von den damals im Lande tätigen 38 Druckereien es wenigstens bei den 6 grössten gelang, die wichtigsten Produkte einzutreiben.

Nicht weniger problematisch war die Mehrung durch Käufe. Vom *Fundus Musei* durften nämlich nur die Zinsen zur Deckung jeweiliger Ausgaben benutzt werden. Bücherkauf gehörte aber nicht zu den primären. Die Bibliothek konnte von den zur Verfügung gestellten Geldern meist nur Manuskripte kaufen, hauptsächlich hinterlassene handschriftliche Sammlungen verstorbener Gelehrten. Nach dem Grund- und Villenkauf 1813 schrumpften die Kaufmöglichkeiten — wegen Verschuldung des Fonds — besonders zusammen.

Die Aufarbeitung (Katalogisierung) des Zuwachses betreffend konnten bedeutende Ergebnisse aufgewiesen werden. Solche waren vor allem die beiden 1803 und 1807 von Széchényi ausgegebenen Ergänzungskataloge seiner neueren Buchbestand-Mehrungen. Beide Publikationen bestanden aus je zwei Bänden: einem alphabetischen Teil und einem fachgemäss geordneten. Széchényi schickte diese Kataloge sowohl den einheimischen, als auch den ausländischen Literaten und Kulturinstituten ebenso als Geschenk, wie die ersten. Mit dem Material der beiden neuen Bände vermehrte sich die Gesamtsumme der Széchényischen Bücher auf 9039, der Heftausgaben auf 4342, der Einblattdrucke auf 343, insge-

samt also auf 13 724 Stück. (NB. die von Anderen geschenkten Bücher sind nicht im Katalog aufgenommen!)

Ein anderes grosses Ergebnis war 1814/15 eine Katalogausgabe. Dieses aus drei Bänden bestehende, von Johann Ferdinand Müller zusammengestellte Verzeichnis registrierte den Manuskriptbestand Széchényischer Provenienz der Nationalbibliothek von Anfang bis 1813. Daraus ergab sich, dass der Széchényi Fonds ausser den gedruckten auch noch aus 1151 handschriftlichen Werken (in 1341 Bänden) bestand. Die nicht von Széchényi stammenden, gekauften oder geschenkten Handschriften machten nach Ausweis von 1811 insgesamt 1271 Bände aus.

Nach einigen Jahren wurde auch der Széchényische Landkarten-, Stiche- und Wappenkatalog fertig. Doch dieser wurde in Folge von Széchényi's Tod nicht mehr gedruckt.

In Franz Széchényi hat die Bibliothek nicht nur ihren Gründer verloren, sondern auch ihren ständigen, freigebigen Mäzen, der in nahezu zwei Jahrzehnten für sie mehr Opfer erbracht hat als die ganze ungarische Gesellschaft insgesamt.

Die Lage der Nationalbibliothek wurde auch durch die politischen Zustände erschwerter. Kaiser und König Franz schloss nämlich von 1812 bis 1825 die Stände des Landes aus der Regierung aus, und führte absolutistische Herrschaft. So waren die Stände, die für die Bedürfnisse von Museum und Bibliothek hätten sorgen sollen, dazu nicht in der Lage. Deswegen geriet die Entwicklung des nationalen Zwillingsinstitutes auf fast anderthalb Jahrzehnte merkbar ins Stocken.

III. Das dritte Hauptkapitel des Buches stellt die Geschichte der Nationalbibliothek in der Periode von 1825 bis 1848/49, im sog. Reformzeitalter vor.

1. Die Darstellung führt auch hier ein informierendes Kapitel über die politischen Änderungen (Versagen des Absolutismus), Verbürgerlichung und Ungarischerwerden der Hauptstadt Pesth und Buda (Ofen) des Landes, des heutigen Budapest.

Der wirtschaftliche Aufschwung von Pesth während der napoleonischen Kriege blieb auch in den Friedensjahren nicht stecken, er hielt durch den Warenaustausch zwischen Mitteleuropa und dem Balkan ungestört weiter an. Die Einwohnerzahl von Pesth und Buda verdoppelte sich nahezu während des Reformzeitalters, sie stieg von 86 000 auf 150 000. Es kam zu einer immer grösser werdenden Einwanderung aus der Provinz, der zufolge die deutschsprachige Hauptstadt ganz schnell ungarisch wurde. Die im geistigen Leben eingetretene Änderung zeigte unter anderem das Entstehen von Presseorganen und Zeitschriften in ungarischer Sprache, die Gründung der *Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1825, und 1837 die Eröffnung des *Ungarischen Nationaltheaters*. Im wissenschaftlichen Leben begann die planmässige und organisierte Förderung der hungarologischen Disziplinen. Dabei hatte auch die Széchényi-Nationalbibliothek eine bedeutende Rolle.

2. Da über den aus verschiedenen Quellen stammenden Bestand der Nationalbibliothek — ausser den Széchényischen Katalogen genaue Nachweisungen (Inventare, Repertorien und Kataloge) fortlaufend nicht geführt wurden, verordnete der Palatin Erzherzog Joseph 1820 Revision und Rekatalogisierung des ganzen Bestandes der Bibliothek. Diese ungeheure Arbeit hätte der damalige Kustos der Bibliothek Stephan Horvát selbst mit Hilfe eines Famulus vollbringen müssen, da die Stellung des Adjunkten nicht besetzt war. Einigermassen half in

dieser Situation nur, dass ein Mitglied der Kontrollkommission, der Universitätsprofessor Ludwig Schedius sich von Zeit zu Zeit in die Arbeit Horváts einschaltete. Aber die Arbeit verzog sich so bedeutend: in ihren wesentlichen Teilen wurde sie erst in 8 Jahren, Sommer 1827 beendet. Als Ergebnis der Zusammenschreibung bzw. Katalogisierung konnte festgestellt werden, dass die ganze National- und Hilfsbibliothek zusammen aus 22 948 Werken besteht, wobei das in grosser Zahl vorhandene ungeordnet und unaufgestellt liegende ungebundene Material nicht mitgezählt ist. Ebenfalls unbeachtet blieben einige durch Schenkung oder Kauf erworbene kleinere Privatsammlungen. Auch die verschiedenen Kleindrucke wurden nicht gezählt. Von den Sondersammlungen wurden nur Handschriften gezählt. Ihre Zahl machte 2 186 Bände aus.

3. Während die Bestandaufnahme im Gang war, kehrte König Franz zur Verfassung zurück und rief die Stände zur Tagung zusammen. Damit begann ein neuer Abschnitt in der Geschichte Ungarns, das sog. Reformzeitalter, d. h. sukzessive Verbürgerlichung der feudal-ständischen gesellschaftlichen Zustände.

In diesem ersten Reformlandtag von 1825/27 brachte der Palatin Erzherzog Joseph pflichtmässig amtlichen Bericht über den Zustand des Ungarischen Nationalmuseums und der dazu gehörigen Széchényi-Nationalbibliothek ein. Seit 1811 hatte er keine Gelegenheit den Ständen über das seitdem Geschehene zu berichten. Vor allem meldete er den Kauf des neuen Museumgebäudes im Jahr 1813, dann über den Zuwachs der Sammlungen. Ferner legte er die neu ausgestaltete Organisation und Funktion der Institutionen dar. Eingehend befasste er sich mit der kärglichen Lage des Museum-Fonds, sowie der bereits notwendig gewordenen Erhöhung der Zahl und Bezahlung des Personals. Seine Vorschläge, die er im Interesse einer kräftigen finanziellen Unterstützung der Anstalt tat, kamen aber nicht zur Verhandlung, sondern wurden auf den nächsten Landtag verschoben.

Ein für die Nationalbibliothek bedeutendes Ereignis ergab sich doch in diesem Landtag: Ludwig Széchényi, Sohn des Bibliotheksgründer Grafen gründete eine 10 000 Gulden Stiftung zur Förderung des Hungarica-Bestandes.

Der nächste Landtag wurde 1830 gehalten. Der Palatin brachte auch hier seine Meldung über den Zustand des Museums und der Bibliothek ein, und zugleich vier konkrete Anträge: a) der Museum-Fonds erhalte wesentliche Verstärkung, damit neben anderem die Erhöhung des Status ermöglicht werde, b) die Stände sollen die Spesen für den Bau eines neuen monumentalen Museum-palastes bewilligen, c—d) für die Nationalbibliothek und das Museum zwei beispiellos reiche, in Privatbesitz befindliche Bücher- und Kunstsammlungen, die Rádaysche und Jankovichische ankaufen. Auch jetzt konnte sich der Landtag mit der Angelegenheit nicht befassen, denn der Monarch löste ihn nach kurzer Zeit wieder auf.

Zur Verhandlung der entscheidend wichtigen Fragen kam es so erst am dritten 1832/36er Reformlandtag. Die Stände erliessen drei wichtige Gesetze: a) zum Aufbau des Museumpalastes bewilligten sie 500 000, b) zum Ankauf der Jankovichischen Sammlungen 125 000 Silbergulden, zur Erhöhung des Museum-Fonds verordneten sie die Übertragung des Zinseinkommens des Adelsinsurektions-Fonds.

4. Diesen grossen Erfolgen, die hauptsächlich dem Palatin Erzherzog Joseph zu verdanken waren, folgte nach zwei Jahren eine Naturkatastrophe, die für die

nationalen Sammlungen leicht hätte verhängnisvoll werden können: die Stadt Pesth wurde Frühling 1838 vom Hochwasser der Donau überschwemmt. Die Sammlungen konnten nur durch die heroischen Anstrengungen von Büchereikus-tos Stephan Horvát und seiner Mitarbeiter gerettet werden.

Damit war aber die Not noch nicht zu Ende. Das Hochwasser hat das alte Gebäude des Museums derart ruiniert, dass man seinen Zusammensturz befürchtete und es deshalb unumgänglich evakuieren musste. Der Palatin rettete die Lage. Er bewirkte, dass der Bestand sowohl des Museums, als auch der Bibliothek in das in einem äusseren Bezirk von Pesth gerade damals aufgebaute Gebäude der Militärakademie Ludovicaeum überführt und dort auf gute Dauer untergebracht werden. Dieser in Eile durchgeführte Umzug verursachte eine totale Auflösung der Bibliotheksordnung. Von den in Kisten verpackten Büchern konnten nur die wichtigsten Handbücher ausgewählt werden. Die Nationalbibliothek wurde also eigentlich unbrauchbar und blieb geschlossen ganz solange, bis der neue Museumspalast aufgebaut wurde, ja sogar noch eine gute Weile danach. Der im Ludovicaeum verlagerten Bibliothek konnte sozusagen nur eine einzige Lebensfunktion aufrechterhalten werden: die Mehrung. Der Kampf um regelmässige Einsammlung der Pflichtexemplare ging weiter, und zwar im Sinne einer 1827 erwirkten neuen Verordnung des Statthalterates, jetzt nicht mehr nur um literarische Produkte, sondern auch um verschiedene andere Presseerzeugnisse, wie Kupferstiche und Landkarten. Drei Jahre später gelang es zu erkämpfen, dass nicht nur aus dem engeren Gebiete Ungarns, sondern auch einem Selbstverwaltungsgebiet des Landes, aus *Erdély* (*Siebenbürgen*) Pflichtexemplare geschickt werden. Aus den damals 49 Druckereien gelangten jährlich durchschnittlich 800—900 verschiedene Druckereiprodukte in die Bibliothek.

Was die Schenkungen anbelangt, verminderte sich zu dieser Zeit die Opferwilligkeit der breiteren gesellschaftlichen Schichten merklich. Ständiger Schenker blieb allein Palatin Joseph; von ihm erhielt auch damals die Bibliothek viele Bücher, Handschriften, darunter zahlreiche Seltenheiten. Dennoch gelang es eine grosse und wertvolle Privatschenkung zu erhalten. 1835 beschenkte der Graf Stephan Illésházy, letzter Spross einer grossen Familie, die Nationalbibliothek mit seiner seit dem XVI. Jhd. ansammelnden über 6 000 in- und ausländische Werke enthaltenden Familienbücherei, darinnen mehrere Zimelien. Damit entstand der zweite grosse selbstständige Fonds neben dem Széchényischen.

Die Möglichkeit selbständigen Käufe, die in der letzten Zeit ziemlich ungewiss war, wurde stabil: von 1827 an, seitdem die Ludwig Széchényische Stiftung der Bibliothek zur Verfügung stand, konnten sie regelmässig werden. Aus den jährlich 400 Gulden Zinsen der Stiftung konnten in 15 Jahren (1827—1846) etwa 4 500 alte und neuere einheimische Bücher und andere Druckereiprodukte, nahezu 100 neue ausländische Hungarica und 20 Handschriften beschafft werden.

Doch ausser diesen normalen alljährlichen Käufen hatte die Bibliothek in den dreissiger Jahren Gelegenheit zu einem ausserordentlichen, riesigen, überaus bedeutenden Kauf. Wie schon erwähnt, hat der 1832/36er Landtag 125 000 Gulden direkt dafür bewilligt, dass die Schätze des Nikolaus Jankovich, eines des bedeutendsten Bücher- und Kunstschatzesammlers im Lande, erworben werden. Es war eine beispiellos wertvolle, aus zahlreichen Elementen bestehende Sammlung, die in mancher Hinsicht Széchényi's überflügelte. Es vergrösserte in hohem Masse sowohl den nationalen, als auch den ausländischen (Hilfsbibliothek) Bestand der

Bibliothek. Es enthielt sogar Hungarica-Wiegendrucke, darunter das erste in Ungarn gedruckte Buch: das sog. *Chronicon Budense* aus dem Jahre 1473. Auch die ausländische Hungarica-Sammlung überflügelte die Széchényi's. Das wertvollste aber war seine Handschriftensammlung. 20 Kodexe mit ungarischen Bezug aus dem XIII—XIV. Jahrhundert, etwa 1 000 Mappen, Manuskripte aus verschiedenen Zeiten und Staatsakten. Auf mehrere hundert belief sich die Zahl der Stiche und Landkarten und auf 12 000 der Kleindrucke. Der nicht-Hungarica-Bestand (griechische, lateinische, deutsche, französische, slawische und orientalische Sammlung) war noch zahlreicher und nicht weniger wertvoll, als jener. Er enthielt 200 mittelalterliche Kodexe, eine ungezählte Menge neuzeitlicher Handschriften, 19 500 gedruckte Bücher verschiedenen Alters, meist klassischen Wertes und etwa 30 000 Kleindrucke.

Nunmehr bestand also die Nationalbibliothek bereits aus drei grossen Fonds: zum Széchényischen und Illésházyschen gesellte sich als dritter der Jankovichische.

Die gebildete Schicht des Reformzeitalters wartete natürlich mit Ungeduld auf das Fertigwerden des Museumspalastes. Der Bau des gross angelegten, auch heute stehenden neoklassischen Meisterwerkes von Michael Pollack dauerte neun Jahre, von 1837 bis 1845. Um den Einzug vorzubereiten, besetzte Palatin Erzherzog Joseph schon 1843 mit dem hervorragenden Naturwissenschaftler August Kubinyi die seit Ferdinand J. Millers Tod (1823) vakante Museumsdirektor-Stelle. Nach dem Ableben von Stephan Horvát in 1846 kam auch an die Spitze der Bibliothek ein neuer Kustos, ein vielseitig gebildeter Literat, Gabriel Mátray. In der zuversichtlichen Stimmung der Vorbereitungen versuchte der Palatin sogar die zahlreichen in der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel gehüteten Corvin-Kodexe wiederzuerlangen. Das blieb aber erfolglos.

Das Übersiedeln der Nationalbibliothek in den neuen Museumspalast verlief im Sommer 1846. Die Unterbringung geschah in 14 weiträumigen Sälen des ersten Stockes. Die auf den Kustos wartende Aufgabe war ungeheuer: vor allem musste ein Plan entworfen werden, die sich in mehr als vier Jahrzehnten angesammelte, damals auf mehr als 100 000 Bände geschätzte Bibliothek zu ordnen. Die vermengten Bestandteile mussten getrennt und sortiert werden, danach hätte mit Einstellung zahlreicher ausserordentlicher Mitarbeiter die Aufstellung der Bücher derart in Angriff genommen werden sollen, dass inzwischen auch dem neuen System entsprechende Kataloge geschrieben werden. Zu all dem gab es aber nicht einmal die minimalsten Bedingungen. Der Kustos musste eigenhändig, allein mit Hilfe seines Famulus die aus dem Ludovicaeum überbrachten Bücherkisten auspacken und wenigstens nach den Fonds ordnen. Auch dies nur ganz global: in auf den Fussboden getürmten Haufen! Die Bibliotheksräume waren nämlich noch nicht ganz eingerichtet. Nur jene Möbel standen zur Verfügung, die aus dem alten Gebäude von vor 1838 noch geblieben waren. Mátray ging doch an die Arbeit. Zugleich liess er sich die Systematisierungs-Ordnung und Katalogisierungsstatuten der Wiener Hof-, der Prager Universitäts- und der Münchener Hofbibliothek schicken, damit in Kenntnis dieser über die neue, für entgültig geplante Aufstellung entschieden werden könne. Die Entscheidung hätte Erzherzog Stephan fällen sollen, der 1847, nach dem Tod seines Vaters, mit der Palatin-Würde auch das Amt des Museum-Protectors und -Präsidenten übernommen hat.

5. Soweit kam es aber nicht, wegen der grossen geschichtlichen Ereignisse

im März 1848. Da brach nämlich, wie in Wien, auch in Pesth die Revolution aus, die mit Liquidierung der feudalen Staats- und Gesellschaftsordnung in einem unabhängigen Nationalstaat bürgerliche Lebenseinrichtung verlangte. Unter Einwirkung der Ereignisse erfüllte der 1847/48er letzte ständische Landtag die revolutionären Forderungen: er erhob die nationale-bürgerliche Verfassung zum Gesetz, das in kritischer Lage auch Kaiser und König Ferdinand sanktionierte.

Wie die revolutionären Ereignisse und was darauf folgte das Nationalmuseum und die Nationalbibliothek berührten, darüber berichtet dieser Unterabschnitt.

Die Pesther revolutionären Kundgebungen fanden teils im grossen Museumsgarten statt, drangen aber nicht ins Gebäude ein. Nach Konsolidierung wurde das Museum damit beehrt, dass in seinem Festsaal das Oberhaus des ersten Parlaments mit Volksvertretung zu seinen Sitzungen zusammenkam. Direktor Kubinyi hielt gemeinsam mit den Kustoden der Sammlungen die Zeit für gekommen, die schwere Lage der nationalen Anstalten, mit Berufung auf die totale Verschuldung des Museum-Fonds, dem Parlament vorzulegen. Er liess ein umfangreiches Memorandum drucken und den Parlamentsmitgliedern verteilen, mit der Bitte, nicht nur die Einrichtung der Sammlungen anzuordnen, sondern auch die Aufrechterhaltungskosten im Rahmen des jährlichen staatlichen Budgets zu sichern. Die hoffnungsvolle Erwartung dauerte aber nicht lang. In Folge der inzwischen eingetretenen neuen Krise war das Parlament nicht in der Lage, sich mit den Angelegenheiten zu beschäftigen. Es wurde offenbar, dass der Wiener Hof die durch die Revolution errungenen Zugeständnisse zurücknehmen will. Das ungarische Volk und seine Regierung war aber bereit, seine Rechte auch mit der Waffe zu verteidigen. Nach der abermaligen Wiener und Pester Revolution im Frühherbst kam es zum richtigen Krieg zwischen der ungarischen Nation und den kaiserlichen Streitkräften. Die Kämpfe näherten sich der Hauptstadt, da hielten es Museum und Bibliothek für ratsam, ihre Tore zu schliessen und ihre Schätze zu verbergen. Als Pesth und Buda in kaiserliche Hände fiel, mussten Direktor Kubinyi und seine Mitarbeiter dem Kaiser Treueid leisten. Im Mai wurde aber die Hauptstadt von den ungarischen Heeren zurückerobert und die nationale Regierung enthob Kubinyi „wegen seiner Untreue“ seines Amtes. Doch erlitt Ende Sommer der ungarische Freiheitskrieg eine endgültige Niederlage und dies schuf eine gänzlich neue Lage fürs ganze Land und natürlich auch fürs Museum.

Die Verfassungsgebende Legislatur (1847/48) erhob nur eine einzige Rechtsvorschrift, die auch für die Nationalbibliothek nützlich zu werden schien: das neue liberale Pressegesetz, das die Einlieferung der Pflichtexemplare zweckmässig und genau regelte. Das war besonders wichtig in jener Zeit, da mit Inkrafttreten der Pressefreiheit die Produktion der Druckereien, insbesondere der Periodica sprunghaft anwuchs. So erschienen z. B. 1848 im Land 66 ungarische, 65 deutsche, 8 slowakische, 6 serbische, 4 kroatische, 5 rumänische Zeitungen bzw. Zeitschriften. Praktisch konnte aber diese reiche Presseproduktion wegen des Kriegsgeschehens wieder nur sporadisch eingesammelt werden.

Was den Bücherkauf anbelangt, dafür stand nur die Ludwig Széchényische Stiftung zur Verfügung. Daraus aber konnten nur kleinere Ankäufe gemacht werden. An grössere Anschaffungen war natürlich gar nicht zu denken. So konnte z. B. die aus etwa 30 000 Stücken bestehende hungarologische und bibliologische

bibliographische Sammlung des früheren Kustoden der Bibliothek Stephan Horvát, die schon seit 1846 in der Anstalt deponiert war, noch lange nicht Gegenstand von Verhandlungen werden.

Auch die Zahl der Spenden schrumpfte zum Minimum. Geringe Entschädigung boten nur die durch die revolutionäre Regierung beschlagnahmten Büchersammlungen, natürlich nur vorübergehend, bis zum Sturz der Revolution und des Freiheitskampfes.

Der Gesamtzuwachs bestand 1848/49 aus 2 500 Drucken und etwa 200 Handschriften.

IV. Das vierte Hauptkapitel des Buches behandelt das Schicksal der Széchényi-Nationalbibliothek zwischen 1849 und 1867, dem Zeitabschnitt des Franz Josephschen Absolutismus.

Nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes traf den ungarischen Staat eine Katastrophe, wie er seit seinem Bestehen noch nicht erlitten hat. Nicht nur die territoriale Einheit zerfiel, wie in der Zeit der Türkenherrschaft im XVI—XVII. Jahrhundert, auch die politische Selbstständigkeit wurde vollkommen vernichtet. Ungarn wurde ein Teil, Kronprovinz des einheitlichen Österreichischen Kaiserreiches. An Stelle der nationalen politischen Institutionen trat zuerst eine Militärdiktatur, später eine die Staatsgeschäfte in deutscher Sprache führende kaiserliche Bürokratie.

Eine bedeutende Errungenschaft aller 48er Revolutionen blieb, wie bekannt, bestehen: der Franz Josephsche Absolutismus behielt, wenn auch eingeschränkt, die bürgerliche Rechtsordnung. Der Kaiser übte seine Willkürherrschaft von 1849 bis 1860 durch ein sein ganzes Reich umfassendes bürgerliches Ministerium, dessen Epoche nach seinem prominentesten Mitglied Alexander Bach, Bach-Ära genannt wurde. Diese Regierung hatte auch einige positiv zu wertende gesellschaftlich-kulturelle Verfügungen, doch die nahmen nie nationale Interessen in Betracht, wodurch sie zweifelhaften Wertes wurden.

Wie die Hauptstadt die Folgen der grossen politischen Katastrophe durchlitt und in Jahren der Krise überwand, welche Anstrengungen sie zur gesellschaftlichen und kulturellen Weiterentwicklung unternahm, darüber berichtet das folgende Unterkapitel.

Grundlegend war die intensive Fortsetzung der bürgerlichen produktiven Arbeit und des Warenaustauschverkehrs. Pesth und Buda hatten damals schon 192 000 Einwohner, was von 1827 an gerechnet 120% Anwuchs bedeutete. Als internationale Messestadt Ostmitteleuropas wurde es „ungarisches London“, „Tor des Ostens“ genannt. Die Dampfschiffahrt auf der Donau wurde immer reger und die Provinz wurde mit immer mehr Bahnlinien mit der Hauptstadt verbunden. Neue zivilisatorische Institutionen entstanden. Grosszügige öffentliche und private Bautätigkeit kam in Gang. Der alte zünftige Bürgerstand wurde immer mehr vom kapitalistischen Grossbürgertum verdrängt. Die zeitgemässe Verbürgerlichung brachte Theater- und Musikleben in Aufschwung. Hand in Hand damit entwickelte sich auch die Intelligenz der Hauptstadt. Am Anfang der 1850er Jahre war die Zahl der Beamten und Honoratioren mehr als 7 000. Neben der Universität bestanden ein Politechnikum, ein Veterinärmedizinisches Institut, ein Lehrerseminar, mehrere neue Gymnasien und Realschulen. In immer mehr zunehmendem Masse entfaltete sich in der Stadt die Tagespresse und die periodische, die wissenschaftliche und Fachpresse. Die Zahl der belle-

tristischen Blätter wuchs rapid. 1860 gab es in Pesth und Buda nicht weniger als 80 Organe, und Mitte der fünfziger Jahre liessen die nacheinander entstandenen 7 Pesther kapitalistischen Verlage jährlich nahezu 700 Bücher erscheinen. Das literarische Leben erreichte europäisches Niveau. Im Rahmen der Akademie der Wissenschaften kam sowohl die humanistische, als auch die naturwissenschaftliche Forschungsarbeit in Schwung.

Die unaufhaltbare Intellektualisierung erhöhte natürlich den gesellschaftlichen Anspruch auf Bibliotheken. Die bürgerliche Leserschaft wünschte sich kenntnisfördernde und belletristische Werke ausleihende Bibliotheken, in praktischen Berufen tätige Intellektuelle suchten mit verschiedenen ausländischen Fachzeitschriften und Handbüchern versehene Bibliotheken, akademische Gelehrte, hauptsächlich die Hungarologen, denen die Bibliotheken der Universität und der Akademie zur Verfügung standen, hätten gerne erreicht, dass ihnen die seit 1838 unzugängliche Széchényi-Nationalbibliothek endlich eröffnet werde.

2. Das nächste Kapitel macht mit jenen Massnahmen bekannt, die die kaiserlichen Behörden in Bezug auf das Nationalmuseum und die Nationalbibliothek in der ersten Hälfte der Bach-Ära, bis 1855 getroffen haben.

Bekanntlich war die Oberbehörde unserer Anstalt seit ihrer Gründung bis 1847 Palatin Erzherzog Joseph, danach bis Sommer 1848 sein Sohn Palatin Erzherzog Stephan. Während der Revolution fiel das Recht der obersten Aufsicht und Leitung dem Ungarischen Kulturministerium zu. Von Herbst 1849 an unterstanden die Angelegenheiten der Museen und Bibliotheken zuerst dem kaiserlichen Kommissar Karl Freiherr von Geringer, dann von 1852 an der ihn ablösenden k. k. Statthalterei und darüber als Oberbehörde dem unter dem Vorsitz von Erzherzog Albrecht stehenden k. k. Generalgouvernement.

Eine der ersten Massnahmen war die Wiedereinsetzung des von der ungarischen revolutionären Regierung enthobenen August Kubinyi in das Amt des Museumsdirektors. Dann wurde die Einlieferung der während der Revolution erschienenen Presseprodukte verordnet. Auch das politische Rechtsfertungsverfahren kam an die Reihe. Zugleich wurde Deutsch zur Amtssprache erhoben. (Von 1802 bis 1844 war das Latein, von 1845 an Ungarisch die Amtssprache.) Doch wünschte sich die Behörde auch mit dem Ordnen der inneren Zustände der Bibliothek zu beschäftigen. Dazu forderte sie vom Direktor eine amtliche Meldung über die bestehenden Bedürfnisse.

Über die Bibliothek meldete Gabriel Mátray vor allem, dass er das Ordnen des Bestandes (und zwar des streng genommenen Széchényischen Stammgutes) auch während der Revolution und Kriegszeit fortgesetzt hatte und neuerdings mit der Ordnung der Manuskripte verschiedener Herkunft in eine einzige Handschriftensammlung begonnen hat. Danach trägt er drei Ersuche vor: a) von den 13 unmöblierten Sälen sollen wenigstens 5 eingerichtet werden, damit die Wiegendrucke und Seltenheiten, sowie der Illésházy- und der Jankovich-Fonds aufgestellt werden können, b) werde sobald wie möglich für die Einbindung des noch in Kruda befindlichen Bücherbestandes gesorgt, und c) möge zur Erledigung der noch fälligen Ordnungs- und Katalogisierungsarbeit ein Adjunkt, sowie ein ständiger und ein provisorischer Kanzlist angestellt werden. Schliesslich machte er auch auf die seit 1846 unentschiedene Angelegenheit des Kaufes der Büchersammlung von Stephan Horvát aufmerksam.

Als dem kaiserlichen Kommissar zur Kenntnis kam, dass das Széchényische

Stamm-Material bereits geordnet ist, verordnete er auf Ersuchen der Ung. Akademie der Wissenschaften, dass die Bibliothek für Gelehrte, Schriftsteller, Redakteure und andere Intellektuelle ähnlichen Standes den Ausleihdienst beginne und ihnen auch das Lesen an Ort und Stelle ermögliche. Da es keinen eingerichteten Lesesaal gab, konnten Forscher, Leser nur im Amtszimmer des Kustos empfangen werden. In ihrem Ganzen blieb die Nationalbibliothek natürlich auch weiterhin geschlossen.

Nicht so die übrigen Sammlungen des Museums: die Antiquitätensammlung, die Naturaliensammlung und die Bildergalerie. Da es bei diesen Sammlungen keine grosse Einrichtungsprobleme gab, und da es gelang, auch das Ausstellungsmaterial in geordneten Zustand zu bringen, verordnete Ende 1850 die Obrigkeit, das Museum im engeren Sinne dem Publikum zu eröffnen.

Mit der Befriedigung der oben erwähnten Bedürfnisse der Bibliothek konnte einstweilen nicht gerechnet werden. Nicht nur mit dem Wiener Innenministerium musste die Angelegenheit abgehandelt, auch für die Sicherung der Kosten musste gesorgt werden. Eine langjährige Wartezeit war zu erwarten. Mátray und sein Famulus arbeiteten deshalb auch weiterhin auf sich allein belassen. Ausser dem Ordnen gab es hauptsächlich bei der Bestandmehrung viel Sorge und Arbeit. Grösste Sorge bereitete wieder die Beschaffung der Pflichtexemplare. Drucker und Verleger leisteten eine Zeitlang noch aufgrund des 1848er Pressegesetzes die Einlieferung. Im Frühjahr 1852 trat aber eine höchst ungünstige Wende ein. Die Wiener Regierung führte eine für die ganze Gesamtmonarchie gültige neue Presseordnung ein, die das Pflichtexemplarrecht der Széchényi-Nationalbibliothek konkreter Weise nicht feststellte. Die Ungarische Statthalterei beschloss, dass die Druckereien von ihren Produkten von nun an nur der Ungarischen Akademie der Wissenschaften abgeben brauchen. Als sich herausstellte, dass hierdurch die Nationalbibliothek schweren Rechtsschaden erleidet, verordnete die Behörde, dass sie als Schadenersatz die zu den Polizeidirektionen pflichtgemäss eingereichten Presseprodukte, die sog. Probeexemplare nachträglich bekommen soll.

Doch geschahen auch günstige Massnahmen auf dem Gebiet der Mehrung. So war es vor allem jener 1852er Beschluss, der es ermöglichte, die Stephan Horvátsche ausserordentlich reiche Buch- und Handschriftensammlung, deren Angelegenheit schon seit sechs Jahren in Schwebe war, auf Konto des Museum-Geldfonds gekauft werde. Dies wurde der vierte grosse Fonds der Nationalbibliothek. — Noch im selben Jahr kam es zu einem zweiten günstigen Beschluss: es wurde erlaubt, aus der zweiten Sammlung des verstorbenen Nikolaus Jankovich zahlreiche mittelalterliche Kodexe, neuzeitliche Handschriften, sowie alte und seltene Hungarica-Drucke zu kaufen.

Es wurde auch versucht, den ausserordentlich verschuldeten Museum-Geldfonds zu sanieren. Dazu gab der Pesth-Budaer Besuch des Kaisers Franz Joseph 1852 Gelegenheit. Der Kaiser besuchte auch das Nationalmuseum und die Bibliothek. Er überzeugte sich persönlich, dass letztere völlig uneingerichtet ist, sowie auch über andere Mängel. Darauf gewährte er dem Museum auf Lasten des Landessteuerfonds eine Staatssubvention von 80 000 Gulden.

Wie diese bedeutende Summe verwendet werden sollte, dazu unterbreitete die Ofner Sektion der Statthalterei einen ausführlichen Plan. Diesen aber genehmigte der Regent, Erzherzog Albrecht nicht und schlug dem Wiener Innenministerium vor, eine Untersuchungskommission ins Museum, bzw. in die Bibliothek

zu delegieren. Diese Kommission, der als Büchereisachverständiger auch ein Oberbeamter der Hofbibliothek, Ernst Birk zugeteilt wurde, führte die gewünschte Untersuchung 1854 durch.

Ernst Birk schätzte den ganzen Bestand der Nationalbibliothek auf etwa 100 000 Bände Bücher, 8 000 Manuskripte und mehr als 4 000 Urkunden. Er erfuhr auch, dass die Aufgaben des Ordners, Aufstellens und Katalogisierens der Kustos eigentlich allein bewältigen muss, zu seiner Hilfe höchstens zweitägig der Kanzlist des Direktors zugeteilt werden kann. Dennoch bereitete er ihm einen höchst knapp zugemessenen, kurzfristigen Arbeitsplan. Als erstes schrieb er vor und liess von der Kommission den Beschluss fassen, Mátray habe innerhalb eines Jahres die schon angefangene Katalogisierung der Manuskripte zu beenden, zugleich führe er die noch nicht einmal begonnene Ordnung und Regestierung der Urkunden durch. Zweitens ordnete er an, dass Mátray parallel zu den beiden Aufgaben mit der Zusammenschreibung (Katalogisierung) des gedruckten Buchbestandes beginnen soll und diese Arbeit in drei Jahren beende. Ordnung und Aufstellung des Bücherstandes betreffend empfahl er das Wiener einfache Zählungsverfahren (*numerus currens*). Über die Einrichtung der Depoträume gab er zu wissen, es sei nicht notwendig, alles auf einmal zu erledigen, es sei genug, wenn die Büchergestelle mit der Bearbeitung Schritt haltend angefertigt werden. — Mátray hielt dieses Arbeitsprogramm unter den gegebenen Bedingungen seinerseits für übertrieben und undurchführbar, war aber gezwungen, es zur Kenntnis zu nehmen.

3. Der Vorschlag der Kommission wurde seitens der Statthalterei genehmigt und die Arbeit begann mit dem 1. Mai 1855. Mátray und der auf halbe Zeit ihm zugeordnete Kanzlist machten sich mit ungeheurer Anstrengung an die Arbeit. Die Konskription der Manuskripte konnte sie aber erst in anderthalb Jahren beenden und zur Beschäftigung mit den Urkunden kamen sie überhaupt nicht. Sehr schwer kamen sie vorwärts mit der Ordnung und Katalogisierung des Bücherbestandes. Als zwei Jahre später, im Frühling 1857 Kaiser Franz Joseph zum zweiten Mal Buda und Pesth besuchte, und die Sammlungen des Museums und der Bibliothek besichtigte, waren von dem von Birk auf 100 000 Bände geschätzten Bestand erst 11 500 Bände aufgearbeitet. Die Räume waren zum grossen Teil immer noch nicht eingerichtet, der Bestand nur in geringem Mass geordnet, was den Monarchen bewog, das Museum mit weiteren 50 000 Gulden Staatshilfe zu subventionieren. Um nach dem Kaiserbesuch den die Bearbeitung drohenden Bankrott abzuwenden, reichte Mátray den Vorschlag ein, ihm möglichst bald vier gut ausgebildete Hilfskräfte beizustellen, denn nur so könne die von der Kommission vorgeschriebene Arbeit in den weiteren drei Jahren beendet werden.

Diesem offenbaren Misserfolg gegenüber hatten die Vorschläge der 1854er Untersuchungskommission die Sanierung des Museum-Geldfonds betreffend Erfolg. 1856 genehmigten die Oberbehörden in Ungarn und als höchste Instanz, das Wiener Innenministerium, dass zur Liquidierung der ungeheueren Verschuldung des Museum-Fonds — so wie vor 1848 — die Einkünfte des sog. Adelige Insurrektions-Fonds überlassen werde, andererseits es aus dem Landessteuerfonds jährlich 7 000 Gulden staatliche Subvention bekomme.

Dazu aber, dass der Bibliothek gebühlich geholfen werde, wären sowohl vom Staat, als auch von der Gesellschaft noch weitere Opfer notwendig gewesen.

Auch in der zweiten Hälfte der fünfziger Jahre gab es mehr Erfolglosigkeit

als Erfolge. Was die einzelnen Probleme betrifft, unter diesen gelang es z. B. auf keinerlei Weise, bei den Staatsbehörden zu erkämpfen, dass das Pflichtexemplarrecht der Nationalbibliothek wiederhergestellt werde. Auch das konnte nicht an zuständiger Stelle erreicht werden, dass zum Einbinden der im vergangenen halben Jahrhundert sich angesammelten, in Kruda liegenden Bücher ein Sonderbeitrag gegeben werde. Für die Einrichtung der Lagerräume wurde auch weiterhin nicht gesorgt. Jahrelang liess die Erhöhung des Personalstandes auf sich warten. Man liess nicht zu, die 15 000 Bände enthaltende, zum guten Teil aus alten und seltenen Werken bestehende Bibliothek der Grafen Ráday für 50 000 Gulden zu kaufen. — Alles kam so, weil die Oberbehörden kein nötiges Verständnis für die Belange der Anstalt hatten und nicht bereit waren, so weit gehende Unterstützung zu leisten, wie es nötig gewesen wäre. Sogar die Auszahlung der kaiserlichen Gadengaben wurde verzögert und ihre Verwendung erschwert.

So viel Ergebnislosigkeit bewog Museumdirektor Kubinyi Anfang 1859 in einem hauptstädtischen Tageblatt einen Aufruf zu richten, um die Gesellschaft zu einer Sammlung für die Bedürfnisse der Nationalbibliothek aufzufordern. Hierin gab im vergangenen Jahr ein gutes Beispiel ein Grossgrundbesitzer, Guido Karátsonyi, der eine Stiftung von 2 000 Gulden zur Einbindung des ungebundenen Bestandes der Bibliothek errichtete. Nach Kubinyis Aufruf geschah noch manches. Ende 1859 bildete sich in der Hauptstadt ein Damenkomitee, das in verhältnismässig kurzer Zeit mit das ganze Land durchdringender Propaganda 26 000 Gulden sammelte, und auf diese Summe gestützt einen repräsentativen Büchersaal (den sog. Széchényi-Saal) und einen einfachen Depotsaal in der Bibliothek einrichtete.

Zur ersten wichtigen Massnahme der Verwaltung kam es Ende 1857, als das kaiserliche Innenministerium — auf Vorschlag der Ungarischen Statthalterei und des Ung. Gouvernements — den Personalstatus und das Gehalt der Angestellten ordnete.

Das Personal des Museums wurde von bisher 15 Personen auf 18 erhöht, davon fiel aber auf die Bibliothek nur eine eines Adjunkten. Eine zweite Massnahme geschah Anfang 1859: der Gouverneur Erzherzog Albrecht liess das Organisations- und Dienststatut des Museums und damit auch der Bibliothek ausarbeiten und in Kraft treten. Die übrigen, wesentlich wichtigeren, hat aber die Staatsgewalt bis Ende der Bach-Ära nicht durchgeführt.

Ende 1859 wurde über den Zuwachs und die Arbeit der Bibliothek folgender amtlicher Bericht ausgegeben. Erworben wurden insgesamt 1 184 Drucke und 84 Manuskripte. Eingebunden wurden (aus der Karátsonyi Stiftung) 154 Bücher und 101 Manuskripte. (Die Zahl der seit Mai 1855, dem Anfang der Katalogisierung, bis Ende 1859 zusammengeschriebenen Bücher war 37 264, der Manuskripte 13 905). Die im Zimmer des Kustos täglich arbeitenden Forscher waren 1859 insgesamt 600, diese benützten 1 064 Bücher und 230 Handschriften. Die Sammlungen der Bibliothek wurden (nur zur Besichtigung!) von cca. 1 000 Besuchern aufgesucht.

4. Nach dem Sturz der Bach-Ära, zwischen 1860 und 1867 trachtete Franz Joseph mit verschiedenen politischen Versuchen, die partielle Selbstständigkeit Ungarns wiederherzustellen. Zuerst stellte er 1860 das deutschsprachige kaiserliche Regiment ab und richtete Regierungsorgane feudaler Art (wie sie vor 1848 waren), doch ungarischer Sprache, auf. Das so wiederhergestellte sog. autonome

System nahm aber das 1861 zusammengerufene Parlament nicht an, — da Ungarn auch weiterhin dem Reichsrat untergeordnet geblieben wäre, worauf der Kaiser das Land wieder unter die Wiener Reichsregierung stellte.

5. In diesem Jahr und in den folgenden (von 1860 bis 1866) kam in der Propaganda der einander folgenden verschiedenen Regierungsorgane die Sache des Museums und der Bibliothek immer wieder vor.

1860 übernahm von der k. k. Statthalterei der kgl. ung. Statthalterrat von vor 1848 das Amt der Oberbehörde des Landes. Dieser verwies das Museum mit seinen Klagen an das vom Kaiser 1861 zusammengerufene Parlament. Direktor Kubinyi verfasste wieder ein auf alle Mängel des Institutes eingehendes Memorandum, wie er es schon 1848 getan hatte, und verteilte es in Druck unter den Mitgliedern des Parlamentes. Jetzt bat er wieder um zweierlei finanzielle Unterstützung: 1) für Renovierung des Gebäudes und Einrichtungskosten einmalig 100 000 Gulden, 2) zur Deckung der ordentlichen Ausgaben alljährlich 48 240 Gulden. Das Parlament — obwohl es nur auf sehr kurze Zeit zusammentrat — war bereit, sich mit dem Problem des Museums und der Bibliothek zu beschäftigen. Darum entsandte es seinerseits eine Kommission, die Umstände an Ort und Stelle zu untersuchen. Diese fand alle Beschwerden für berechtigt und empfahl in ihrer Meldung nicht nur die Genehmigung der gebetenen Summen, sondern noch mehr, insgesamt 210 000 Gulden. Zugleich erwähnte sie die längst fälligen Reformen (die auch vom Museumdirektor vorgetragene Status- und Gehaltregulierung), schliesslich schlug sie vor, eine aus Sachverständigen bestehende ständige Museum-Kontrollkommission zu entsenden. Aus dieser viel versprechenden Aktion wurde aber, wegen der bald folgenden Auflösung, nichts.

Der neu ernannte kgl. ungarische Statthalter des wieder hergestellten Absolutismus, Graf Mauritius Pálffy, war, um sich bei der Nation Vertrauen zu wecken, bereit, unter anderem auch die Beschwerden des Museums zu ordnen. Dazu betraute er einen seiner Räte, Ludwig Demetzky als königlichen Kommissar, mit neuerlicher Untersuchung der Angelegenheiten des Museums. Direktor Kubinyi äusserte sich zuerst allgemein über die Leistungen und Bedürfnisse des Museums, dann meldete er, auf die Bibliothek übergehend, dass die Zahl der seit 1855 in dauernder Arbeit katalogisierten Bücher auf cca. 60 000 Bände, der Manuskripte auf cca. 13 000 gestiegen ist, die vor nicht langem begonnenene Urkundenregistrierung die 2 000 Stück erreicht hat. Unter den Bedürfnissen der Bibliothek bezeichnete er als wichtigste: 1. Einrichtung des Lesesaales und zweier Depotsäle, 2. Sicherung kontinuierlicher Staatshilfe zum Einbinden der Bücher, 3. neben die bisherigen zwei Beamten der Bibliothek Ernennung von einem Adjunkten, einem Kanzlisten und einem Diener, schliesslich 4. Wiederherstellung der Pflichtexemplarabgabe nach dem Pressegesetz von 1848.

Der königliche Kommissar unterbreitete all diese Wünsche befürwortend dem königlichen Statthalter und schlug sogar darüber hinausgehend vor, dem Museum aus dem Landessteuerfonds solange jährlich 40 000 Gulden Subvention zu sichern, bis es nicht gänzlich eingerichtet und die Aufstellung, Katalogisierung beendet ist.

Die Annahme dieser Vorschläge hätte viel an den bestehenden Nöten geholfen, doch in Wien war man nicht einverstanden und im Herbst 1862 wurde der königliche Statthalter angewiesen, unter dem Vorsitz des Grafen Georg Andrassy eine teils aus Fachleuten, teils aus kunstverständigen Aristokraten bestehende

neue Landeskommision mit der Untersuchung der Zustände des Nationalmuseums und der Nationalbibliothek zu betrauen. Das war also seit 1854 die vierte amtliche Untersuchung!

Die von Direktor Kubinyi und Kustos Mátray vorgetragenen Wünsche waren wesentlich die selben wie früher, doch wünschten sie jetzt nicht mehr Teillösungen, sondern möglichst endgültige Lösung und zwar: 1. Einrichtung aller Säle der Bibliothek, 2. Ernennung von weiteren zwei Adjunkten, einem Kanzlisten und vier Dienern, 3. die Einbindungskosten von etwa 35 000 ungebundenen Büchern, 4. Wiederherstellung des Pflichtexemplarrechtes, 5. wegen weit grösserer Inanspruchnahme des Bibliothekspersonals, ein höheres Gehalt, als das des Museumpersonals, und schliesslich 6. als neue Forderung, für alle Angestellten des Museums Gründung eines Pensionsfonds.

Die Andrassy-Kommision begann ihre Tätigkeit Anfang 1863 und setzte sie längere Zeit fort. In ihrer Meldung tat sie folgende Vorschläge: 1) vorläufig sollen nur der Lesesaal und fünf weitere Depotsäle mit Sicherung eines 24 000 Gulden Kostenrahmens eingerichtet werden, 2) 10 000 Gulden als Bucheinband-Hilfe, 3) für die Ordnung, Aufstellung, Katalogisierung der noch unbearbeiteten 110 000 Bände des neuerdings auf 170 000 Bände geschätzten Bestandes, Anstellung von vier Adjunkten, vier Kanzlisten und vier Dienern (solange bis die Arbeiten beendet sind), 4) unbedingte Wiederherstellung des Pflichtexemplarrechtes. Hingegen empfahl sie nicht die Sondererhöhung der Bibliotheksgehälter, und über den Pensionsfonds gab es kein Wort. Letzten Endes proponierte sie für Renovierung des Gebäudes und Einrichtung 121 215 Gulden, für Erhaltungskosten des ganzen Museums 60 775 Gulden.

Aber dieser ganz reale Reformvorschlag und der damit verbundene Kostenvoranschlag wurde bei der Überprüfung ebensowenig angenommen, wie der Demetzky'sche. Der Staatsrechnungshof hielt die geforderten Summen in fast jeder Hinsicht für übertrieben und empfahl von sich aus starke Herabminderungen. Nach langem Hin und Her war das Andrassy-Komitee gezwungen, seine Vorschläge zu mässigen, und als höchste Instanz entschied der Herrscher Frühling 1865, dass 1. aus dem Landesfonds für Einrichtungsauslagen Gebäuderenovierung nur 50 000 Gulden Gnadengabe ausgefolgt werde, 2. als ordentliche Jahreshilfe die bisherigen 7 000 Gulden auf 12 000 Gulden erhöht werde, 3. das Bibliothekspersonal in allernotwendigstem Masse gemehrt werden darf.

Mit diesem allerhöchsten Entschluss gelang es endlich den bisherigen Personalstatus von 3 auf 6 Personen zu erhöhen; die Arbeit des Kustos wurde von jetzt an von zwei Adjunkten, einem Kanzlisten und zwei Dienern unterstützt. Aus der zur Verfügung bekommenen Summe konnte aber jährlich nur ein Lagerraum eingerichtet werden, für Buchbinderei waren jährlich 1 000 Gulden verwendbar.

6. Die Bibliotheksarbeit blieb natürlich auch während der lange Zeit dauernden Untersuchungen in Gang, und zwar ab 1860 mit drei, ab 1865 mit vier, ab 1866 mit sechs Personen.

Bis Mitte der sechziger Jahre gelang es die Rahmen der Sammlungen „endgültig“ auszugestalten. Diese waren die folgenden: I. Hungarica, d. h. nationale Büchersammlung im engen Sinn, II. Hilfsbücherei, III. Urkundenarchiv, IV. Handschriftensammlung, V. Inkunabeln und Rarissima, VI. Kartenarchiv, VII. Kupferstichkabinett, VIII. Familienwappen und Siegelgepräge, IX. Kupferstichplatten, X. Duplikate, XI. Kleindrucke. Es sei zu bemerken, dass bis dahin

mehr oder weniger nur das Material von den Sammlungen I—V. benutzt werden konnte. Die Sammlungen VI—XI. waren noch total ungeordnet und unbearbeitet.

Der Zuwachs des Bestandes stammte auch in den sechziger Jahren weiterhin aus den drei alten Quellen: a) aus den eingelieferten einheimischen Druckereiprodukten, b) Geschenken, c) Käufen.

Trotz aller Anstrengung und Argumente gelang es nicht, das Pflichtexemplarrecht zurückzuerobieren. Auch weiterhin konnten nur die sog. Probedrucke gesichert werden, die von 1862 an vierteljährlich aus den Druckereistädten von den dortigen Polizeidirektionen zugeschickt wurden. In Pesth und Buda waren das 1863 insgesamt 1248 Stück. Es waren nicht nur Bücher, sondern auch Broschüren, Flugzettel, Bilder, Musikwerke, Landkarten und Pläne. Aus der Provinz kam sehr wenig. Von den vier Polizeidirektionen zwischen 1863 und 1866 insgesamt 448 Stück.

Die Schenkungen wurden in diesen Jahren wieder häufiger. Nicht nur von der Intelligenz, auch aus der Bürgerschaft kamen dauernd kleinere oder grössere Sendungen, die von der Bibliothek in hauptstädtischen Zeitungen immer bescheinigt wurden. Am bedeutendsten war die aus nahezu 1 200 Bänden bestehende Privatbibliothek eines grossen ungarischen Dichters (Franz Kölcsey), die 1867 von den Verwandten des Verstorbenen eingesandt wurde. Auch seitens der Aristokratie und des hohen Klerus hörten die Schenkungen nicht auf. Graf Mauritius Sándor, berühmter Sportler, hinterliess seine aus fast 1 800 Bänden bestehende Bibliothek der Nationalbibliothek. Auch Vereine und Gesellschaften bereicherten mitunter unsere Sammlung. So übergab z. B. das Nationalkasino aus seinem für die Mitglieder nicht mehr interessanten Zeitung- und Zeitschriftenbestand mehr als 300 Jahrgänge. Regelmässig schickten ihre Veröffentlichungen auch gewisse ausländische Institutionen, so aus Wien die k. k. Akademie der Wissenschaften, das Institut der Österreichischen Geschichtsforschung, das Österreichische Museum für Kunst und Industrie, die k. k. Geologische Reichsanstalt, — aus Deutschland fortlaufend die grosse Publikation der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichte: Die Monumenta Germaniae Historica, gleichzeitig kamen sogar auch von Übersee Publikationen, von der Washingtoner Smithsonian Institution.

Die Ankäufe stützten sich auch weiterhin auf die Ludwig Széchényische Stiftung. Von Buchhändlern und Privatsammlern ergänzten sich die Sammlungen mit manchen wertvollen Stücken. Mátray kaufte zwischen 1860 und 1867 zusammen 1 046 ausländische Hungarica bzw. Hilfsbücher, 903 Handschriften, 99 Stiche und 15 Landkarten.

Das Einbinden der in Kruda befindlichen Bestandteile kam erst nach 1863 in Gang, als die Bibliothek vom Staat jährlich 1 000 Gulden zu diesem Zweck erhielt. Daneben verschwand die Bedeutung der Karátsonyi-Stiftung, war doch deren verwendbarer Jahresertrag nur 100 Gulden. Aus dieser Stiftung konnten von 1858 bis 1866 nur 1 457 Stücke eingebunden werden, aus der Staatssubvention hingegen innerhalb eines einzigen Haushaltsjahres 3 110 Bände.

Obwohl die Arbeitskräfte der Bibliothek auch in den sechziger Jahren fast ausschliesslich mit den Aufgaben des Ordnen, Katalogisierens und Aufstellens beschlagnahmt waren, mussten die Mitarbeiter doch auch den akademischen und anderen prominenten Forschern und Lesern zur Verfügung stehen. 1861—1866 hatte das Amtszimmer des Kustos 74 solche, mehr oder weniger dauerhafte

Gäste. (In den fünfziger Jahren waren es 107.) Diese liehen in genannter Zeit 667 Stücke der Sammlungen aus; gewiss lasen sie viele Werke auch an Ort und Stelle.

Im Leserdienst trat das vom Publikum so sehnlich erwartete Ereignis erst am 4. Juni 1866 ein. Da wurde der grosse Lesesaal eröffnet. Man konnte das Ereignis im Leben der Nationalbibliothek fast „historisch“ nennen, denn seit der 1838er grossen Pesther Überschwemmung waren die hier angehäuften ungeheuren geistigen Schätze in einem unzugänglichen Zustand. Achtundzwanzig Jahre musste die breite Leserschaft darauf warten, dass sie die nationale Sammlung wieder besuchen und benützen könne. Das war der Zeitpunkt, da die Einrichtung des Lesesaales endlich fertig wurde, da der streng genommene, aus etwa 58 000 Bänden bestehende, dauernd wachsende Széchényi-Stammbestand, sowie eine 10 000 Bände enthaltende Hilfsbücherei und aus sämtlichen Fonds der Anstalt in eine einheitliche Sammlung geordnetes Handschriftenarchiv endlich benützbar wurde. — Kein Wunder, dass die bildungsdurstigen Gesellschaftsschichten die Bibliothek richtig bestürmten und nicht zögerten, die nun auch ihnen eröffnete Möglichkeit auszunützen. Im ersten Halbjahr nach der Eröffnung besuchten 2 105 Leser den Lesesaal und benutzten 5 027 gedruckte Werke und 270 Handschriften.

Der Betrieb der Széchényi-Nationalbibliothek schien also endlich in vollen Gang gekommen zu sein. Dass die Konsolidierung der Anstalt noch bei weitem nicht beendet war, dass noch viele ungelöste Probleme bewältigt werden müssen, wussten eher nur die Eingeweihten. Sommer 1866 waren neben dem Széchényi-Bestand die anderen grossen Fonds (vor allem die Illésházy-, Jankovich-, und Horvát-Sammlung) auf 110 000 Bände angewachsen, und deren Aufstellung und Aufarbeitung stand noch bevor. Dass dies in absehbarer Zeit beendet werde, dazu war das sechsköpfige Personal bei weitem nicht genug und die Einrichtung der noch unmöblierten weiteren acht Depotsäle nicht zu entbehren.

Museumsdirektor Kubinyi und Bibliothekskustos Mátray waren aber damals — nicht ohne Grund — zuversichtlicher Stimmung. Sie konnten hoffen, dass alle Mängel der Nationalbibliothek baldigst behoben werden und die Anstalt in einigen Jahren endlich ganz auf die Höhe gebracht werden kann.

In der politischen Lage Ungarns war nämlich eine neue grosse historische Wende in Anbruch. Denn seit 1865 waren Schicksal entscheidende Verhandlungen zwischen dem Kaiser und den ungarischen politischen Führern im Gang, die schliesslich dazu führten, dass Ungarn am 17. Februar 1867 — wenn auch nicht restlos — seine politische Selbstständigkeit wiedergewann und die neue staatsrechtliche Organisation des Habsburger Reiches, die Österreichisch-Ungarische Monarchie zustande kam. Das Regiment Ungarns kam von da an wieder in die Hände eines verantwortlichen nationalen Ministeriums und selbstständigen Parlaments mit Volksvertretung. Darum war nun mit Recht zu erwarten, dass für all jene Bedürfnisse, die in der feudalen Zeit vor 1848, dann während der Jahrzehnte des Franz Josefischen Absolutismus unbefriedigt blieben, baldmöglichst Sorge getragen werde.

NÉVMUTATÓ

A

Abafi Lajos 49, 51
Adelung, Johann Christian 21
Albrecht főherceg kormányzó 328, 347, 349,
351—352, 354, 357, 360—362, 366, 393,
396, 398—399, 407, 434, 436, 491
Albrecht szász-tescheni herceg 90
Aldea, Quintin 49
Almássy Ignác 314
Alvinczy József báró 118
Amade László báró 417
Aman, Johann 100, 173
Andrád Sámuel 24
Andrássy György gróf 452, 458, 461—465,
467—468, 471, 485, 494
Andrássy Ignác alezredes 123, 176
Andre, Christian Carl 167
Appiani 423
Aranka György 24, 27, 97, 120, 417, 425
Arany János 333
Arató Endre 174
Aristoteles (Pseudo-) 422
Arneth, Alfred Ritter von 49
Artner Edgár 169
Aspremont-Linden János Gobert gróf 108, 199
Aszalay József (?) 241, 318
Asztalos Károly 429
Atzél István 314
August Antal báró 360—362, 381, 384—385,
389, 393, 396—397, 429, 436

B

Babarczy Antal 338
Bach, Alexander Freiherr 327—329, 334, 365,
409—410, 414, 424, 428, 433, 436, 445,
448, 474, 478, 485, 489

Bacon, Francis 22
Bagó Márton nyomdatulajdonos 475, 478
Bajza József 190, 300
Bajzáth József 417
Bakács István 50—51
Bakócz Tamás 241
Balanyi György 169
Balassa János 334
Balázs Sándor 488
Balázsyné Nagy Eulália (Nagy Gábor mű-
gyűjtő lánya) 483
Ballagi Géza 51
Ballagi Mór 413, 429, 488
Balog György (XVII. sz.) 421
Balogh György 501, 504
Bánffy György gróf 22
Barabás Miklós 429
Bárany János 429
Bárany Péter 26
Barbarus, Franciscus 241
Barcsay Ábrahám 24
Bárdossy János 97, 423
Barkóczy báró 487
Barkóczy Mária grófnő 11
Barkóczy Zsuzsanna grófnő 11
Barna Ferdinánd 397, 407, 429, 442, 469—
470, 473, 479, 488, 494—495
Bárczi Sándor 24, 416
Baróti Szabó Dávid 116, 120, 417
Barta Boldizsár 425
Barta István 322
Bartalus István 317
Bártfai Szabó László 49—53, 177, 180—181,
316, 319
Barthold, Friedrich Wilhelm 426
Bartoniak Emma 176
Báthori Gábor fejedelem 417

- Báthori István fejedelem 127
 Báthori Kristóf 244
 Báthory Gábor lelkész 30, 120
 Batsányi János 24, 30, 355—356, 416, 438, 498
 Batthyány Alajos gróf 22
 Batthyány Antal József 100—102, 174
 Batthyány Géza gróf 480
 Batthyány Ignác gróf 29
 Batthyány József hercegprímás 29, 52, 64, 101—102
 Batthyány Lajos gróf 297
 Batthyány Mária grófnő 11
 Batthyány Vince gróf 71, 98, 121
 Beckmann, Johannes 49
 Beer, Adolf 173
 Beér János 323—324
 Beimel nyomdász (Esztergom) 333, 414
 Beimel nyomdász (Pest) 413
 Bél Mátyás 236, 249, 390
 Belezny grófi cs. 484
 Belezny Sámuel gróf 90
 Bellaagh József 488
 Bencs Károly 429
 Benczur József 249, 421
 Benda Kálmán 50—51, 174
 Bene Ferenc 60, 62, 480
 Bene Rudolf 480
 Benedek Lajos tábornok 434—435, 437
 Benkert Károly, I. Kertbeny Károly
 Benkő Ferenc 120
 Benyák Bernát 24
 Beőthy Imre 232, 234
 Beőthy Ödön 316, 397
 Bercsényi Miklós gróf 425
 Berheft Herman 397
 Berlász Jenő 50—53, 169—170, 175, 178, 181, 316—320, 322, 497—498, 501
 Bernát Gáspár 429
 Berzeviczy Albert 496, 498—499, 501—503
 Berzeviczy Gergely 23, 97, 120, 123, 176
 Berzsenyi Dániel 437, 478
 Bessenyei György 25, 120, 207
 Bethlen Gábor 417
 Biedermann Hermann akadémiai tanár 429
 Biedermann, Ignaz 49—50
 Biester, Erich 21, 168
- Birkenstock, Johann Melchior 167
 Birk, Ernst 361—362, 366, 369—370, 375—376, 379, 386, 390, 398, 429, 431, 448—449, 451
 Blaskovics Béla 277, 283, 337
 Bleyer Jakab 52
 Bocskai István 425
 Bod Péter 425
 Bogeng, S. A. E. 49
 Bognár Károly 488
 Bogsch Jakab 117
 Bohus Jánosné Szőgyény Antónia 392, 438, 449, 468, 478
 Bóka László 51
 Bolla Márton 24, 30, 120
 Bonfini, Antonio 248
 Bónis Barnabásné Pogány Karolina 417
 Bónis György 169—171, 314, 319, 321
 Borsa Gedeon 52
 Bory Miklós 416
 Brandtke 20
 Brassai Sámuel 415, 429
 Bretschneider, Heinrich 121, 167
 Bright, Richard 224
 Brudern József báró 62
 Brukenthal Sámuel báró 29, 51
 Brunsvik József gróf 62, 71, 98
 Bucsánszky Alajos 333, 475, 478
 Budai Ézsaiás 97, 120
 Budai Ferenc 425
 Budenz József 334
 Burián Pál 61, 244—245, 484

C

- Carnea-Steffaneo, Franz Maria 167
 Celtis, Konrad 248
 Cerroni, Jan Petr 167
 Chotek, Rudolf Graf 21, 167
 Christ György könyvkötő 486
 Christen Ferenc 90
 Chyzer Kornél 429
 Cicero, Marcus Tullius 241, 422
 Columna, Guido da 423
 Constantin, L. A. 265
 Cornides Dániel 38, 208, 249, 316

- Cortesius, Alexius 256
 Cranach, Lucas 389
 Curtius Rufus, Quintus 248
 Czanyuga József 338, 376—377, 380, 386—387, 415, 429, 465—466, 469—470, 488
 Czartoryski Ádám herceg 90
 Czartoryski hercegi cs. 480
 Czeh János 312
 Cziráky Antal gróf 62, 98, 194, 220, 316
 Cziráky Mária grófnő 11—12, 14
 Czuczor Gergely 291, 334
 Czvittinger Dániel 39, 166

Cs

- Csáky László gróf 90, 103, 108, 154, 174, 199, 201
 Csanak Dóra, F. 316
 Csaplovics János 170
 Császár Elemér 51
 Császár Ferenc 415
 Csatskó Imre 429
 Csengery Antal 333
 Cserei Farkas 120, 417
 Cserei Mihály 417
 Csergheő Ferenc 234
 Cseronka András 91, 107—108, 157, 201, 220, 260, 262
 Csery József 488
 Csillag Károly 425
 Csóka J. Lajos 51
 Csokonai Vitéz Mihály 24, 64, 170, 425
 Csontos János 177
 Csorba József 429

D

- Dávid király (bibliai) 422
 Deák Ferenc 316, 435
 Décsy István osztályszolga 465—466, 471, 485, 487
 Decsy Sámuel 24, 26, 97
 Deé Nagy Anikó 51
 De la Motte, Anton Graf 352, 355, 360
 Demetzky Lajos 445, 447—451
 Denis, Michael 15—16, 28, 31, 39, 50—51, 66, 135

- Desjardins Károly 311, 424
 Dessewffy Emil gróf 488
 Dezsényi Béla 51
 D'Inchino, Gabriele 422
 Diószegi Sámuel 120
 Dlabač, Jan Bohumir 20
 Dobai Székely Sámuel 38, 247, 426
 Dobay János Gyula 211, 232, 235
 Dobrovsky, Jozef 20, 30, 50, 167
 Doloviczényi Sándor 90
 Domanovszky Sándor 51, 173, 180, 314, 321
 Döbrentei Gábor 224, 232, 255, 291, 415, 429
 Dracula vajda 126
 Draskovich János gróf 22—23
 Draskovich Mária grófnő 11
 Dreher (Dréher) István 107—108, 201, 220, 262
 Du Casse, Albert 426
 Dugonics András 71, 417, 423
 Dulovics András 232, 235
 Dürer, Albrecht 389

E

- Eckhart Ferenc 169
 Edelmán Károly 335, 415
 Eder József Károly 97, 120, 133, 145, 162, 178, 200, 242, 255
 Eggenberger József 61, 72, 121, 128, 130, 134, 163, 244—245
 Eggert Sámuel 429
 Egressy Béni 415, 429
 Ehrenreich János 62
 Ehrenreich Sándor Ádám 232, 235
 Eichstädt, Heinrich Karl 168
 Eisenfels nyomdász 411, 413
 Elek, Szent 249, 422
 Emich Gusztáv 413, 424, 475, 478
 Endlicher István 218
 Engel János Keresztély 161, 180, 193, 356, 417
 Engel Sándor 356
 Engel nyomdász 413, 475
 Engeszer Mátyás 429, 488
 Eötvös József báró 274, 298, 333, 351, 391, 413, 452, 495

Érczhegyi Ferenc könyvkötő 486
 Erdélyi János 291
 Érdy János 277, 300—301, 334, 336, 342, 354, 415, 429, 488
 (l. még Luczenbacher János)
 Ernuszt Zsigmond 127
 Erzsébet királyné 385
 Erzsébet, Árpádházi Szent 422
 Eszterházy Dániel gróf 172
 Eszterházy József gróf 64, 72, 76, 121, 172
 Eszterházy Károly gróf 29
 Eszterházy Miklós gróf 90

F

Fabchich József 178
 Fabó András 488
 Farkas Lajos 337—338, 342
 Fáty András 60, 219, 316
 Feger, Theobaldus 423
 Fejér Bertalan 429
 Fejér György 60, 120, 248, 255, 321
 Fejérpataky László 171, 180
 Fejérváry Károly 247, 249, 423
 Fejes János 90, 179
 Fejős Imre 498
 Felsőbüki Nagy Pál 207
 Fenzl, Eduard 488—489
 Fényes Elek 334, 415
 I. Ferenc király 43—44, 47—48, 65, 103, 186
 Ferenc József császár 327, 359, 374, 385, 434—435, 438, 442, 445
Ferenczyné Wendelin Lidia 173—174, 317, 497
 Fessler Aurél Ignác 168
 Festetics György gróf 16, 23, 71
 Festetics Júlia grófnő 11, 16 l. még Széchényi Ferencné
 Festetics Leó gróf 415
 Festetics Pál gróf 16
 Ficinus, Marsilius 257
Finczy Ernő 49
 Fischer Flórián 91
 Fischer István báró érsek 108, 123—124, 176
 Fischer pesti antikvárius 424
 Fogarasi János 291, 334
 Fogler Ferenc 232, 234
 Forgách Antal gróf 435, 461

Forgách Miklós gróf 18, 23
 Forgách Pál gróf 124, 176
 Forgách gróf, helytartósági tanácsos 429
 Forray Júlia bárónő, l. Nádasdy Lipótné grófné
 Földi János 425
Fraknoi Vilmos 49—52
 Frangepán Kristóf 236
 Frank Ignác 335, 418
 Frank Márton 380
 Fráter György (Martinuzzi) 425
 Fribeisz István, l. Rajkai Fribeisz István
 III. Frigyes császár 125—126
 III. Frigyes Vilmos porosz király 103
Friml Aladár 51
 Frivaldszky Imre 107—108, 201, 211, 220—221, 260—262, 342, 360, 415, 484
 Frivaldszky János 429, 488
Fülöp Géza 496

G

Galeotto, Marzio 248
 Gallovich Vince 312—313
 Gamauf Theofil 423
 Ganander, Henricus 421
 Ganganelli, Lorenzo l. XIV. Kelemen pápa
 Garampi, Giuseppe 421
Gárdonyi Albert 52
 Garelli, Pius Nikolaus 15
 Gatterer, Johann Christian 22, 193
 Geibel Hermann 424—426, 429, 483
Gemmel-Flischbach, Max 50
 Genersich János 120
 Geringer, Karl Freiherr 328, 336—339, 342, 344, 346—347, 351—352, 354, 356—357, 359—360, 415, 427—428, 436
 Gervinus, Georg Gottfried 426
 Gesner, Johann Mathias 20
 Gévay Antal 291
 Giczey Samu 488
Gillemot Katalin 52
 Glatter dr. orvos 429
Glazik, Josef 50
Gombocz Endre 174
 Gotzigh Ignác 120
 Gömöry Károly 123—124, 255

Gönczy Pál 488
 Görgey Artúr 480
 Görög Demeter 24—25, 30, 97, 193
 Grassalkovich III. Antal herceg 85, 99—100, 173
 Grassalkovich hercegi cs. 480
 Graynich József 466
 Greguss Ágost 413, 488
 Grill Károly könyvkereskedő 483
 Grimm, Jacob 181
 Gróman András 220—222, 225, 260, 262, 272
 Gruber Károly Antal 74, 87, 148, 157, 171—172
 Gruber, Tobias 167
Grünwald Béla 51
 Grynæus Alajos 429
 Gulyás Pál 321
 Gustermann, Anton Wilhelm 121, 167, 408

Gy

Gyárfás István 417
Győry Tibor 169
 Gyulai Pál 333
 Gyurián József nyomdatulajdonos 475
 Gyurikovich György 298, 312
 Gyurikovich István 376
 Gyurtsák János 232, 235

H

Haan Lajos 488
 Haas Mihály püspök 429
 Hadaly Károly 62
 Haferl, Josef linzi kereskedő 355—356
Hain, Ludwig 484
 Hajnik Pál 60
 Hajnóczy József 28, 30, 50—51, 146
 Halász János orvos 488
 Haliczky András 74, 87, 97, 120
 Haliczky Antal 87—88, 90—91, 105, 107—108, 156—157, 163—164, 179, 198—199, 201, 218, 258—260
 Hammer, Josef 167
 Hammer-Purgstall, Josef Freiherr von 415
 Hampel József 479

Hanák János 415
Hanslik, Joseph 50, 52, 321
 Harrach János gróf 90
 Hartleben Konrád 61, 244, 475
 Hartvik püspök 125
 Hauszegger (?) 429
 Havas József 337—338, 415
 Haynau, Julius Jakob Freiherr 327—328
 Heckenast Gusztáv 244, 332, 335, 345, 411, 413, 475, 478
 Hegyessy Péter 429
Hellebrant Árpád 176
 Hellenbach Karolina bárónő 416
Hennings, Fred 50
 Henszlmann Imre 277, 334, 488
 Herberstein, Siegmund 127
 Herián Károly 452, 458
Hermann Egyed 169
 Hermann, Johann Franz 167
Hervay Ferenc 52
 Herz János nyomdász 475
 Hess András 248, 363
Hessel, Alfred 50
 Heyne, Christian Gottlob 22, 168
 Hild János 76, 99—100, 102
 Hild József 103
 Hildebrand, Franz von 236
 Hindy Iván 429
 Hlavatny cs. rendőrtisztviselő 429
Hock, Carl 49—50
 Holbein, Hans 389
Holl Béla 52
 Horányi Elek 24—25, 30, 39
 Horn, Wilhelm 224
 Hornyánszky Viktor 475, 478
 Hornyik János 334
 Horovitz pesti antikvárius 424, 483—484
 Horvát Árpád (Horvát István fia) 352, 488, 501
 Horvát Gyula (Horvát István fia) 352
 Horvát István 51—53, 62, 65, 71, 97, 105, 107—108, 110, 128, 130, 133, 149, 151—152, 157—158, 161—164, 170—171, 174—180, 191, 194—199, 201, 210—212, 214, 217—227, 233, 242—244, 246, 253—258, 260—262, 264—268, 270, 273—276, 278—281, 286, 288, 293, 298, 304, 312, 315—316, 319—320, 341, 345, 351—352, 360, 362—

363, 368, 373, 378, 380, 391, 407, 419,
421—422, 424, 426, 438—439, 449, 451,
469, 472—473, 482, 484, 493, 501
Horvát Karolina (Horvát István lánya) 352
Horváth Cyrill 415
Horváth Ignác 176—177
Horváth Mihály 52, 173, 175, 300, 310, 314—
316
Hummel nyomdatulajdonos 475, 478
Hunfalvy János 334
Hunfalvy Pál 334, 413, 429, 488
Hunyady József gróf 90
Hübsch, Freiherr von 21

I

Illésházy Ferenc 237
Illésházy István gróf 23, 71, 90, 151, 217,
223—225, 232—233, 237—242, 248, 258,
278, 288, 308, 316—317, 340, 343, 362—
363, 368, 371, 449, 451, 472—473, 479,
484, 487, 493
Illésházy István nádor 237, 422
Illos József 232, 235
Indaly György 320
Ipolyi Arnold 334, 479, 488
Irányi Dániel 300
Irányi János 429
Irinyi József 429
Iserloch, Ervin 50
István főherceg nádor 256, 281, 286—288,
292—294, 296—298, 307, 350—351, 365
Ittebei Kiss Antal 90, 151, 179, 213, 232, 234
Ivanics Zsigmond 61, 121, 134, 161, 244—246,
318
Ivanka Zsigmond 312
Izdenczy József 30, 38, 126

J

Jacobus de Voragine 176
Jakab Elek 479
Jakab István 429
Jancsó Elemér 51
Jankovich Miklós 50, 52, 60, 62, 97, 130, 205,
212—216, 219, 221—225, 241, 246—253,

255, 263, 267—268, 276—278, 280—281,
288, 290—292, 295, 308, 316, 322, 336,
340, 343, 350, 352—354, 362—363, 368,
371, 373, 407, 419, 422—423, 426, 438,
440, 449, 451, 472—473, 482, 484, 493,
497—498, 501

Jankovich Szaniszló báró 232, 235
János Zsigmond fejedelem (II. János)
422

Janson heidelbergi professzor 168
Janus Pannonius 248
Jány Pál János 107—108, 201
Jászay Pál 291
Jászvitz Lajos 48
Jäger nyomdász (Sárospatak) 414
Jedin, Hubert 50

Jekelfalussy Antal 232, 234
Jekelfalussy József 90
Jellačić, Josip báró 313, 324, 342
Jenisch, Bernhardt Freiherr von 167
Jerney János 429
Jókai Mór 333, 413
Jónás József 107

Jordánszky Elek 120
Jósika Miklós báró 413
II. József császár 25, 57, 62, 70, 75, 313, 327—
328

József főherceg nádor 42, 47, 62, 67, 69, 73,
75, 80, 85, 87—88, 93—95, 99—101, 103—
104, 107—108, 110—111, 121, 124—125,
130, 133—134, 158, 161, 165, 173, 176—
178, 185—186, 191, 194, 196—198, 204,
210—211, 215—216, 218, 220, 222, 225,
232—233, 243, 252, 254—256, 258, 261—
262, 264, 268—271, 273—274, 276, 278,
280, 292—293, 316, 319, 321, 350—353,
390, 399, 407—408

Jung (János?) 169, 171
Juricskay László 90
Justi, Johann Heinrich 15
Jügelt, Karl-Heinz 52

K

Kalmárfy Ignác 121
Kámánházy László 98, 121, 151
Karacs Ferenc 121

Karacsay Fedor 415
Karátsonyi Guido gróf 391, 405, 429, 438,
470, 485—487, 503
Karner Károly 176
Károly főherceg 233
Károlyi Árpád 499
Károlyi István gróf 429
Károlyi István nyomdatulajdonos 279—280,
332, 411, 475, 478, 501
Kassalik Fidél 103
Kassich Ignác 218
Katalin, Alexandriai Szent 249
Katona Jenő 498
Katus László 496
Kautz Gyula 334
Kazay Sámuel 38
Kazinczy Ferenc 24—26, 30, 120, 193, 295,
355, 417, 425, 437, 478
Kazinczy Gábor 308, 413, 415, 429, 488
Käfer István 170, 317
Keesz István 99, 173, 391
Keglevich Gábor gróf 264
Kehrer József 62
Kelecsényi Ákos 318
Kelecsényi József 232, 234
Kelemen Imre 60
XIV. Kelemen pápa 18
Kéler Gottfried 30, 197, 200, 210, 236, 252,
258, 278, 288, 362
Kemény József gróf 334, 418, 421
Kemény Zsigmond báró 333, 413, 429
Kémley Pál 90
Kempelen Viktor (Győző) 397, 430
Kenderesi Mihály 121
Kerekes Sámuel 24—25
Kerékgyártó Árpád 430, 488
Kereszturi József 97
Kereszty István 321, 323, 496
Kertbeny Károly 415, 429
Kertész József nyomdatulajdonos 475
Kilián György 61, 128, 134, 244—245, 311, 424
Kindi Mátyás 121
Kinsky, Karel František gróf 20, 41—42
Kis Elemérné 318
Kisfaludy Károly 60—61, 234
Kisfaludy Sándor 120, 232, 234
Kiss Bálint festőművész 292, 322, 430, 465—
466, 488

Kiss István 121
Kiss József vízépítő mérnök 424
Kiss Károly akadémikus 430
Kitaibel Pál 60, 76, 97, 99, 105, 120, 134,
178, 211, 242, 391
Klaniczay Tibor 49
Klauzál Gábor 397
Klimó György 29, 52
Klobusiczky Ferenc érsek 102
Knauz Nándor 430, 488
Koháry István gróf 425
Kókay György 49, 51, 314
Kollányi Ferenc 50—52, 170—181, 314—316,
318, 320
Kollár Ádám Ferenc 38, 64, 249
Koller József 121, 123—124, 176, 249, 421
Kollonics László gróf 52
Kollowrat, Leopold Graf 313
Komjáti Benedek 423
Koppi Károly 24
Korizmicz László 415, 452
Kornis Gyula 50—51
Kornis Károly 415
Kosáry Domokos 49
Kossuth Lajos 300, 316, 322, 324, 342
Kovachich József Miklós 91, 97, 107, 124,
149—150, 156—157, 159, 162—164, 176,
195, 260, 315, 380, 408—409, 430
Kovachich Márton György 24—25, 28, 30,
38, 40—41, 51—52, 60, 63, 71, 94, 97,
107, 120, 124—125, 146, 162, 171, 176,
192, 255, 304, 306, 408—409, 423
Kovács Endre 496
Kovács Gyula botanikus 339, 361, 366, 415,
430, 488
Kovács Péter portás 272—273
Kovács Sebestyén Endre 430
Kozma Vazul 333, 411, 413, 475, 478
Kozocsa Sándor 498
Köflinger Pál 62
Kögl pesti szenátor 121
Kölcsey Ádámné Szuhányi Jozefa 479
Kölcsey Ferenc 473, 479
Kőváry László 334
Kralik, Richard 50
Kraus, Johann Ulrich 241
Kreil Antal 97
Kresznerics Ferenc 116, 120

- Kriebel János 97, 105, 175, 194, 213, 232, 234, 255
 Kriza János 334, 415
 Kruesz Krizosztom 480
 Krünitz, Johann Georg 243, 423
 Kubinyi Ágoston 98, 263—264, 268—270, 272, 274, 276—278, 280—283, 287—289, 292—308, 310, 319, 321, 323, 337—339, 341—347, 351—362, 364—366, 371, 373, 375, 379—381, 385, 388, 391, 393, 396—398, 404, 406, 411, 415, 427—428, 430, 433, 436—438, 441—442, 444, 446—447, 449, 451—452, 458, 460—461, 464—468, 471, 474, 479, 485, 488, 494—495, 497, 500—501
 Kubinyi Ferenc 98, 263, 319, 390, 397, 406, 415, 452, 488, 499
 Kubinyi Géza 430
 Kubinyi Péter 90, 121, 199, 261, 263, 286, 288, 319, 341, 453
 Kultsár István 61—62, 71, 120
 Kutsera (Kutscherfeld) János 91, 156—157, 164, 173, 179

L

- I. Lajos (Nagy) király 193
 II. Lajos király 127
 Lakits György Zsigmond 408, 421
 Lakner István 480
 Lampel Róbert 475
 Landerer Lajos 61, 121, 332, 345, 411, 413, 475, 478
 Langer Károly orvos, egyetemi tanár 360, 430
 Lantos Zoltán 169
 Lányi József 44, 314
 László Elek 488
 Lászlóffy Woldemár 317
 Latinovics János 72, 121
 Lauffer pesti könyvkereskedő 424, 475, 483
 Lázár György könyvkötő 485—487
 Lechner Jenő 173—174, 317—318
 Lehoczky András 120, 425
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 20
 Lékai Lajos 180
 Lenhossék Mihály 60, 97
 Lépes Bálint 422
 Leschka (Leška), Štefán 193
 Leyrer József 61, 244
 Liebenberg János 64
 II. Lipót király 27
 Lipszky János 97
 Lischerong Gáspár 177
 Literáti Nemes Sámuel 243, 318
 Livius, Titus 248
 Lónyay János 221
 Lorántffy Zsuzsanna 421
 Lotharingiai Ferenc császár 13
 Luczenbacher János (I. még Érdy János) 277—278
 Lukács Ferenc könyvkereskedő 425
 Lukács László nyomdatulajdonos 333, 411
 Luther Márton 214, 236, 385

M

- Machold nyomdász (Besztercebánya) 414
 Madách Imre 333
 Madách Sándor 30
 Madarassy helytartósági tanácsos 360
 Magyar Mihály 244—246, 311, 415, 424—425
 Mailáth György országbíró 281, 286—287
 Mailáth József gróf 62
 Mailáth Károly gróf 62
 Majer István 417
 Makó Pál 15
 Málnay Ignác orvos 488
 Mályusz Elemér 317
 Mandello nyomdász 413, 475
 Mannert, Conrad 21
 Marczali Henrik 50—51
 Marczibányi István 104—105, 108, 123, 161, 174, 176, 193—194, 204, 207, 273
 Marczibányi János 98
 Marczibányi Lajos 98
 Margit, Árpádházi Szent 249
 Mária Terézia királynő 12—14, 20, 62, 313
 Marienburg, Lukás Josef 162
 Márkfy Sámuel 430
 Márki Hugó 169
 Markos Béla 52, 175
 Márkus Dezső 172
 Márkus Károly 312
 Markusovszky Lajos 334
 Martinek Frigyes 397
 Martini, Anton 15, 64
 Martinovics Ignác 30
 Márton István 173
 Márton József 98, 193
 Mártonffy József 120
 Mátray Gábor 172—175, 177—180, 219—220, 225, 253, 258, 260, 274, 276—278, 280, 285—290, 292, 295, 308, 310—312, 316—323, 327, 338—344, 346—347, 351, 354—357, 362, 364, 366, 368—373, 376—388, 390—391, 393, 395—396, 404, 406—416, 418, 423—428, 431, 433, 437, 442, 447—448, 450—451, 453, 456—457, 460—461, 466, 469—472, 474, 477, 479, 482, 485, 487, 491, 493—504
 Mátyás király 67, 116, 124—127, 193, 256, 297, 304, 385, 422, 439, 505
 Mátyási József 30, 120,
 May Árpád 488
 Mayer, Johann 167
 Mähn, Wolfgangus 423
 Mednyánszky Alajos báró 98, 121
 Mednyánszky János báró 314
 Menzel, Wolfgang 426
 Mérei Gyula 174
 Mérey Sándor 121, 232, 234
 Mesnil János báró 119
 Mészáros Antal háziszolga 272—273
 Michael de Hungaria 126, 248
 Mikecz András 268, 360
 Mikó Imre gróf 334, 415
 II. Miksa császár 241
 Miller Jakab Ferdinánd 38, 57—169, 170, 173, 175, 177—178, 180—181, 185—186, 191—194, 197—199, 209—210, 225—226, 230, 242, 246, 255—257, 259—260, 264—265, 268, 273, 356, 378, 399, 402, 470, 485
 Miller Jakab Ferdinándné, özv. 180, 202, 261
 Milogrün, Anton 167
 Miloš szerb fejedelem 280
 Miltenberg (?) 430
 Mitterpacher Lajos 15, 76
 Molnár Aladár 488
 Molnár Antal famulus 393, 442, 466
 Molnár Ker. János 120
 Moinár Viktor osztályszolga 466, 470

- Mommsen, Theodor 430—431
 Móróc Ilona 11
 Moser Emil 488
 Mossóczi Zakariás 248
 Mossóczy-Institoris Mihály 117
 Motesiczky Jánosné Pongrácz Terézia grófnő 174, 273
 Möller, Karl 241—242
 Muraközy József 108
 Muskatirović, Jovan 121
 Müller Adolf nyomdatulajdonos 244, 411, 413
 Müller Emil nyomdatulajdonos 333
 Müller Gyula pesti nyomdász 475
 Müller, Johann 167
 Müller Károly 62
 Müller Lőrinc 430
 Müller, Wolfgang 49
 Münchhausen, Gerlach Adolf 20

N

- Nádasdy Ferenc gróf 422
 Nádasdy Lipót gróf 391
 Nádasdy Lipótné grófnő, Forray Júlia 391, 430
 Nadler János könyvkötő 486
 Nagler, Georg Kaspar 425
 Nagy Ferenc 120
 Nagy Gábor régiséggyűjtő 295, 298, 354, 424—426, 483
 Nagy Ignác 415
 Nagy István közalapítványi igazgató 214, 219
 Nagy István törvényszéki ülnök 417, 430
 Nagy István újságíró 488
 Nagy Iván 334, 430, 479, 488
 Nagy János 424—425
 Nagy Lajos 169—171, 314, 319, 321
 Nagysándor József 480
 Nagyváthy János 26
 I. Napóleon császár 88, 186, 355
 Nemes György 51
 Németh S. Katalin 171
 Nedtlich Károly 319
 Neuhauser Ferenc 232
 Nicolai, Friedrich 21, 168
 Niczky István 90, 179, 288
 Nitray Mátyás 62

Nizsnyásky Dániel 380
Nosedá Gyula 475, 478

O

Ócsai Balogh Péter 26
Olofsson Placid 50—51
Orczy József báró 23, 71, 98
Orczy László báró 23, 26, 71
Orczy Lőrinc báró, aradi főispán 316
Oszterlam Károly 475
Őry József 62

P

Paget, John 224
Paintner Mihály 24, 98
Pajthényi Elek 201
Pákh Albert 488
Pál apostol, Szent 422—423
Pál, Remete Szent 249, 422
Palacký, František 98, 292, 321, 415
Pálffy János gróf 200
Pálffy Károly gróf 18, 23, 40, 42, 48
Pálffy Móricz gróf 435, 445, 450—452, 454, 459, 462—464, 474—475, 478, 486
Pállya István 24
Palma Károly 15
Pálóczi Horváth Ádám 24
Palugyay Imre 334, 430, 496
Pándi Pál 49, 51, 169
Pápai Pál 421
Pardoe, Julia 224
Paszkievics, Ivan herceg 301
Patachich Ádám 52
Patzkó budai nyomdász 61
Pauler Tivadar 169, 173, 430
Paulsen, Friedrich 49—50
Paur Iván 376, 380, 383, 385, 430, 479
Pavonics Jakab 64, 74, 91, 107, 157
Pázmándi Horváth Endre 98
Pázmány Péter 10, 105, 164
Péczeli József, id. 24—25
Perczel Béla 488
Perecsényi Nagy László 120

Pesty Frigyes 334, 488
Petantius, Felix 127
Petényi Salamon János 262, 342, 430
Péter Ferenc 288
Péterffy Kálmán 465—466, 470, 479, 488
Péteri Takács József 97
Pethő Jakab 108
Petravich Ignác 64, 73—74, 135, 148—149, 157, 164, 180
Petrovics Frigyes 291
Petrich András 417, 480
Petrus Comestor 234
Petrus Lombardus 234
Pfeifer Ferdinánd 475
Pichler, Carolina 167
Piringer Mihály 408
VII. Pius pápa 181
Plachy, Andrej 121
Platthy Ferenc 430
Podhradszky József 243—244, 430
Podkoniczky Ádám 97
Podmaniczky József báró 23, 26, 71, 121, 200
Poep, Johannes 176
Pollack Mihály 220, 222—224, 254—255, 269—270, 282—283, 294—295, 306, 317, 467
Pollak I. orvos 488
Ponori Thewrewk József 232
Pósfay Bertalan 449, 451, 489
Potyondy Ráfael 421
Pray György 105, 125, 177, 249
Pražák, Richard 50, 52, 318
Prokop, Philipp 65
Prónay Gábor báró 391, 415, 430, 489
Pruzsinszky András 90
Pukánszky Béla 169, 314
Pusztay Sándor 430, 489
Pyrker János László 217, 272, 277

R

Ráday Gedeon gróf 23, 71, 212, 293, 295, 304, 306, 312, 316, 318, 389—390, 499
Ráday Pál 422, 425
Ráday Pál gróf 98, 196
Radványi Imre 430
Rainer főherceg 435

Rajkai Fribeisz István 488
Rájinis József 24, 30
II. Rákóczi Ferenc 172, 234, 363, 390, 417, 425, 480
I. Rákóczy György 417, 421
II. Rákóczy György 426
Rákóczy Júlia 108, 199
Ramisch Antal 220, 277, 370, 372, 375, 430
Ransanus, Petrus 241, 248, 318
Rát Mátyás 24—25, 30
Ráth Károly 479
Ráth Mór könyvkiadó 332, 475
Ráth Pál 170, 174
Reguly Antal 413, 430
Rehorovszky Miklós 489
Reicher Jakab 62
Reinthal József 430
Reisch, Gregorius 423
Reisinger János 180
Reitter Ferenc 454
Rémböth Béla 480
Remellay Gusztáv 430
Remete László 496
Remmer, Klaus 50
Repiczky János 415, 430
Reseta János 97, 279—280, 501
Rész Ensel Sándor 430, 489
Retzer, Joseph Freiherr von 167
Révai Miklós 24, 26, 45, 60, 71, 120, 193—194, 299, 391, 421
Révay Simon báró 430
Révész Imre 489
Reviczky Ádám gróf 213, 232, 234, 312
Reviczky Károly gróf 312
Rhédey Lajos gróf 88, 90, 98, 121, 179
Ribay, Juraj 121
Riegger, Joseph Anton 15
Riegger, Paul Joseph 15
Ring Adorján 430, 489
Rivetti, Pietro 65
Román Sándor 489
Rómer Flóris 452, 479, 489
Rosznagel Márton 340
Rotkrepf Gábor I. Mátray Gábor
Rotter Richárd 430
Rózsay József 489
Rudbertus apát 422

II. Rudolf császár, magyar király 236, 363
Rumy Ágost Gyula 232, 234
Rumy Károly György 120, 172, 218, 234, 312, 417, 424

S

Sacher kormányzósági tanácsos 360
Sadler József 62, 107—108, 198, 201, 220—221, 232, 234, 262, 287, 313
Sághy Ferenc 62
Sajó Géza 176
Salamon Ferenc 430, 489
Sambucus, Joannes 248, 422, 425
I. Sándor orosz cár 103
Sándor István 24, 104, 121, 162, 193, 207, 273
Sándor Móric gróf 473
Sartori, Joseph 167
Sartori Pál 196
Sartori Sámuel 218
Sárváry Pál 425
Sashegyi Oszkár 497—498
Sax Anna 480
Schaffrath Lipót 24
Schams Ferenc 169—170, 174
Schedel, Hartmann 126
Schedius Lajos id. 24, 60, 62, 74, 97, 120, 162—163, 180, 191, 193—197
Schedius Lajos ifj. 97, 163, 195
Scheibel, Johann Ephraim 21, 168
Schlauch Lőrinc 503
Schlegel, Friedrich 52
Schlitter, Hans 50
Schlözer, August Ludwig 21, 168, 193
Schmall Lajos 169, 314
Schmerling, Anton Ritter von 435, 445, 467, 474, 478
Schmidt Adolf 489
Schmidt, Franz Anton 235
Schmidt János György 60
Schmidt dr. orvos 430
Schnürer, Gustav 49
Schopper György 431
Schönbauer József 76
Schönemann, Carl Philipp Christian 256—257

Schönwisner István 15, 60, 76, 97, 125
 Schraud Ferenc 60
 Schrettinger, Martin 289
 Schuller, Georg Adolf 51
 Schultz Ágost 290
 Schuster János 60, 120, 130
 Schwartzner Márton 60, 74, 76, 97, 120, 130, 133, 180, 193—194, 483
 Scitovszky János 415, 418, 480
 Sebestyén Gábor 489
 Sebestyén Gyula 175, 181
 Seidl Ferenc 431
 Seitz János Keresztély 430
 Seligmann, Franz 431
 Semmelweis Ignác 334
 Sennowitz Mátyás 120
 Sennyey Pál báró 452
 Servet, Miguel 234
 Simonchich Ince 120,
 Simonyi Antal 489
 Simor János 312
 Sinai Miklós 120, 355, 425—426
 Skalnitzky Antal 460
 Skerlecz Miklós báró 23
 Sloane, Sir Hans 22
 Soltész Erzsébet 176
 Somkuti Gabriella 52, 170, 177—178, 316, 323—324, 500—501
 Somogyi Antal 201
 Somogyi János 64
 Somogyi Károly kanonok 415, 431
 Somssich Pál 452
 Sonnenfels, Joseph 15, 64
 Sorz Terézia 202
 Sötér István 49
 Spielmann, Anton Freiherr 167
 Spira György 496
 Spráder József Bernát könyvkötő 487
 Stáhly Ignác 60
 Sternberg, Franz Joachim Graf 21, 167
 Stipsics Ferenc 123—124
 Stoffer József 180, 258, 281
 Stojković, Atanasije 98, 118, 121
 Stolp pesti könyvkereskedő 424, 475, 483
 Störig, Hans Joachim 49, 169
 Strada, Jacopo 241

Stratimirović, Stevan 98, 118
 Strattmann, Paul 167
 Strázsay József 87—88, 91, 107, 141, 148, 150, 156—157, 163—164, 172
 Strázsay (?) 489
 Stummvoll, Josef 50, 179, 321
 Supala Ferenc 431, 466, 470, 489

Sz

Szabad György 322, 496, 501
 Szabó András püspök 90
 Szabó Béla 431
 Szabó János famulus 272—273, 285, 288, 295, 308, 341, 343, 362, 376, 382, 393
 Szabó József geológus 489
 Szabó József tanár 431
 Szabó Károly 176, 241
 Szacsvai Sándor 193
 Szalay László 274, 291, 334, 431, 452, 489
 Szaniszló Ferenc 391
 Szász Károly államtitkár 298—300, 313
 Szathmáry Károly, (P. Szathmáry) 431
 Szauder József 51
 Széchényi Antal gróf 11
 Széchényi Ferenc gróf 9—16, 18—53, 57, 63—65, 67—70, 73—76, 82—83, 85—87, 90, 94, 103, 105, 107, 109—111, 114—119, 121, 125—138, 141—151, 154, 160, 164—168, 171, 175—178, 186, 192, 199, 204, 209, 227, 230, 242, 246—247, 252—253, 255, 258, 267, 278, 281, 288, 290—291, 308, 316, 350, 370—371, 377—380, 382, 392, 396—397, 437, 453, 456, 461, 468—471, 473, 479, 493
 Széchényi Ferencné Festetics Júlia grófnő 87
 Széchényi György érsek 10—12, 105
 Széchényi György gróf 11—12
 Széchényi Ignác gróf 11
 Széchenyi István gróf 207—208, 213, 316, 330, 437—438
 Széchényi József gróf 11, 16
 Széchényi Lajos 208—210, 217, 230, 232, 235, 243, 246, 261, 272, 276—277, 286, 290, 305, 316, 339, 345, 350, 357, 377, 380, 405, 407, 424, 426, 439, 446, 470, 482, 484—485

Széchényi László gróf 11
 Széchényi Lőrinc 11
 Széchényi Pál érsek 12, 105, 426
 Széchényi Pál gróf 380, 393, 424, 447, 465, 480
 Széchényi I. Zsigmond gróf 11—12
 Széchényi II. Zsigmond gróf 11—12
 Szelestey László 431
 Szemere Pál 60, 193
 Szemerédy András 90, 150—151, 179, 257, 288
 Szent-Iványi Károly 494
 Szent-Iványi Vince 337
 Szentpétery Imre 169
 Szepeszy Ignác báró 98
 Szerdahelyi György Alajos 120, 135, 421
 Szigler nyomdász (Komárom) 414
 Szigligeti Ede 333
 Szilágyi Dániel könyvkereskedő 482
 Szilágyi Ferenc 431, 489
 Szilágyi Jenő 431
 Szilágyi Sándor 431, 479, 489
 Szilassy József 213, 232, 234
 Szinnyei József 52, 170, 174—176, 178—180, 314—317, 319, 496
 Szirmay Antal 97, 120, 133, 145, 162, 242, 425
 Szlávay Pál 48
 Szombathy Ignác 465—466
 Szontagh Gusztáv 431
 Szőgyény Antónia, l. Bohus Jánosné
 Szőgyény László 299
 Sztojkovics l. Stojković
 Sztratimirovics l. Stratimirović
 Sztripszky Hiador 241
 Sztrókay Antal 130
 Szücs István 62
 Szvorényi Mihály 30

T

Tanárky József 201
 Tandler József 361, 366, 371, 373, 375, 381, 386, 388—389, 393, 396, 398, 448—449, 451
 Tarnai Andor 51—52
 Taurinus István 248
 Tehel Lajos 90, 107

Tekelija, Sava 98, 107, 121, 175
 Teleki Domokos gróf 52
 Teleki Imre gróf 311
 Teleki József gróf 98, 207—208, 267, 273, 291, 320, 334, 344, 415, 427
 Teleki László gróf id. 71, 98, 121, 177, 207—208, 316
 Teleki Sámuel gróf 29, 33, 41, 52
 Teleki Sámuel grófné Bethlen Zsuzsanna 51
 Teleki Sándor gróf 480
 Télfy Iván 415, 431, 489
 Temesvári Pelbárt 122, 126, 248
 Tenczyn-Ossolinski, Josef Maxymilian Graf 167
 Teniers, David 241
 Tertina Mihály 133, 145
 Teschedik Ferenc 218
 Tessedik Sámuel 18, 24, 120
 Thaly Kálmán 479, 489
 Theiner, Augustinus 418
 Thienemann Tivadar 51
 Thuróczy János krónikairó 122, 125—126, 176, 236, 248, 317, 363, 390
 Tíbolth Mihály 31, 33, 37, 52, 63, 65—66, 97, 128, 177, 246
 Timon Sámuel 249
 Tintoretto, Jacopo Robusti 389
 Tisza Lajos 441
 Toldy Ferenc 174, 190, 232, 291, 333, 343, 355, 413, 431, 479, 489
 Tomcsányi Ádám 60, 97
 Tomek, Ernst 49
 Tomka-Szászky János 243
 Tomori Anasztáz 415
 Tompa Mihály 333
 Tóth András 49, 51, 170, 179, 321, 323, 496—497
 Tóth Kálmán 413, 415
 Tóth Lajos nyomdász (Miskolc) 414
 Tököly Száva l. Tekelija, Sava
 Török János 415, 431, 489, 503
 Trattner Mátyás 61, 121, 332, 411, 475, 478
 Trefort Ágoston 190
 Trenka Mihály Alajos 97, 421
 Trócsányi Zsolt 316
 Tumpacher József 62, 97, 120, 162, 180, 194
 Türk (Turcus) Dániel 424

U

II. Ulászló király 426
 Ungar, Karel Rafael 20, 29, 167
 Utino, Joannes de 256—257
 Űrményi Ferenc 213, 232, 235, 391
 Űrményi József 98, 180, 192, 194—195

V

Vahot Imre 415
 Vajda János 333, 431
 Valero Antal 151
 Valero István 288
 Valero Tamás 90, 150—151, 288
 Vályi András 30
 Van Dyck, Antonis 389
 Van Swieten, Gerhard 13
 Van Swieten, Gottfried 166
 Vargha Balázs 170
 Varju Elemér 317
 Várkonyi Ágnes, R. 315
 Várnai Péter 317
 Vas Gereben 413, 431
 Vásárhelyi László 397
 Vass Bertalan 314—315, 319
 Vass László 421
 Vasvári Pál 274
 Vay József 26
 Vedres István 97, 120
 Végh István 90
 Véghegy Dezső 489
 Verancsics Antal 105, 124, 127, 176
 Verancsics Faustus 422
 Verebelyi József 489
 Vergilius, Publius Maro 257
 Verhovác Miksa I. Vrhovac, Maksimilian
 Verseghe Ferenc 60, 71
 Vezérle orsz. pénztári ellenőr 360
 Vhael, Bartholdus 421
 Viczay Mária grófnő 11
 Viczay Mihály gróf id. 23, 98
 Vilicz Kamill 459
 Virág Benedek 60, 71, 98, 120, 193, 417
 Virányi (Virnan) János 489
 Vitéz József 108, 257, 273, 288, 375
 Vitkovics Mihály 60, 98, 193

Vizer István 235

Vörös Károly 496

Vörösmarty Mihály 60, 413

Vrhovac, Maksimilian 98, 118, 121, 123, 124

Vuchetich Mátyás 98, 120, 197, 200, 210, 232,
234—235, 258, 278, 288, 317, 362

W

Wagner Károly 38, 247, 249, 423
 Wagner, Michael 167
 Wakefield angol történész 224
 Waldapfel Eszter, V. 319, 497
 Waldapfel József 51—52, 169—170, 180
 Waldstein János gróf 452
 Wallaszky Pál 52, 117
 Waltherr Imre, 357, 376
 Waltherr László 279—280, 431, 501
 Wass Sámuel gróf 415
 Wathay Ferenc 422
 Wattenbach, Wilhelm 426, 431
 Wächter, Johann 167
 Weber Arthur 52
 Weber pesti nyomdász 424
 Wendelin Lídia, I. Ferenczéné
 Wenzel Gusztáv 431, 489
 Werbőczy István 363
 Wesselényi Miklós báró, ifj. 211, 213, 297, 316
 Weszerle József 97, 180, 219, 417
 Weszprémi István 425
 Wesztermayer Magdolna 202
 Wickenburg Károly gróf 232, 234
 Wietoris Jonathán 24, 249
 Winckelmann, Johann Joachim 20
 Windisch Éva V. 51—52, 170—172, 180,
315, 317, 319, 321, 501
 Windisch Károly Gottlieb 24—25
 Windisch-Graetz, Alfred herceg 299
 Winter, Eduard 50
 Winter nyomdatulajdonos 475
 Winterl József Jakab 60
 Wodianer Fülöp 475, 478
 Wolf Ádám 431
 Wolf, Adolf 431
 Wolff, Christian 15
 Woltmann, Karl Ludwig von 21
 Wurzbach, Constant 50, 173, 426

X

Xántus János 416

Y

Ybl Miklós 456, 460, 464, 467

Z

Zádor Anna 317, 322
 Zay Ferenc 105
 Zechenter, Anton 20, 167

Zichy Edmund gróf 452, 480
 Zichy Ferenc gróf 316
 Zichy Jánosné grófnő 90
 Zichy Ödön gróf 313
 Zichy Pálné grófné 489
 Zimmermann György 107—108, 157, 201,
210
 Zimmermann Györgyné, özv. 221, 261
 Zolnai Gyula 176
 Zrínyi Miklós gróf, a költő 481
 Zrínyi Péter gróf 244
 Zwanziger, Johann 21
 Zweigh, Johann Christoph 234
 Zworn Ferdinánd 489
 Zsolnai Péter pálos 421

TARTALOMJEGYZÉK

I. Széchényi Ferenc kulturális küldetéstudatának kialakulása

*A nemzeti könyvgyűjtemény létrejötte**A Széchényi Országos Könyvtár megalapítása*

1. A Széchényi család öröksége	10
2. A nagy kultúraváltás	13
3. Széchényi Ferenc a bécsi Teréziánumban	14
4. Széchényi a politikai életben	16
5. Széchényi mecénási szerepe és nyugati tanulmányútja	18
6. Új literátor-értelmiség kialakulása	22
7. Széchényi kapcsolatai a literátorokkal és felismerései a magyar szellemi élet hiányosságairól	24
8. Az 1790. évi értelmiségi mozgalom	25
9. Széchényi itáliai útja és fokozott gyűjtőtevékenysége	27
10. Tűnődések egy nemzeti gyűjteményről	28
11. A Martinovics-pör hatása Széchényire. A hungarica-gyűjtés megszervezése ...	30
12. A hungarica-gyűjtemény létrejötte. Az első katalógusok	31
13. A cenki könyvtár összetétele	37
14. A cenki könyvtár rendeltetése	39
15. Terv a téka Pestre költöztetéséről és közkönyvtárrá nyilvánításáról	40
16. A Széchényi Országos Könyvtár megalapítása	41

II. A Széchényi Országos Könyvtár alapításától a reformkor küszöbéig
(1802–1825)*Miller Jakab Ferdinánd szervező tevékenysége*

1. Pest-Buda polgári fejlődése	57
Pest mint kereskedelmi központ	58
Pest modernizálódása és új értelmisége	59
Pest-Buda a literatúra székhelye	60
Pest-Buda könyvnyomdái és könyvkereskedései	61
Pest-Buda nagy magánkönyvtárai és magánmúzeumai	61
Pest két közkönyvtára	62
2. A Széchényi Könyvtár Pestre telepítése, megnyitása és hiányosságai (1803–1807)	63
A) A személyzet kinevezése	63

B) A könyvtár elhelyezése és elrendezése	65
A megnyitás	67
C) Hiányosságok és problémák	67
Olvasóterem hiánya	68
A kötelespéldány-szolgáltatás rendezetlensége	68
Új kötelespéldány-rendelet	69
A katalogizálás ügye	69
Állományvédelem (Köttetés)	69
Pénzügyi ellátatlanság	70
D) A könyvtár működése és viszonyai	70
Az olvasó- és látogatóközönség	70
Állománykiegészítés, nyilvántartás, katalogizálás	72
Kiköltöztetési veszély	73
Háborús válság 1805-ben. Menekítés Temesvárra	73
A Pesten maradt könyvtár és Széchényi Ferenc	73
Kiköltöztetés a pálos kolostorból. A Könyvtár új otthona	74
3. A Magyar Nemzeti Múzeum terve és törvénybe iktatása (1806–1808)	75
József nádor és Miller reformjavaslata	76
A) A Múzeum terve	76
Kilenc alapvető kérdés	77
Az 1–7. kérdés megválaszolása	77
A Múzeum igazgatásáról	80
A Könyvtár személyzetéről	81
A Régiségtár személyzetéről	81
A Természeti tár személyzetéről	81
A laboratóriumról	82
A szolgálatról és a fizetésekről	82
Intézeti kiadványról és jogbiztosítékokról	82
B) A Múzeum törvénybe iktatása (1808)	82
4. A Magyar Nemzeti Múzeum megszervezése (1808–1823)	85
A) Általános alapvetés	85
A feladatok	85
Az első sikerek	86
Az újra induló könyvtári munka	87
A kialakuló múzeumi táruk elhelyezése	87
Az 1809-i háborús válság. Kihelyezés Nagyváradra	88
B) Múzeumi pénzalap létesítése	88
C) A Múzeum tárainak szervezése	90
D) Az 1811. évi devalváció és a Múzeumi Alap	92
E) József nádor jelentése a Múzeumról az 1811-i országgyűlésnek	93
F) Miller a Múzeum élén	94
Szolgálati szabályzat elkészítése	95
Az igazgatói hatáskör	95
A könyvtári munka és szolgálat szabályozása	96
Nevesebb könyvtárhasználók	97
A Múzeum gyűjteményei 1815-ben	98
Új elhelyezési és építkezési gondok	99

Grassalkovich Antal telekajándékozása	99
A tervezett építkezés megvalósulása	100
G) A Batthyány-kert és -villa megvásárlása (1813)	100
Elhelyezkedés a Batthyány-villában	102
H) A Múzeum akadémiai szerepe 1815 után	104
A Múzeum évkönyve és egyéb tudományos munkálatok	104
J) A Múzeum személyzete (1812–1823)	107
K) A Múzeum vagyoni helyzete 1820 körül	108
5. A Széchényi Országos Könyvtár a Nemzeti Múzeum keretében (1808–1823)	109
A) A jogállás kérdése	109
B) Állománygyarapítás	111
a) A kötelespéldány-szolgáltatás	111
b) Ajándékozások	114
Széchényi társadalmi propagandája	114
A propaganda hatása	116
Ajándékstatisztika 1804–1814	119
Az ajándékozók névsora	120
Az ajándékok jelentősége	121
A pozsonyi káptalan ajándéka	122
Egyéb nagybecsű ajándékok	123
József nádor ajándékai	124
Széchényi ajándékai: hungarica ősnymtatványok	125
Széchényi ajándékai: kódexek és egyéb ritkaságok	126
Széchényi soproni könyvtárának ajándékozása	127
A soproni téka nagysága és összetétele	128
Szegedkönyvtári terv és kiadás kísérlet	130
A segédkönyvtár alapítólevele	131
c) Gyarapítás vásárlással és cserével	133
Vásárlások	133
A csere szerepe	134
C) Katalóguskiadványok	134
A Széchényi-féle katalógusok pótkötetei	134
A katalógusok tudományos jelentősége és könyvtári szerepe	137
Állománystatisztikák	137
Szaktudományi felmérés	140
A Széchényi-kéziratok katalógusa	141
A teljes kéziratgyűjtemény statisztikája	144
A térkép-, metszet- és címerkatalógus összeállítása	147
Az állományfeltárás mérlege	149
D) Állománygondozás	150
Könyvkötési gondok	150
A felállítás rendszere	152
A tényleges elhelyezés	153
E) A fűtés és világítás problémája	154
F) A szolgálat megszervezése	155
A feladatok és ellátásuk	155
A személyzet létszáma	156

A fizetések és egyéb illetmények	157
Külön könyvtári ügyvitel hiánya	159
A gyarapodási napló és cédulakatalógus kérdése	160
A Miller-botrány kezdete	160
Konkrét vádak Miller ellen	161
Az ellenőrző leltározás kezdete	162
Meglevő és hiányzó nyilvántartások	162
A leltározás problémái	163
Miller halála és működésének mérlege	163
A Miller-korszak jelentősége	165
Széchenyi halála	165
G) A Széchényi Könyvtár alapításának külföldi visszhangja	165

III. A Széchényi Országos Könyvtár a reformkorban és a szabadságharc időszakában (1825—1848/49)

Horvát István a Könyvtár élén

1. Új korszak küszöbén	185
A) A reakcióból a reformkorba	185
A Ferenc-i abszolutizmus	185
Felfokozott reakció	185
Az abszolutizmus csődje	186
Reformkor felé	186
B) Pest-Buda polgárosodása és magyarosodása	187
Gazdasági kibontakozás	187
Népességnövekedés és városfejlődés	188
A szellemi élet fejlődése	188
Új kulturális intézmények	189
A sajtó fellendülése	189
Folyóiratok	190
Magyarosodás	190
Tudományfejlesztő előkészületek	190
2. A Könyvtár állományának revíziója és rekatalogizálása	191
A) Horvát István elhivatottsága	191
Horvát pályakezdése	191
Horvát és a Széchényi Könyvtár szükségletei	192
Horvát a tudós és író	193
B) Az ellenőrző leltározás lefolyása	194
A könyvtári leltározás kezdete	194
Munkaerőhiány és munkamódszer	195
A leltározás vége	196
Az eredmények	197
3. A Múzeum és a Könyvtár ügye a reformországgyűléseken	198
A) József nádor jelentése és javaslatai az 1825/27. évi országgyűlésen	198
A nádori jelentés elkészítése	198
Az 1811 utáni fejlődés tényei	198
Bizonyos reformok	199

Mecénások	199
A Múzeum épülete és szervezete	200
Alkalmazottak és fizetések	201
Nyugdíjasok	201
Szolgálati hatáskörök	202
A Múzeumi Alap jövedelmei	203
A Múzeumi Alap kiadásai	204
Gyarapítási felhívás	205
Új múzeumépület szükségessége	205
Létszámemelés és fizetésrendezés	205
Kölcsönfelvétel	206
Tudománypártolás	206
A nádor javaslatainak sorsa	206
A Magyar Tudós Társaság megalapítása	207
A Teleki-féle könyvtáralapítvány	207
Széchenyi Lajos alapítványa	208
Bizonytalan évek	210
B) József nádor újabb akciója az 1830-i országgyűlésen	210
Nádori jelentés a könyvtárról	211
A Múzeum pénzügyi helyzete	211
A nádor javaslatai	212
C) Az 1832/36. évi országgyűlés múzeumi törvényei	212
A reformmozgalom megerősödése	212
Újabb nádori jelentés	213
A Jankovich-gyűjtemények megvétele	213
A pénzügyek	215
Javaslatok	215
A múzeumi törvények	216
Illésházy István ajándéka	217
A személyzetnövelés kérdése	217
Mátray Gábor alkalmazása	218
A Jankovich-gyűjtemények összeírásának ügye	219
4. Az 1838. évi árvízkatasztrófa és az új múzeumpalota felépítése	219
A) A Könyvtár és a Múzeum megmentése	219
Pest elöntése	219
A mentési munkálatok	220
Elköltözés a Ludoviceumba	222
B) A Könyvtár állománya a Ludoviceumban	224
A helyzet általában	224
Az új gyarapodás	225
a) A kötelezpéldányok	225
A begyűjtés nehézségei	225
A kötelezpéldányjog bővítése	226
Az erdélyi kötelezpéldányok ügye	227
A kötelezpéldányok mennyisége	227
A kötelezpéldányok minősége	229

b) Ajándékok	230	Elrendeződés a múzeumpalotában	281
Csökkent társadalmi érdeklődés	230	Fűtés, világítás	282
Jelentősebb ajándékozók és ajándékok	232	Csatornázás és útkövezés	282
József nádor ajándékai	233	A kert	283
Egy nagy főúri ajándék: az Illésházy-könyvtár	237	További építkezések	283
c) Vásárolt gyarapodás	242	Házirend	283
A vásárlás lehetőségei	242	Az igazgatás megszervezése	283
Egy vétel a Múzeumi Alapból	243	A múzeumi táruk újjászervezése és megnyitása	283
A Széchényi-alap felhasználása	244	Utastítás a Könyvtár számára	284
A Széchényi-alap jelentősége	246	Mátray fizetésjavítási kísérlete	286
A Jankovich-gyűjtemények	246	Általános fizetésrendezés	287
Jankovich magyar könyvtára	247	Fizetékieszkészítő alapítványok a Könyvtárban	287
Jankovich külföldi könyvtára	250	Könyvkötési alapítványok	288
Értékelés	252	Mátray könyvtárrendezési előkészülete	288
Problémák	252	Társadalmi igény a Könyvtár iránt	290
C) A Könyvtár és a Múzeum a palotaépítés idején (1838–1845)	253	Közművelődési igények	290
Az építkezés lefolyása	254	Tudományos szükségletek	291
Könyvtári munka	255	Kubinyi tudományos propagandája	292
Kölcsönzés	255	A Könyvtár „nyomora”	292
Gyarapítás	256	Képtárőr kinevezése	292
Kísérlet a Corvin-kódexek megszerzésére	256	Az 1848 márciusi forradalmi átalakulás	293
Konzerválás	257		
Feldolgozás	258	5. A Nemzeti Múzeum és az Országos Könyvtár 1848/49-ben	294
Ügyvitel	258	A) A forradalom előtt	294
József nádor szerepe	258	Építkezési gondok	294
A múzeumi személyzet csökkenése	259	Könyvtári gondok	295
A fizetési viszonyok	260	B) A forradalom és a szabadságharc sodrában	296
Pályázat a múzeumigazgatói és egy őri állásra	262	a) A forradalom napjai a fővárosban (1848. március 15.–december 31-ig)	296
Kubinyi Ágoston múzeumigazgató	263	b) Pest-Buda megszállásának időszaka (1849. január 5.–május 21-ig)	299
Az első igazgatói intézkedések	264	c) Nemzeti kormányzat Budapesten (1849. május 21.–július 11-ig)	300
Terv a Könyvtár berendezésére	265	d) A császáriak bevonulása Pestre (1849. július)	301
Kubinyi helyzete és hatásköre	268	C) A Múzeum belső viszonyai a forradalom és a szabadságharc ideje alatt	301
D) Beköltözés a múzeumpalotába. Egyidejű tevékenységek és események (1845–1847)	269	Kubinyi emlékirata az országgyűléshez	301
Költözési tervek és berendezési feladatok	269	A Könyvtár állapota és szükségletei	302
A Pyrker-képtár beköltöztetése	272	A Múzeum pénzügyi helyzete és igényei	305
Beköltözés a szolgálati lakásokba	272	Személyzeti fizetésviszonyok	307
Új szolgák és famulusok kinevezése	272	Tüzelőhiány	308
Lemondás a Teleki- és a Sándor-könyvtárról	273	A Könyvtár rendezési munkálatai	308
Horvát István halála	274	A gyarapítás	309
Jankovich Miklós halála. A Múzeum pöre az örökösök ellen	276	A kötelespéldány-szolgáltatás	309
Mátray Gábor kinevezése könyvtárőrre	276	Vételek és vételi ajánlatok	311
Régiségtári őr kinevezése	277	Ajándékok	312
Írnokok kinevezése	277	Hatósági juttatások	313
A Könyvtár és a többi tár költöztetése	277	A teljes gyarapodás	313
Akció Horvát István könyvtárának megszerzésére	278	Mélyponton	314
József nádor halála	280		
István főherceg a Múzeum új elnöke	281		

IV. A Széchényi Országos Könyvtár az önkényuralom korában (1849–1867)

Újjászervező kísérletek Mátray Gábor könyvtárőrsége idején

1. Az ország politikai és társadalmi helyzete a szabadságharc után	327
A) Az önkényuralom első évtizede	327
A császári abszolutizmus	327
A Bach-rendszer	327
B) Gazdasági és kulturális viszonyok Pest-Budán a Bach-korszakban	329
Népesség	329
Pest a „magyar London”	329
Pest-Buda vasúti csomópont	330
Építkezések	330
Korszerű polgárosodás	331
Kaszinói-, színházi-, zenei élet	331
Az értelmiség fejlődése	331
Sajtó és könyvkiadás	332
Irodalmi élet	333
Tudományos élet	333
Könyvtárak iránti társadalmi szükséglet	335
2. A császári hatóságok intézkedései a Múzeum és a Könyvtár ügyeiben (1849–1855)	336
A) Tájékoztatók és részletintézkedések (1849–1854)	336
Geringer császári biztos első intézkedései	336
Egy rendőri felszólítás	337
Kubinyi hivatalba lépése	338
Geringer újabb rendelkezései	338
Kubinyi intézkedései	339
Elszámolás a Széchényi-alapról	339
Mátray véleményes jelentése a Könyvtár szükségleteiről	339
A bútorozás és kötetés ügye	339
Személyzet iránti igények	340
A fizetésrendezés ügye	341
Figyelemfelhívás a Horvát-könyvtárra	341
Bútorleltár	341
Könyvtárrendezés	341
A személyzet igazoltatása	342
Jellačić akciója	342
A kéziratgyűjtemény rendezése	343
A könyvtári kölcsönzés és kutatás megengedése	344
A Múzeum megnyitása	345
Magyarázat a Könyvtár zárva tartásáról	345
A múzeumlátogatás szabályozása	345
A kötelezpéldányügy	346
Az 1852. évi sajtórendtartás	347
A kötelezpéldányjog bizonytalanná válása	348
Próba-, vagyis ellenőrzési példányokra való jogosultság	349

Könyvbehozatali tilalom	349
A nagyban való vásárlás problémája	350
Horvát István tékájának végleges megszerzése	351
Vételek Jankovich Miklós második gyűjteményéből	352
A Nagy Gábor-féle gyűjtemény ügye	354
Egy becses ajándék: a Batsányi-könyvtár	355
Egy másik ajándék: Engel János Keresztély levelezése	356
Kötetési átalány kérelmezése	356
Kísérlet könyvtári írnok alkalmazására	357
Mátray terve könyvtáraink országos összeírására	357
Előkészület a Múzeum általános pénzügyi alátámasztására	357
Kimutatás a Múzeum különleges pénzügyi szükségleteiről	358
A Múzeumi Alap helyzete	359
Kormányakció a Múzeum megsegítésére	359
Ferenc József császár látogatása a Múzeumban	359
A közigazgatás átszervezése	359
Augusz báró szanálási terve	360
Az Augusz-akció megghiúsulása	361
Vizsgáló bizottság kiküldése a Múzeumba	362
Könyvtári statisztika 1853-ból	362
A múzeumi segédkönyvtárak revíziója	364
Gondoskodás a téli fűtésről	364
Változás a fegyveres őrszolgálatban	364
A múzeumkert parkosítása	365
B) Helytartósági vizsgáló bizottság a Múzeumban (1854–1855)	366
Ernst Birk kirendelése	366
Mátray feljegyzése Birk számára	366
Birk véleménye a Könyvtár rendbehozataláról	369
Mátray megjegyzései a bizottsági programra	371
A hatóság végső álláspontja	373
3. Kísérlet a Múzeum és a Könyvtár újjászervezésére (1855–1860)	373
A) A Múzeum pénzügyeinek rendezése	373
B) A könyvtári állomány összeírása	375
A munkálatok kezdete	375
A Széchényi-féle segédkönyvtár kérdése	377
Az összeírás 1856. évi eredményei	380
A katalogizálás válsága	384
Ferenc József császár második látogatása	385
Mátray új összeírási terve	385
Az összeírás 1857–1858-ban	387
Egy hatósági észrevétel	388
C) A Könyvtár és a Múzeum egyéb ügyei	388
A kötelezpéldányügy	388
A Ráday-könyvtár ügye	389
Mátray kéziratkiadási terve	390
A Karátsonyi-alapítvány	391
Bohusné Szögyény Antónia országos gyűjtése	392

Javaslat a gázvilágítás bevezetésére	392
A teremőri szolgálat megszervezése	392
Új könyvtári szolgálta	393
A személyzetkiegészítés és a fizetésrendezés ügye	393
Engedély állásbetöltésekre	396
Pályázat adjunktusi állásokra	397
Kubinyi igazgató felhívása a társadalomhoz	397
A Múzeum 1859. évi szervezeti és szolgálati szabályzata	398
A múzeumigazgató hatásköre	399
A könyvtárnok utasításai	402
A hatóságok önelégültsége	404
A Múzeum forgalma és a könyvtári munka eredményei 1859-ben	406
A könyvtári szükségletek rövid jegyzéke	406
Mátray Gábor új kinevezése	407
Barna Ferdinánd segédőri kinevezése	407
Új házirend	407
Kovachich József Miklós pöre a Múzeum ellen	408
D) Állománygyarapodás a Bach-korszakban	409
a) A kötelespéldányügy	410
A szolgáltatás területei	410
A beszolgáltatott nyomdatermékek mennyisége	412
A beszolgáltatott nyomdatermékek minősége	413
b) Ajándékok	414
A hazai ajándékozók köre	415
Külföldi ajándékozók	415
Ajándékstatisztika	416
A Batsányi-téka	416
Egy középnyemesi könyvtár	416
Egy katonai gyűjtemény	417
Részlet a Rummy-hagyatékából	417
Az Engel-levelezés	417
A Weszerle-kéziratok	417
Klasszikus irodalmi emlékek	417
Oklevelek és levelek	417
Egy becses külföldi hungaricum	418
Gróf Kemény József hagyatékának ügye	418
Közületi ajándékok	418
c) Vásárlások	418
Vásárlási lehetőségek	418
Az 1852. évi két nagy vétel	419
A Horvát István-féle gyűjtemény	419
A szorosan vett könyvállomány	420
A „kéziratok”	420
A többi különgyűjtemény	421
Vételek a második Jankovich-gyűjteményből	422
Vásárlások a Széchényi-alapból	424
E) Kutatókiszolgálás	427
Az Országos Könyvtár hozzáférhetetlensége	427

Akció a kutatás és kölcsönzés megengedéséért	427
A kutatóforgalom	428
Változás a hatóságok magatartásában	433
4. Az abszolutizmus válsága és megszűnése (1860–1867)	434
A Bach-éra vége	434
Változások Magyarországon	434
Az 1848 előtti feudális kormányzat visszaállítása	434
A Schmerling-provizórium	435
Az 1867. évi kiegyezés	435
5. Újabb hatósági kísérletek a Múzeum és a Könyvtár hiányosságainak megszüntetésére (1860–1866)	436
A) A Múzeum 1860-ban	436
A császári hatóságok reformjainak mérlege	436
Kulturális mozgalmak az országban	436
Széchényi István-emléklapok terve	437
Új főhatóság: a M. kir. Helytartótanács	437
B) Kubinyi emlékirata az 1861-i országgyűléshez. Országgyűlési bizottság a Múzeumban	438
a) Az emlékirat	438
Kubinyi a Könyvtárról	438
A Múzeum pénzügyi szükséglete	440
b) Országgyűlési bizottság a Múzeumban	441
Jelentés a pénzügyi helyzetről	442
Jelentés a Múzeum állapotáról	442
Javaslatok	444
c) Demetzky királyi biztos a Múzeumban (1862)	445
Az új politikai helyzet	445
Királyi biztos kiküldése	445
Kubinyi jelentése a királyi biztosnak	446
Az igazgatásról	446
A Könyvtárról	446
Egyéb tudnivalókról	447
Kiegészítő tájékoztatás a Könyvtárról	447
A királyi biztos jelentése	448
A királyi biztos a Múzeumi Alapról	449
Mátray megjegyzései a királyi biztos jelentésére	450
Demetzky jelentésének sorsa	451
D) Az Andrássy-féle országos bizottság missziója (1862–1866)	452
A bizottság feladata	452
Mátray információi a bizottság számára	452
A bizottsági vizsgálat	454
A Múzeumról	454
Új rendtartásról	455
Az alapvető hiányosságokról	456
A tatározási és bútorozási segélyről	456
Az évi rendes költségekről	457

Andrássy György jelentéskiegészítő irata	458
Az állami számvevőség véleménye	458
A helytartói hivatal kérdése a múzeumigazgatóhoz	459
A királyi helytartó állásfoglalása	460
Három helytartói leirat	461
Az országos bizottság siettető akciója	461
Az országos bizottság leszállított igényei	462
A legfelsőbb határozat	463
A végrehajtási utasítás	464
Kubinyi igazgató jelentése	464
Andrássy György nyilatkozata	465
Andrássy György előterjesztései	465
Könyvtári írnok jelölése	465
Helytartótanácsi felterjesztés az uralkodóhoz	466
A kinevezések	466
Az építési, berendezési és egyéb munkálatok	467
Fűtési és világítási problémák	467
Gázvilágítás a Múzeumban	468
A Széchényi-terem felavatása	468
Az új helyzet	468
6. A könyvtári munka eredményei (1860–1867)	469
A) Munkamegosztás	469
Barna segédőr foglalkoztatása	469
Munkamegosztás 1865/66-tól	470
B) A feldolgozás	471
Társadalmi igény az olvasóterem megnyitására	471
A Könyvtár gyűjteményi keretei	472
A feldolgozás eredményei	472
Feldolgozatlan állományrészek	472
A felállítás rendje	473
C) A gyarapítás	474
a) A kötelezpéldányügy	474
Panasztétel és orvoslás	474
A próbanyomtatványok minősége és mennyisége	475
A pest-budai eredmények	475
Vidéki eredmények	477
Önkéntes kötelezpéldány-szolgáltatás	478
b) Ajándékok	478
Nemzeti áldozatkészség	478
A humán értelmiség ajándékai	479
A Kölcsey-könyvtár	479
Polgári és egyéb értelmiségi ajándékok	480
Nagyúri ajándékok	480
Sándor Mór gróf könyvtára	480
Közületi ajándékok	481
A Nemzeti Kaszinó ajándéka	481
Külföldi ajándékozók	482

c) A vásárolt anyag	482
A Széchényi-alap felhasználása	482
A vásárlások köre	483
Szerzeményi statisztika	483
Két vételi ajánlat	484
D) A könyvköttetés megindulása	485
A Karátsonyi-alap felhasználása	485
Állami kötetési segély	486
Kísérlet a címeliák kötetésére	487
E) A kutató- és olvasóforgalom	487
A kölcsönzők névsora	487
Kölcsönzési kimutatások	490
Az olvasóterem megnyitása	491
Olvasótermi rendszabályok	491
Az olvasótermi forgalom	493
F) Megoldatlan problémák	493
Elvégzendő munkálatok	493
Kielégítetlen személyi és dologi igények	494
Előkészület az országgyűléshez való fellebbezésre	494
Egy fontos elvi kérdés	494
Új főhatóság: a Magyar királyi minisztérium	495
Német nyelvű összefoglaló	505
Név- és tárgymutató	527

